

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklara Yönelik Uygulamalar

Doktora Tezi

Sevgi Keleşyılmaz

Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı
Tarih Anabilim Dalı
Ankara, 2025

**Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklara
Yönelik Uygulamalar**

Sevgi KELEŞYILMAZ

Tez Danışmanı Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Tez Jürisi

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

Prof. Dr. Mustafa BOSTANCI

Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ

Doç. Dr. Tuğba BELENLİ

DOKTORA TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

Ankara- 2025

ETİK BEYAN

Bu tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez ve Proje Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı; tezin tamamında akademik kurallara ve etik ilkelere uyduğumu ifade ederim. Yararlandığım eserlerin tamamını metin içinde referanslandığımı ve kaynakçada kılavuzda tanımlanan şekilde yer verdiğimi, haricindeki ifadelerin bana ait olduğunu, herhangi bir kaynaktan kopyalama yapmadığımı ya da yapay zekâ aracılığı ile üretilmiş ifadelere metinde yer vermediğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda bu beyanıma uygun olmayan bir durumun tespit edilmesi halinde, aleyhime doğacak bütün hak kayıpları dâhil tüm hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Sevgi KELEŞYILMAZ

23/06/2025

ONAY

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Doktora öğrencisi Sevgi Keleşyılmaz tarafından hazırlanan “Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşları’nda Osmanlı Devleti’nde Muhacir Çocuklara Yönelik Uygulamalar” Başlıklı tez çalışması 23/06/2025 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Prof. Dr. Necdet HAYTA Gazi Üniversitesi):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL AHBV Üniversitesi):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Mustafa BOSTANCI AHBV Üniversitesi):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ AHBV Üniversitesi):	☒	☐
Üye (Doç. Dr. Tuğba BELENLİ Gazi Üniversitesi):	☒	☐

**Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nde Muhacir Çocuklara
Yönelik Uygulamalar**

Sevgi KELEŞYILMAZ

Doktora Tezi

**Danışman: Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL
Prof. Dr. Necdet HAYTA**

**T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı**

2025, Ankara

ÖZET

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti açısından sadece askeri ve siyasi sonuçlarla sınırlı değildir. Ayrıca insani, toplumsal ve demografik yönleriyle de derin etkileri olan bir dönemdir. Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti, Balkanlardaki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Savaş sırasında ve sonrasında yüzbinlerce insan can güvenliği endişesiyle İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerine göç etmek zorunda kalmıştır. Bu kitlesel göç dalgası, yalnızca yetişkinleri değil, çocukları da olumsuz etkilemiştir. Çocuklar, savaşın hem mağdurları hem de Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü göç ve iskân politikalarının bir parçası olmuştur. Göç eden çocukların durumları ve sorunlarına yönelik geliştirilen politikalar göç çalışmalarında en az üzerinde durulan konulardan biridir. Savaş alanlarında çocukların maruz kaldığı travmalar, göç sürecinde karşılaştıkları zorluklar, gittikleri yerlerde barınma, sağlık, eğitim sorunları ve Osmanlı Devleti'nin göç eden muhacir çocukların bu sorunlarının çözümüne yönelik geliştirdiği stratejilerin araştırılması çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışma hazırlanırken öncelik olarak Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Kızılay Arşivi'ne yer verilmiştir. Ayrıca gazete haberleri ve hatıratlarla çalışma zenginleştirilmiştir. Özetlemek gerekirse; tez çalışması orijinal kaynaklara, birincil elden arşiv verilerine göre hazırlanmıştır ve bu sayede özgün bir araştırma eseri ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşı, Göç, Muhacir, Çocuk, Eğitim, Yardım, Sağlık, Barınma

**The Implementations for the Immigrant (Muhajir) Children in the Ottoman Empire
During The Balkan Wars According to Archives**

Sevgi KELEŞYILMAZ

Doctoral Thesis

**Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL
Prof. Dr. Necdet HAYTA**

**Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs
Department of History/Department of the History of the Turkish Republic
2025, Ankara**

ABSTRACT

The Balkan Wars were not limited to military and political outcomes for the Ottoman Empire. It was also a period that had profound effects in humanitarian, social and demographic aspects. As a result of the Balkan Wars, the Ottoman Empire lost a large portion of its lands in the Balkans. During and after the war, hundreds of thousands of people were forced to migrate to various parts of Anatolia, especially Istanbul, due to concerns about their safety. This wave of mass migration negatively affected not only adults but also children. Children were both victims of the war and a part of the migration and accommodation policies implemented by the Ottoman Empire. The policies developed for the situations and problems of migrant children are one of the least emphasized issues in migration studies. The purpose of the study is to investigate the traumas children were exposed to in war zones, the difficulties they faced during the migration process, the problems of accommodation, health and education in the places they went to, and the strategies developed by the Ottoman Empire to solve these problems of migrant children. While preparing the study, priority was given to Ottoman Archival Documents and Red Crescent Archives. In addition, the study was enriched with newspaper news and memoirs. To summarize, the thesis was prepared based on original sources and primary archive data, and thus an original research work was created.

Keywords: Balkan War, Migration, Immigrant, Child, Education, Aid, Health, Accommodation

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi sürecinde ve öncesinde desteğini esirgemeyen, bana duyduğu güveni her fırsatta dile getiren, çalışmama katkı sağlayan değerli danışmanım Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL'a; uzun ve yorucu akademik yolculuğumda zamanını ayırarak bana sabırla rehberlik eden, bilgi ve deneyimlerini paylaşarak akademik gelişimime büyük katkı sağlayan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Necdet HAYTA'ya teşekkür ederim.

Tez izleme komitemde yer alarak çalışmama yapıcı katkılarda bulunan Prof. Dr. Mustafa BOSTANCI'ya; tez savunmam sırasında değerli görüş ve önerileriyle çalışmanın son halini almasına katkı sunan Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ ve Doç. Dr. Tuğba BELENLİ 'ye şükranlarımı sunarım.

Tez sürecimin son aşamasında çalışmayı inceleyerek yapıcı değerlendirmelerde bulunan Doç. Dr. Mehmet Korkut AYDIN, Dr. Öğr. Üyesi Halim KILIÇ ve Dr. Sebile YILDIZ AYBAK'a; ayrıca bilgi ve deneyimleriyle yolumu aydınlatan Doç. Dr. Hatice YILDIRIM 'a teşekkürlerimi sunarım.

Motivasyonumu kaybetmemem için yanımda olan ve zor anlarımda moral veren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hale ŞIVGIN ve Doç. Dr. F. Rezzan ÜNALP'e gönülden teşekkür ederim.

Bu süreçte her zaman yanımda olan, desteğiyle güç veren sevgili abim Mehmet BOZCA'ya; sabırları ve anlayışlarıyla bu süreci benimle birlikte göğüsleyen çocuklarım Bahadır KELEŞYILMAZ ve Maysa KELEŞYILMAZ 'a sevgiyle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Özet	iv
Abstract	v
Teşekkür	vi
İçindekiler.....	vii
Tablolar listesi	ix
Kısaltmalar dizini	x
1. GİRİŞ	1
2. BALKANLARDAN ANADOLU'YA YAPILAN GÖÇLER VE ÇOCUKLAR	11
2.1. Balkan Savaşlarının Sebepleri ve Sonuçları.....	16
2.2. Balkan Savaşları Sonrası Göçlerin Başlaması, Göç Yolları ve Göçün Bilançosu.....	20
2.3. Balkan Savaşları Sırasında Çocukların Durumu	28
2.4. Göç Yolunda Çocukların Durumu	35
3. MUHACİR ÇOCUKLARIN SORUNLARI	39
3.1. Muhacir İşleri İçin Açılan Kurumlar	39
3.2. Muhacir Çocukların Sağlık Sorunları, Alınan Tedbirler ve Göç Yolculuğun Çocukların Sağlığına Etkisi	44
3.3. İskân Yerlerinde Çocukların Sağlığı, Salgın Hatalıklar ve Çocuklar Üzerinde Etkileri ...	46
3.4. Muhacir Ölüm Raporları ve Defin Ruhsatlarında Çocuklar	52
3.5. Barınma Sorunları ve Alınan Önlemler.....	63
3.5.1. Sokaklarda Dolaşan Kimsesiz Muhacir Çocukların Tespiti.....	68
4. OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİR ÇOCUKLARA YÖNELİK YARDIM POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI	73
4.1. Barınma, İaşe ve Ayni Yardımlar.....	73
4.2. Eğitim Yardımı	75
4.3. Maddi Yardımlar ve Finansman Desteği	76
4.4. Bürokratik ve Sosyal Zorluklar	76
4.5. Şehremaneti Tarafından Muhacir Ailelilere ve Çocuklarına Yapılan Yardımlar	77
4.6. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Muhacir Aileler ve Çocuklarına Yapılan Çeşitli Yardımlar.....	79
4.6.1. Hilal-i Ahmer Cemiyeti	79
4.6.2. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Muhacir Aileler ve Çocuklarına Yapılan Ayni Yardımlar.....	80

4.6.3. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar	82
5. MUHACİR ÇOCUKLARIN EĞİTİM SÜREÇLERİ	131
5.1. Çocukları Koruma Çabaları ve Eğitim Sorunları İçin Alınan Önlemler	131
5.2. Geçici Yerleşim Yerlerinde Muhacir Çocukların Eğitimleri ve Alınan Önlemler.....	134
5.3. Daimî İskân Yerlerinde Muhacir Çocukların Eğitim Süreçleri	136
5.4. Muhacir Öğretmenlerin Görevlendirilmesi	154
5.5. Muhacir Çocukların Eğitiminde Kullanacakları Materyallerin Temini ve Okul Ortamının Hazırlanması.....	156
6. MUHACİR ÇOCUKLARIN OSMANLI TABİİYYETİNE ALINMASI.....	159
6.1. Muhacir Çocukların Tabiiyet Sorunu ve Çözümü.....	159
6.2. Vatandaşlık Kanunu ve Uygulamaları	161
6.3. Muhacir Çocukların Tabiiyete Alınması	165
6.3.1. Ailesiyle Birlikte Olan Çocukların Nüfusa Kayıtları	168
6.3.2. Kimsesiz Çocuklara Vasi Tayini ve Tabiiyete Alınmaları	173
7. BALKAN SAVAŞLARI'NIN TANINMIŞ MUHACİR ÇOCUKLARI	177
7.1. Afet İnan.....	177
7.2. Enver Ziya Karal	178
7.3. Cahit Arf.....	179
7.4. Adnan Cahit Ötüken	180
7.5. Ahmet Hamdi Martonaltı	181
7.6. Ahmet Orhan Arda	182
7.7. Ahmet Şefik Gürmeriç	183
7.8. Dramalı Hasan Güler.....	184
7.9. Feride Muazzez Arçay.....	185
8. SONUÇ	189
Extended abstract	193
Kaynakça	197
Ekler	215
Özgeçmiş	223

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1. Gelen Göçmen Sayılarının 1913 ve 1914 Yılına Ait İstatistik Verileri	27
Tablo 3.1. Muhacir Ölüm Raporları ve Defin Ruhsatlarında Çocuklar	55
Tablo 3.2. Muhacir Ölüm Raporlarında Çocukların Vefat Nedenleri	61
Tablo 4.1. Şeyhul Harem Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (14 Ocak 1913)	84
Tablo 4.2. Sultan Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (16 Ocak 1913)	88
Tablo 4.3. Davut Paşa Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (16 Ocak 1913)	92
Tablo 4.4. Cambaza Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (27 Ocak 1913)	98
Tablo 4.5. Cerrah Paşa Cami'nde Muhacir Aileler ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (27 Ocak 1913)	101
Tablo 4.6. Kadırga Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (13 Ocak 1913)	110
Tablo 4.7. Hubyar Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (14 Ocak 1913)	112
Tablo 4.8. Çavuşzade Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (15 Ocak 1913)	115
Tablo 4.9. Bekir Paşa Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (15 Ocak 1913)	117
Tablo 4.10. Sultan Ahmet Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (24 Ocak 1913)	119

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
age:	Adı Geçen Eser
agm	Adı Geçen Makale
AHBV	Ankara Hacı Bayram Veli
AMMU	Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
Bkz	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Belgeleri
DH.EUM. ECB	Dâhiliye Nezareti Ecanip Kalemi
DH.EUM.EMN	Dâhiliye Nezareti Emniyet Şubesi
DH.EUM.MEM	Dâhiliye Nezareti Memurin Kalemi
DH.EUM.MTK	Dâhiliye Nezareti Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti
DH. HMŞ	Dâhili Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH. İ. UM.	Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH. İ. UM. EK.	Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekler
DH. İD	Dâhiliye Nezareti İdare
DH.KMS	Dâhiliye Nezareti Kalemi Mahsus
DH.MB. HPS	Dâhiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MTV.	Dâhiliye Nezareti Mütenevvia
DH.MUI	Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.SN. M	Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Müdüriyeti
DH.SN.THR	Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH. UMVM.	Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyet Belgeleri
ed.	Editör

HR.SFR.04	Hariciye Nezareti Sofya Sefareti
HR.TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
KA.	Kızılay Arşivi
MF.IBT.	Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi
MF.MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
YYE	Yıldız Esas Evrakı

1. GİRİŞ

Göç olgusu, insanlığın varoluşuyla başlayan ve devam eden bir yer değiştirme hareketidir. Her ne kadar bilimsel kaynaklarda ve sözlüklerde göç kavramı bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlansa da sebepleri, yönü ve katılan sayısı dikkate alındığında bundan çok daha fazlası olduğu görülmektedir. Zira göçün sebeplerine bakıldığında; savaş, doğal afetler, salgın hastalıklar vb. gibi birçok etkenle birlikte insanların daha iyi bir yaşama sahip olma isteği gibi birçok nedenin olduğu görülmektedir. Bu yüzden göç olgusunu sadece bir yer değiştirme hareketi olarak yüzeysel bir biçimde ifade etmek doğru değildir.¹ Göç kelimesi kavram olarak ele alındığında, sınırlarına ve kapsamına göre değerlendirmek gerekmektedir. Ancak, bu çalışmayı ilgilendiren göç tanımı, insan hareketliliği ve uygulamaları üzerine odaklıdır. Balkan Savaşları'nın patlak vermesi ile savaş, baskı ve şiddet olayları üzerine odaklanılmış bir göç hadisesi ve hareketliliği üzerine durularak, özellikle muhacir çocuklar kısmına odaklanılmış, muhacir çocuklar özelinde yürütülmüş olan uygulamalar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda çalışmada sıkça geçecek kavramların anlamını vermek yerinde olacaktır.

Göç, bir yerden başka bir yere taşınmak olarak ifade edilmektedir. Göç etmek ise kişi ya da kişilerin o güne kadar yaşamış olduğu yerleri terk ederek, yaşamak üzere bir başka yere gitmesi şeklinde açıklanmaktadır.² Göç, kişi ya da toplulukların bulundukları yerleri ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel nedenlerle bırakarak, tanımadığı yerlerde yeniden sosyal ilişkiler kurarak o topluma adapte olunmasıdır.³ Sonuçta göçün temelinde bir hareketlilik vardır ve bu hareketliliği gerçekleştiren kişiye de genel anlamda “**göçmen**” denmektedir.⁴ Göçmen kelimesinin kullanıldığını gösteren örnekler çokça görülmüş olsa da Osmanlı Devleti göç edenleri tanımlamada daha çok “**muhacir**” kimi zaman da “**mülteci**” kelimesini tercih etmiştir. Konuyla ilgili Osmanlı arşivinde, nizamnamelerde ve talimatnamelerde göçmen ve muhacir kelimelerinin yanında farklı kelimelerde kullanılmaktadır.⁵ Bu kelimeler şunlardır:

¹ Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara, 6; Künüröğlu, F. (2020). *Göç, Kültürleşme Süreçleri ve Psiko-Sosyal Uyum, Göçmen Çocuk ve Ergenler Kültürleşme, Uyum ve Eğitim*, A. Doğan, D., & Y. Kağnıcı (Ed.), 1; İpek, N. “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı” *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, V. Usta (Ed.), 2. Baskı, Ankara, 19-20; Doğan, A. (2020). *Göçmen Çocuk ve Ergenlerin Uyum Sürecini Etkileyen Risk ve Koruyucu Faktörler, Göçmen Çocuk ve Ergenler Kültürleşme, Uyum ve Eğitim*, A. Doğan, D. Y. Kağnıcı (Ed.), Ankara, 27.

² Ayverdi, İ. (2016). *Misalli Türkçe Sözlük*, İstanbul, 426.

³ Ağanoğlu, H. Y. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*, İstanbul, s. 23.

⁴ İpek, N. (2006). *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon, 17.

⁵ Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara, 6.

sürgünler, anlaşmaya tabi göçmenler, milletlerarası göçmenler, tahliye olunanlar, milli göçmenler, mülteciler, siyasi mülteciler, geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler vb.⁶ Bu farklı kullanımlar, Osmanlı memur ve idarecilerinin göçü sebeplerine göre farklı sınıflandırmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, bu durum karışıklığa sebebiyet verdiğinden belgelerde geçen kelimeleri değerlendirirken bugünkü anlamlarından ziyade zamanın şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir. Bazen de belgeyi özelinde değerlendirmek araştırmacıya düşmektedir. Çünkü Osmanlı bürokrasisi farklı kelimeler kullanırken bu tanımlamanın sebeplerinin oluşturduğu farklılığa dikkat etmeden, muhacir ve mülteci kelimelerini çoğu kez birbirlerinin yerine kullanmıştır. Bu kelimelerin benzer anlamda kullanılması sadece belgelerde değil, meclis tutanaklarında da dikkat çekmektedir. Örneğin; 25 Mayıs 1910 (12 Mayıs 1326) tarihinde Meclis-i Mebusunda muhacirine tahsis edilen bütçe üzerine söz alan Edirne mebusu Rıza Tevfik Bey, kimlerin muhacir sayılarak kimlerin bu bütçeden pay alması gerektiğinin belirtilmesi gerektiğine vurgu yaparak;

... kimlere muhacir diyeceğiz? Burasını tayin etmeli. Çünkü buradan zulümden nâşî evini barkını, memleketini terk eden birçok halk var. Ona bakarsanız ben bile muhacirim. Buradan kalkmış gitmiş, evi barkı harap olmuş, gelmiş toprağı başkası tarafından işgal edilmiş, müruru zaman olmuş, olmamış. Bunlara muhacir diyecek misiniz? Ben vicdanımı söylüyorum bunlara neden muhacir demiyorsunuz?

Muhacirlerin tanımının yapılmasını istemiştir.⁷

21 Aralık 1916 tarihinde Muş Milletvekili İlyas Sami Efendi muhacirin teşkilatına yönelik eleştirilerde bulunurken “Meselâ muhacirin teşkilâtı icra ediliyor bunda mültecilerin edeceği istifadeden ziyade memûrîn teşkilatı istifade ediyor...” sözleri arasında “Mülteciler” kelimesini kullanmıştır.⁸

22 Aralık 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan oturumunda Erzincan Mebusu Halet Bey, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ile ilgili söz aldığı anda muhacirin ve mültecilerin %70’inin istihdam edildiğini, şu halde işsiz kalan muhacir ve mültecilerin

⁶ İpek, N. (2006). *İmparatorluk’tan Ulus devlete göçler*; 17-18.

⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 5, İctima Senesi: 2, 12 Mayıs 1326 (1910), 480.

⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, Cilt: 1, İctima Senesi: 3, 8 Kânunuevvel 1332 (1916), 194.

400.000 kişi civarında olduğunun tahmin edildiğini ifade ederken mülteci ile muhacir ifadelerini ayırmadan ortak kullandığı görölmektedir.⁹

Göröldüğü üzere dönemin milletvekilleri arasında mecliste yapmış oldukları konuşmalarda da ortak tanımlama söz konusu değildir. Meclis oturumlarında söz alan mebusların mülteci ve muhacir ayırımına dikkat etmemeleri, her iki kavramı da birbirinin yerine kullanabilmeleri birtakım karışıklıklara da neden olmuştur. Bu nedenle yetkililer bu duruma açıklık getirmeyi uygun görmüşlerdir. Öyle ki 3 Ocak 1918 tarihli Meclis-i Ayan toplantısında bir mebusun bu kavramların farklılıkları nedir sorusu üzerine söz alan Aşair ve Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey,

Mülteci; ahval-i harbiye dolayısıyla düşman istilasına uğrayan yerlerden dâhile, yani hududun gerisine iltica eden, bilatefrik ve cins ve mezhep bütün ahaliye diyoruz. Düşman istilasına maruz kalan Memalik-i Osmaniye'den yani huduttaki vilayetlerden aksam-ı dâhiliyeyi vatana, düşman istilas dolayısıyla gelen ahaliye mülteci diyoruz. Bir antlaşma ile diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere muhacir diyoruz.

Sözleriyle mülteci ve muhacir kavramlarını izah etmiştir.¹⁰

Yine bu kavramlar Ankara Hükümetince de açıklık getirmek üzere mecliste görüşölmüştür. Mülteci ve muhacir işlerinden sorumlu Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Rıza Nur Bey de bu meseleyi Hamdi Bey'le aynı şekilde değerlendirmiştir. Rıza Nur Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) yapmış olduğu açıklamada, “Aksamı vatanın diğer bir kısmına iltica eden -ki bunlara mülteci diyoruz, muhacir demiyoruz- bunları yekdiğerinden tefrik ediyor. Memaliki ecnebiyeden hicret edenler muhacirdir” sözleriyle yabancı ölkelerden göç edenlerin muhacir olduğunu söylemiştir.¹¹

Muhacir ve mülteci kavramlarını hem Osmanlı bürokrasisinin yanlış kullanımı hem de meclis oturumlarında birbirleri yerine kullanılması, göç çalışması yapan kişileri, çoğu kez hataya düşürmektedir. Göç çalışması yapan araştırmacılar da bu hataları gidermek adına adı geçen kavramların yaratmış olduğu kargaşayı açıklama yoluna gitmişlerdir. Erol Kaya yapmış olduğu çalışmada, muhacir ve mülteci kavramlarının ayırımını şu şekilde ifade etmiştir;

⁹ Erdem, a.g.e., (2018), 7.

¹⁰ *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi: 4, 3 Kânunusani 1334 (1918), 207.

¹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 28, İçtima Senesi: 4, 31 Mayıs 1339, 273; Öğün, T. (2004). *Unutulmuş bir göç trajedisi vilayet-i şarkıye mültecileri (1915-1918)*, 8-9.

Anadolu insanı için, göç sonucu yer değiştiren bütün Müslümanlara “muhacir” demektir. Bugün Türkiye’de geçmişten bugüne sağlam zemine oturmuş bir “muhacir” kültürü vardır. Ancak, bu sağlam temele dayanan muhacir kültürünü hukuki belgeler aksini göstermektedir.¹² Çünkü bu hukuki belgelerde muhacir ve mülteci kavramları farklı kişiler için kullanılmıştır.

Nedim İpek’in mülteci ve muhacir terimlerinin hangi dönemde ve hangi anlamda kullanıldığına dair tespitleri şu şekildedir; Osmanlı Devleti’nde, 1877-1878 göçmenleri için muhacir ve mülteci terimlerinin her ikisi de kullanılmıştır. *1911 tarihli İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*’nde muhacirler iki kısma ayrılmaktadır. *Birincisi tabi oldukları devletin izniyle göç edenler ki, bunlara muhacir denilmiştir. İkincisi Türk topraklarına iltica edip Osmanlı tabiiyetine dâhil olmayı talep edenlerdir. Bunlara da “mülteci” denilmiştir.*¹³ Bu bağlamda, Balkanlar gibi Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış topraklardan Osmanlı hâkimiyetindeki yerlere göç edenler, ülkenin farklı yerlerinde iskâna tabi tutulmuş, yardım ve muafiyetlerden yararlandıkları için muhacir sıfatıyla değerlendirilmiştir. Yürürlükte olan hukuki kurallara göre, farklı bir ülkeden yerleşmek maksadıyla Osmanlı ülkesine gelerek ve bu istekleri kabul edilenlere “muhacir” denilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı sınırları içerisinde yer alan yerlerin işgal edilmesiyle memleketlerini terk edip, cephe gerisindeki bölgelere yerleşmiş kişi veya kişiler için ise iltica etmiş anlamında “mülteci” sıfatı kullanılmıştır. Bunlar gittikleri yerlerde iskâna tabi tutulmamış olup, memleketleri işgalden kurtarıldıktan sonra memleketlerine iade edilmesi düşünülenlerdir.¹⁴

Teorik olarak, bir birey ya da topluluk kendi isteğiyle bir ülkeden başka bir ülkeye göç ettiğinde “muhacir”, güvenlik endişeleriyle ve korkarak göç etmek zorunda kaldığında ise “mülteci” olarak kabul edilmektedir. Ancak Türkiye’ye yapılan göçlerde, mülteci statüsünde gelen Türkler her ne kadar “mülteci” olarak adlandırılırsalar da çoğunlukla muhacirlik hukukuna göre işlem görmüşlerdir. Bunun nedeni, bu kişilerin genellikle yerleşme amacıyla Türkiye’ye gelmeleri ve vatandaşlık talebinde bulunmalarıdır. Bu sayede, kendilerine muhacirlere tanınan haklar ve muafiyetler uygulanmıştır.¹⁵ Ayrıca, incelenmiş olan döneme ait arşiv belgelerinde gerek kendi isteğiyle gerekse zorunlu olarak göç eden kişiler “muhacir” olarak ifade edilmiştir.

¹² Kaya, E. (2007). *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’de Türk Mültecileri Vilayat-ı Şarkıyye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)*, 6.

¹³ İpek, N. (2006). *İmparatorluk’tan Ulus Devlete Göçler*, 17-18.

¹⁴ Kaya, E. (2007). *age.*, 7.

¹⁵ Uzman, N. (2018), *Türkiye’ni, Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 11

Göç çalışmalarının en temel kavramlarından biri de iskân kavramıdır. Çalışma konusu açısından bakıldığında en çok kullanılacak kavramlardan birini de iskân kavramı oluşturmaktadır. İskân kavramı, en genel anlamıyla insanların belirli bir yere ya da bölgeye yerleştirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Hem isteğe bağlı hem de zorunlu göç ve yerleşmeleri içermektedir. İskan devlet politikaları bağlamında değerlendirildiğinde, bu kavram bireylerin ya da ailelerin barınma ihtiyaçlarının teminiyle sınırlı olmadığı görülmektedir. Bunun yanında, ekonomik faaliyetlere katılımlarını sağlayacak, geçim kaynakları ve üretim araç-gereçleri gibi ihtiyaçlarının temin edilmesini kapsayan iskân, göç eden nüfusun belli nizamda yerleştirilmesi ve topluma entegre edilmesi, hayata tutunmasını hedefleyen bir uygulamadır.¹⁶

Balkan Savaşları sürecinde ve akabinde yaşanan göç hadiselerinde göç eden kitleler arasında en fazla etkilenenler çocuklardır. Çocuklar, göç hareketliliğinin esas unsuru olması bakımından bu çalışmanın öznesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda çocuk nedir, kimlere çocuk denir? Sorularının cevaplarını burada vermek uygun olacaktır.

Halk dilinde insan yavrusu, uşak veya ufaklık olarak ifade edilen çocuk kavramı, Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde: Bebeklik ile ergenlik arasındaki gelişme döneminde bulunan “oğlan ve kız, uşak” ifadesinin yanı sıra “küçük yaştaki kız ve erkek”, “soy bakımından oğul veya kız” olarak açıklanmıştır. Çocuk, Arapçada “sıbyan”, İngilizcede “Child” isimleriyle zikredilmektedir. Çocukluk kavramı toplumsal yaşam içerisinde çocuk olgusunun her toplumun kendi kültürüne özgü bir yanının olması dolayısıyla çocuğu ifade edecek genel bir tanımlama yapmak mümkün değildir. Çocuk kavramlarının açıklanmasında biyolojik ve sosyolojik yönlerinin mi belirleyici olacağı ya da hukuka göre mi hareket edileceği hususunda her toplumun çocuğa bakışı farklı olabilmektedir. Çocuk kavramı, hukuki metinlerde farklı şekilde ele alınmaktadır. Çocuğun yaşına, ergenliğine, ruhsal durumuna ya da eylemlerine bağlı olarak çocuk tanımlamaları mümkün olabilmektedir.¹⁷ Kısacası; çocukluğun evrensel bir tanımı yoktur. Sınıf farklılıkları, sosyoekonomik statü, eğitim seviyeleri, din, kültürel normlar ve gelenekler, çocukluğun amacı ve tanımıyla ilgili görüşleri etkilemektedir.¹⁸

¹⁶ İnan, C. Emek, (2016). Türkiye’de göç politikaları: İskân kanunları üzerine bir değerlendirme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 13-14.

¹⁷ Can, H., Tuna, E., & Tuna, N. (2019). *Çocuk hukuku*, 1-2.

¹⁸ Schull, Kent F., (2014), *Creating juvenile delinquents: Redefining childhood in the late Ottoman Empire, prisons in the late Ottoman Empire: Microcosms of modernity*, 168.

İslâm hukukunda insan hayatı; cenin, çocukluk, temyiz, bulûğ ve rüşd olarak beş döneme ayrılmıştır. Bu dönemlerde yaş, zihinsel gelişim ve biyolojik olgunluk birlikte değerlendirilmektedir. Özellikle 7 yaş, çocuğun temyiz (iyi-kötü ayırt etme) yetisini kazanması açısından kritik bir eşiiktir. Bulûğ, biyolojik belirtilerle (ergenlik işaretleri) belirlenirken, rüşd, sadece yaş değil, aynı zamanda aklî ve mali olgunluğu da içermektedir.¹⁹ Osmanlı döneminde bu İslâmî sınıflandırma benimsenmiş, çocukluk evresi modern dönemdeki gibi sabit ve evrensel bir dönem olarak görülmemiştir. Osmanlı düşüncesine göre çocukluk; bireyin yaşına, toplumsal rolüne ve gelişim seviyesine göre farklı kavramlarla tanımlanmıştır. Örneğin 0–7 yaş arasına gayr-ı mümeyyiz, 7 yaş sonrası ise temyiz dönemi denmiştir. Bu ayrımlar, İslam hukukuyla örtüşmektedir. Ergenliğe geçişte “murâhık”, “mümeyyiz” gibi kavramlar kullanılmıştır. Ancak önemli bir fark olarak, Osmanlı’da ergenliğe geçiş yalnızca yaşla değil, bedensel, cinsel ve zihinsel olgunluk kriterleriyle belirlenmiş ve bu kriterlerin sınırları hem teoride hem pratikte belirsiz kalmıştır.²⁰ Temyiz evresinde çocuk iyi ile kötünün farkına varır, ancak henüz ayırt etmesi zordur. Temyiz evresi bulûğa kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bulûğ yaşı kişiden kişiye, toplumdan topluma değişebilmektedir. Bulûğ yaşına eren kişi artık ayırt etme yetisi tam olarak gelişmiş olarak kabul edilmektedir. Rüşd evresi ise yaştan başka kişinin olgunluğa erişmesi ve sorumluluklarının tam anlamıyla bilincine varması olarak ifade edilmektedir.²¹ 19. yüzyılda gayr-i temyiz dönemi 15 yaşına kadar sayılmıştır. Hadd-i bulûğ 15, yani ergenliğin bitiş yaşı olarak hukuken kabul edilmektedir.²² Osmanlı Devleti’nde bulûğa erme yaşı konusunda kesin bir yaş aralığından söz edilmese de²³ İslami mezhepler bulûğ yaşı konusunda farklı yorumlar ortaya çıkarmıştır. Uzun süre bulûğ yaşı 15 olarak kabul görse de devletin son dönemlerinde 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile bulûğ yaşı 18 olarak resmileştirilmiştir.²⁴

¹⁹ Kocaoğlu, B., & Duran, A. (2020). *Osmanlı Devleti’nde ceza yaşı ve bulûğ meselesi (1847-1917). Tarihîn Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (24), 26.

²⁰ Bayraktaroğlu, B. (2021). *Children and slavery in The Ottoman Empire*. (Unpublished doctoral thesis). Sabancı University, 41-42.

²¹ Kocaoğlu, & Duran, a.g.m., 2020. 26-27.

²² BOA, ŞD, 2462/17, 20 Teşrin-i Evvel 1298; Bayraktaroğlu, B. (2021). *Children and slavery in The Ottoman Empire*. (Unpublished doctoral thesis). Sabancı University, 41-42.

²³ Bulûğ yaşının değişiklik göstermesinde, iklim, beslenme, ekonomik etkenler, ırksal özellikler belirleyici olabilmektedir. Sıcak iklimlerde bulûğ evresine giriş daha erken olabilirken, soğuk iklimlerde sıcak iklimlere göre daha geç bulûğ evresine girilmektedir. Bu da kesin sınırlar koymanın mümkün olabildiğini zorlaştırmaktadır. Kocaoğlu, B., & Duran, A. (2020). *Osmanlı Devleti’nde ceza yaşı ve bulûğ meselesi (1847-1917). Tarihîn Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (24), 12.

²⁴ Kocaoğlu, & Duran, a.g.m., 2020, 32.

19. yüzyılda Osmanlı’da çocukların cezai ehliyetleri, 20. yüzyılın başlarına kadar çok belirgin değildir. 1912 yılında, çocuklar daha çok bağımsız ve özel korunması gereken bireyler olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, 14 yaşında yetişkin olarak kabul edilen bir çocuğun yetişkinlerle aynı koşullarda tutulduğu, yaş, cinsiyet veya gelişim düzeyine göre herhangi bir ayırım yapılmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, çocukların cezai ehliyetlerinin tam olarak belirlenmediğini ve koruma altına alınmalarının yeterince sağlanmadığını göstermektedir. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde, Osmanlı Ceza Hukuku’nda önemli reformlar yapılmış ve çocukların cezai sorumluluğu konusuna açıklık getirilmiştir. Çocukların cezai sorumluluk yaşı belirlenerek, 14-19 yaş arasındaki bireyler için ayrı bir ceza sistemi getirilmiştir. Bu yaş grubunun yetişkinlerden korunmasının yanı sıra çocuk gibi muamele edilmemesi amaçlanmıştır. Bu reformlar, Osmanlı’daki çocukların hukuki statüsünün değişmesine ve modern çocuk hukukunun temellerinin atılmasına imkân vermiştir.²⁵

Osmanlı Devleti hukukuna göre yaş tespitinde yukarıda bahsedilen yaşlar çocukların cezai sorumluluğu nispetinde değerlendirilmekle birlikte, günün koşulları gereği ve yaşanan gelişmeler sonucunda birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Osmanlı Devleti, tabiiyet hukukunda uluslararası hukuk kuralları ve dönemin şartlarına bağlı olarak yaşanan gelişmeler doğrultusunda çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Savaşlar gibi sebepler neticesinde, yaşanan göç hareketleriyle, Osmanlı sınırlarına dâhil olanların tabiiyete dâhil edilme uygulamalarında zaman zaman esnek davranılmıştır. Bu çalışmanın konusunu ilgilendiren muhacir çocuk hususunda da esnek uygulamalar söz konusu olmuştur. Göç edip Osmanlı tabiiyetine geçme talebinde bulunanların bazı şartları taşıması gerekecektir. Bu şartlar da Tabiiyet Kanunu’nda yer alan hükümler geçerli olacaktır.

Osmanlı Devleti tabiiyet hukukunda, Osmanlı tabiiyetini tercih etme yahut kaybetme tercihinde bulunmak için reşit olma şartı getirmiştir. Tabiiyet Kanunu’nda reşit olma yaşı açıkça yazılmamasına karşın, bazı uygulamalarda 20 yaşı tamamlayanları reşit olarak saymıştır.²⁶ Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi’nin birinci maddesinde devlet memuriyetine giriş için asgari 20 yaşın tamamlanması esas şartlardan sayılmış, ayrıca Ahz-ı Asker Kanunnamesi’nin ikinci maddesinde mükellefiyet yaşı 20 olarak gösterilmiştir.

²⁵ Schull, a.g.m., 2014, 166-167.

²⁶ Osmanağaoğulları, C. (2023). *Tanzimat dönemi itibariyle Osmanlı tabiiyetinin (vatandaşlığının) gelişimi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, 206-207.

Eytam Nizamnamesi'nin on üçüncü maddesi de rüş t yaş ını 20 yaş olarak tespit etmiştir. Bu bağlamda Osmanlı hukukunda 20 yaş ını tamamlayanların reş it sayıldığı görülmüştür.²⁷ Her ne kadar Osmanlı Devleti tabiiyet tercihi noktasında reş itlik yaş ını 20 olarak belirlese de Balkan Savaşları sonrası yaşanan yoğun göç hadisesi sonrası gelen muhacir çocukların tabiiyet tercihlerinde geldikleri devletin reş itlik yaş ı esas alınmıştır. Örneğin; Bulgaristan'dan gelenler için sinn-i rüş t yaş ı 21,²⁸ Yunanistan'dan gelenlerde bu yaş 21, Romanya'dan gelenler için ise 20 olarak kabul edilmiştir.²⁹ Ancak, Sırbistan'dan gelenlerin tabiiyet hakları belirli bir süreye bağlanmadığı için reş it olma şartı aranmamıştır.³⁰

Kavramlarını genel olarak bu şekilde izah ettiğimiz çalışmada, Balkan Savaşları döneminin seçilmesinin nedenleri ise ş unlardır: Bir imparatorluğun sonu ve yeni devletin temellerinin atılmasına doğru giden süreçte yapılan savaşların neticesinde elde edilen kazanımları o günün çocukları geleceğe taşıyacaktı. Bu nedenle devletin geleceğ inin teminatı olan çocuklar üzerinde savaş, göç, doğal afetler ve salgınlar büyük travmalar yaratmakta, hal böyle olunca gerek aileler gerekse devlet yetkililerinin çocuklarla ilgili kaygıları da artmıştır. Bu durum karş ısında aileler önlem almakta devletler politika geliştirmekte sivil toplum kuruluşları da yardım faaliyetine geçmektedirler.

Çocukların travma yaşadığı toplumsal olaylardan biri de çalışma konumuz olan Balkan Savaşları'dır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; Balkan Savaşları sırası ve sonrasında 400.000'i aşkın insan Osmanlı Devleti sınırları dâhiline göç etmiştir. Bu insan kitlesi içerisinde çocuk sayısının çokluğu dikkatimizi çekmiş ve çocuk odaklı çalışmayı gerekli kılmıştır. Bu noktada yapılan göç çalışmalarında çocukların durumu yeterince ele alınmadığı dikkatimizi çekmiştir. Bu bağlamda, göç çalışmalarında çocuğa yönelik araştırmaların kısıtlı alana yönelik olması dolayısıyla çocuk odaklı göç çalışmayı literatüre katkı sağlaması bakımından uygun olacağı düşünülmüştür.

Balkan Savaşları ile kaybedilen yerlerden Osmanlı hâkimiyetindeki yerlere büyük bir göç hareketi yaşanmıştır. Yaş anan bu göç, büyükler kadar çocukları da etkilemiştir. Savaş alanlarında baskı ve ş iddet yoluyla göçe zorlama maksatlı büyük-küçük demeden yapılan her

²⁷ Osmanağaoğulları, a.g.t., 2023, 206-207.

²⁸ BOA, DH. UMVM, 123/147, 27 Eylül 1915, 18.11.1333; BOA, DH. HMS. 30/139. Lef.1, 18.11.1333; M. 27 Eylül 1915; BOA, DH. MB. HPS.155.74, Lef.1, 18.11.1333, M. 27 Eylül 1915.

²⁹ BOA, DH.HMS, 27/66, Lef 2, 20 Kasım 1915, 12.01.1334, BOA, DH.EUM.MEM, 69/7., Lef, 1., 17.11.1333 /26 Eylül 1915.

³⁰ BOA, DH. UMVM, 123/147, 27 Eylül 1915, 18.11.1333; BOA, DH.HMS, 27/66, Lef 2, 20 Kasım 1915, 12.01.1334, BOA, DH.EUM.MEM., 69/7., Lef, 1., 17.11.1333 /26 Eylül 1915.

türlü girişim çocuklar üzerinde de etkili olmuştur. Yaşanan bu göç, büyükler kadar çocukları da etkilemiştir. Çocuklar da yetişkinler gibi türlü işkencelere maruz kalmışlar ve bunun neticesinde doğup büyüdükları yerleri terk etmişlerdir. Kalabalıklar içerisinde oradan oraya yer değıştirmeleri ve gittikleri yerlerde uyum sağlamaları da belli bir zaman alacak, kimi çocuklar bu zorlu yolculukta ebeveynlerini kaybedip kimsesiz kalacak, kimi çocuklar da yolculuğa tek başına devam edeceklerdir. Çalışmada öncelikle bu göç hareketine katılan çocukların savaş sırasında maruz kaldıkları kötü muameleler, savaşın acı ama gerçek yüzüyle karşılaşan çocukların başına gelenler, göç sırasında yaşamış olduğu zorluklar ve geldikleri yerlerde çocuklar için uygulanan politikalar ele alınmıştır.

Çalışma, Balkan Savaşları dönemini kapsamakta olup, arşiv temelli ve belge yoğunluklu bir çalışmadır. Teze şekil veren kaynaklar ise, arşiv kaynakları, hatıratlar, dönemin gazeteleri ve telif tetkik eserlerdir. Arşiv kaynaklarından kastımız; Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi ve Kızılay arşiv belgeleridir. Ayrıca gazete ve hatıratlardan da istifade edilmiştir. Böylece; arşiv kaynaklarında tespit edemediğimiz olaylar ve gündelik meseleler, hatıratlar ve gazetelerle desteklenmiştir. Çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymak için de dönemle ilgili yapılan savaş ve göç çalışmalarından istifade edilmiştir.

Çalışmada kullanılan belgeler; savaşın başladığı Ekim 1912 ile bitiş tarihi olan Ağustos 1913 tarihi ile sınırlı değildir. Göç hareketi savaş sırasında başlasa da göç hareketi savaşların son bulmasıyla son bulmamış daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Ayrıca muhacir çocuklarının sorunları çözümü ve topluma entegre edilme süreçleri daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu nedenle Ağustos 1913 sonrası belgeler de taranarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Tasnifte ise; belgelerin içerik çözümlenmesi ve kavramsal filtreleme yöntemi uygulanmıştır. Göç kavramlarının kullanımı noktasında katipler, memurlar ve dönemin bürokrasisi arasında ortak kullanım söz konusu olmadığı için, belgeler detaylı bir okuma ve değerlendirme aşamasından geçilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Kavramsal filtreleme de anahtar kelimeler kullanılmıştır. Balkan Savaşları muhacirleri, Rumeli Muhacirleri ya da bölgede bir yer ismi belirtilerek o yer muhaciri anahtar kelimelerimiz olmuştur.

Çalışmamızda kullanılan hatıratlar, dönemin tanıkları olan çocukların ve askerlerin yazdıkları hatıratlardan oluşmaktadır Ayrıca, savaş meydanlarını gözlemlemek veya ülkedeki gelişmeleri takip etmek üzere yabancı devletler tarafından gönderilen gözlemcilerin yazdığı

hatıratlara da yer verilmiştir. Özellikle savaşın ve göçün bizzat tanığı olan o dönemde çocuk olanların kaleme aldığı hatıratlar, çocuk gözüyle yaşananları ve hissedilenleri görmemize imkân sunmuştur. Hatıratlar öznel deneyimler olduğundan, hatıratların kullanılmasında çapraz denetleme yöntemi kullanılmıştır. Çapraz denetleme yöntemi kullanılarak hatırat türü kaynakların geçerliliği ve güvenilirliği artırılmıştır. Şöyle ki; dönem içerisinde dönemin çocuklarının kaleme aldığı hatıratlar, gözlemcilerin yazmış oldukları günlükler ve askerlerin kaleme aldıkları hatıratlar karşılaştırılarak olayların doğruluğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bazı bilgiler arşiv vesikalarında yer almayan günlük olaylar ve kişisel deneyimler dönemin basınında yayımlanan haberler ve kişisel hatıratlarla tamamlanmıştır. Ayrıca, arşiv belgeleri, dönemin ileri gelenleri ya da halktan bir kişi tarafından kaleme alınan hatıratlarla desteklenerek daha kapsamlı bir tarihsel değerlendirme yapılmasına olanak sağlamıştır.

Çalışmamızda Balkan Savaşları dönemi ile ilgili yapılmış pek çok kitap ve makaleden yararlanılmıştır. Özellikle bu dönemde meydana gelen göçlerle ilgili çalışmaları içeren Ahmet Halaçoğlu'na ait “*Balkan Harbisi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)*” ve H. Yıldırım Ağanoğlu'nun, “*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihi: Göç*” eserlerinden yararlanılmıştır.

İçerik düzenlenmesinde kronolojik sıralama esas alınmıştır. Muhacir çocukların Osmanlı dahiline gelmeden savaşın başlaması sırasında çocukların durumları, yaşamış oldukları hadiseler, savaş sırasında ve göç sırasında yaşamış oldukları zorluklar ele alınarak başlatılmıştır.

2. BALKANLARDAN ANADOLU'YA YAPILAN GÖÇLER VE ÇOCUKLAR

Tarihi süreç içerisinde birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Anadolu, jeopolitik ve kültürel açıdan son derece önemli bir coğrafyada bulunmaktadır. Farklı toplumların sürekli etkileşim içerisinde olmasından dolayı, Anadolu farklı dönemlerde çeşitli toplumsal değişimlere sahne olmuştur. Bu özelliğinden dolayı, Anadolu'nun demografik yapısı sürekli değişmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gerçekleşen göç hareketleri, günümüzdeki yerleşim biçimini ve toplumsal yapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden 16. yüzyılın sonlarına kadar geniş alana yayılmıştır. Geniş alana yayılan Osmanlı Devleti fetih hareketlerini gerçekleştirdikçe iskân politikasını da buna paralel olarak içten dışa dönük olarak yürütmüştür.³¹ Osmanlı Devleti'nin yerleştiği bölgelerde kalabilmesi, güçlü olmasına bağlı olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti, zamanla eski gücünü kaybetti ve dıştan içe iskân politikası geliştirmek zorunda kalmıştır.³²

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıl sonlarında 1683 tarihinde II. Viyana Kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından ciddi toprak kayıpları yaşamaya başlamıştır.³³ Bu gelişme, Osmanlı iskân politikalarında önemli bir kırılma noktası olmuş, daha önce fethedilen bölgelere yönelik dışa dönük iskân uygulamaları, yerini içe dönük bir biçim almıştır.³⁴ 1683-1699 yılları arasında Osmanlı ile Avusturya arasında süregelen savaşlar, Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik ilk büyük göç dalgasına sebep olmuştur.³⁵ Bu süreçte, Avusturyalı General Piccolomini'nin 25-27 Ekim 1689 tarihlerinde Üsküp³⁶ şehrini işgal edip yakması, şehir halkının göç etmesine sebep olmuş; bunun neticesinde de, Üsküp şehri sakinlerinden çok sayıda Müslüman ve gayrimüslim, başta Sofya ve Belgrad olmak üzere Osmanlı hakimiyet alanlarına göç etmiştir. Muhacir konumuna düşen Müslüman-Türk ahaliden

³¹ Kocacık, F. (1999), *Rumeli'den Anadolu'ya yönelik göçler ve sonuçları*. Bilim. K. Çiçek & C. Oğuz (Ed), Osmanlı, C. 4, Yeni Türkiye, 655.

³² Halaçoğlu, A. (2002)., *Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler*. Yeni Türkiye, 13, 887.

³³ Doğan, G. (2021). Karlofça antlaşması sonrası Osmanlı-Venedik sınırının teşekkülü ve Kapıcıbaşı Osman Ağa'nın mektupları (1699-1701). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (35), 319-348; Özkan, S. H. (2012). Karlofça antlaşması sonrası Osmanlı – Avusturya ilişkilerinde Macarların durumu. *Avrasya Etüdleri*, 41(1), 185

³⁴ Halaçoğlu, A. (2002)., *Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler*. Yeni Türkiye, C. 13, 887.

³⁵ Yıldırım, H. (2020). *Mütareke döneminde göç ve iskân (1918-1923)*, Türk Tarih Kurumu, 5.

³⁶ Balkan Yarımadasının orta yerinde Vardar nehrinin her iki yakasında yer alır. Üsküp şehri, Kosova-Priştine, Selanik ve Ege Denizi, Niş ve Belgrad ile Sofya ve İstanbul'a uzanan önemli bir güzergâh üzerinde yer alır. İnbaşı, M. (2012). *Üsküp Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, TDV, 378.

İstanbul'a ulaşabilenler Eyüp'te, Unkapanı Cibali civarında "Üsküp Mahallesi" adını verdikleri bir mahalle kurmuşlardır.³⁷

1699 tarihinde Karlofça Antlaşması'nın imzalanması, Osmanlı Devleti açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuş; bu antlaşmayla birlikte imparatorluk, gerileme sürecine girmiştir. Bu tarihten itibaren, Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerinde Anadolu'dan Balkanlara yönelen iskân siyaseti zıt yön almış, fethedilen yerleri Türkleştirme ve İslamlaştırma amacıyla yürütülen iskân faaliyetleri uygulanamaz hâle gelmiştir.³⁸

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanından çıkan bölgelerde yaşam süren Müslüman-Türk nüfus, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü bölgelere çeşitli nedenlerle göç etmeye başlamıştır. Osmanlı hakimiyetinde yaşayan Müslüman-Türkler, hâkim unsur olmasının yarattığı alışkanlıklar dolayısıyla, başka unsurların hükümranlığına girmek istememişlerdir.³⁹ Müslüman-Türkleri göçe iten sebepleri bu durumla sınırlamak doğru olmayacaktır. Bu durumu, Batılı devletlerin uyguladığı genel bir siyaset ve ilgili devlet ya da devletlerin siyasi hedefleriyle de bağlantılı olarak görülmelidir. Bu bağlamda, Müslüman-Türk nüfusun, Anadolu'ya yönelik göçlerinde hem genel hem de özel sebepler bulunmaktadır.

Genel sebepler arasında, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği "Şark Meselesi" eksenindeki siyaset başı çekmektedir. Şark siyasetinde Avrupalı Devletleri'nin hedefi, Müslüman-Türk nüfusu Avrupa ve Anadolu'dan uzaklaştırarak, buralardaki Türk hakimiyetini sonlandırmaktır.⁴⁰ Ayrıca, Fransız İhtilali'nin etkisinin Balkan uluslarında yaratmış olduğu tesir dolayısıyla Balkanlarda arka arkaya büyük isyanlar yaşanmış ve Balkan milletlerinin bağımsızlık istekleri huzursuzluğa sebebiyet vermiştir.⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde dini, etnik ve kültürel bakımından bambaşka topluluklar bir arada yaşamaktaydı. Toplumun heterojen yapısı, devlet otoritesinin güçlü olduğu dönemlerde bir sorun oluşturmamıştır. Devlet ise farklılıklar karşısında hoşgörülü bir politika yürütmüştür. Ancak gerek Batılı Devletlerin emperyalist müdahaleleri gerekse bölgede yaşanan milliyetçi isyanlar, burada yeni devletlerin kurulmasına neden olmuştur.

³⁷ İnbaşı, M. (2012), *Üsküp*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, TDV, 377.

³⁸ Kocacık, F. (1999), *Rumeli'den Anadolu'ya yönelik göçler ve sonuçları*, Bilim. K. Çiçek & C. Oğuz (Ed.), Osmanlı, C. 4, Yeni Türkiye, 655

³⁹ İpek, N. (1999), *93 Muhacereti*, Osmanlı, Bilim. K. Çiçek & C. Oğuz (Ed.), C. 4, Yeni Türkiye, 661.

⁴⁰ İpek, a.g.e., (1999), 661.

⁴¹ Kocacık, a.g.e., (1999), 656.

Bölgenin yeni güçleri homojen bir demografik yapı oluşturmak istemeleriyle Müslüman-Türk nüfus göçe zorlanmıştır.⁴²

1806-1812 tarihleri arasında yaşanan Osmanlı-Rus savaşı, bölgenin demografik ve siyasi yapısında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Fransız İhtilali'nin gayrimüslimler üzerinde büyük tesirleri olmuş, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.⁴³ 1806-1812 tarihlerindeki Osmanlı Rus Savaşı ve Sırp isyanları neticesinde, Balkanlardan Anadolu'ya doğru göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde Bulgaristan'dan ilk göçler başlamış ve Rus ordularının Tuna'yı geçmesi üzerine yaklaşık 200.000 Türk-Müslüman bölgeden göç etmiştir. 1804'de Sırp isyanı neticesinde 1806-1812 yılları arasında sayıları 30.000'i bulan Türk-Müslüman halk Üsküp, Manastır ve Kosova'ya göç etmiştir.⁴⁴

Şark Siyasetini takip eden devletlerden biri olan Rusya'dır. Coğrafi konumunun gerekliliği olarak, Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar'a hâkim olmak için, Akdeniz'e açılma politikası yürütmüştür. Bu politikası gereği 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı hedeflerine ulaşmada önemli bir savaştır. Bu savaş neticesinde de Kafkasya, Kırım ve Balkanlardan Anadolu'ya göç dalgası başlamıştır.⁴⁵ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusunun geçtiği yerlerdeki Müslümanlar canını kurtarmak için dağlara ve ormanlara sığınıp günlerce Ruslardan saklanmışlardır. Rusların bu savaşlar sırasında geçtikleri yerlerden Samakavçuk, Varna, Silistre'de kötü muamelelerde bulunmuşlardır. Bu savaşta Osmanlı ordusu daha güçlü durumdayken Rus ordusunun Edirne üzerine yürümesi ve küçük birliklerinin Edirne'den çıkarak Çorlu, Silivri ve Enez'e kadar köy ve kasabaları talan etmesiyle Güney Trakya Türkleri bundan etkilenerek İstanbul'a göç etmek suretiyle kaçmışlardır.⁴⁶ Daha sonra 1856 Paris Antlaşma sonrasında ise Balkan topraklarında huzursuzluk giderek artmıştır. Bu antlaşma sonrası; Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Makedonya gibi bölgelerden Gayrimüslim nüfus arasında isyan hareketleri sistemli bir artış göstermiştir. Bu siyasal ortam içerisinde, 1864 tarihinde Girit'te Rumlar tarafından başlatılan isyanların dozu artmış ve adada yaşayan

⁴² Kurtulgan, K. (2010). Göç ve göçü hazırlayan tarihi süreçte balkanlarda kurulan ulus devletlerin Müslümanlara yönelik baskıları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(14), 214.

⁴³ Kayıran, M. (2019). Milliyetçilik akımının Balkanlar'daki gayrimüslim unsurlar üzerindeki etkileri (1789-1875). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5), 84-91.

⁴⁴ Yıldırım, H. (2020). *Mütareke döneminde göç ve iskân (1918-1923)*, 5.

⁴⁵ Bozkurt, C. (2021). Rumeli ve Kafkasya'dan Atranos'a göçler ve göçmenlerin iskânı (1895 1910). *Journal of Economics and Political Sciences*, 1(1), 2.

⁴⁶ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 34.

Müslüman-Türk nüfus baskı ve katliamların hedefi haline gelmiştir.⁴⁷ Bu ayaklanma ve baskılar sonucunda, sayıları Altmış Bin kadar Müslüman-Türk nüfus İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine göç etmiştir. Ancak sayı bu kadarla da kalmamış 1897'de Girit'in muhtariyet kazanmasıyla Müslüman-Türk ahali türlü baskılarla karşılaşmış ve daha fazla dayanamayarak Anadolu topraklarına doğru göç etmiştir.⁴⁸

1870 sonrasında da Balkan topraklarından, Osmanlı hakimiyet alanlarına yönelen göç hareketleri belirgin bir hal almıştır. 1876 yılında, Sırp ve Bulgar isyanları sırasında da Müslüman-Türk nüfus şiddet olaylarına maruz kalarak göçe mecbur bırakılmışlardır. Çok sayıda nüfus, başta İstanbul ve Edirne olmak üzere Anadolu'nun farklı yerlerine göç etmişlerdir.⁴⁹

Türk göç tarihinin en büyük ve sarsıcı göç olaylarından biri de 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yaşanmıştır. Savaş 1875 yılından başlayan karışıklıkların meydana getirdiği gelişmelerin sonucudur.⁵⁰ Karışıklıkların altında yatan en mühim husus, XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle siyasi bir hal alan "Panslavizm hareketi" ve Rusya'nın kışkırtması olmuştur.⁵¹ Türkiye'nin kaderini belirleyen bu savaşta, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Rumi 1293 senesinde olmasından mütevellit 93 Harbi olarak bilinen bu savaşta çok sayıda Müslüman kıyıma uğramış ve işgal altına giren yerlerin halkı muhacir konumuna düşmüştür. Bu yenilgi ile Osmanlı Devleti'nin küçülmesi sonucunda dışarıdan içeriye doğru kitlesel boyutta bir göç hareketi yaşanmıştır.⁵² Bu göçlerde, Rusya'nın Panslavist bir politika izleyen Rusya'nın savaş sırasında ve sonrasında uyguladığı baskı ve şiddet saldırıları ve Balkan milletlerinin bağımsızlık ve muhtariyet kazanmaları sonrası uygulamaları, Türkleri zorla yerinden etmek maksadıyla farklı bir boyut kazanmış ve bölgede yaşayan Müslüman-Türk nüfusun göçünü hızlandırmıştır.⁵³ Bu nedenle, 93 Harbi neticesinde

⁴⁷ Sofuoğlu, A., & Yıldırım, S. (2012). Balkan savaşları ve göç. *Türk Yurdu*, (303), Kasım. 302.

⁴⁸ Yıldırım, a.g.t., (2020), 5.

⁴⁹ Sofuoğlu, A., & Yıldırım, S. (2012). Balkan savaşları ve göç. *Türk Yurdu*, (303), Kasım, 302.

⁵⁰ Yıldırım, B. (2015). Resmi nüfus sayımlarına göre Bulgaristan'da Türk nüfusu (1878–1934). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 109(214), 96.

⁵¹ Halaçoğlu, A. (2002). *Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler*. Yeni Türkiye, C. 13, 888-890.

⁵² İpek, N. (2022). *Memalik-i şahanede muhaceret*. 72; Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 36, Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan günümüze etnik-sosyal-politikalar çerçevesinde göç ve iskân siyaseti ve uygulamaları*, 47.

⁵³ Sofuoğlu, A., & Yıldırım, S. (2012). Balkan savaşları ve göç. *Türk Yurdu*, (303), Kasım 302; Börklü, M. Y. (1999). Tarihi seyri içinde Bulgaristan Türklerinin durumu ve Türkiye'nin bölge Türklerine yönelik politikaları. *Bilig*, (10), 62.

Anadolu toprakları hem kuzeyden hem de Batı'dan göç dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır.⁵⁴ 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında bölgede yaşayan 1 milyon civarında Türk göçe zorlanmıştır. Bunların yarısına yakını soykırım ve ağır hava koşulları dolayısıyla katledilmiştir.⁵⁵ Savaşın başlamasıyla ilk muhacir kafilesinin gelmesinden 10 Eylül 1879 tarihine kadar sadece Rumeli'den İstanbul'a hayatta kalıp gelebilen göçmen sayısı 387.804 civarındadır. Bu sayı, İstanbul'la sınırlı kalmamış İmparatorluğun diğer yerlerine de yayılmıştır.⁵⁶ Anlaşıyor ki; 1877-1878 Savaşı, yüzbinlerce Müslüman-Türk'ün bir kaçış olarak değerlendirilebilecek kitlesel göçüne neden olmuştur. Savaşın başlangıcından itibaren dönemsel olarak artışlar göstererek, 1912 Balkan Savaşları'na kadar azalarak devam etmiştir.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle başlayan içe dönük göç hareketi belli bir dönemle sınırlı kalmamıştır. Batılı Devletlerin, Balkan topraklarında etnik ve dinsel açıdan homojen bir demografik yapı oluşturmak maksadıyla, Müslüman-Türk unsurların bölgeden uzaklaştırılması yönünde politikalar uygulanmıştır. Bu politik amaçlar çerçevesinde Balkan Devletleri arasında ittifak oluşturmalarına dönük girişimleri başarılı olmasıyla Balkan Savaşları başlamıştır. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında da 93 Harbi dönemindeki gibi kitlesel göçler gerçekleşmiştir.

1912-1913 yılları arasında meydana gelen Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da yüzyıllardır sürdürdüğü politikaları olumsuz yönde etkilemiş ve devletin çöküş sürecini hızlandırmıştır.⁵⁸ Savaş sürecinde ve sonrasında Osmanlı'nın kaybettiği topraklardan İstanbul ve Anadolu'ya yoğun bir göç yaşanmış ve sonrasında çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır.

⁵⁴ Çelik, G. (2011). Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri ile ilişkilerinde belirleyici bir unsur olarak 1877-1914 dönemi nüfus hareketleri. *Adam Akademi*, 1(2), 100; Börklü, M. Y. (1999). Tarihi seyri içinde Bulgaristan Türklerinin durumu ve Türkiye'nin bölge Türklerine yönelik politikaları. *Bilig*, (10), 63.

⁵⁵ Börklü, M. Y. (1999). Tarihi seyri içinde Bulgaristan Türklerinin durumu ve Türkiye'nin bölge Türklerine yönelik politikaları. *Bilig*, (10), 63.

⁵⁶ Baytal, Y. (2018). Balkanlar'dan Anayurda yapılan göçler ve Türkiye açısından sonuçları (1912-1925). *Turkish Studies*, 13(1), 17.

⁵⁷ Çelik, G. (2011). Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri ile ilişkilerinde belirleyici bir unsur olarak 1877-1914 dönemi nüfus hareketleri. *Adam Akademi*, 1(2), 101.

⁵⁸ Ünalp, F. R., (2014), Balkan Savaşları'na ilişkin örneklerle askeri ve psikolojik incelemeler. *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar*, C. II. Türk Tarih Kurumu, 817.

2.1. Balkan Savaşlarının Sebepleri ve Sonuçları

Balkan Kelimesi, ormanla kaplı sıradağ ve dağlık anlamlarına gelen Türkçe bir sözcüktür.⁵⁹ Adını, batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden almaktadır.⁶⁰ Birçok Osmanlıca ve Türkçe sözlüklerde, Balkan Sözcüğüne dağa, sıradağa verilen ad olduğunu açıklamakla birlikte, bazıları ağaçlarla kaplı dağ, ormanlarla kaplı sıradağ ya da kayalıklarla kaplı sıradağ olarak bahsetmektedir.⁶¹ Türkiye'de ise bugün "taşlık yer" olarak kullanılmaktadır. Bu kelime Anadolu'da hafızalardan silinse de halen Batı Trakya, Bulgaristan ve Makedonya'da yaşayan Türkler, "*Balkana gidip odun keselim*" benzeri ifadeler kullanmaktadır. Bu da Müslüman-Türklerin Balkanlarda yoğun bir nüfusa sahip olduklarını göstermektedir.⁶² Osmanlı yöneticileri için, "Rum-Eli", "Rumeli-i Şahane", "Avrupa-i Osmani" idi.⁶³ Rumeli, Osmanlıların Balkan Yarımadası'na vermiş oldukları coğrafi isim olup, aynı zamanda bölgeyi içine alan Osmanlı eyaletine verilen addır.⁶⁴

Balkan kelimesi zaman içerisinde Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan ve tarihi süreç içerisinde birçok milletin bir arada yaşadığı bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin asırlarca hüküm sürdüğü bu topraklarda 19. yüzyıl sonları itibariyle milliyetçilik akımları ve dış aktörlerin etkisiyle karışıklıklar başlamıştır.⁶⁵

XX. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren ve yeni bir devletin temellerinin atılmasına zemin hazırlayan bir dizi savaşa sahne olmuştur. Trablusgarp Savaşı ile başlayan ve Millî Mücadele ile nihayete eren on yılı aşkın süredir savaş içinde bulunan bir devletin çöküşüne tanık olunmuş ve bu yıkımın ardından yeni bir devletin kuruluş temelleri atılmıştır.

1911-1912 yıllarında Osmanlı Devleti ile İtalya arasında yaşanan Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da elinde kalan son toprak parçası olan Trablusgarp'ta

⁵⁹ Ayverdi, İ. (2026). *Misalli Türkçe sözlük*. 110.

⁶⁰ Karpat, K. H. (1992). *Balkanlar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 5, 25.

⁶¹ Ugur Zorlu, H. (2020). *Balkan Savaşları'nın Balkanlar'dan Anadolu'ya Türk göçü üzerine etkisi*. 21-22; Ayverdi, İ. (2016). *Misalli Türkçe sözlük*. 110; Emgili, F. (2012). *Yeniden kurulan hayatlar Boşnakların Türkiye'ye göçleri (1878-1934)*. 54.

⁶² Emgili, F. (2012). *Yeniden kurulan hayatlar boşnakların Türkiye'ye göçleri (1878-1934)*, 54.

⁶³ Zorlu Ugur, H. (2020). *Balkan Savaşları'nın Balkanlar'dan Anadolu'ya Türk göçü üzerine etkisi*. 21-22.

⁶⁴ İncalcık, H. (2002). *Rumeli, Türkler*; H. C. Güzel ve diğ. (Ed.), C. 9, 66.

⁶⁵ Hall, R. C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913 1. Dünya Savaşı'nın provası*, (M. Tanju Akad, Çev.), (1. Basım), 1-3; Hayta, Necdet, Birbudak, T. S. (2016). *Balkan Savaşlarında Edirne*. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, 1-2.

yaşanmıştır.⁶⁶ Nitekim Trablusgarp Savaşı nihayete ermeden, Osmanlı Devleti kendisini Balkan Devletlerinin karşı hamle hareketiyle Balkan Savaşları içerisinde bulmuştur. Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ta İtalya ile savaşıırken, Balkan Devletlerinden Yunanistan, Karadağ, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan ordularını modernleştirip, subay ve askerlerini iyi bir şekilde eğitmiş ve aynı zamanda ileri teknoloji silahlara sahip olmuştur. Savaş için hazırlıklarını yapan Balkan devletleri, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne karşı muhtemel bir savaş için bir araya gelerek ittifak oluşturmuştur.⁶⁷

Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kuran bu devletler, çok geçmeden Osmanlı Devleti'ne saldırmıştır. Bu devletlerin amaçları Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Balkan topraklarını ele geçirmektir.⁶⁸ Nitekim Balkan Savaşları, 1912 sonbaharında başlayıp 1913'ün yaz aylarına kadar süren kanlı bir savaştır.⁶⁹

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmesi ve ardından ittifak grubunun diğer üyelerinin saldırıları ile savaş başlamıştır. Ancak, Osmanlı Devleti ileriye okuyamadığı için Balkan Devletleri'nin bir araya gelerek kendisine karşı savaşacağını hesaplayamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, kendi içerisinde birtakım problemlerle uğraşmaktadır. Bu nedenle savaşa hazırlıksız yakalanmış ve kendisini beklenmedik sorunlar yumağı içinde bulmuştur. Neticede Osmanlı Devleti, Balkanlarda sadece topraklarını kaybetmemiştir. Çok büyük insan kaybı yaşamış ve hayatta kalanlar ise memleket olarak gördükleri Anadolu'ya kitleler halinde göç etmiştir. Bu göç hareketi Osmanlı Devleti'ni bir de bu konuda meşgul etmiştir.⁷⁰ Osmanlı Devleti'ni çok yönlü etkileyen Balkan Savaşları iki aşamada gerçekleşmiştir.

Balkan Savaşları'nın ilk aşamasını oluşturan Birinci Balkan Savaşı, yukarıda da bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti'nin İtalya ile yapmış olduğu savaş devam ederken Balkan devletlerinin zorlaması ile başlamıştır.⁷¹ Daha önce askeri hazırlıklar yapan Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın oluşturdukları ittifak devletlerinin sınır bölgelerine

⁶⁶Şıvgın, H., (1989), *Trablusgarp savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan ilişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 43.

⁶⁷ Hayta, N. (1996). *Londra büyükelçiler konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, 1-4.

⁶⁸ Ağanoğlu, H. Y. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihi: Göç*, 53.

⁶⁹ Hall, R. C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913 1. Dünya Savaşı'nın provası*, (M. Tanju Akad, Çev.), (1. Basım), 1.

⁷⁰ Bostancı, M. (2007). *Türk basınına göre Birinci Dünya Savaşı arifesinde adalar meselesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, 36; Çalışlar, İ., & Görgülü, İ. (Yay. Haz.), (Nisan 2007). *Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın not defterinden On Yıllık Savaş'ın günlüğü*, İstanbul, 71.

⁷¹ Belen, F. (1973). *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*. 140; Çalışlar, İ., & Görgülü, İ. (Yay. Haz.), (Nisan 2007). *Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın not defterinden On Yıllık Savaş'ın günlüğü*. 71; Hall, R. C. (2003). *Balkan savaşları 1912-1913 1. Dünya Savaşı'nın provası*. (M. Tanju Akad, Çev.), (1. Basım), 1.

askeri yığınaklar yapması ve hudut ihlallerine karşın, Osmanlı Devleti de 1 Ekim 1912’de seferberlik ilan etmiştir.⁷² Bu sırada seferberliğini tamamlayan Karadağ ordusu 8 Ekim’de saldırıya geçmiştir. 16 Ekim’de de Sırp ve Bulgar ordusu sınırları geçmesi ve Yunanistan’ın da dâhil olmasıyla 18 Ekim günü Birinci Balkan Savaşı taraflar arasında başlamıştır.⁷³ Üç hafta içerisinde Osmanlı Devleti hem topraklarının büyük bir bölümünü hem de 6,5 milyon civarında da nüfusunu kaybetmiştir. Kaybedilen topraklar, bugünkü topraklarımızın 115’inden daha fazlasını oluşturmaktadır (167.000 km², 33 vilayet, 158 ilçe).⁷⁴ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti hem topraklarını hem de nüfusunu büyük oranda kaybetmiştir.

Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Aralık 1912’de ateşkes imzalanmış ve 13 Ocak 1913 tarihine kadar savaşa ara verilmiştir. Ancak Arnavutluk’ta kuşatılmış olan İşkodra ve Yanya kentinde; Trakya’da kuşatılmış olan Edirne’de ve Doğu Trakya’da 1913 ilkbaharına kadar devam edecek şekilde yeniden başlamıştır. Birinci Balkan Savaşı taraftarları arasında 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra’da barış için bir ön anlaşma imzalanmıştır.⁷⁵ Londra Antlaşması’yla Osmanlı Devleti, Midye-Enez hattının batısında kalan topraklarını Balkan Devletlerine bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak, ganimetin paylaşımı Balkan Devletleri arasında anlaşmazlık yaratmış ve bu durum II. Balkan Savaşı’nın patlak vermesine yol açmıştır. Özellikle Bulgaristan’ın daha önce yapılan paylaşım planlarına uymaması, savaş sürecinde kendi aleyhine sonuçlar doğurmasına neden olmuştur. Anlaşmazlık konusu ise Makedonya’dır. Sırbistan, savaşın başında, Sırp-Bulgar ittifakıyla belirlenen sınırların ötesine geçerek planlanandan daha geniş bir bölgeyi kontrol altına almıştır. Diğer yandan Yunanistan, Güney Makedonya ve Batı Trakya’yı kendi doğal sınırları içinde görerek, Bulgaristan’la bir uzlaşma sağlayabilmek için bu toprakları talep etmiştir.⁷⁶

Bu sebepler, Balkan Devletleri arasında İkinci Balkan Savaşı’nın nedeni olmuş Romanya’nın da ittifak hareketlerine katılması ile birlikte Balkan ülkeleri Bulgaristan’a karşı savaşmışlardır. Taraflar arasında çatışmalar 29 Haziran 1913’te başlamış ve bir ayı aşkın sürmüştür. Sonuçta müttefikler Bulgaristan’ı yenilgiye uğratmıştır. Ayrıca bu süreçte Osmanlı

⁷² Çalışlar, & Görgülü, a.g.e., (2007), 71.

⁷³ Belen, F. (1973). *XX. yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul, 140.

⁷⁴ Çalışlar, & Görgülü, a.g.e., (2007), 71.

⁷⁵ Hall, a.g.e., (2003), 1.

⁷⁶ Halaçoğlu, A. (2002). *Balkanlar Savaşları (1912-1913)*, Türkler, C. 13, 301

Devleti de Edirne'yi Bulgarlardan geri almayı başarmıştır. İkinci Balkan Savaşı da Ağustos 1913'te Bükreş'te, Eylül 1913'te de İstanbul'da yapılan anlaşmalarla sona ermiştir.⁷⁷

Osmanlı Devleti ile küçük Balkan devletleri arasında vuku bulan Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin en büyük yenilgilerinden birisi olmakla birlikte, dünya güç dengelerinin oluşması ve Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerinden biri olması bakımından önemlidir.⁷⁸ Bu bağlamda, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşının provası olmuş, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu yenilgileri ve zaafı Batılı devletlerinin hedeflerini belirlemelerinde etkili olmuştur.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti hem topraklarını hem de nüfusunu büyük oranda kaybetmiştir. Savaşın kaybedilmesi ile birlikte hayatta kalan ve sayıları yüzbinleri bulan nüfus da elde kalan topraklara doğru göç etmiştir. Sayıları yüzbinleri bulan insan göçünün sorumluluğunu almak, savaşta büyük oranda güç kaybetmiş bir devlet için de zorlukları beraberinde getirecektir.⁷⁹ Gelen göç kabilelerinin çoğunluğunu çocuklar ve kadınlar oluşturacağından, güvenlikleri başta olmak üzere tüm sorumluluklarını almak kolay olmayacaktır. Zira Osmanlı Devleti sadece yoğun bir göç hareketi ile karşılaşmamıştır. Aynı zamanda bu insanların barınma, yeme-içme, toplumsal yapının değişmesi gibi türlü sıkıntılarla da karşı karşıya kalmıştır. Göç eden kitle içerisinde çoğunluğu oluşturan çocukları geleceğe hazırlamak ve kaderini belirlemek gibi ağır bir yükün de altına girmiştir.

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yaşanan kitlesel göç, sadece göç edilen yerleri değil, bizzat göç eden nüfus üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Zorunlu yer değiştirme hareketi muhacirlerin yaşam koşullarını kökten değiştirmiştir. Göç eden kitle içerisinde çalışma konumuzu ilgilendiren çocuklar da zor koşullar altında kalmış, çocukların yaşam koşullarını ve gelişim süreçlerini olumsuz yönde etkileyen çok boyutlu krize dönüşmüştür. Bu süreçte çocuklar kendi doğal yaşantılarından uzaklaşıp çeşitli zorluklarla baş etme sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti ve sivil toplum kuruluşları bu çocukların türlü sıkıntılarıyla ilgilenerek, çocukları geleceğe hazırlayıp hayata tutunmalarına katkıda bulunmuştur.

⁷⁷ Hall, a.g.e., (2003), 1.

⁷⁸ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 53.

⁷⁹ Eyiğün, M., & Hacısalihoğlu, M. (2019). Osmanlı Devleti'nin Balkan muhacirlerine yönelik yardım ve istihdam politikası. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 256.

2.2. Balkan Savaşları Sonrası Göçlerin Başlaması, Göç Yolları ve Göçün Bilançosu

Balkan Savaşları neticesinde, Balkanların siyasi haritası değişmiştir. Öyle ki değişen haritada, Romanya, Sırbistan, Yunanistan sınırları bütünüyle değişirken, Bulgaristan sınırı kısmen Bükreş anlaşmasıyla belirlenmiştir. Osmanlı Devleti-Bulgaristan hududu da İstanbul Konferansı kararıyla tayin edilerek, Balkanların tümünün siyasi haritası çizilmiştir. Yeni haritaya göre Osmanlı Devleti sınırları daralırken, Balkan devletlerinin bazıları az bazıları hayli genişlemiştir.

Balkan devletleri idaresine geçen bu topraklarda Müslüman-Türk unsurun çoğunluğu Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış ve ilgili devletlerin idaresine geçmiştir.⁸⁰ Söz konusu devletlerin idaresi altında kalmak istemeyen Müslüman-Türkler ise göç etmek istemişlerdir. Göç istekleri savaşın başlangıcında ani verilmiş karar olmuştur. Daha sonraki göç süreçleri ise bir anda verilmiş bir karar değildi, yaşanan gelişmelerin sonucudur.

Göç edenlerin büyük bir bölümü savaş devam ederken yola çıkmışlardır. Balkan Savaşları ile işgal edilen yerlerde Müslümanlar katledilerek, köyler yakılıp yıkılmış, camiler kullanılmaz hâle getirilmiştir. Kısacası memleket viraneye dönmüştür. Canını kurtarmak isteyen sayısız göçmen bulundukları yerleri terk etmiş, Osmanlı sınırlarına gelen muhacirler, zahire dolu ambarlarını, evlerini, hayvanlarını kısacası tüm mal varlıklarını arkalarında bırakmıştır. Göç eden insanlar küçük çocukları, yaşlı yakınlarını, acil ihtiyaç duyacakları eşyaları öküz arabalarına yükleyerek korku içinde kaçmışlardır. Bu muhacir kabileleri kırk yaş üzeri erkekler, kadınlar, yaşlılar ve çocuklardan oluşmuştur. Genç erkekler ise daha öncesinde birliklerine katılmak üzere ayrılıp gitmişlerdir.⁸¹

Savaş 1912 yılının sonbaharında başlamıştır. Hava koşullarının olumsuzluğuna karşın, muhacirler kendilerini daha emniyetli yerlere atmak istemişler ancak göç yollarında muhacirleri gören Bulgarlar, çoluk çocuk, kadın yaşlı demeden silahlarını göç edenlerin üzerine doğrultarak göçmen kabilelerinin üzerlerine ateş açmışlardır.⁸² Savaş sırasında Bulgarlar, önce kendi topraklarında daha sonra ele geçirdikleri Makedonya, Batı Trakya ve

⁸⁰ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 25.

⁸¹ Şimşir, B. (2017). *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri (kıyımlar – kıyımlar- göçler) 1821-1913*. Bilgi, 187-188

⁸² Şimşir, a.g.e., (2017), 187-188.

Doğu Trakya’da yaşayan yerli Müslümanları ve buralara sığınan muhacirleri planlı şekilde katletmişlerdir.⁸³

Özellikle Yunanistan ve Bulgaristan’a bırakılan topraklarda yaşayan Müslüman-Türkler, yapılan anlaşmalara aykırı olarak idareleri altına girdikleri Balkan Devletlerinin baskı ve zulümleriyle karşılaşmıştır.⁸⁴

Dönemin basınında Müslüman Türk ahalinin yaşamış oldukları sıkıntılı süreç ve bunları göçe iten nedenler yer almıştır. Bunlar; Yunan askerleri Berova köyü ve civar köylerde işgal ettikleri yerleri yakmışlar, Vito belediyesi köyünde Müslüman-Türk Belediye reisini kurşuna dizmişler, ayrıca bölgedeki Türk kadınlarının ırzına geçilmiştir. Bu durumu gören ve duyan iki yüzden fazla kişi buraları terk ederek göç etmiştir.⁸⁵

Makedonya’da⁸⁶ Müslüman halk görmüş olduğu baskı neticesinde göçe başlamıştı. 15 yaşındaki çocuklar ve 95 yaşındaki yaşlılar Makedonya’da öldürülmüş, korkuya kapılan halk her şeylerini bırakıp göç etmek zorunda almıştır.⁸⁷

Sırp memurlarının baskılarıyla çok sayıda Müslüman, Osmanlı Devleti dahiline göçmek için Sofya’ya gitmiştir.⁸⁸ Yunan ve Sırp hükümetlerinin baskı ve tehditleri dolayısıyla Müslüman halk hızlıca bulundukları yerleri terk etmişlerdir.⁸⁹ Karadağ’dan da günden güne Müslümanların hicreti artmıştır. Her gün binlerce Müslüman Türkiye’ye giden vapurlara binebilmek için limanlarda beklemekteydiler.⁹⁰ Selanik limanından Miran namındaki Avusturya vapuru ile Osmanlı Devleti dahiline 300 Müslüman muhaciri götürülmüştür. Müslüman muhacirler Yunan mezaliminden kaçtıklarını söylemekteydiler.⁹¹

1913 sonbaharında Edirne vilayetinin şehir ve köyleri işgal edilince buradaki Müslüman halk da göç etmek zorunda kalmıştır. Bir sene evvel göç etmiş olan Müslüman-Türkler Edirne’nin geri alınmasıyla tekrar yerlerine dönebilmişlerdir. Ancak, geri döndüklerinde,

⁸³ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 83.

⁸⁴ İlçin, H. İ., & Ayışığı, M. (2023). Balkan Savaşları sırasında muhacirlerin İstanbul’da geçici iskânları ve karşılaşılan sorunlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1), 476.

⁸⁵ Sabah. (1914)., 26 Nisan 1330/9 Mayıs, 1.

⁸⁶ Balkan Savaşları sonrasında Makedonya topraklarının büyük bir kısmı Yunanistan ve Sırbistan tarafından paylaşılmıştı. Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 69; Bulgaristan ile Yunanistan bölge hakimiyeti için mücadele etmektedir. Yunanistan Müslüman ahaliye yaptığı zulmü Bulgar halkı için de yapmaktadır. PEYAM, Bulgar ve Yunan Münasebeti, 13 Haziran 1914, 4.

⁸⁷ Sabah. (1914). 26 Nisan 1330/9 Mayıs, 1.

⁸⁸ Sabah. (1914). 24 Teşrinievvel, 3.

⁸⁹ Sabah. (1914). 4 Nisan, 2.

⁹⁰ Peyam. (1914). 11 Haziran, 2.

⁹¹ Sabah. (1914). 4 Nisan, 3.

Müslüman aileler özellikle çiftçiler hayvanlarını ve mallarını yerinde bulamamıştır. Bu kimselerin arazileri dahi Hristiyanlar tarafından ekilip biçilmiştir. Eşyaları ise başkalarının evlerinde ve ellerinde bulunuyordu.⁹² Bu bağlamda, Balkan topraklarından Osmanlı topraklarına göç eden Müslümanlar, savaş başladığında kendileri için en güvenli yerlere gidip, savaş bitiminde evlerine döndüklerinde eski düzen ve huzurlarını bulamamışlar Müslüman-Türk nüfus çeşitli sebeplerle göçe zorlanmıştır.

Balkan Savaşları sırasında Balkan Türklerinin %27'si hayatını kaybetmiştir. %35'i ise savaş alanlarından uzak bölgelere daha sonra tekrar dönmek üzere göç etmişlerdir. Göç etmek zorunda kalanlar yaya olarak dağlara, sahile ve imkân bulanlar da kendileri için güvenli gördükleri Osmanlı topraklarına gitmişlerdir. Bunlar savaş sona erince tekrar evlerine dönmeyi düşünenlerdir.⁹³ Savaş sırasında korkuya kapılıp dağlara, sahile, oraya buraya gidenler komitacı ya da askerlerin müdahalesi ile öldürülmüştür.⁹⁴ Göçleri sırasında hava koşullarının yanı sıra barınacak yer bulamayanların yarısı yollarda hayatını kaybetmiştir. Liman bölgelerine ulaşabilen Müslüman halk Selanik başta olmak üzere diğer limanlardan Anadolu'ya gemilerle nakledilmiştir. Savaşın sona ermesiyle göçler karadan, kervanlarla devam etmiştir. Böylece savaşlardan kaçanlardan yaklaşık 413.000 kişi kurtulabilmiştir.⁹⁵ Göç yollarında bu kadar can kayıplarının yaşanması göç yollarında yaşananların da incelenmesini gerektirmiştir.

Muhacirler çeşitli ulaşım yolları ve vasıtalarını kullanarak göç etmiştir. Karayolu, demiryolu ve deniz yolu tercih etmek durumunda kaldığı ulaşım yollarıdır. Karayolu ile ulaşım göçmenlerin en fazla tercih ettiği ulaşım şeklidir. Ancak savaşın başlangıcında, halkın önceliği emniyetli görülen noktalara ulaşmaya çalışmak olmuştur.⁹⁶ Yollarda yaşanacak türlü tehlikelere maruz kalan insanlar, henüz işgal edilmemiş olan yerlere gitmişlerdir. Örneğin; Trakya ahalisi Bulgar zulmünden kaçmak için İstanbul ve Gelibolu'ya gelmişlerdir. Karayoluyla göç ederken türlü sıkıntılar çekip kendileri için emniyetli yerlere gelen muhacirler, buralarda deniz ve demir yollarını kullanarak İstanbul başta olmak üzere

⁹² Peyam. (1914), 11 Temmuz, 1.

⁹³ Ayhan, B. (2020). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkan-Kafkas Göçleri ve Mübadiller*, (1. Baskı), 115.

⁹⁴ Şimşir, B. (2017). *Balkan savaşlarında Rumeli Türkleri (kıyımlar – kıyımlar- göçler) 1821-1913*, 188.

⁹⁵ Ayhan, a.g.e., (2020), 115.

⁹⁶ Kaya, M. (2013). Balkan savaşları sırasında Anadolu'ya göçler ve karşılaşılan sorunlar. *History Studies Special Issue on Balkan Wars*, 5(6), 2.

Anadolu'nun muhtelif yerlerine göç etmiştir. Örneğin Makedonya ahalisi önce Selanik'e akabinde İzmir ve Antalya Limanlarından Anadolu'ya geçmişlerdir.⁹⁷

Muhacirlerin çıkış yaptıkları limanlar Yunanistan'da Selanik, Kavala, Dedeağaç, Preveze; Karadağ'da Antivari; Bulgaristan'da Balçık, Varna, Burgaz; Romanya'da Köstence ve Arnavutluk'ta Avlonya'dır. Buralardan çıkış yapan muhacirlerin Osmanlı topraklarında varış yerleri; İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin, İskenderun, Sinop ve Samsun limanlarıdır. Bu limanların yanı sıra Anadolu'nun başka limanlarına da gelmişlerdir. Bunlar; Marmara Denizi'ndeki Tekirdağ, Gelibolu, Bandırma, Gemlik, Mudanya limanlarıdır.⁹⁸

Muhacirlerin demiryolu ile nakilleri, daha çok İstanbul'a yakın bölgelerinden yapılabilmektedir. Örneğin; Edirne ve yakınlarında meydana gelen çatışmalarda civar bölgelerde halk zarar görmemesi için İstanbul'a sevk edilmiştir. Korkuya kapılarak kaçanlar tren istasyonlarında bir an önce İstanbul'a geçmeye çalışmışlardır. Kırklareli ve köylerinin boşaltılması sırasında Sirkeci ve Kumkapı'ya çok sayıda tren gelmiştir. Edirne'den İstanbul'a vagonlarla çok sayıda göçmen gelmiştir.⁹⁹

Balkanlardan, Türkiye'ye göç eden insanlar kitleler halinde göç etmişlerdir. Göç yollarında insanların yaşadıkları Balkan Savaşları'nın yalnızca bir askeri çatışma değil, aynı zamanda bir insanlık trajedisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eve dönme umuduyla yola çıkanların çoğu için bu umudun gerçekleşmediği bilinmektedir; zira savaş sonrası kaybedilen topraklar –Edirne hariç- geri alınamamıştır. Böylece Balkanlar'daki demografik yapı da kökten değişmiş, Türk ve Müslüman nüfus büyük ölçüde yerinden edilmiştir.

Göç hareketi özellikle I. Balkan Savaşı sırasında (Ekim 1912-Mayıs 1913) yoğun olarak gerçekleşmiştir. Edirne, Selanik, Üsküp ve diğer Rumeli şehirlerinin düşmesi, göç dalgasını tetiklemişti. II. Balkan Savaşı'nda da (Haziran-Temmuz 1913) bu durum devam etmiştir.

Balkan İttifakı güçleri ve yerel çeteler, Türk köylerini hedef almıştır. Örneğin, Bulgar ordusunun Kırkkilise ve Lüleburgaz çevrelerinde gerçekleştirdiği katliamlarda binlerce sivil öldürülmüştür. Feroz Ahmad'ın *The Young Turks and the Ottoman Nationalities* adlı kitabında, bu olayların göçü hızlandırdığı vurgulanmıştır.¹⁰⁰ Göç hareketi planlı programlı bir şekilde yapılmamıştır. Göçe başlayan halk bulabildikleri vasıtalarla bulundukları yerleri terk ederek

⁹⁷ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 175. İlçin, İpek, & Ayışığı, a.g.e., (2023), 477.

⁹⁸ Zorlu Uğur, H. a.g.e., (2020), 319. Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 180.

⁹⁹ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 179. Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 61.

¹⁰⁰ Feroz Ahmad, F., (2014). *The young Turks and the Ottoman nationalities*, 67.

canlarını kurtarmaya çalışmıştır. Kimi demir yolunu kimi deniz yolunu kimi ise yaya olarak göç etmiştir.

Müslüman halkın yaklaşık %60'ı Trakya üzerinden İstanbul ve Anadolu'ya, geri kalanı ise deniz yoluyla İzmir ve diğer limanlara ulaşmıştır.¹⁰¹ Deniz yolunu kullananlar, Yunan ablukasına rağmen küçük teknelerle kaçmaya çalışmış; bu tehlikeli yolculuk sırasında binlerce kişi boğulmuştur.¹⁰²

Göç yollarında katliamlar, açlık, soğuk ve salgın hastalıklar (kolera, tifüs) nedeniyle büyük kayıplar yaşanmıştır. Halaçoğlu, bu kayıpların tahmini olarak 50.000-70.000 arasında olduğunu belirtmektedir.¹⁰³ Bu rakam, Osmanlı Hükümeti'nin muhacir raporlarına ve tanık anlatımlarına dayanır. McCarthy, göç sırasındaki ölü sayısını daha yüksek kabul etmiş ve yaklaşık 100.000 Türk'ün hayatını kaybettiğini belirtmiştir.¹⁰⁴ Bu veriler, Balkan devletlerinin uyguladığı sistematik şiddet ve göç edenlerin karşılaştığı zorlukları içermektedir. Zorlu sürecin ardından hayatta kalabilenler, ağır koşulları aşarak Osmanlı topraklarına ulaşabilmişlerdir.

Balkan Savaşları sırası ve sonrası Osmanlı topraklarına göç eden nüfusla ilgili çeşitli kaynaklar bizlere farklı rakamlar sunmaktadır. Bu rakamlar net rakamlar sunmasa da göç hareketinin kitlesel boyutta olduğunu ortaya koymaktadır. Dönemin yetkilileri ve araştırmacılar göç miktarı noktasında farklı rakamlar vermişlerdir. Hatta göç ve iskân işleri ile ilgili İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti teşkilatı yetkili müdürü Şükrü Bey'in 7 Mart 1916 tarihinde Meclis-i Ayan'da yapmış olduğu konuşmada ne kadar muhacir geldiği ya da bunların ne kadarının yerleştirildiğine dair kayıt altına alınmış bir vesika bulunamayacağını ifade etmiştir. Buna karşın, 24 Mart 1918 tarihli Meclis-i Ayan toplantısında dönemin Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Müdürü Hamdi Bey de, II. Meşrutiyet'e kadar gelen muhacir nüfusunun tam olarak tespit edilemediğini belirtmiş, ancak 1293'ten itibaren yapılan çalışmalarla 854.870 muhacir olduğunu ortaya koymuşlardır. Hamdi Bey, Meşrutiyet'ten ve Balkan Harbi'nden sonra gelen göçmenlerin sayısını ise 450.000 olarak tespit ettiklerini ifade etmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 62.

¹⁰² McCarthy, J. (1995). *Death and exile: The ethnic cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*. 137.

¹⁰³ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 95.

¹⁰⁴ McCarthy, a.g.e., (1995), 139.

¹⁰⁵ *Meclis-i mebusan zabıt ceridesi*. Devre: 3, C. 2, İctima Senesi: 2, 23 Şubat 1331 (1915), 262; Dündar F. (2018). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskân politikası (1913-1918)*, 57.

Tevfik Bıykoğlu yapmış olduğu Trakya’da Millî Mücadele adlı çalışmada; 440.000 kadar Türk’ün, Makedonya ve Trakya’dan Anadolu’ya göç etmiş olduğunu ifade etmiştir. Cemal Paşa yazmış olduğu hatıratında; yaklaşık 500.000 Türk, Balkan Savaşları’nda öldürülmüş ve öldürülenlerin dışında yüzbinlerce Müslüman iskân edilmek üzere Anavatanlarına göç etmek zorunda kalmış olduğuna değinmiştir. Bu ifadeyi kullanırken de göç edenlerin sayısı hakkında kesin bir rakam vermemiştir.¹⁰⁶

Ahmet Halaçoğlu’nun Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913) adlı kitabında, Rumeli’den İstanbul’a ve diğer Osmanlı topraklarına göç eden Türklerin sayısının yaklaşık 414.000 kişi olduğu belirtilir.¹⁰⁷ Bu rakam, Osmanlı arşiv belgelerine (özellikle Dâhiliye Nezareti’nin raporlarına) dayanır. Justin McCarthy’nin *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922* adlı eserinde ise bu sayı, yaklaşık 440.000 Müslüman-Türk’ün göç ettiği ifade edilir.¹⁰⁸ Aradaki fark, değişik arşivlerin yorumlanması ve kayıt altına alınmayanlardan kaynaklanabilir.

Ortaya çıkan her yeni veri, sayılar konusunda daha net bilgiler elde etmemize imkân sunmaktadır. Murat Bardakçı’nın 2008 yılında yayımladığı *Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi* adlı eser¹⁰⁹ buna örnek olarak sunulabilir. Eser, dönemin Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Müdürü Hamdi Arpağ’ın 1917 başlarında hazırlayıp, Talat Paşa’ya sunduğu defterde yer alan göçmen sayıları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Defterde, Osmanlı İmparatorluğu’na gelen muhacirlerin ayrıntılı bilgileri yer almaktadır. Bu defterde Balkan Savaşları’nda Türkiye’ye 413.922 göçmen gelmiş olduğu belirtilmiştir.¹¹⁰

Balkan Savaşları sırasında göç eden muhacirlerin sayısına dair veriler dönemin gazete sütunlarında geniş yer bulmuştur. Osmanlı Devleti, özellikle Makedonya’dan gelen 350.000 muhaciri kabul etmiştir.¹¹¹ Sadece Yunanistan’dan gelen göçmen sayısının 270.000 olduğu iddiaları gazete sütunlarında yer almış olsa da Atina ajansı bu bilgiyi yalanlamış ve Yunan

¹⁰⁶ Tevfik Bıykoğlu, “Trakya’da millî mücadele” ve Cemal Paşa, “Hatırat” adlı eserlerden aktaran Şimşir, a.g.e, (2017), 274.

¹⁰⁷ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 87.

¹⁰⁸ McCarthy, a.g.e., (1995), 135.

¹⁰⁹ Murat Bardakçı tarafından 2008 yılında yayımladığı, Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi adlı eserdir. Bu eserde, Aşair ve Muhacirin Müdüriyetince 1916 yılı sonu ve 1917 başında hazırlandığı ifade edilen ve Talat Paşa’ya takdim edilen bu defterde, dönemin nüfusuna dair ayrıntılı sayılar vardır. Önemli bir belge niteliği taşıyan bu defter, Balkan savaşları ve sonrasında gelen muhacir nüfusu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bardakçı, M. (2009). *Talat Paşa’nın Evrak-ı Metrukesi (Sadrazam Talat Paşa’nın Özel Arşivinde Bulunan Ermeni Tehciri Konusundaki Belgeler ve Hususi Yazışmalar)*, 37-39.

¹¹⁰ Bardakçı, a.g.e., (2009), 275.

¹¹¹ Peyam. (1914). 11 Temmuz, 1.

Makedonya'sından takriben 52.000 Müslüman'ın göç ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, Selanik'ten göç eden 155.000 Müslüman muhacirin, diğer Balkan hükümetlerinin topraklarından geldiği de ifade edilmiştir.¹¹²

Teşrin-i Evvel'den şubat ayı sonuna kadar, Selanik'in tarikiyle göç eden Müslümanlardan 45.900'ü Bulgaristan'a ilhak edilen topraklardan, 59.900'ü Sırbistan'a ilhak edilen bölgelerden, 34.296'sı ise Yunanistan'a ilhak edilen arazilerden göç etmiştir.¹¹³ Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak ayları boyunca, Sırbistan'ın ilhak ettiği bölgelerden 45.000, Bulgaristan'ın işgal ettiği yerlerden 38.000, Yunanistan'ın işgali altındaki mahallerden ise 10.500 kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Şubat ayında ise, Sırbistan'dan 14.700, Bulgaristan'dan 17.400, Yunanistan'dan ise 14.900 kişi göç etmiştir. Bu dönemde, toplamda 129.500 kişi göç etmiş ve bunların çoğu vapurla, yaklaşık 30.000 kişi ise demiryoluyla taşınmıştır.¹¹⁴ Selanik ve çevresindeki köylerden de göç devam etmiş ve örneğin, 850 Müslüman, Selanik ve çevre köylerinden vapurlarla İstanbul'a doğru göç etmiştir.¹¹⁵ Bu göç hareketi, sadece Yunanistan'ın işgali altındaki bölgelerle sınırlı kalmamış, diğer Balkan ülkelerinden de sürekli bir göç akışı gözlemlenmiştir. Sırbistan'dan da 3.000 Müslüman göç etmiş, ayrıca Arnavutluk'tan Trakya ve İzmir'e doğru vapurlarla göç edenler olmuştur.¹¹⁶ Göç eden kişi sayısının tespitini yapmak zor olsa da gazete sayfalarına yansıyan istatistiki bilgiler bize göçün, basit bir göç hareketinden öte akın akın gelen insan kitlesi halinde olduğunu göstermektedir. Bu kitlesel göçün, tek bir vasıta ya da tek bir merkezden yapılmaması, göçün istatistik verilerinin kayıt altına tutulmasını zorlaştırmaktadır. Bundan yola çıkarsak, aşağıda tabloda gösterilen veriye dayanarak, dönemin basını olan Sabah gazetesinde 1913 yılı ile 1914 yılının ilk üç ayında tek bir merkezden (Makedonya'dan) göç eden insan sayısı ve Nedim İpek'in yapmış olduğu çalışmada ifade ettiği; 1913-1915 aralığında Karadağ'dan göç edenlerin sayısı 120 bin olarak verdiği bilgiler¹¹⁷ yukarıda bahsedilen kişilerin yapmış oldukları çalışmalarda toplam göçmen sayısı noktasında elde edilen veriler ışığında tespit edilen sayıların detaylı çalışmalar sonucunda ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir.

¹¹² Peyyam. (1914). 9 Temmuz, 1.

¹¹³ Tasvir-i Efkâr, (1914). 3 Nisan, 4; Sabah. (1914). 3 Nisan, 3.

¹¹⁴ Sabah. (1914). 11 Nisan, 2.

¹¹⁵ Sabah, (1914), 11 Nisan 2.

¹¹⁶ Sabah, (1914), 25 Nisan 2.

¹¹⁷ İpek, N. (2022). *Memalik-i şahanede muhaceret*, 140.

Göç edenlerin miktarına dair ifade edilen sayıların hepsi birçok çalışmanın birleşiminden oluşmuştur. O dönemde sayı tam olarak tespit edilemese de sonradan yapılan çalışmalar bu konuda kapsamlı bir bilgiyi ortaya çıkarmıştır.

Balkan topraklarından olan Makedonya'dan göç eden Müslümanların sayısı hakkında Sabah gazetesinde yer alan haberde; 1913 yılı ve 1914 yılı istatistik verileri şu şekildedir.¹¹⁸

Tablo 2.1. Gelen Göçmen Sayılarının 1913 ve 1914 Yılına Ait İstatistik Verileri

1913 senesi		1914 senesi
Teşrin-i Evvel: 13.087	Temmuz: 31.045	Kanun-i Sani: 10.193
Şubat: 13.088	Ağustos: 36.313	Şubat: 35.060
Mart: 7.553	Eylül: 11.380	Mart: 12.346
Nisan: 6.735	Teşrin-i Evvel: 14.764	
Mayıs: 13.813	Teşrin-i Sani: 17.313	
Haziran: 9.368	Kanun-i Evvel: 15.503	

Sabah Gazetesi'nde 1913 ve 1914 yıllarına ait göçmen sayıları, Balkan Savaşları sonrası yaşanan kitlesel göç hareketinin boyutlarına dair önemli bilgiler sunmaktadır. 1913 ve 1914 yılına ait veriler, göçün bir günde yaşanıp bitmediği ve devam ettiğini göstermektedir. Tespit edilen arşiv belgeleri ve gazete haberleri gibi veriler, yalnızca belirli zaman dilimlerinde toplanan sayılara dayandığı için göçün tam büyüklüğüne dair net bir tablo ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır. Dönemsel farklılıklar ve ulaşım imkânlarındaki değişkenlikler, göç akışlarının farklı aylarda dalgalanmasına yol açmıştır. Bu nedenle, Sabah Gazetesinde verilen rakamlar, göçün büyüklüğü hakkında fikir verse de toplam göç edenlerin miktarının belirlenmesinde yetersiz kalmaktadır.

Basında yer alan haberler, arşiv vesikaları ve hatıratlar gibi farklı türden kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında değerlendirildiğinde, Balkan Savaşları sonrası göç hareketi; sadece savaşın değil, aynı zamanda etnik temizlik, iskân politikaları ve siyasi baskıların ve yıldırımların bir sonucu olarak ortaya çıkmış, Osmanlı Devleti'nde sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan derinlemesine etki yaratmıştır. Dolayısıyla yapılan çalışmalar, göçün insani yönünü dikkate alarak, bu kitlesel hareketin tarihsel bağlamda anlaşılması için önemli bir dayanak noktası oluştursa da rakamsal veri olarak göçün kitlesel boyutta olduğunu göstermektedir.

¹¹⁸ Sabah, (1914), 3 Mayıs, 3.

2.3. Balkan Savaşları Sırasında Çocukların Durumu

Balkan Savaşları sürecinde askerlerin yanı sıra sivil halktan kadınlar ve çocuklar da katledilmişlerdir. Müslüman köyler ve şehirler yakılıp yıkılarak tahribata uğratılmıştır. Balkan devletlerinin her bir eylemi beraberinde can kayıplarını da ortaya çıkarmıştır. Savaş haberinin duyulması bile sivil halkı endişelendirmiş ve tedbir alma arayışına itmiştir.

Balkan Savaşları özellikle Müslüman-Türk nüfus için büyük bir yıkım getirdiğinden, çocuklar da bu kaosu ve insanlık dramının en savunmasız mağdurları arasında yer almıştır. Hem doğrudan şiddet hem de göçün getirdiği zorluklar nedeniyle pek çok çocuk hayatını kaybetmiştir. Hayatta kalanlar ise yetimlik, travma ve yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Anadolu'ya ulaşabilen çocuklar, yeni bir hayatın parçası olurken, geride kalanlar Balkanlar'ın değişen demografisinde bir iz olarak kaybolmuştur. Bu hususta arşiv belgeleri, hatıratlar ve gazete sütunları savaşın başladığının haber alınmasının ardından içeriklerinde çocuklara dair gelişmelere yer vermiştir.

Balkan Savaşları'nın başladığını haber alan aileler, savaşın bulundukları yerlere de sıçrayabileceği endişesi içerisinde ne yapacaklarını düşünürken çocukları ile ilgili kaygıları da artmaya başlamıştır. Aileler öncelikli olarak okul çağında olan çocuklarını okula göndermemeyi düşünmüştür. Ailelerin kaygıları çocukların korkuya kapılmasına neden olmuş, çocuklar olan bitenleri de kendilerince anlamlandırmaya çalışmışlardır. Zira oyun çağında olan çocuklar, anne-babalarının ve yakınlarının konuşmalarından bir şeylerin ters gittiğini ve korkulacak bir durum olduğunu fark etmişlerdir. Bütün bu yaşananları, Balkan Savaşları'nın ailelerinde yarattığı korkuya şahitlik eden ve o dönemde henüz 11 yaşında olan Selma Ekrem'in otobiyografisinde görmek mümkündür. Ekrem, Yunanlıların adaya geleceği korkusu başladığında annesi kendisini ve kardeşlerini okula göndermemeye karar vermiş olduğundan bahsetmiştir. Böylece Selma Ekrem ve kardeşleri daha savaş yaşadıkları yere sirayet etmeden, Sakız Adası'nda bir savaş gemisinin belirmesi ve savaş korkusu yaratması dolayısıyla eğitim hayatından mahrum kalmıştır.¹¹⁹

Balkan Savaşları sırasında yerleşim yerlerinde normal hayat süren çocuklar, savaşın getirdiği belirsizlik, korku ve güvensizlik nedeniyle büyük bir travma yaşamışlardır. Çocukların Oyun oynamak ve sosyalleşmek gibi temel ihtiyaçlar engellenmiş, çocuklar dışarı çıkmaktan ve günlük aktivitelerden mahrum kalmışlardır. Savaşın getirdiği huzursuzluk,

¹¹⁹ Ekrem, S. (1998). *Peçeye isyan*. 207.

ailelerin güvenlik kaygıları çocukları da endişelendirmiştir. Savaş korkusu dolayısıyla oyunlarından mahrum kalan çocuk örneğine de hem Selma Ekrem'in hem Şevket Süreyya Aydemir'in hatıratlarında anlattıklarından anlaşılmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, sokakta oyun oynadıkları sırada silah sesleri duyduklarında mahallenin sokaklarının boşaldığını ve oyunlarının yarıda kaldığından bahsetmektedir.¹²⁰ Ekrem ise Yunanlıların artık adaya gelmeyeceklerini düşündükleri zaman oyun oynamaya başladıklarını yazmıştır.¹²¹

Savaşın sirayet ettiği yerlerde de çocuklar etkilenmiştir. Balkan devletlerinin geniş alanına yayılması karşısında siviller etkilenmiştir. Siviller arasında yer alan çocuklar, savaşın mağduru olmuştur. Balkan Savaşları sırasında, Balkan Devletleri, işgal etmiş oldukları yerlerde sayıları 100.000'i aşkın yerli halka işkence etmiştir. İşkenceler sonucunda, sayıları 30.000 aşkın kadın ve çocuk öldürülmüştür. Benzer şekilde, Makedonya'da da sayıları 150.000'i bulan halk türlü işkencelerle katledilmiştir.¹²² Bulgar komite ve askerleri yaşlarına bakmadan, çok sayıda çocuğun bulunduğu köylerde toplu katliamlarda bulunmuştur. Buralardaki olayları haber alan civar köy ve şehir halkı, göç etmekten başka çıkar yol bulamayarak kendilerine en yakın başka köylere göç etmiştir. Kavala'da 20.000 kişi toplanmıştır. Bunlar da Bulgar komitacıların saldırılarından payını almış ve 7.000 yakın göçmen katledilmiştir. Öldürülenlerin çoğunu çocuklar oluşturmuştur. Gümülcine, Petriç ve Toyca şehirleri her cinsiyet ve yaşta aç ve hasta göç edenlerle dolmuştur. Bulgar askerleri yetkilileri bunlara geri dönmeleri için güvence vererek dönmelerini istemişlerse de çoğu kadın ve çocuktan oluşan göç eden grup geri dönüş yollarında katledilmişlerdir.¹²³ Muhacirler; "Bulgar süvarileri göç edenleri takip ediyor, Müslüman kadın ve çocuklara korkunç zulümlerde bulunuyor"¹²⁴ diye anlatmışlardır.

Balkan Savaşları sırasında Usturmca'da yaşananlar, savaşın siviller üzerindeki yıkıcı etkilerini gözler önüne sermektedir. Bölgede yoğun şekilde soygun, tecavüz ve zorla din değiştirme vakaları yaşanmış; özellikle Müslüman kadınlar, genç kızlar ve gençler bu şiddetin doğrudan hedefi olmuştur. Bu olaylar, savaşın yalnızca askeri cephede değil, sivil halk üzerinde de ciddi insani krizlere yol açtığını göstermektedir. Müslüman halkın geriye kalanları sefalet, hastalık ve açlıkla mücadele etmiştir. Servet sahibi aileler çocuklarını Rum

¹²⁰ Aydemir, S. (2020). *Suyu arayan adam*. 8.

¹²¹ Ekrem, S. (1998). *Peçeye isyan*. 208.

¹²² Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 38.

¹²³ BOA. DH. MUİ. 167/47,18.10.1331./ 20 Eylül 1913.; Halaçoğlu, a.g.e., 1995, 52-53.

¹²⁴ Lion, J. (2017). *Türklerin Balkan hezimet*. (S. E. Bekman, Çev.), 36.

ve Yahudi mahallelerine ekmek dilendirmeye gönderme mecburiyetinde kalmıştır. Bulgarlar yetişkinlerden ayırt etmeksizin çocuklar da savaşın şiddetine ve muhasım devlet askerinin ve komitacılarının saldırılarına maruz kalmıştır. Bulgarların çocuklara yaptıklarını gören Yunanlılar, “Çocuklardan ne istediniz?” diye sorunca Bulgarlar, “Onlar büyüyünce Türk olacaktır” cevabını vermişlerdir.¹²⁵

Balkan Savaşları başladığında, ıssız ve her yere uzak olan Iskironova’da¹²⁶ Hasan ve eşi Fatma’nın 5 küçük çocuğundan biri olan ve bu sırada henüz 12 yaşında olan Hüseyin Molla’nın yıllar sonra anlattıklarından anlaşıldığı üzere Bulgar ve Yunan kuvvetleri ve komitecilerinin girip-çıkmadığı ve yağma etmediği yer kalmadığıdır. Bulgar askerleri, Bük Tren köprüsünü bombalamış ve köye gelip ne kadar yiyecek, hayvan ve silah varsa toplamış ve yanlarına da erkekleri alarak buradan uzaklaşmıştır.¹²⁷

Bir Balkan topluluğu olan, Karadağlılar da benzer işkence yoluna gitmişler, geçtiği Müslüman köylerini yakıp, yağmalamış ve ele geçirmiş oldukları çoluk çocuk herkesi kesmişlerdir. Bulgarlar ise Davut, Topuklu, Maden köylerinin tahripleri sırasında sadece kadın ve yaşlılar değil, beşikteki çocukları dahi parçalamışlardır.¹²⁸

Göç etmeden evvel ya da göç esnasında çocuklarını kaybeden aileler olmuştur. Bulgarlar dağlarda, tepelerde bir şekilde buldukları Müslüman çocukları, “Bulgar yetimhanelerine” getirmiştir. Söz konusu çocuklardan yaşları küçük olanlar için de hükümetçe bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamenin iyi niyetle yayınlanmış olduğu söylenemez. Zira isteyen Bulgarlara kendi evlerinde bu çocukları Hristiyanlaştırma serbestliği tanınmıştır. Milletini ve hatta ailelerini bilmeyen çocuklara milletlerini unutturacaklardı.¹²⁹ Ancak Osmanlı Devleti, savaş esnasında, çocuk konusunda daha hassas davranmış, Bulgarların Türk çocuklarına yaşatmış olduğu milletini unutturma, işkence ve kıyımların benzerini Bulgar

¹²⁵ BOA. BEO. 4097/307250, H.2.11.1330/ 13. Ekim 1912. Lef 1-3; Şimşir, a.g.e., (2017), 161-170.

¹²⁶ Iskironova köyü, Drama’ya 35 km kadar mesafede bulunmaktadır. Güneybatısından 1.5 Km mesafede Karasu geçmektedir. Kış mevsiminde bu köye yalnızca 6-7 km mesafedeki “Bük” isimli yerleşim yerinden Demiryolu köprüsünden geçilmektedir. Köy sapa bir yerdedir. Ulaşım zordu. Balkan Savaşları sırasında 20 - 25 hanelik bir köy. Uzunca yıllar bu sayı değişmemiş. Bu köyün kuruluşu hakkında ne zaman kurulduğuna dair net bilgi olmasa da her yere uzak ve ıssız bir köy olduğu gerçeği o dönem henüz 13 yaşında olan Molla Hüseyin yıllar sonra hatıralarında anlatır. Bu köy, Balkanlarda salgın hastalığın olduğu dönemde üç ailenin hayatta kaldığını bu üç aile bulundukları yerden uzak ekilip biçilecek bir yere gider. Bu yer Karasu Nehrine 1-1,5 km mesafede olan Iskironova’dır. Sezgin, H. (2018). *Rumeli’den geliyorum (nereden nereye)*. 27-37.

¹²⁷ Sezgin, a.g.e., (2018). 27-49. Molla Hüseyin 1922 yılında yapılan mübadele ile annesi ve 3 kız kardeşi ile Samsun’a gelip yerleşmiştir. Balkan Savaşları sırasında 16-17 yaşlarında olan abisi Arif Birinci Dünya Savaşı sırasında şehit düşmüştür.

¹²⁸ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 32.

¹²⁹ BOA. DH. MUİ. 167/49. H.21.10.1331/ 23 Eylül 1913.

çocuklarına yaşatmamıştır. Bu da Osmanlı arşiv belgelerinde görülebilmektedir. Örneğin; Trakya'nın Osmanlı askerleri tarafından geri alınması esnasında ailelerinin bulundukları yeri terk etmeleri sırasında beraberinde götürmeyip, terk etmiş oldukları 26 çocuk İstanbul'a gönderilerek sefarete teslim edilmiştir. Dâhiliye Nezareti Emniyet Müdüriyetince Bulgaristan sefaretine bu durum yazıyla bildirilmiş ve ailelerine teslim edilmeye çalışılmıştır. Yapılan yazışmalar neticesiz kalınca, yani ailelerinden haber gelmeyince koruyucu ailelere teslim edilmiştir. Bu bağlamda; Osmanlı yetkilileri, yapılan tüm yazışmalara rağmen ailelerinden haber alınamayınca, çocuklar geçici olarak koruyucu Müslüman ailelere teslim edilmiştir.¹³⁰ Anlaşıyor ki; Bulgar hükümetinin yayımladığı beyanname niteliğindeki karar alınmamış, çocukların bakımları ve korunması için Müslüman ailelere verilmiştir.

Müslüman çocukları alıkoyma ve din değiştirme girişimlerine her fırsatta devam eden Bulgaristan da ailesi öldürülen 9 yaşındaki Mustafa adındaki çocuk konu ile ilgili önemli bir örnektir. Zira Mustafa, Konstantin oğlu Yorgi tarafından alıkonularak Hristiyanlaştırılmıştır.¹³¹ Bir başka belgede ise, savaş sırasında Bulgarlarca Uzunköprü kazasından, Osman isimli küçük çocuğun kaçırıldığı ve isminin Petro olarak değiştirildiği anlatılmaktadır.¹³² Farklı bir örnek ise Drama muhacirlerinden Süleyman oğlu Hasan'ın şikâyetidir. Şikâyet dilekçesinde; amcası Muharrem'in 4 ve 6 yaşlarında olan iki kızının Drama'da Rumlar tarafından kaçırılarak Hristiyanlaştırması hakkındadır. Ayrıca Süleyman oğlu Hasan dinleri değiştirilen çocukların bulunup Drama'da ikamet etmekte olan Hacı Arif Ağa'ya teslim edilmesini istemiştir.¹³³

Ailelerinin elinden zorla alınan çocuklar da olmuştur. Savaşın üzerinde 4 yıl geçmesine rağmen çocuklarının nerede ve kimlerin yanında olduğunu bildiği ve çok kez çocuklarının kendilerine verilmesini talep eden Bulgaristan muhacirlerinden Mustafa ve eşinin yetkililere vermiş olduğu dilekçesi arşiv belgelerinde görülmektedir. Balkan Harbi sırasında hicret etmek zorunda kalan aile, hicret sırasında 8 yaşında olan oğlu Remzi'nin bulunarak kendisine teslim edilmesi için dilekçe vermiştir. Verilen dilekçe;

“Savaş sırasında Hiristo adında bir Bulgar önümüzü keserek oğlumu zorla elimden aldı. Oğlumu köyde ¹³⁴ bulunduğum sırada, Hiristo isminde

¹³⁰ BOA., DH.EUM.MTK., 79/26., Lef.1, 07.02.1333, 25 Aralık 1914.

¹³¹ BOA. DH.KMS.16/41., Lef 1-2, H.18.08.1332/ 12 Temmuz 1914.

¹³² BOA. HR.SFR.04. 491/4. M.16.12.1913.

¹³³ BOA. HR. SYS.04.491/291, Lef. 5, M. 26.05.1917.

¹³⁴ Belgede köy ve nahiye adı silik olduğundan okunamamıştır. Bkz. BOA. HR.SFR.04./ 440. 49. Lef. 3. M. 15.11.1916.

Bulgar'dan iki defa istedim. Ancak oğlumu bana vermediler. Ben ve annesi her gün ağlıyoruz ve çocuğumuzu bir an olsun düşünmeden yapamıyoruz. Şu an Bulgaristan ile olan iyi ilişkiler vardır. Ben de bu duruma dayanarak oğlumun hükümet eliyle alınması ve nezdime getirilmesini istirham eylerim. Ben geldiğim yere gidersem hayatımda gördüğüm o kötü günler husulüme gelecek ve bu duruma kalbim dayanamayacaktır. Üzüntü ve keder içerisindeyim. Bu nedenle çocuğumun huzuru ve anne ve baba şefkati için devlet eliyle alınıp nezdimize verilmesini istirham eylerim”¹³⁵ demiştir.

Aileler tarafından verilen dilekçelere istinaden; Sofya sefirine bir tahrirat gönderilmiş ve ebeveynleri hicret etmiş olduğu halde Bulgaristan'da kalmış olan çocukların bulunarak Memalik-i Osmaniye'ye sevk edilmeleri istenmiştir.¹³⁶ Daha sonraki yıllarda da aileler dilekçe vererek çocuklarının bulunarak kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Örneğin; Selanik muhacirlerinden Halil bin Salih tarafından verilmiştir. Bu dilekçe 1918 yılında verilmiş olup, dilekçede Balkan Harbi sırasında Mehmet ve Osman adındaki kardeşlerinin yakıldığı, küçük yaşlarda olan kızlarının ise Bulgarlarca alıkonulduğundan bahisle kızlarının bulunarak kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir.¹³⁷

Savaş sırasında kaçırılan esir ve şehit aileleri Hilal-i Ahmer Cemiyetine müracaatta bulunarak yardım talep etmişlerdir. Örneğin; Yalova'da iskân olunan Hüseyin Efendi, cemiyete müracaat ederek kardeşinden haber alınamadığını bildirmiş ve bu hususta kendisine yardımda bulunulmasını istemiştir. Cemiyetin bu hususta ailelere destekte bulunarak çocuklarını bulma hususunda girişimleri olmuştur.¹³⁸

Savaş sırasında olduğu gibi hemen akabinde de göçler devam etmiştir. Zira savaş sonrasında Balkan müttefikleri Müslümanları farklı gerekçelerle öldürmüş, hapse atmış, hanelerini yakmıştır. Ayrıca Müslümanların okul açmasına engel olmakla birlikte çocukların mekteplerde eğitim görmelerine de mâni olmuşlardır.¹³⁹ Muhacir aileler çocuklarının sağlıklı eğitim alabilmesi ve huzur bulabilmek için çareyi göç etmekte bulmuştur.

Savaş bitip, ilerleyen yıllarda da bulundukları yerlerde huzur bulamayan Müslüman ahali kalabalık kabileler halinde göçe devam etmiştir. Savaş sonrası Osmanlı topraklarına

¹³⁵ BOA. HR. SFR.04./ 440. 49. Lef. 3. M. 15.11.1916.

¹³⁶ BOA. HR. SFR.04./ 440. 49. Lef. 1. M. 15.11.1916.

¹³⁷ BOS. HR. SFR.04.421/10 Lef. 2-3, M.01.08.1918.

¹³⁸ KA.280/168.

¹³⁹ BOA. DH. İD. 211/4, H. 9.4. 1332/ 7 Mart 1914.

hicret etmek isteyenler, konsolosluklara başvurarak baskıların devam ettiğini, çoluk çocuklarıyla beraber sıkıntı içerisinde olduklarını bildirmişlerdir. Örneğin, Pirlepe ve Manastır kazaları ahalisinden Halim, Halil Abdurrahman, Âdem ve İzzetin adlı şahıslar maiyetinde ekserisi kadın ve çocuklardan oluşan 22 kişilik muhacirin Osmanlı topraklarına hicretleri konusunda Sofya Sefaretinden yardım talep etmişlerdir. 22 kişiden oluşan adı geçen kişi ve ailelerin çoğunluğunu çocuk oluşturmakta olduğunu bildirerek, Sofya'da kalmaya devam ederlerse baskıya maruz kalacaklarını beyan etmişlerdir. Çoğunluğu çocuk ve kadından oluşan bu kişiler evlerinde kalırlarsa sefalet ve zulme uğramış olarak öleceklerini ifade ederek konsolosluktan Osmanlı topraklarına hicret için yardımcı olmaları isteğinde bulunmuşlardır.¹⁴⁰ Bir başka belgede Bulgarların Makedonya ve Batı Trakya'da Müslüman ahaliyi yerinden etmek amacıyla katletmiş, baskı uygulamış ve göç etmeleri yönünde türlü eziyetler etmiştir. Bu yapılanlara dayanamayan Müslüman halk Osmanlı sınırları dâhiline göç etmeye devam etmiştir.¹⁴¹ Anlaşılabacağı üzere Müslüman Türk unsurlar, savaşın üzerinden zaman geçse de çoluk çocuklarıyla huzur bulamayıp, vatan olarak gördükleri Osmanlı topraklarına göç etmeye devam etmişlerdir.

Müslüman-Türk unsurlardan Balkan topraklarında endişe içerisinde olanların bir an evvel yaşadıkları yerleri terk etme telaşı dönemin başında da geniş yer bulmuştur. Dönemin başına yansıyan bir haberde; Rumi takvimine göre, 4 ay zarfında (Teşrin-i Evvel, Teşrin-i Sani, Kanun-i Evvel, Kanun-i Sani) Sırpların işgal ettiği yerlerdeki mahallerden 45.000, Bulgarların işgal ettiği mahallerden; 38.000, Yunan işgalindeki mahallerden 10.500 muhacir Osmanlı dâhilindeki yerlere göç ettikleri bildirilmektedir. Bir başka haberde ise Şubat ayı zarfında da Bulgar arazisinden 17.400, Sırp arazisinden, 14.700; Yunan arazisinden 14.900 toplamda 129.500 kişinin Osmanlı topraklarına göç ettikleri aktarılmaktadır. Bunlar arasında şimendiferle göç edenlerin sayısı da 30.000'i aşkındır.¹⁴² Bu verilerden de anlaşılabacağı üzere, göç savaşın başladığı ve devam ettiği süreçte olduğu gibi ilerleyen yıllarda da artarak devam etmiştir. Yaşadıkları zorluklar ve baskılar ağır gelen çok sayıda muhacir yerlerini, yurtlarını bırakarak kendilerini ve çocuklarını güvende yetiştirecekleri topraklara akın halinde buldukları ilk vasıta ile göç etmek zorunda kalmıştır.

¹⁴⁰ BOA. HR. SFR.04./ 440. 49. Lef. M. 15.11.1916; BOA., HR.SFR.04./913.65. Lef. 1. M. 24.08.1917

¹⁴¹ BOA. HR. SFR.04.421/8, Lef 3-14. M.13.06.1918.

¹⁴² Sabah. (1914)., 11 Nisan, 2.

Bu kadar göçmen kfilesinin sayıları daha da artarak devam etmesinin nedeni, Osmanlı Devleti'nin terk etmek durumunda kaldığı yerlerde ahalinin baskı ve işkenceye maruz kalmalarından ötürü göçe zorlanmalarıdır. Selanik'ten Osmanlı dâhilindeki yerlere vapurlarla gelen ve Edirne vilayetine yerleştirilmesi düşünülen aile ile Bursa vilayetine gelen 20 ailenin verdikleri bilgiler göçe zorlanmalarını gözler önüne sermektedir. Bu ailelere muhaceretlerinin sebepleri sorulduğunda verdikleri cevap; “Bizler bulunduğumuz yerlerde sakin hayat sürerken Yunan hükümeti eşyalarımızı dahi satmamıza müsaade etmeden göçe zorlamıştır. Camilerimizi ateşe verdiler, çoğu camiye ise kiliseye çevirdiler. Daha sonra bizlere huzur vermediler. Bizlerin oradan göç etmesi için ellerinden geleni yaptılar ve bizler göçe mecbur kaldık” şeklindedir.¹⁴³ Selanik'ten hicret eden Rukiye Hanım; biri seksen diğeri 90 dönüm iki parça arazisi hükümetçe zapt edildiğinden bahsetmiştir.¹⁴⁴ Tüm baskı şiddet ve katliamlara çocuklar da maruz kalmış, hatta çocuklar işkence edilerek öldürülmüştür. Yunanistan'ın idaresinde bulunan Makedonya'nın Müslüman köylerinde göçe zorlamak amacıyla yapılan girişimlerde çocukların canına kıyılmış ve kadınların ırzına geçilmiştir.¹⁴⁵ Yunan zabıtalari evlere girerek kadınları ve çocukları öldüresiye dövmüşlerdir.¹⁴⁶ Bu ifadelerden yola çıkarsak, muhacirler bulundukları yerlerde yaşam haklarının ellerinden alınacağı korkusuyla göç etmişlerdir.

Savaşta kadın ve çocukların büyük bir mağduriyet yaşadıkları görülmektedir. Kadın ve çocuklara yönelik şiddet, tecavüz, katliam ve zorla din değıştirme gibi insanlık dışı uygulamalar, sadece bireysel mağduriyetlere yol açmakla kalmamış, aileleri zorunlu göçe mecbur bırakmıştır. Travmatik olaylara tanık olan veya doğrudan maruz kalan aileler, can güvenliklerini sağlamak, çocuklarını korumak ve dini-kültürel kimliklerini muhafaza edebilmek amacıyla yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda göç, sadece bir yer değıştirme değil, aynı zamanda var olabilme mücadelesine dönüşmüştür. Dolayısıyla, göç kararı gönüllü değil, savaşın yarattığı doğrudan tehditler karşısında zorunlu bir tercih hâline gelmiştir.

¹⁴³ Sabah. (1914)., 18 Nisan, 2; BOA, DH.KM.2/31 Lef.1, 19.1.1332 /18 Aralık 1913.

¹⁴⁴ Sabah. (1914)., 29 Mayıs, 2.

¹⁴⁵ Peyam. (1914)., 29 Nisan, 2.

¹⁴⁶ Peyam. (1914)., 6 Haziran, 2.

2.4. Göç Yolunda Çocukların Durumu

Savaş alanlarında kaçan halk, Osmanlı hâkimiyeti dâhilinde olan yerlere akın akın göç etmişlerdir. Savaş devam ederken köy ve kasabaları boşaltan kadın ve çocuklar Edirne'ye yürüyerek ulaşmışlar ve kimi zaman yolculuklarını yalın ayak gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır.¹⁴⁷ Trakya'da yenilgi haberini alan halk, panikleyip, çocuk ve kadınlarıyla birlikte Bulgarların, Karadağlıların ve Yunanlıların korkunç intikamından kaçmaya çalışmıştır. Öküzlerin çektiği arabalara yüklenmiş çocuk ve eşyalarıyla birlikte en az 40-50 bin göçerin bulunduğu belirtilmesi, daha savaşın ikinci ayı dolmadan bu kadar kişinin göç etmesi büyük bir bozgun yaşandığı ve yerli halka nasıl zulmedildiğini kanıtlamaktadır. Göç edenler arasında iki yaşındaki çocuğunu kucaklayarak, çamura saplanmış yollarda kilometrelerce yolu yalın ayak gitmeye çalışan kadınların varlığı çocuklarıyla birlikte canlarını kurtarmak çabasında olanları göstermektedir.¹⁴⁸

Balkan Savaşları sırasında henüz 4 yaşında olan Afet İnan da ailesiyle göç etmek zorunda kalan binlerce çocuktan birisidir. Afet İnan, babası İsmail Hakkı Bey, kızı Afet'i ve diğer çocuğu Ahmet Reşat'ı da alarak evlerini¹⁴⁹ terk etmişlerdir. Afet İnan, o günün muhacir çocuğu olarak yaşadıkları göçü hatıratında yazmıştır. Hatıratında; Ropçoz'dan (Drama-Serez)¹⁵⁰ başlayan göç yolculuğunu şu sözlerle anlatmıştır;

Biz Kurban Bayramı gelecek diye beklerken, bir sabah top sesleriyle uyandık, annem, beni ve kardeşimi hızlıca giyindirdi... katırların üzerine konan sepetlerin birine ben diğerine kardeşim yerleştirildik... babam uzun ve zahmetli bir yolculuk sonrası kardeşimle beni istasyona getirdi... “Yolarda insanlar “Gâvur geliyor” diye bağırarak koşuyorlardı. Babam bizi istasyona getirmiş bir odaya bırakmış ve bir orman koruyucusunun bekçiliğinde kardeşimle annem ve babam gelecek diye ağlıyorduk, babam katırla annem ve büyükannemi almaya dönmüştü... kalabalık kabile ile gelen anne ve ananesinin de gelmesiyle trenlerle İstanbul'a gelmişlerdi.¹⁵¹

¹⁴⁷ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 50.

¹⁴⁸ Kuloğlu, a.g.m., (2012), 66-67.

¹⁴⁹ Ünalp, F. R. (1923). *Makedonya/Selanik muhaciri Prof. Dr. Afet İnan ve Atatürk, Tarih ve Günce*, 97.

¹⁵⁰ Roğcoz/Rubcoz (Dövlén) 1878'de Doğu Rumeli Vilayetinin merkezi olan bir yerdir. Daha sonra Selanik vilayetinin Drama Sancağına bağlanmıştır. Rubcoz kazasının merkezi olan “Dövlén” şimdi Paşmaklı vilayetine bağlı kazadır. Bkz. Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları*. 434.

¹⁵¹ İnan, A. (2005). *Afet İnan*. Remzi, 29-30.

Savaş başladığında henüz 12 yaşında olan Mustafa Erşen savaş başladığında evini yurdunu bırakıp, göç yoluna düşen binlerce çocuktan sadece biridir. Üsküp vilayetinin Osmanlı'daki en son adıyla Pehçova kasabasından 13 Ekim 1912 yılında göç eden Erşen, Pehçova'dan Akşehir'e göç yolculuğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

...yola çıktığımızın ilk gün soğuğa rağmen gece yarısına kadar ilerledik: “Anam Hatice ile babam Ömer arabaya yorgan, minder, kıyafet, üç beş torba bulgur, un koydular ve para, altın ne varsa eşyalar arasına birkaç yere sakladılar. Babam tüfeğini aldı. Kardeşlerim, hepimiz eşyaların üstüne oturup yerleştik. Etrafımızda pek çok aile bizim gibi yapıyordu. Yollar çamurluydu. Halk can derdine düşmüştü...”¹⁵²

Henüz 12 yaşında olan Erşen, gemi yolculuğuyla göçten bahisle çocukların kayboluşlarını;

“...Gemi yolculuğu zorlu koşullarda geçiyor. Vapura binişte büyük telaş yaşanıyor, en büyük sorunlardan biri çocukların kaybolmasıydı. Kalabalıkta ailelerinden ayrı düşüp, gemiye binemeyen çocuklar, aşağı sarkıtılan kuşaklara bellerinden bağlanıp yukarı çekiliyor... ancak çok fazla çocuk da kayboluyordu...”¹⁵³ sözleri ile ifade etmiştir.

Dönemin çocuklarının kaleme aldığı hatıratın yanı sıra Balkan Savaşları gelişmelerini yakından takip etmek için bölgeye gelen çok sayıda muhabir de göç eden muhacirlerle ilgili kayıtlar tutmuş ve kayıtlarında çocuklarla ilgili gözlemlerine yer vermiştir. Savaşın patlak verdiği gün olan 16 Ekim'de otuz beş civarında muhabir İstanbul'a gelmiştir. Gözlemlerini aktaranlar arasında Bartlett, Edirne ve civar köylerden kaçan muhacir kabileleri trenlerin yük vagonlarında yaşadıkları yerleri terk ettiklerini aktarmıştır. Bu kabileler içerisinde kadın ve çocukların çıplak ayaklarla su ve çamurun içerisinde dizlerinin üstünde ilerlemekteydi. Çoğunun kucağında bebekler vardı. Çoğu çocukları yanlarından ayrılmasın diye çocuklarını çekiştirerek yürütüyordu.¹⁵⁴

Yaya olarak göç etmeye çalışan kabileler içerisinde, çocuklar yaşam mücadelesi vermekte ve havanın soğuk olması, durumu daha da zorlaştırmaktadır. Muhacirler

¹⁵² Erşen, M. T. (2012). Pehçevolu tüccar Mustafa Efendi göçü anlatıyor, 100. yılında Balkan Savaşları: Rumeli'ye veda. *Atlas Tarih*, 16 (2012), 71.

¹⁵³ Erşen, a.g.m., (2012), 71.

¹⁵⁴ James, a.g.e., (2017), 36. Ashmead-Bartlett, E. (2018). *Türklerin Rumeli'ye vedası*. (G. Şengün, & H. B. Yavuz, Çev.), 75-109; James, a.g.e., (2017), 123.

yoruldukları yerlerde kamplarda dinlenmeye çalışmaktadır. Ancak bu kamplarda çocuklar havanın soğukluğu karşısında üzerleri incecik kıyafetlerle soğuktan titreyerek bayılırcasına ağlamaktaydı. Bazı kadınlar kucaklarındaki bebeklerini, çalı çırpıyla yaktıkları cılız ateş etrafında ısıtmaya çalışmaktadır. Bazı çocuklar annelerinin kucağında başı aşağı düşmüş ve uyuyakalmış,¹⁵⁵ bebekler çamurun içinde uyutulmuştur.¹⁵⁶

Fransız gazeteci Remond,¹⁵⁷ gözlemlerini anlattığı kitabında, Hadımköy’de ikamet eden “Fransız kadın”la çocuklarla ilgili sohbetini şu şekilde aktarmıştır. “Fransız Kadın”, arabaların arkasından giden kadınların, kollarında saatlerce tuttıkları çocuklarını hayatta kalmaları için kendisine emanet etmeye çalıştıklarından bahsetmektedir.¹⁵⁸ Vagonlarla bulundukları bölgeyi terk etmeye çalışan göçmen kabileleri arasındaki çocuklar yer bulamayınca canlarını tehlikeye atarcasına lokomotiflere, vagonlara, merdivenlere kısacası tutunabilecekleri, neresi varsa oraya kendilerini atıyorlardı.¹⁵⁹ Gözlemciler, tren hareket ettikçe muhacir kadın ve çok sayıda çocukların vagonların tepelerinden düşüp öldüklerine şahit olmaktadır.¹⁶⁰

Gemilerle göç edenlerin durumu farklı değildir. Kargaşa burada da olmuş, gemilere binme sırasında telaşlar yaşanmıştır.¹⁶¹ Bu kargaşada çocuklar kaybolmuştur.¹⁶² Kadını, erkeği, çocuğu, gemiye binmek için arı sürüsü gibi birbirinin üstüne çıkıp itişip kakışmışlardır. Gemiye tırmanabilecek kadar çevik olanlar kollarıyla kadınları ve çocukları yukarı çekmeye çalışmıştır.¹⁶³ Binerken kargaşa yaşandığı yönündeki ifadelerde de bahsedildiği gibi, gemiye binerken kargaşa esnasında ailelerinden ayrı düşüp gemiye binemeyen çocuklar aşağıya sarkıtılan halatlarla yukarıya çekilmiştir.¹⁶⁴

Benzer şekilde, gözlemcilerin ifadelerinden anlaşıldığına göre; vagonların tepesinde yolculuk eden kadın ve çocuklar perişan halde idiler. Gece çoğu çocuk açlıktan ve soğuktan ölmüştür. Yolculukları bitip İstanbul’un kapılarında şehre girmeye çalışan muhacirlerin

¹⁵⁵ Ashmead-Bartlett, a.g.e., (2018), 227-228.

¹⁵⁶ James, a.g.e., (2017), 123.

¹⁵⁷ Fransız gazeteci ve savaş muhabiridir. Özellikle I. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği saha gözlemleriyle tanınır. 1912 Ekim’inden 1913 Mayıs’ına kadar Kırklareli, Lüleburgaz, Vize ve Çatalca bölgelerinde Bulgarlarla yapılan savaşları yerinde takip etmiş ve gözlemlerini aktarmıştır. Remond, Georges, *Bir Fransız gazetecinin Balkan harbi izlenimleri mağluplarla beraber*. m. Sarıkaya (Haz.), Profilkitap, 2018.

¹⁵⁸ Remond, a.g.e., (2018), 103.

¹⁵⁹ Ashmead-Bartlett, a.g.e., (2018), 225.

¹⁶⁰ Gustav Van Hochwachter (2021). *Balkan savaşı günlüğü “Türklerle cephede”*, (S. Toydemir, Çev.), 46.

¹⁶¹ James, a.g.e., (2017), 163.

¹⁶² Erşen, a.g.m., (2012), 71.

¹⁶³ James, a.g.e., (2017), 163. 3.

¹⁶⁴ Erşen, a.g.m., (2012), 71.

durumları da iç acıcı durumda değildir. Muhacir kafilesi içerisindeki çocuklar, şehre girmeden mezarlıklarda bekler durumda şehre girmeyi beklerken, çok sayıda muhacir çocuk açlıktan, yorgunluktan ve çaresizlikten sessizce ağlıyorlardı.¹⁶⁵ Muhacirler hangi vasıta ile olursa olsun bir an önce bulundukları yerleri terk etme derdindeydiler. Sayıları binleri bulan muhacir ve bunların çocukları hangi vasıtayı kullanırsa kullansın, zorlu koşullar içerisinde yolculuklarını tamamlamaya çalışmaktaydılar. Bir yandan kalabalık, bir yandan soğuk, bir yandan açlık karşısında aileler çocuklarının hayatta kalabilmeleri için çaba sarf etmekteydiler. Ailelerin tüm çabalarına karşın muhacir aileler ya çocuklarının ölümüne şahit olmakta yahut da onları kalabalık içerisinde kaybetmekteydiler.

Göç yollarında yaşanan felaketler ve göç hikâyeleri dönemin edebiyat hayatında da yankı bulmuştur. Göçle ve göç yollarıyla ilgili trajik olaylar romanlara da yansımaktadır. Refik Halit Karay'ın "Gözyaşı" adlı romanı da Balkan Savaşları esnasında yaşanan göç felaketlerini konu edinmiştir. Edebi bir eser olmasıyla birlikte dramatik unsurların belli ölçüde mübalağa edilmiş olabileceği ihtimaliyle birlikte söz konusu hikâyeler dönemin kamuoyunda duyulan ve toplumsal hafızasında yer edinen felaketlerdir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Ashmead-Bartlett, a.g.e, (2018), 227-228.

¹⁶⁶ "Düşmanın yaklaştığını duyan Ayşe, köy halkıyla birlikte 5 yaşındaki Ali'yi, 3 yaşındaki Emine'yi ve 1 yaşındaki Osman'ı alarak yağmur, çamur, karanlık içinde at sırtında kaçmaya başlar. Bir yandan yorulan Ali ile Emine'yi uyutmaya, öte yandan kucağında ağlayan bebeği susturmaya çalışmaktadır. Bir süre sonra onları taşıyan at bu yüke dayanamayıp ölür. Anne ve çocukları yola yayan devam etmek zorunda kalırlar. Fakat Ayşe'nin üç çocuğunu birden kurtarması mümkün değildir. İkisini olsun kurtarabilmek için birini feda etmesi gerekecektir. Bu, bir anne için en zor karardır. Öldüğünü zannederek kucağındaki bebeği bırakır... Yola devam ederler... sonra fark eder ki sırtındaki Emine de düşmüştür. Hiç olmazsa Ali'yi kurtarmak için durmadan koşar. Öndeki kafilere yetişir. ...Artık kurtulmuşlardır. Bu sevinçle Ali'ye sarılır. Fakat Ali çoktan ölmüştür. Ayşe saatlerce ölüyü taşımıştır." Çılgın, A. S. (2003). *Savaşın gerçek kurbanları çocuklar, savaş çocukları öksüzler ve yetimler*. Gürsoy Naskali, E., & Koç, A. (Ed.), 348.

3. MUHACİR ÇOCUKLARIN SORUNLARI

Balkan Savaşları sırası ve sonrasında başlayan göç dalgası ile Osmanlı Devleti, bir muhacir sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Uzun süren savaşlar ve alınan yenilgiler ülkenin ekonomisinde derin etkiler bırakmıştır. Osmanlı Devleti, sınırlı imkânlarına rağmen muhacir sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve çözüm arayışı içerisine girmiştir. Hükümet, muhacirlerin iskânı, iaşeleri, sağlıkları, eğitimi gibi türlü sorunlarının çözüm noktasında ilk olarak Şehremanetini yetkili kılmış, Şehremanetinin yetersiz kaldığı yerde geçici komisyonlar kurmuştur. Muhacirlerin yoğun olarak bulunduğu yerlere doktor ve sağlık memurları görevlendirilmiştir. Devlet kurumlarının yetersiz kaldığı yerde Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi hayır kurumları vasıtasıyla muhacir ve çocuklarının sorunlarıyla ilgilenilmiştir. Bu başlık altında muhacir çocukların barınma, sağlık sorunlarına karşılık nasıl uygulamalar gerçekleştirilmiş ve muhacir çocuklara yapılan yardımlar ele alınacaktır. Muhacir çocuklara eğitim yardımları hususu “Muhacir Çocukların Eğitim Süreçleri” başlığı altında yer verileceğinden burada kısaca değinilecektir.

3.1. Muhacir İşleri İçin Açılan Kurumlar

Osmanlı İmparatorluğu, tarihsel gelişimi sürecinde göçebe bir topluluktan büyük bir devlete dönüşmüş ve bu süreçte göç ve iskân politikalarını aktif bir şekilde uygulamıştır. Osmanlı Devleti’nin göçmenlere yönelik politikaları, imparatorluğun geniş sınırları, etnik yapısı ve askeri zorunluluklar nedeniyle oldukça önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Osmanlı’nın çeşitli toprak kayıpları ve savaşlar sonucu yaşadığı büyük göç hareketlilikleri, devletin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısını derinden etkilemiştir.¹⁶⁷ Bu süreçte, Osmanlı Devleti, kaybettiği topraklardan gelen göçmenlerin kabulü konusunda çeşitli adımlar atmıştır.

18. yüzyılın sonları itibarıyla Osmanlı Devleti aldığı yenilgiler karşısında yoğun göç dalgasıyla karşılaşmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti uzunca bir süre özel bir örgütlenme yoluna gitmemiştir. Bu zamana kadar, gelen muhacirlerin iskân işleriyle normal idari organlar uğraşmış ve merkezden gelen emirlerle işler yürütülmüştür.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Demirtaş, M. (2009). Kırım savaşı ve 93 harbi sürecinde Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin sevk ve iskânları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41), 216.

¹⁶⁸ Dündar, a.g.e., (2018), 57.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında (1839) muhacirlerin sorunlarıyla ilgilenmek üzere Şehremanetleri görevlendirilmiştir. Şehremanetleri muhacirlerle ilgili işleri, 1860 tarihine kadar sürdürmüştür.¹⁶⁹ Bu tarih itibarıyla Balkanlardan ve Kafkaslardan yeni bir göç akınının başlamasıyla Şehremanetlerin bu işlerin üstesinden gelemeyeceğinin anlaşılması üzerine, muhaceret işleriyle özel olarak ilgilenmek üzere bir “muhacirin komisyonunun” (5 Ocak 1860) kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon Osmanlı Devleti'nin Muhacirlerle ilgilenmesi için oluşturduğu ilk kuruluştur.¹⁷⁰ 1875 tarihinde bu komisyon lağvedilmiştir. Bundan böyle muhacir işleri Zabtiye Nezareti'ne bağlı bir heyet tarafından yürütülmüştür.¹⁷¹

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir dönüm noktası olmuş, savaş sonrasında büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu dönemde, özellikle Rusya'dan gelen göçmenler, Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısında derin etkiler bırakmıştır. McCarthy'e göre, bu savaş sonrasında yaklaşık 1.253.500 kişi Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç dalgası, Osmanlı Devleti için büyük bir yük oluşturmuş, göçmenlerin barınması, iye, sağlık ve güvenlik ihtiyaçları ciddi bir problem haline gelmiştir.¹⁷² Devlet, gelen muhacir kitlesini uygun koşullarda sevk ve iskân etmek için çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemler, muhacir sorunlarıyla ilgilenen çeşitli komisyonların kurulması ve göçmen nizamnamelerin hazırlanması şeklinde olmuştur.¹⁷³

Bu sorunları yönetebilmek amacıyla 18 Haziran 1878'de “İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu” kurulmuş ve göçmenler, geçici olarak cami, medrese, okul gibi yerlerde barındırılmıştır.¹⁷⁴ 1878 yılında kurulan bu komisyon, özellikle Osmanlı'nın geniş toprak kayıplarının ardından gelen göçmenlerin barınması, iyesi ve tedavi edilmesi gibi pratik sorunları çözmekle sorumlu olmuştur. Komisyon, göçmenlerin geçici olarak cami, medrese, okul gibi yerlerde barınmalarını sağlamak için çeşitli önlemler almış, aynı zamanda göçmenlerin sosyal ve ekonomik entegrasyonlarına yönelik planlar oluşturmuştur. Bu dönemde göçmenler, geçici olarak belirlenen yerlerde yerleştirilmiş ve devlet tarafından sağlanan yardımlar sayesinde hayatta kalmaları sağlanmıştır.¹⁷⁵ Bu dönemde, özellikle kadınlar, çocuklar ve hastalar için özel bir önem verilmiştir. Kimsesiz dul kadınlar, yetim ve

¹⁶⁹ Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, 101-105.

¹⁷⁰ Ögün, T. (2004). *Unutulmuş bir göç trajedisi vilayet-i şarkîye mültecileri (1915-1918)*, 2-3.

¹⁷¹ İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri (1877-1890)*, 68-69.

¹⁷² McCarthy, a.g.e., (1998), 104-106.

¹⁷³ Demirtaş, a.g.e., (2009), 215.

¹⁷⁴ İpek, a.g.e., (1994), 69.

¹⁷⁵ Erdem, a.g.e., (2018), 101-128.

öksüz çocuklar için özel bakım evleri açılmıştır. İstanbul'daki Kırmızı Kışla gibi yerlerde, göçmen dul ve çocuklar barındırılmış ve tedavi edilmiştir. Göçmen çocukların eğitimi, Osmanlı hükümetinin öncelikli meselelerinden biri haline gelmiştir. Çocukların eğitimi için çeşitli kurumlar kurulmuş, okuma yazma, sanat ve zanaat eğitimleri verilmiştir. Bu dönemde, yetim kalan çocuklar için İstanbul'da kurulan Muhacirin Dul ve Eytam hanesi gibi yerlerde, bakım ve eğitim hizmetleri sağlanmıştır.¹⁷⁶

Muhacir işleri için önemli hizmetleri olan bu komisyon, eskisi kadar muhacir gelmediği gerekçesiyle 1894 yılında kaldırılmıştır. Ancak, Yunanistan'ın Girit ve Teselya'daki kazanımlarından sonra 1897'de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaş çıkmış ve Girit Müslümanları, Osmanlı'ya göç etmiştir. Bu göç hareketini kontrol etmek için padişahın başkanlığı altında yeniden “*Muhacirin Komisyon-ı Âlisi*” kurulmuştur.¹⁷⁷ 1897 yılında Osmanlı-Yunanistan arasındaki savaşın yaklaşık bir ay sürmesi sonrası gelişen olaylarda komisyon faaliyet alanı dar bir bölgede ve sınırlı sayıdaki göçmene hizmet etmesi üzerine 1898 yılının yaz aylarında komisyon kaldırılmıştır.¹⁷⁸

1908 yılında *Muhacirin Komisyon-ı Âlisi*'nin yapısı, belirli görev alanlarına sahip bir kadrodan oluşuyordu. Komisyonun memuriyet kısmında, bir vezir ve altı üye bulunuyordu. Ayrıca, hesap ve yazı işleriyle ilgilenen birimler de mevcuttur. İdari bölümde ise, iki memur ve bir yardımcı, yazı işleriyle ilgilenen iki başkâtipten biri yardımcıdır. Yazı işlerinin düzenlenmesinden sorumlu bir mümeyyiz de bulunuyordu. Sevkiyatla ilgili işlemler için bir memur ve başkâtip görev yaparken, göçmenlerin barınma ihtiyaçlarıyla ilgilenen bir misafirhane memuru da vardı. Bu düzenleme, komisyonun işlerindeki sistematığı ve verimliliği sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.¹⁷⁹

1911'de başlayan Trablusgarp Savaşı sonrasında, göç hareketlerini düzenlemek için *Trablusgarp ve Bingazi Mültecilerine Mahsus Komisyon* kurulmuştur.¹⁸⁰ Şehremaneti bünyesinde teşkil olunan bu komisyon, çalışmalarını özel bir program nispetinde gerçekleştirmiştir. Komisyon çalışmalarına 18 Şubat 1913 tarihi itibariye son vermiştir.¹⁸¹

¹⁷⁶ Kesgin, S. S. (2017). Türk kamu yönetiminde göçmen çocuklara yönelik politikalar. *Göç Dergisi*, 4(1), 65.

¹⁷⁷ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 106.

¹⁷⁸ Erdem, a.g.e., (2018), 137.

¹⁷⁹ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 106.

¹⁸⁰ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 165.

¹⁸¹ İlçin, H. İ. (2023). Ayışığı, Metin, Balkan savaşları sırasında muhacirlerin İstanbul'da geçici iskânları ve Karşılaşılan Sorunlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1), 478.

Balkan Savaşları sırasında, göçmenlerin yerleşim ve iş gücü sağlanmasına yönelik olarak *İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti* kurulmuştur.¹⁸² Bu müdürlük, taşra bölgelerinde de Muhacirin komisyonları adıyla yerel birimler oluşturmuştur. Bu komisyonlar, göçmenlerin sevk ve yerleşim işlemlerini düzenli bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Komisyonlar, vilayetlerdeki yöneticiler, memurlar ve kâtiplerden oluşan bir idare ile yönetilmiştir. İskân-ı Muhacirin Komisyonları, ilgili kurum ve kuruluşlardan seçilen üyelerle oluşturulacak ve göç sürecinin düzenli işlemlerini sağlayacaktır. Komisyonun görevleri arasında göçmenlerin taşınması, yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması ve yevmiyelerinin düzenlenmesi yer almıştır. Ayrıca, iskân için uygun arazi araştırması yapmak ve bina inşa etmek gibi görevler de komisyonun sorumluluğundadır.¹⁸³

Balkan Savaşları'nın sonucunda artan göçle birlikte, bu kurum yalnızca göçmenlerin yerleşim ve iş gücü ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda göçmen çocuklarını da bu sürecin içine dâhil etmiştir.¹⁸⁴ İskân ve istihdam çalışmalarının kapsamına çocukların dâhil edilmesi, bu dönemin en önemli stratejilerinden birini oluşturmuştur. Bu dönemde, Osmanlı topraklarına göç eden muhacirlerin yerleşim ve istihdamlarını düzenlemek amacıyla göçmenlerin yaşam koşullarını iyileştirmek için gerekli tedbirleri belirlemiş ve uygulamaya koymuş bir proje geliştirmiştir. Bu proje, göçmenlerin yerleşimi, çalışabilecekleri alanlar ve çocukların eğitimi ve kimsesiz çocuklarla ilgili önemli alanları kapsamaktadır.¹⁸⁵ Zira sadece Bulgaristan'da Balkan Savaşları sonrasında 26.523 aileye mensup 71.505 çocuk yetim kalmıştır.¹⁸⁶ Aileler ve kimsesiz kalan çocukların göç etmesiyle muhacir çocukları için yeni politikalar geliştirilmiştir.

İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti'nin "Memalik-i Osmaniye'ye Hicret Eden Muhacirlerin İskân ve İstihdamları Hakkında" projesi kapsamında, Osmanlı vilayetlerinde yetimhaneler kurulmuş, özellikle kız çocuklarının buralarda bulundurulması sağlanmıştır. Erkek çocukları ise meslek okullarına yönlendirilmiştir. Bu dönemde, çocukların hem eğitim hem de meslek edinme olanakları artırılmıştır. Ayrıca, göçmen çocuklarının yerleştirildiği

¹⁸² Ögün, T. (2004). *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayet-İ Şarkiye Mültecileri (1915-1918)*. 3.

¹⁸³ Kaya, M. (2013). Balkan savaşları sırasında anadolu'ya göçler ve karşılaşılan sorunlar. *History Studies S Special Issue On Balkan Wars*, 5(6), 3-15.

¹⁸⁴ Dereci, Ş. (2013). Balkan savaşları sırasında dul, yetim ve kimsesizleri korumaya yönelik sosyal yardım uygulamaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 196.

¹⁸⁵ BCA. 272.0.0.12. Muhacirin/35.2.2/ R.5 Şubat 1329/ 18 Şubat 1914.

¹⁸⁶ Kesgin, S. S. (t.y.). Türk kamu yönetiminde göçmen çocuklara yönelik politikalar. *Göç Dergisi*, 4(1), 65

bölgelerde, onların eğitimine yardımcı olacak okullar, meslek kursları ve sosyal destek kurumları oluşturulmuştur.¹⁸⁷

İlk başta bir müdürlük olan bu kurum, Mart 1916 tarihinde “*Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi*” olarak genel müdürlüğe dönüşmüştür.¹⁸⁸ İki ana görevi vardır: Bunlar aşiretlerin yerleşik hayata geçmelerine yardımcı olmak ve muhacirlerin sevk, iskân ve iâşelerini sağlamaktır. Bu kurum, İstanbul merkezli olarak vilayetlerde de İskân-ı Muhacirin Memurlukları kurarak örgütlenmiştir.¹⁸⁹ 1916’da özellikle Balkan Savaşları ve diğer göç olaylarının etkisiyle göç eden muhacirlerin durumuna özel bir ilgi gösterilmiştir. Kimsesiz çocuklar ve dul kadınlar için çeşitli yerlerde darüleytamlar (yetimevi), darüliaşe (barınma yerleri) ve darümesailer (çalışma yerleri) açılmıştır. Bu, göçmenlerin yaşamını düzenlemek ve onlara destek sağlamak adına önemli bir adım olmuştur. Özellikle yetim çocukların yerleştirildiği darüleytamlara dair düzenlemeler ve sevk edilen bölgeler, devletin muhacir çocuklarına verdiği önemin bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır.¹⁹⁰

Millî Mücadele dönemi sonrasında, Türkiye’de göçmen yerleştirme ve iskân işleri, 13 Ekim 1923’te kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından yürütölmeye başlanmıştır. Bu bakanlık, özellikle Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonrası göçmenlerin yerleştirilmesi ve iskân edilmesi gibi önemli görevleri üstlenmiştir.¹⁹¹ Ancak, 11 Aralık 1925’te bu görevler, Dâhiliye Nezareti’ne bağlı İskân ve Umum Müdürlüğü’ne devredilmiş, ardından sırasıyla Sıhhiye Vekâleti ve Ziraat Vekâlet’ine geçmiştir. 1950 yılına gelindiğinde ise İmar ve İskân Başkanlığı bünyesinde Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuş ve göçmen yerleştirme, toprak reformu gibi işlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesi amaçlanmıştır. Bu süreç, Türkiye’nin erken Cumhuriyet dönemindeki nüfus mübadelesi ve iskân politikalarının zaman içinde nasıl şekillendiğini ve devletin bu alandaki sorumluluklarını nasıl üstlendiğini göstermektedir.¹⁹²

Muhacir işleri için açılan bu kurumlar, Osmanlı Devleti’nin göçmen politikalarında önemli bir rol oynamış, göçmenlerin yalnızca barınma ve iâşe ihtiyaçlarını değil, aynı

¹⁸⁷ Kesgin, S. S. (t.y.). Türk kamu yönetiminde göçmen çocuklara yönelik politikalar. *Göç Dergisi*, 4(1), 65; Dündar, a.g.e., (2018), 186-192.

¹⁸⁸ Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. Devre:3, Cilt: 2, İçtima Senesi: 2, 23 Şubat 1331 (1915), 261.

¹⁸⁹ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 167-168.

¹⁹⁰ Dündar, a.g.e., (2018), 186-192.

¹⁹¹ Erdem, a.g.e., (2018), 215-217.

¹⁹² Dündar, a.g.e., (2018), 62.

zamanda uzun vadeli entegrasyonları için eğitim ve sosyal desteği de sağlamıştır. Muhacirlerin, toplumla bütünleşmeleri ve devletin sosyal yapısına katkı sağlamaları amacıyla gerçekleştirilen bu kurumlar, devletin sosyal sorumluluk anlayışını ve muhacirlere karşı duyduğu sorumluluğu göstermektedir. Komisyonlar, sadece muhacirlerin ve mültecilerin barınma ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda onların günlük yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan temel altyapıyı da oluşturmuşlardır.

3.2. Muhacir Çocukların Sağlık Sorunları, Alınan Tedbirler ve Göç Yolculuğun Çocukların Sağlığına Etkisi

Gelen muhacir nüfus arasında hem bünyesel hem fiziksel olarak en savunmasız grubu çocuklar oluşturmuştur. Uzun ve yorucu yolculukları sırasında, zorlu hava koşullarının yanı sıra ihtiyaç duyacakları gıda alımının kısıtlı olması ve kalabalıklar arasında yolculuk yapmaları çocuklar üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu durum, bünyelerini savunmasız hale getirerek, salgın hastalıklar başta olmak üzere çocukları çeşitli hastalıklara açık hale getirmiştir. Aynı zamanda, kalabalık ve hijyen bakımından uygun olamayan yerlerde barınmak durumunda kalmaları çocukların sağlıklarını tehdit etmiştir. Bütün bunların yanında, ailelerin yaşamsal ihtiyaçlarını temin etmeye odaklanması, çocukların ihmal edilmesine ve dolaylı olarak da psikolojik yönden yara almalarına neden olmuştur.

Günümüz koşullarında yaşanan savaş ve göç üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, savaşlar ve zorunlu göçler sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar, hastalık ve sakatlık gibi sorunların ölüm oranlarını artırmakta olduğu ve çocukların da bundan daha fazla etkilendiği anlaşılmaktadır. Buna gerekçe olarak da göçün yoruculuğuyla birlikte, karın doyurma amaçlı yemek yemenin getirdiği yetersiz beslenme, hijyensiz ortamlarda bulunulması ve ölümlere neden olan bulaşıcı hastalıklar olduğu belirtilmektedir.¹⁹³ Savaş ve göç koşullarının bugün bile bu kadar etkilediği çocuklar, Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yaşanan göç koşullarının zamanın şartları gereği daha fazla etkileyebilmekte olduğunu söylenebilir.

Çıkış noktaları neresi olursa olsun kalabalık insan kitlesi halinde gelen muhacirler, bulundukları yeri bir an evvel terk etme amacıyla göç etmiştir. Mevsimin kış olması dolayısıyla soğuk hava koşullarının olumsuzluğu, sağlık koşullarının önemsenmemesi ve

¹⁹³ Aydın, D., Şahin, N., & Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7(1), 11; Topçu, S., & Beşer, A. (2006). Göç ve sağlık. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(3), 39; Gümüş, Y., & Bilgili, N. (2015). Göçün sağlık üzerindeki etkileri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(1), 65.

bulundukları yerlerden apar topar çıkmalarının yarattığı olumsuzluklara bir de bindikleri vasıtaların kalabalık olması dolayısıyla atlattıkları tehlike ve yaya ya da at sırtında yaşamış oldukları sıkıntılar muhacirleri ve çocuklarını oldukça yormuş ve sağlıklarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum gözlemcilerin notlarında yer bulmuştur.

Bölgeye giden gözlemcilerin anlattıkları, çocukların sağlıklarının risk altında olduğu ve bu duruma daha fazla dayanamayacakları yönündeki anlatımlarla doludur. James ve Bartlett'in aktarımlarında; çocukların soğuk havada çıplak ayaklarla su ve çamurun içerisinde güçleri tükenmiş halde dizlerinin üstünde gittiklerinden bahsedilmektedir. Aynı kaynaktan bebeklerin ise annelerinin kucağında ya da¹⁹⁴ çamur içerisinde uyutulduklarını¹⁹⁵ ve havanın soğuk olmasına rağmen incecik kıyafetlerle titreyerek ağlamakta olduklarını yazmışlardır.¹⁹⁶ Çocuklarının üşüyüp hastalanacağı annelerin aklına gelmiyordu. Oysaki çocukların sağlıklarının risk altında olduğu yolculuk sırasında bile kendini gösteriyordu. Gözlemcilerin ifadelerinde; vagonlarda çocuklar açlıktan, soğuktan ağlamakta ve daha fazla dayanamayıp yollarda ölmekte olduğu anlaşılmaktadır. Yolculukları bitip İstanbul'a gelen göçmen kfilesindeki çocukların durumu farklı değildir. Şehre girmeden mezarlıklarda bekleyen çok sayıda muhacir çocuğun açlıktan ağlayarak şehre girmeyi beklemekte olduğunu kayda geçmişlerdir.¹⁹⁷ Bu koşullarda yapılan yolculuk, henüz gelişim çağındaki çocukların bünyelerini zayıflatmış ve hastalıklara daha çabuk kapılmalarına neden olmuştur. Ne çocuklar ne yetişkinler yolculukları sırasında yaşadıkları açlık, soğuk ve kalabalığın sağlıkları için risk oluşturduğunu, bünyelerini iyice zayıflatacağının farkında bile değillerdir. Çocukların sağlıklarının risk altında olması yolculuklarıyla sınırlı değildi. Benzer durumlar geldikleri yerlerde de devam etmiştir.

Salgın hastalıklar ve beslenme yetersizliğinden etkilenen çocuklar göç sürecine dayanamayarak vefat etmiş¹⁹⁸ ya da bedenlerinde kalıcı hasarlar bırakmıştır. Bulaşıcı hastalıklar çocukları öldürmeyip çocuklar üzerinde kalıcı hasar bırakmasına örnek verilecek olursa; Balkan Savaşları sırasında ailesiyle İstanbul'a göç eden Feride Muazzez Arçay¹⁹⁹,

¹⁹⁴ James, L. a.g.e., (2017), 36; Ashmead-Bartlett, a.g.e., (2018), 75-109.

¹⁹⁵ Remond, G. (2018). *Bir Fransız gazetecinin Balkan harbi izlenimleri mağluplarla beraber.* (Haz.) M. Sarıkaya, 103; James, a.g.e., (2017), 123.

¹⁹⁶ James, a.g.e., (2017), 123.

¹⁹⁷ Ashmead-Bartlett, a.g.e., (2018), 227-228.

¹⁹⁸ Muhacirlerin ölüm raporları ve ruhsatlarında bu durumu destekleyen çok sayıda belge mevcuttur.

¹⁹⁹ Sahne ve sinema sanatçısı olan Feride Muazzez Arçay, 1907 doğumlu olup, Balkan Savaşları sırasında ailesiyle İstanbul'a göç eden binlerce çocuktan biridir. 17 yaşında Almanya'da tedavi edilerek görme yetisini tekrar kazanmıştır. Evren, B. (1983). *Türk sinema sanatçıları ansiklopedisi.* 20-22.

çiçek hastalığı dolayısıyla görme yetisini kaybetmiştir.²⁰⁰ Savaş ortamının yarattığı ekonomik zorluklar ve ürünlerin fiyatlarının yüksek olması birçok ailenin çocuklarını yeterli besleyememesine neden olmuştur. Ayrıca muhacirlerin gelip uygun koşullarda barınamamaları salgın hastalıklara davetiye çıkarmıştır. Camilerde ve barakalarda ve hijyen koşullarının yetersiz olduğu ortamlarda kimi çocuk salgın hastalıklardan kızamığa, kimi zatürre, kimi çiçek, kimi de bağırsak iltihaplarına yakalanmışlardır.²⁰¹ Salgın hastalıklara yakalanma sadece iskân edildikleri mahallerde değil, yolculuk sırasında yakalananlarda olmuştur. Yük gemisiyle kalabalık arasında yolculuk yapan Selma Ekrem de kızamıktan nasibini almıştır.²⁰²

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yapılan göç yolculuğunda salgın hastalıklar, yalnızca ölüm oranlarını artırmakla kalmamış, aynı zamanda hem Osmanlı ordusunun lojistik kapasitesini ve savaş stratejilerini de etkilemiş hem de çocuk ölümlerine neden olmuştur. Bazı tahminlere göre, Osmanlı asker kaybının büyük bir kısmı hastalıklardan kaynaklanmıştır. Sivil nüfusun yaşadığı kayıplar ise bölgedeki demografik dengeleri uzun vadede değiştirmiştir.²⁰³

Anlaşılabacağı üzere, savaşın başlamasıyla başlayan göç hareketi bir ölüm-kalım mücadelesine dönüşmüştür. Ebeveynlerin bir tek amacı vardı, çocuklarıyla canlarını emniyete almaktır. Ancak, ellerinde olmayan sebeplerden dolayı çocuklarının sağlıkları için gerekli şartları oluşturamamıştır.

3.3. İskân Yerlerinde Çocukların Sağlığı, Salgın Hastalıklar ve Çocuklar Üzerinde Etkileri

Balkan Savaşları sırasında başlayan göçler kısa sürede kitlesel göçlere evrilmiştir. İşgal edilen noktalarda yaşayan Müslüman-Türk nüfus canlarını kurtarmak adına Trakya başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerine göç etmiştir. Aralık ayında silah bırakma anlaşması yapılmasıyla göç hareketi daha da hızlanmıştır. Göç eden binlerce muhacir, İstanbul ve Edirne arasında yığılmıştır.²⁰⁴ Göç eden Müslüman halk, kitlesel bir şekilde Edirne'ye

²⁰⁰ Evren, a.g.e., (1983), 20-22.

²⁰¹ BOA.DH.SN. M. 25/96. Lef 1-2., 7 Kanunuevvel 1328/ 20 Aralık 1912; BOA.DH.SN. M. 25/115. Lef 1-2., 8 Kanunuevvel 1328/21 Aralık 1912; BOA.DH.SN. M. 25/117. Lef 1-2., 8 Kanunuevvel 1328/ 21 Aralık 1912; BOA.DH.SN. M. 26/194. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912; İpek, N. (2022). *Memalik-i Şehane Muhaceret*, 140.

²⁰² Ekrem, S. (1998). *Peçeye isyan*. 236.

²⁰³ Özer, S. (2016). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) salgını. *Belleten*, LXXX, (287), 219-260.

²⁰⁴ Akgün Karal & Uluğtekin, a.g.e., (2000), 127.

sığınmaya gelmiştir. Ancak erzak sıkıntısı yaşanacağı endişesiyle yetkililer göçmenlerin şehre girmesine sıcak bakmamıştır. Ancak Bulgar kuvvetleriyle şehrin surları arasında sıkışan göçmenler tel örgüleri aşarak şehre girmiştir. Kısa sürede şehre yaklaşık 20.000 civarında göçmen gelmesi üzerine Edirne’de kendini güvende hissetmeyen Edirne’nin Müslüman halkı göçe başlamıştır. Edirne’ye sığınan muhacirler de Uzunköprü, Malkara, Keşan’a nakledilmiştir. Böylece şehri bir hafta içerisinde 20.000 kişi terk etmiştir.²⁰⁵ Ancak muhacirler gelmeye devam etmektedir. Gelen muhacir akını karşısında yerli halk da endişeye kapılıp İstanbul’a doğru göç etmiştir. Gelen muhacir akını başta İstanbul olmak üzere Anadolu’nun muhtelif yerlerine doğru gitmiştir. Ancak muhacirlerin gittikleri yerlerde de sıkıntılar bitmiyordu. Edirne’de şehre gelen muhacirler dolayısıyla erzak sıkıntısı ve pahalılığı başlamıştır. Zira fiyatlar pahalı olsa da gıdayı temin etmede zorluk yaşanmıştır.²⁰⁶

İstanbul ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinin durumu da farklı değildir. Tanin gazetesi haber sütunlarında savaşın başlaması sonrası dört-beş gün zarfında Rumeli’nin muhtelif merkezlerinden 10.000 muhacirin İstanbul’a geldiği haberini taşımıştır.²⁰⁷ Başkentin sokakları muhacirlerin beraberinde getirdikleri malları ve hayvanlarıyla dolup taşmıştır.²⁰⁸ Muhacir aileler ve çocukları hasta, aç, parasız bir halde İstanbul sokaklarını doldurmuştur. Hal böyle olunca belediye hizmetleri de yetersiz hale gelmeye başlamıştır. İstanbul’da ki durumu dönemin Şehremini Cemil Topuzlu hatıratında şöyle zikretmektedir;

Savaşın ilanından birkaç gün sonra muhacirler gelmeye başlamıştır. Ama ne geliş... hepsi sefil ve perişan halde... yelken gemilerine, şimendifere, üst üste yığılan talihsizler, aç çıplak bir halde Sirkeci’ye çıkartılıyorlardı. Köylerinden, kasabalarından öküz arabalarına binip, yola çıkanlar da ayrı... İstanbul Muhacirin Müdüriyeti, Balkan Muhacirlerinin bir kısmını ceste ceste Anadolu’ya gönderiyordu. Fakat buna rağmen şehrimizde daimî surette 40-50 bin hasta ve bakımsız muhacirin bulunmasının önü alınamıyordu...²⁰⁹

²⁰⁵ İpek, a.g.e., (2022), 140.

²⁰⁶ İpek, a.g.e., (2022), 140.

²⁰⁷ Tanin, 18 Teşrin evvel 1328/3 1 Ekim 1912, 4

²⁰⁸ Akgün & Uluğtekin, a.g.e., (2000), 127-128.

²⁰⁹ Topuzlu, C. (t.y.) *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet devirlerinde 80 yıllık hatıralarım*. (Haz. H. Hatemi-A. Kazancıgil), 148.

Balkanlardan gelen Müslüman-Türk muhacirler başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerine sığınmasıyla; sağlık, beslenme, barınma, temizlik, gibi acil sorunları ortaya çıkarmıştır.²¹⁰

Yetkililer gelen muhacir akını karşısında da tedbir alma yoluna gitmiştir. Öncelikle muhacirlerin sağlıkları başta olmak üzere iskân ve iâşeleriyle ilgili olarak bir heyet oluşturulması kararlaştırılmıştır. Şehremaneti Cemil Topuzcu başkanlığında bir heyet oluşturulmuştur. Cemil Topuzcu hatıratında bu konuyla ilgili olarak; “*muhacir işleri ilgili olarak tüm işler bizim omuza yüklenmişti.*” diye bahsetmiştir. Cemil Topuzcu başkanlığındaki ekip, geçici yerleşim mahallerindeki hastaları yerleştirmek, beslemek ve hasta olanları tedavi ettirme işi ile meşgul olmuştur. Cemil Topuzcu hatıratında; bunları tedavi ve hastanelere yerleştirme görevinin kendisine verildiğinden bahisle otelleri ve yalıları boşaltıp, şehrin muhtelif yerlerinde küçüklü büyüklü doksana yakın hastane açmış olduğunu ancak bunların yeterli gelmediğini belirtmiştir.²¹¹ Aynı şekilde okullar da hastane olarak kullanıma başlanmıştır. Tanin’de yer alan haberde; İstanbul Mektebi Sultanisi, Maarif Nezareti’nin emriyle hastaneye çevrilmiştir. Galatasaray Mektebi Sultanisi de hastane olarak kullanılmıştır.²¹² Şeyhülislâm’ın da görüşü alınarak Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı camileri de hastane hâline getirilmiştir.²¹³

İstanbul caddeleri ve sokaklarını arabaları ve hayvanlarıyla dolduran muhacirlerin sağlıkları için, iskân edildikleri geçici yerleşim yerlerinin, caddelerin ve sokakların temizliğine de dikkat edilmekteydi. Bu konuda; Şehremanetince muhacirlerin bulundukları mahallerin temizliği konusunda emirler verilmiştir. Sokakların yıkanması, camilerin dezenfekte edilmesi sağlanmıştır. Böylece muhacirler arasında bulaşıcı hastalıkların yayılması önlenmeye çalışılmıştır.²¹⁴ Ayrıca muhacirler arasında salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için memurlar tayin edilmiş, muhacirler arasında gücü kuvveti yerinde olanların temizlik işlerinde görevlendirilmesi sağlanmıştır. Bu görevlendirmeye karşı gelecek olan kişilerin yevmiyelerinden kesileceği bildirilmiştir. Bunun için de Polis Müdüriyetinden destek istenmiştir.²¹⁵

²¹⁰ İzgöer, A. Z., & Tuğ, R. (2013). *Padişahın himayesinde Osmanlı Kızılay cemiyeti 1911-1913 yıllığı*. 7.

²¹¹ Topuzlu, C. a.g.e., (t.y.), 148-149.

²¹² Tanin, 19 Teşrini Evvel 1328/ 1 Kasım 1912, 4.

²¹³ Uğurlu, C. (2022). *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nden Türk Kızılay’ına Sosyal Yardımlar (1868-2000)*. 25.

²¹⁴ Topuzlu, C. a.g.e., (t.y.), 149-155.

²¹⁵ Tanin 24 Teşrini evvel 1328/ 6 Kasım 1912, 3.

Muhacirlerin iskân edildikleri mahallerde Daire-i Heyet-i Sıhhiye tarafından sıkı teftişe tabi olmuşlardır.²¹⁶ Doktorların içerisinde bulunduğu bu heyet, muhacirleri muayene etmekteydi. Hasta olan muhacirlerden ayakta tedavi edilenler olduğu gibi, heyetin hastanelere sevk ettikleri hastalar da olabilmekteydi. Bu hastalar, ayakta tedavileri mümkün olmayanlarla, salgın hastalıklara yakalananlardır.²¹⁷

Şehremaneti, hamile, zayıf, hasta kadınlar için Haseki Nisa Hastanesi'nde yer tahsis etmiştir. Ayrıca ebeveynini bir şekilde kaybeden çocuklar ise darülacezeye gönderilmişlerdir.²¹⁸ Hilal-i Ahmer, camilerde, barakalarda iskân edilen muhacirlerin sağlıkları için iki seyyar tabip tayin etmiştir. Yine doğum yapacak kadınlar için bir de ebe görevlendirmiştir.²¹⁹ Hastalara çay ve şerbet dağıtmıştır. Bunun yanında hastaların bulunduğu camilere yemek ikramı da Hilâl-i Ahmer tarafından sağlanmıştır.²²⁰ Hastalara sabah ve akşam olmak üzere çorba ve lapa verilmiş, bazen de sabah etli nohutlu mercimek çorbası bazen etli patates ya da et suyuna kavurmalı söğüşlü pilav verilmiştir.²²¹ Bu şekilde hastaların bünyeleri güçlendirilmeye çalışılmıştır. Alınan önlemlere rağmen bu yerlerde olumsuzluklar yaşanmaya devam etmiştir. Anne karnındaki bebekler daha doğmadan vefat etmiştir. 30 yaşındaki Hatice adındaki kadın doğum esnasında bebeğiyle birlikte vefat etmiştir.²²²

Çocukların sıkıntıları daha anne karnında başlamıştır. Göç yolculuğunda anne karnında olan bebekler ya yolculuk esnasında ya da geldikleri geçici iskân mahallerinde vefat etmişlerdir.²²³ Zorlu koşullarda yaptıkları yolculuklar, muhacir çocukların bünyelerini oldukça zayıflatmış ve geldikten sonra geçici yerleşim yerlerinde ve daimî iskân mahallerinde hijyen başta olmak üzere elverişsiz ortamlarda yaşamaları da hastalanmalarına zemin hazırlamıştır. Hastalandıklarında da çoğu zaman sağlıklarına kavuşamayarak vefat etmişlerdir.²²⁴ Muhacir çocukların sağlıklarına risk oluşturan temel neden, yolculuk sırasında soğuk hava,²²⁵

²¹⁶ Tanin, 18 Teşrini evvel 1328/ 31 Ekim 1912., 4; Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*. 95.

²¹⁷ Tanin 19 Teşrini evvel 1328/ 1 Kasım 1912, 4.

²¹⁸ Tanin, 18 Teşrini evvel 1328/ 31 Ekim 1912, 4.

²¹⁹ Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*. 95.

²²⁰ Uğurlu, C. (2022), *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Türk Kızılay'ına sosyal yardımlar (1868-2000)*. 25.

²²¹ Uğurlu, a.g.e., (2022), 22.

²²² BOA, DH. SN. M.24/49, Lef1-2, 30 Teşrinisani 132813 /Aralık 1912.

²²³ BOA, DH.SN. M.24/49, Lef 1-2, 30 Teşrinisani 1328/ 13 Aralık 1912; BOA.DH.SN. M. 28/49. Lef 1-2., 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913.

²²⁴ Göç Yolunda Çocuklar başlığı altında zorlu koşulların nasıl geçildiği anlatıldığından burada bu durumdan bahsedilmeyecektir.

²²⁵ Remond, G. (2018). *Bir Fransız gazetecinin Balkan harbi izlenimleri mağluplarla beraber*. (Haz. M. Sarıkaya), 103; James, a.g.e., (2017), 123.

gıdasızlık ve hem yolculuklarında hem geldikleri geçici yerleşim mahallerindeki bulaşıcı hastalıklardır.²²⁶

Uzun ve zor şartlarda yapılan yolculuk, muhacirleri bitap ve güçsüz bırakmış bu durum da muhacirlerin salgın hastalıkları çabuk kapmalarına neden olmuştur. Vagonlarda herhangi tıbbi önlem almadan askerlerle birlikte yolculuk yapan muhacirler henüz nakilleri sırasında başta kolera, çiçek, kızamık ve dizanteri gibi salgın hastalıklara yakalanmışlardır. Geldikleri şehir içinde de askerlerle aynı ortamı paylaşmaları, barındıkları yerlerin kalabalık, hijyenden yoksun, hava şartlarının kötü olmasına bir de yetersiz beslenme eklenince salgın hastalıklar göçmenler arasında hızla yayılmıştır.²²⁷ Daimî iskân mahallerinde, terk edilen evlerde eğitim gören çocuklar²²⁸ binaların sağlığa elverişsiz olması dolayısıyla bulaşıcı hastalıklar çocuklar arasında yayılmıştır.²²⁹

Savaş sırasında çocukları etkileyen başlıca bulaşıcı hastalıklar; kolera, kızamık ve çiçek hastalığıdır. Kolera; ishal, kusma ile kendini belli eden ve çoğu kez ölümle neticelenen bir hastalıktır.²³⁰ Bulaşıcı bir hastalık olan kolera, Çerkezköy'den gelen askerler ile yaralı askerler arasında görülmüş ve bu konuda Şehremaneti, Dâhiliye Nezareti'ne bir tezkire göndererek bu konuda acil tedbir alınması isteğinde bulunmuştur. Salgın hastalıklar askerler ve bunlarla temas halinde olan muhacirler vasıtasıyla yayılmaktadır.²³¹

Çocukları etkileyen bir değer bulaşıcı hastalık ise çiçek hastalığı olmuştur. Çiçek hastalığı, “Viriola” virüsünün sebep olduğu bir hastalıktır. Ağır seyreden, döküntülü ve

²²⁶ BOA.DH.SN. M. 25/118. Lef 1-2., 8 Kanunuevvel 1328/ 21 Aralık 1912; BOA.DH.SN. M. 33/24. Lef 1-2., 16 Şubat 1328/ 1 Mart 1913; BOA.DH.SN. M. 26/201. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912; muhacir çocuklar daha çok, kızamık, çiçek ve beslenme yetersizliğine bağlı olarak hastalanmışlardır.

²²⁷ İzgöer, A. Z. (2013). *Padişahın himayesinde Osmanlı Kızılay cemiyeti 1911-1913 yıllığı*. (Haz. R. Tuğ, Ankara, 7; Macar Dağlar, O. (2012). Savaşta gizli düşman: Kolera, 100. yılında Balkan Savaşları: Rumeli'ye veda. *Atlas Tarih*, (16), 84-85.

²²⁸ Muhacir çocukların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve işgal edilen yerlerden göç eden mülteci çocuklarında gelmesiyle çok kalabalıklaşmıştır. BCA. BCA. 272.0.0.14 Sevkıyat.74.11.24/ 06.12.1917.

²²⁹ BCA., BCA. 272.0.0.14 Sevkıyat.74.11.24., Lef 1-3/ 06.12.1917.

²³⁰ Kolera hastalığı; MÖ 500-540 tarihlerinden itibaren Hindistan'da değişik adlarla ifade edilen bir hastalıktır. Değişik isimlerle ifade edilişi sadece Hindistan dışında da tarif edilmiştir. Kolera kavramı, kolera hastalığı dışında, benzer belirtileri gösteren farklı hastalık yelpazesi içerisinde kullanılmıştır. Her ne kadar benzer belirtileri gösteren hastalık çeşidi farklı tanımlamalar olsa da Kolera hastalığının Avrupa'da eski dönemlerden bu yana varlığı söz konusudur. Kolera terimi; 19. yüzyıldan sonra Avrupa'da yayılmıştır. Bu dönemde Latince hastalık anlamına gelen marbus ile kullanılmıştır. Bu şekilde kullanımı; “cholera marbus” şeklinde ifade edilmiştir. Araplar ise; bu hastalığı, “maraz-ı esved” olarak kullanmışlardır. Osmanlı Devleti tarafından kullanım şekli; “karasarılık”, “maraz-ı cedid” veya “cholera faudroyant” olarak ifade edildiği görülmektedir. Osmanlı belgelerindeki kullanım şekli ise; kolera marbus, illet-i kolera, illet-i adiyeye, illet-i mahuf veya salgın hastalık anlamına gelen illet-i sariyye şeklinde tanımlanmıştır. Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Haurnal of Eurassian Inquires*, IV (1), 28-29.

²³¹ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 260.

bulaşıcı bir hastalık olan çiçek hastalığı muhacirler arasında görülen öldürücülüğü yüksek bulaşıcı bir hastalıktır. Her yaş ve cinsiyette görülse de çocuklar ve yaşlıları daha fazla etkilemektedir.²³² Çiçek hastalığı sıcak havalarda daha çok kendini gösteren ve yayılan bir hastalıktır. Ancak, kış mevsimi olmasına rağmen muhacirlerin geldiği geçici iskân mahallerinde hastalığa yakalanan bebekler olmuştur. Örneğin, Şehzade Cami'nde iskân olan Zehra bebek henüz 1.5 aylıkken kış mevsiminde bu hastalığa yakalanmış ve vefat etmiştir.²³³ Kamile adındaki bir yaşındaki bebek de kış mevsiminde çiçek hastalığına yakalanmış vefat etmiştir.²³⁴ Mevsimin kış olmasına rağmen, muhacirler barakalarda iskân edilmişlerdir. Yazın bulaşıcılığı daha fazla olmasına rağmen, kış mevsiminde barakalarda bulunan çocuklar arasında çiçek hastalığı giderek artmıştır. Buralarda bulunan 32 çocuğa çiçek hastalığı teşhisi konmuştur. Ayrıca muhacirler arasında cami ve sokak ortasında doğumlar gerçekleşmesi ve söz konusu hastalığa yakalananların sayısında artış görülmüştür. Hasta sayısı fazla olunca mevcut hastaneler yetersiz kalmıştır. Hilal-i Ahmer'in öncülüğünde bu tür hastalar için muhacirin hastanesi teşkil edilmiştir. Bu şekilde çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalığa yakalanan çocukların tecrid ve tefrid edilmesi sağlanmıştır.²³⁵ Bulaşıcı hastalıklara karşı tedbirler alan ve hastalara bakan Hilal-i Ahmer çiçek hastalığı hususunda icra-yı faaliyet göstermese de her tarafa gönderdiği bütün heyetleri sürekli olarak çiçek aşısı beraber bulundurmuş ve gerek gördükleri yerlerde halkı olduğu gibi çocukları da aşılamışlardır.²³⁶ Sıcak havalarda hastalığın bulaşıcılığı daha fazla olma durumundan dolayı kış mevsiminin yaşanması hastalığa yakalanma riskini düşürse de hastalık çocukları etkilemiştir.

Muhacir çocukların yakalandığı diğer bir bulaşıcı hastalık ise kızamıktır. Kızamık, bulaşıcılığı yüksek olan döküntülü bir hastalıktır. Genelde beş yaş altı çocuklar ile genç

²³² Çiçek çıkaran hastaların ağız ve boğaz ifrazı ve lezyonları ve günlük olarak kullanmış oldukları eşyalarla bulaşan bir hastalıktır. Çiçek hastalığının uzun bir kuluçka dönemi vardır. Ateşli bir hastalık olup, baş, bel, bacak ağrıları ile kendini gösteren sonrasında kusma ve titreme ile kendini belli eden bir hastalıktır. Çiçek hastalığı, Viriola adındaki bir virüsün sebep olduğu hastalıktır. Çiçek hastalığı ilk olarak, M.Ö 10.000 yılında kuzeydoğu Afrika'da görülmüştür. Ancak M.Ö. 1122'de Çin'de kayıtlara geçmiştir. Bulaşıcı bir hastalık olan Çiçek hastalığı dünyaya yayılması tüccarlar, ordular ve hacılar aracılığıyla yayılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla çiçek hastalığı Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her yerine yayılmıştır. 1913 yılında Osmanlı topraklarının hemen hemen her yerinde görülen hastalıktır. Karakılıç, C. (2021). Osmanlı Devleti'nin çiçekle mücadelede kullandığı yöntemler (1908-1918). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 3; Ünlü, M., & Albayrak, Z. (2021). Osmanlı Devleti'nde çiçek hastalığı üzerine bir değerlendirme An evaluation of smallpox in the Ottoman. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(2), 303.

²³³ BOA.DH.SN. M. 26/201. Lef 1-2, 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²³⁴ BOA.DH.SN. M. 26/194. Lef 1-2, 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²³⁵ BOA.DH.İD. 165/14. Lef.1-3, H.05.04.1331/ 14 Mart 1913.

²³⁶ Aygül, C. (Ed.). (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer icraat raporları 1914-1928*. 33.

erişkinlerin hastalıkları daha ağır seyretmektedir.²³⁷ Beş yaş altı çocuklarda komplikasyonlara bağlı hastalıklar da kendini göstermektedir.²³⁸ Ölüm raporları incelendiğinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin 2,5 yaşındaki Hatice ve 1,5 yaşındaki Şefik ve henüz 7 aylık olan Rahime adındaki çocuklar, kızamığa bağlı ciğer boruları iltihabı nedeniyle vefat etmişlerdir.²³⁹ 6 yaşındaki Rukiye adlı çocuk da kızamığa bağlı zatürre dolayısıyla vefat etmiştir.²⁴⁰ Anlaşılabacağı üzere kızamık hastalığı birçok komplikasyonları beraberinde getirmiş ve hastalığa sebebiyet vermiş ve ağır seyir göstererek çocukların vefatına neden olmuştur.

Sonuç olarak Balkan Savaşları sırasında salgın hastalıklar, dönemin savaş dinamiklerini ve toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. Gerek göç yolculuğunun yorucu ve yıpratıcı etkisi gerekse geldikleri yerlerde olumsuz hava ve barınma koşulları çocuklar üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Bu etkiler sadece muhacir çocukları değil, temasta oldukları yerli çocukların sağlıklarını da etkilemiştir. Bu durum çocuk sağlığı açısından genel tedbir alma zorunluluğunu beraberinde getirecektir. Bu olaylar, modern savaşlarda ve göç yolculuğunda halk sağlığı önlemlerinin önemini vurgulayan tarihsel bir ders niteliğindedir.

3.4. Muhacir Ölüm Raporları ve Defin Ruhsatlarında Çocuklar

Balkan Savaşları dolayısıyla muhacirler kendilerini güvende hissedecekleri bir yere giderek canlarını kurtarmak istemişlerdir. Ancak anavatanlarına gelmiş olsalar savaş dolayısıyla yaşamış oldukları korku, endişe, kaygının yanı sıra göç yolunda uygun koşullarda gerçekleşmeyen yolculuk bünyelerini yoracak ve hastalıklara çok çabuk yakalanmalarına zemin hazırlayacaktır.

²³⁷ Kızamık genel olarak ateşle başlar ve sonrasında baştan aşağı döküntüler kendini gösterir. Bu döküntü çevreye yayılır. Solunum, sindirim ve merkezi sinir sistemlerinde tutulum yaratır. Kızamık hastalığının komplikasyonları çoktur. Laçinel Gürlevik, S. (2023). Tanınması gereken önemli bir hastalık, kızamık: Vaka serisi. *J Pediatr Inf* ., 17.

²³⁸ Kızamık hastalığını ilk teşhis eden kişi, Er-Razi isimli hekimdir. El-Cuderi ve'l-hasbe isimli eserinde çiçek ve kızamık hastalıklarının ayrı ayrı hastalıklar olduklarını ifade etmiş ve aralarındaki farklardan bahsetmiştir. Bu eser 1498'de Venedik'te De Variolis et-Morbillis adı ile Latinceye, 1556'da Collin tarafından *Traite de la Petite Verole et de la Rougeole* adıyla Fransızcaya, 1848'de William Greenhill tarafından *A Treatise On Smalpox and Measles* adıyla İngilizceye ve 1911 yılında da Almanca'ya tercüme edilmiştir. Bu eser kızamık ve çiçek hastalığı üzerine yazılmış ilk çalışma olması bakımından önemli bir çalışmadır. Bu hastalığın tedavisi için 20.yüzyıla kadar bir tedavi şekli bulunamamıştır. Kızamık için ilk aşı 1963 yılında ABD'de bulunmuş olsa da aşının geç bulunması dolayısıyla başta çocuklar olmak üzere birçok insan hayatını kaybetmiştir. Tanış, C. (2017). 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin kızamık ile mücadelesi (1900-1908). 5(IV), 166-175.

²³⁹ BOA.DH.SN. M. 26/160. Lef 1-2., 14 Kanunuevvel 1328/27 Aralık 1912; BOA.DH.SN. M. 27/77. Lef 1-2., 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913; BOA.DH.SN. M. 28/41. Lef 1-2., 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913

²⁴⁰ BOA.DH.SN. M. 25/116. Lef 1-2, 8 Kanunuevvel 1328/ 21 Aralık 1912.

Muhacirler göç ederken bulabildikleri ilk vasıtayla bulundukları yerleri terk etmiştir. Bulabildikleri vasıtalar; trenler, gemiler ve hayvan sırtında ya da herhangi bir vasıta bulamadıkları zaman da yaya olarak bulundukları yerleri terk ederek yol almışlardır.²⁴¹ Hangi vasıtayı kullanırlarsa kullansınlar kalabalık ve yolculuk için uygun olmayan koşullar, muhacirler arasında yolculuk yapan çocukların bulaşıcı hastalıklar başta olmak üzere sağlıklarını tehdit edecektir. Bunlara bir de mevsimin kış olması, evden çıkarken plansız çıkışları ve üst-başlarının hava şartlarına uygun olmaması, dinlenme yerlerinde yağmurdan korunamamaları, çamura bata- çıka yolculuk yapmaları zatürre, soğuk algınlığına bağlı boğaz iltihabı gibi hastalıklara kapılmalarına zemin hazırlayacaktır.²⁴² Geçici iskân mahallerinde koşullar gereği yeterli ve dengeli beslenememelerine neden olacaktır.²⁴³

Göç, üç harften oluşan bir kelimedenden çok fazlasıdır. Göç, karar verme aşamasından, yolculuk ve sonrasında geline yerlerde yaşananlara kadar tesirleri bakımından bu hadiseyi yaşayanlar için yıpratıcı bir süreçtir. Bu durumu çalışma konumuz olan çocuklar açısından değerlendirdiğimizde, çocukların yaşamlarını olumsuz etkilemenin yanı sıra kalıcı sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermekte olup, çoğu zaman bu olumsuzluk ölümlerle sonuçlanabilmektedir.

Çocukların henüz büyüme ve gelişimlerinin devam ediyor olması, ebeveynlerine bağımlı olmaları ve kendilerini korumada yetersiz olmaları çeşitli yönlerden sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktaydı. Bunlar çocukları tek bir yönden değil, fiziksel, sosyal, ruhsal, kültürel bakımından etkilemektedir. Ailesiyle ya da yalnız başına göç eden çocuk, göç ettikleri yerlerde birtakım problemlerle baş etmek durumunda kalmıştır.²⁴⁴ Göç eden ailelerin üstesinden gelmek durumunda kaldığı, istihdam, eğitim, sağlık, barınma, güvenlik, uyum gibi birden fazla sorunla baş etmeye çalışırken çocuğu bağımsız bir birey olarak düşünmek yanlış olacaktır. Bu sorunlar doğrudan çocuğa da yansımaktadır. Ailenin çocuklarla yeterince

²⁴¹ Kuloğlu, O. (2012). Balkanlar'ın 200 yıllık gerçeği: Göç, 100. yılında Balkan savaşları: Rumeli'ye veda. *Atlas Tarih*, 16(2012), 66-67.

²⁴¹ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 50.

²⁴² James, a.g.e., (2017), 123-124. Göç Yolunda Çocuklar başlığı altında verilen bilgilerde bu koşullara yer verilmiştir. Burada tekrara düşmemek adına bahsedilen koşulların muhacirlerin ve çocuklarının sağlıklarını olumsuz etkilediğine vurgu yapılmıştır.

²⁴³ Tespiti yapılan muhacir ölüm raporlarında, çocuk ölümlerin önemli bir kısmı yetersiz beslenmeden kaynaklıdır. Bkz. BOA, DH.SN. M. 25/23. Lef 1-2., 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912

²⁴⁴ Birtakım problemlerle baş etmek zorunda kalan çocuk örneğine İpsalalı Tahsin örneğini verebiliriz. İpsalalı Tahsin, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede içerisinde bulunduğu zor durumu belirterek yardım talebinde bulunmuştur. İlk okul mezunu olduğunu, göç yolunda babasını kaybettiğini, kardeşi Ziya'yla İstanbul'a gelmeyi başardığını ancak yardıma ihtiyacı olduğunu ifade ederek yardım talebinde bulunmuştur. Bkz.BOA.DH.MTV. 40.2/76. H. 11.03.1331/18 Şubat 1913

ilgilenememesi, sosyoekonomik yetersizlikler çocukların yeterli beslenmelerine ve sağlıklı gelişim göstermesine imkân vermeyeceğinden, çocuklar olumsuz etkilenecektir.²⁴⁵ Olumsuz etkilenen çocuklar bünyeleri zayıfladığından ölümle burun buruna gelecek ve hayatları geldikleri yerlerde son bulacaktır.

Osmanlı Arşiv belgeleri içerisinde yer alan Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Müdüriyeti'ne bağlı evraklarda muhacirlere ait ölüm raporları ve defin ruhsatları döneme ait kısıtlı da olsa önemli bilgiler sunmaktadır.²⁴⁶ Muhacir ölüm raporları ve defin ruhsatları ile ilgili olarak tespitini yaptığımız 96 adet ölüm raporu ve 90 adet de defin ruhsatı muhacir çocuklar hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Tespit ettiğimiz muhacir ve çocuk ölümleri şüphesiz vuku bulan ölüm olaylarından çok daha fazladır. Nitekim diğer ölüm raporları ve ruhsatlarını incelediğimizde muhacir ibaresi geçmediğinden dolayı değerlendirmeye tabi tutmadık. Ayrıca tespit ettiğimiz raporları incelediğimizde geçici iskân mahallerinde vefat raporları olup, daimî iskân mahallerindeki ölüm raporları ve defin ruhsatları tespit edemedik. Tespit edemeyişimizin nedeni muhacir ifadesinin geçmemesi olduğu gibi henüz tasnif edilmemiş olduğundan da olabilir.

Tespitini yaptığımız ölüm raporları ve defin ruhsatlarında yer alan bilgiler tablolaştırıp bir istatistik oluşturmaya çalışılmıştır. Bu tabloda 21 yaş üstü olan muhacirleri de dâhil ederek, muhacir çocukların yetişkinlere oranını göstermek amaçlanmıştır. Oluşturulan tabloda, hangi hastalıktan vefat ettiği ve iskân mahallerine yer verilerek çalışılan dönemde hangi hastalığın çocukları etkilemiş olduğu ve iskân mahallerinin çocukların sağlıklarına nasıl etki ettiğinin tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Muhacir ölüm raporları ve defin ruhsatlarında o dönemde nasıl bir prosedür uygulandığı da görülmektedir. Rapor ve ruhsatları incelediğimizde hem yetişkin muhacirlerin hem muhacir çocukların rapor ve ruhsatlarında yer alan bilgiler aynıdır. Muhacir ölüm raporlarında; vefat eden çocuğun adı, babasının adı, yaşı, iskân edildiği mahal, hangi hastalıktan vefat ettiği, hangi doktor tarafından muayene edildiği defin olacağı kabristan ve vefat tarihi hakkında bilgiler bulunmaktadır.²⁴⁷ Defin ruhsatlarında da vefat eden muhacir çocukların rastgele gömülme gerçekleşmediği anlaşılmakta ve definin gerçekleştirileceği kabristan için ruhsat

²⁴⁵ Aydın, D., Şahin, N., & Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 7(1), 8-10.

²⁴⁶ Muhacirlerin ölüm raporlarından yola çıkarak, muhacir çocukların ölüm raporlarına ulaşmamıza imkân sunan eser; Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 239.

²⁴⁷ Bkz tablo.

almak zorunluluk olduğu görülmektedir.²⁴⁸ Dikkatimizi çeken bir husus, ölüm raporlarında defin yapılacak kabristan, bazı defin ruhsatlarında farklı olarak bildirilmiştir. Farklı olarak bildirilmiş olmasının nedeni yazmamaktadır.²⁴⁹

Tablo 3.1. Muhacir Ölüm Raporları ve Defin Ruhsatlarında Çocuklar

	Müteveffa	Yaşı	Tabiiyeti	Milliyeti	Karye/Mahalle	Hastalığı	Vefat Tarihi
1 ²⁵⁰	K	30	Devlet-i Aliye	İslam	Murat Reis Bağlarbaşı Caddesi	Havale-i Nifaz (Kadın Hastalığı)	30 Teşrinisani 1328
2 ²⁵¹	Ölü doğan Bebek ²⁵²	0	Devlet-i Aliye	İslam	Murat Reis Bağlarbaşı Caddesi	Doğum sırasında	30 Teşrinisani 1328
3 ²⁵³	E	9 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Helvacı Sokağı	-	1 Kânunuevvel 1328
4 ²⁵⁴	K	26	Devlet-i Aliye	İslam	Hacı Timur Mahallesi	Verem	3 Kânunuevvel 1328
5 ²⁵⁵	K	50	Devlet-i Aliye	İslam	Edirne Kapı Haricinde mezarlıklarda iskân	İltihab-ı Em'a (Bağırsak İltihabı)	2 Kânunuevvel 1328
6 ²⁵⁶	E	50	Devlet-i Aliye	İslam	Haseki Nisa Hastanesinde tedavi görmekte	İltihab-ı Em'a (Bağırsak İltihabı)	3 Kânunuevvel 1328
7 ²⁵⁷	K	2 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Sui Tagaddi 8 Beslenme Yetersizliği)	5 Kânunuevvel 1328
8 ²⁵⁸	K	47	Devlet-i Aliye	İslam	Cerrah Paşa Cami	Emraz-ı Müzmine (Kronik Hastalık)	4 Kânunuevvel 1328
9 ²⁵⁹	K	68	Devlet-i Aliye	İslam	Mirgun Muhacir Mahallesi	Kalp	4 Kânunuevvel 1328
10 ²⁶⁰	K	70	Devlet-i Aliye	İslam	Muavenet Sıhhiyye Merkezinde Tedavi görmekte	Yarı Felç ve yaşlılık	5 Kânunuevvel 1328
11 ²⁶¹	K	15 Günlük	Devlet-i Ali	İslam	Topkapı İskender Ağa Mahallesi	Zaaf-ı Viladi (erken doğum)	5 Kânunuevvel 1328
12 ²⁶²	K	80	Devlet-i Aliye	İslam	Hatice Sultan Mahallesi Mesih Paşa Cedid Cami Şerifinde	Fuhul-ı Şehmi (Yaşlılık)	5 Kânunuevvel 1328
13 ²⁶³	E	1.5	Devlet-i	İslam	Osman ağa	İltah-ı Kasabatul Rie	6 Kânunuevvel 1328

²⁴⁸ Bkz tablo.

²⁴⁹ BOA, DH. SN. M.25/23. Lef 1-2, Henüz 2 aylık olan Hamide bebeğin defin ruhsatında Sur kapısı yazmaktayken, ölüm raporunda Edirne Kapısı yazmaktadır.

²⁵⁰ BOA, DH. SN. M.24/49, Lef1-2, 30 Teşrinisani 1328/13 Aralık 1912.

²⁵¹ BOA, DH. SN. M.24/49, Lef 1-2,30 Teşrinisani 1328/ 13 Aralık 1912.

²⁵² Doğum sırasında hem anne hem de bebek ölmüş olup, ölüm raporu ve defin ruhsatı ayrı ayrı düzenlenmemiştir. BOA, DH.SN. M.24/49., Lef 1-2, 30 Teşrinisani 1328/ 13 Aralık 1912.

²⁵³ BOA, DH. SN. M.24/50. Lef 1, 1 Kanunuevvel 1328/ 14 Aralık 1912.

²⁵⁴ BOA, DH. SN. M.24/85. Lef 1-2, 3 Kanunuevvel 1328/16 Aralık 1912.

²⁵⁵ BOA, DH. SN. M. 24/94. Lef 1, 2 Kanunuevvel 1328/15 Aralık 1912.

²⁵⁶ BOA, DH. SN. M. 24/96. Lef 1, 3 Kanunuevvel 1328/16 Aralık 1912.

²⁵⁷ BOA, DH. SN. M. 25/23. Lef 1-2, 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912.

²⁵⁸ BOA, DH. SN. M. 25/25. Lef 1, 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912.

²⁵⁹ BOA, DH. SN. M. 25/31. Lef 1, 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912.

²⁶⁰ BOA, DH. SN. M. 25/36. Lef 1-2, 5 Kanunuevvel 1328/18 Aralık 1912.

²⁶¹ BOA, DH. SN. M. 25/47. Lef 1-2, 5 Kanunuevvel 1328/18 Aralık 1912.

²⁶² BOA, DH. SN. M. 25/59. Lef 1-2, 5 Kanunuevvel1328/18 Aralık 1912.

		Yaşında	Aliye		Mahallesi Haydar Paşa'da Depoda İskân	(Bağırsak İltihabı)	
14 ²⁶⁴	K	30	Devlet-i Aliye	İslam	Cerrahpaşa Cami Şerifinde İskân	Tifo	6 Kânunuevvel 1328
15 ²⁶⁵	E	2	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	7 Kânunuevvel 1328
16 ²⁶⁶	K	15	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık Neticesi İltihab-ı Kasabatürrie	7 Kânunuevvel 1328
17 ²⁶⁷	E	30	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Zatürrie	8 Kânunuevvel 1328
18 ²⁶⁸	K	70	Devlet-i Aliye	İslam	Fethiye Cami Şerifinde	Dizanteri	6 Kânunuevvel 1328
19 ²⁶⁹	K	52	Devlet-i Aliye	İslam	Sancaktar Hayreddin Mahallesi	Zatürrie	10 Kânunuevvel 1328
20 ²⁷⁰	K	3 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	11 Kânunuevvel 1328
21 ²⁷¹	K	1 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	22 Kânunuevvel 1328
22 ²⁷²	E	4 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	22 Kânunuevvel 1328
23 ²⁷³	E	10	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Zatürrie	22 Kanunuevvel1328
24 ²⁷⁴	E	1	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	12 Kânunuevvel 1328
25 ²⁷⁵	K	48	Devlet-i Aliye	İslam	Fethiye Cami Şerifinde	İltihab-ı Ema-yı Müzmine (Bağırsak İltihabı)	12 Kânunuevvel 1328
26 ²⁷⁶	E	9 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şeyhülharem Cami Şerifinde	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	12 Kânunuevvel 1328
27 ²⁷⁷	K	10 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	13 Kânunuevvel 1328
28 ²⁷⁸	E	8 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	13 Kânunuevvel 1328
29 ²⁷⁹	K	3 Aylık	Devlet-i	İslam	Hatice Sultan	İltihab-ı Nakban	13 Kânunuevvel 1328

²⁶³ BOA. DH. SN. M. 25/71. Lef 1-2, 6 Kanunuevvel 1328/19 Aralık 1912.

²⁶⁴ BOA. DH. SN. M. 25/81. Lef 1, 6 Kanunuevvel 1328/ 19 Aralık 1912.

²⁶⁵ BOA. DH. SN. M. 25/96. Lef 1-2, 7 Kanunuevvel 1328/ 20 Aralık 1912.

²⁶⁶ BOA. DH. SN. M. 25/115. Lef 1-2, 8 Kanunuevvel 1328/21 Aralık 1912.

²⁶⁷ BOA. DH. SN. M. 25/117. Lef 1-2, 8 Kanunuevvel 1328/ 21 Aralık 1912.

²⁶⁸ BOA. DH. SN. M. 26/29. Lef 1, 6 Kanunuevvel 1328/ 19 Kanunuevvel 1912.

²⁶⁹ BOA. DH. SN. M. 26/53. Lef 1, 10 Kanunuevvel 1328/ 23 Aralık 1912.

²⁷⁰ BOA. DH. SN. M. 26/81. Lef 1-2, 11 Kanunuevvel 1328/ 24 Aralık 1912.

²⁷¹ BOA. DH. SN. M. 26/93. Lef 1-2, 22 Kanunuevvel 1328/ 4 Ocak 1913.

²⁷² BOA. DH. SN. M. 26/105. Lef 1-2, 22 Kanunuevvel 1328/4 Ocak 1913.

²⁷³ BOA. DH. SN. M. 26/107. Lef 1-2, 22 Kanunuevvel 1328/4 Ocak 1913.

²⁷⁴ BOA. DH. SN. M. 26/108. Lef 1-20, 12 Kanunuevvel 1328/ 25 Aralık 1912.

²⁷⁵ BOA. DH. SN. M. 26/109. Lef 1, 12 Kanunuevvel 1328/25 Aralık 1912.

²⁷⁶ BOA. DH. SN. M. 26/111. Lef 1-2, 12 Kanunuevvel 1328/ 25 Aralık 1912.

²⁷⁷ BOA. DH. SN. M. 26/121. Lef 1-2, 13 Kanunuevvel 1328/26 Aralık 1912.

²⁷⁸ BOA. DH. SN. M. 26/122. Lef 1-2, 13 Kanunuevvel 1328/26 Aralık 1912.

²⁷⁹ BOA. DH. SN. M. 26/123. Lef 1-2, 13 Kanunuevvel 1328/26 Aralık 1912.

			Aliye		Mahallesi Karagümrük Cami Şerifinde		
30 ²⁸⁰	K	78	Devlet-i Aliye	İslam	Selimiye Duvardibi Caddesi	Kalb ve yaşlılık	13 Kânunuevvel 1328
31 ²⁸¹	K	3	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	14 Kânunuevvel 1328
32 ²⁸²	K	2.5 yaşında	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık neticesi Kazabattürrie	14 Kânunuevvel 1328
33 ²⁸³	E	1	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	14 Kânunuevvel 1328
34 ²⁸⁴	K	60	Devlet-i Aliye	İslam	Davut Paşa Mahallesinde Şah Sultan Cami Şerifinde	İntifah-i Rie (Ciğer Şişmesi)	15 Kânunuevvel 1328
35 ²⁸⁵	K	30	Devlet-i Aliye	İslam	İbrahim Paşa Mahallesinde Şah Sultan Cami Şerifinde	Doğum Zorluğu (Usret-i Vilad Neticesi)	15 Kânunuevvel 1328
36 ²⁸⁶	K	6	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	15 Kânunuevvel 1328
37 ²⁸⁷	K	30	Devlet-i Aliye	İslam	Üsküdar Gülfem Hatun Mahallesi	Kalb	16 Kânunuevvel 1328
38 ²⁸⁸	K	1	Devlet-i Aliye	İslam	Gazi Davut Paşa Mahallesi Cami Şerifinde	Çiçek	16 Kânunuevvel 1328
39 ²⁸⁹	K	1 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Çiçek	16 Kânunuevvel 1328
40 ²⁹⁰	E ²⁹¹	3	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	16 Kânunuevvel 1328
41 ²⁹²	E	2	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	16 Kânunuevvel 1328
42 ²⁹³	K	1.5 Yaşında	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	16 Kânunuevvel 1328
43 ²⁹⁴	K	-	Devlet-i Aliye	İslam	Mustafa Çavuş Mahallesinde Mescidde İskân	Kalb	16 Kânunuevvel 1328
44 ²⁹⁵	E	1	Devlet-i Aliye	İslam	Kumkapı Muhsine Hatun Mahallesinde Cami Şerifinde	Beslenme Yetersizliği	17 Kânunuevvel 1328

²⁸⁰ BOA. DH. SN. M. 26/132. Lef 1-2, 13 Kanunuevvel 1328/26 Aralık 1912.

²⁸¹ BOA. DH. SN. M. 26/151. Lef 1-2, 14 Kanunuevvel 1328/27 Aralık 1912.

²⁸² BOA. DH. SN. M. 26/160. Lef 1-2, 14 Kanunuevvel 1328/27 Aralık 1912.

²⁸³ BOA. DH. SN. M. 26/161. Lef 1-2, 14 Kanunuevvel 1328/27 Aralık 1912.

²⁸⁴ BOA. DH. SN. M. 26/173. Lef 1-2, 15 Kanunuevvel 1328/28 Aralık 1912.

²⁸⁵ BOA. DH. SN. M. 26/174. Lef 1-2, 15 Kanunuevvel 1328/28 Aralık 1912.

²⁸⁶ BOA. DH. SN. M. 26/178. Lef 1-2, 15 Kanunuevvel 1328/28 Aralık 1912.

²⁸⁷ BOA. DH. SN. M. 26/184. Lef 1, 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²⁸⁸ BOA. DH. SN. M. 26/194. Lef 1-2, 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²⁸⁹ BOA.DH.SN. M. 26/201. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²⁹⁰ BOA.DH.SN. M. 26/202. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²⁹¹ Ölüm raporu ve defin ruhsatında aynı kişinin yaşı farklı yazılmış. Ölüm raporunda 3 yazılıyken defin ruhsatında 4 olarak kayda geçmiş. Bu farklılığın neden kaynaklandığı anlaşılamamıştır. Bkz. BOA.DH.SN. M. 26/202. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²⁹² BOA. DH. SN. M. 26/203. Lef 1-2, 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²⁹³ BOA. DH. SN. M. 26/204. Lef 1-2, 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²⁹⁴ BOA. DH. SN. M. 27/17. Lef 3-4, 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912.

²⁹⁵ BOA. DH. SN. M. 27/25. Lef 1-2, 17 Kanunuevvel 1328/30 Aralık 1912.

					İşkân		
45 ²⁹⁶	K	7 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Beslenme Yetersizliği	17 Kânunuevvel 1328
46 ²⁹⁷	K	1.5 Yaşında	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık Neticesi Kabakulak	18 Kânunuevvel 1328
47 ²⁹⁸	K	11	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	18 Kanun Evvel 1328
48 ²⁹⁹	K	2	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	18 Kânunuevvel 1328
49 ³⁰⁰	E	3	Devlet-i Aliye	İslam	Kumkapı'da İbrahim Paşa Cami Şerifinde	Kızamık	19 Kânunuevvel 1328
50 ³⁰¹	E	1.5 Yaşında	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık Neticesi Kasabatulrie (Ciğer boruları iltihabı)	19 Kânunuevvel 1328
51 ³⁰²	E	1.5 Yaşında	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	19 Kânunuevvel 1328
52 ³⁰³	K	4	Devlet-i Aliye	İslam	Hobyar Mahallesi Şeyhülharemi Cami Şerifinde	İshal-ı Tıfıl (Çocuk İshali)	19 Kanun Evvel 1328
53 ³⁰⁴	K	1	Devlet-i Aliye	İslam	Davut Paşa Çavuş Zade Cami Şerifinde	İshal-ı Tıfıl (Çocuk İshali)	19 Kânunuevvel 1328
54 ³⁰⁵	K	5	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık Neticesi Da-i Berayet	20 Kânunuevvel 1328
55 ³⁰⁶	K	5	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Zatürrie	20 Kânunuevvel 1328
56 ³⁰⁷	K	60	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kalb	20 Kânunuevvel 1328
57 ³⁰⁸	K	60	Devlet-i Aliye	İslam	Veled-i Karabaş Mahallesi Ayna Bakkal Sokağı	Asistoma	20 Kânunuevvel 1328
58 ³⁰⁹	K	47	Devlet-i Aliye	İslam	Hobyar Cami Şerifinde İşkân	Zatürrie	20 Kânunuevvel 1328
59 ³¹⁰	E	5	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Beslenme Yetersizliği	20 Kânunuevvel 1328
60 ³¹¹	E	3	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	21 Kânunuevvel 1328
61 ³¹²	K	3	Devlet-i Aliye	İslam	Şeyhulharemi Cami Şerifinde	İltihab-ı Hançere (Boğaz İltihabı)	23 Kânunuevvel 1328
62 ³¹³	K	11	Devlet-i	İslam	Şehzade Cami	Kızamığa bağlı	23 Kânunuevvel 1328

²⁹⁶ BOA. DH. SN. M. 27/49. Lef 1-2, 17 Kanunuevvel 1328/30 Aralık 1912.

²⁹⁷ BOA. DH. SN. M. 27/50. Lef 1-2, 18 Kanunuevvel 1328/31 Aralık 1912.

²⁹⁸ BOA. DH. SN. M. 27/51. Lef 1-2, 18 Kanunuevvel 1328/31 Aralık 1912.

²⁹⁹ BOA. DH. SN. M. 27/52. Lef 1-2, 18 Kanunuevvel 1328/31 Aralık 1912.

³⁰⁰ BOA. DH. SN. M. 27/71. Lef 1-2, 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913.

³⁰¹ BOA. DH. SN. M. 27/77. Lef 1-2, 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913.

³⁰² BOA. DH. SN. M. 27/79. Lef 1-2, 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913.

³⁰³ BOA. DH. SN. M. 27/84. Lef 1-2, 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913.

³⁰⁴ BOA. DH. SN. M. 27/94. Lef 1-2, 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913.

³⁰⁵ BOA. DH. SN. M. 27/97. Lef 1-2, 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913.

³⁰⁶ BOA. DH. SN. M. 27/98. Lef 1-2, 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913.

³⁰⁷ BOA. DH. SN. M. 27/99. Lef 1-2, 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913.

³⁰⁸ BOA. DH. SN. M. 27/101. Lef 1, 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913.

³⁰⁹ BOA. DH. SN. M. 27/102. Lef 1, 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913.

³¹⁰ BOA. DH. SN. M. 27/104. Lef 1-2, 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913.

³¹¹ BOA. DH. SN. M. 27/131. Lef 1-2, 21 Kanunuevvel 1328/3 Ocak 1913.

³¹² BOA. DH. SN. M. 27/176. Lef 1-2, 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913.

			Aliye		Şerifinde	İltihab-ı Kasabattürrie	
63 ³¹⁴	K	60	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kalb	23 Kânunuevvel 1328
64 ³¹⁵	K	29	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Yerkan-ı İntani (Sarılık)	23 Kânunuevvel 1328
65 ³¹⁶	E	1.5 Yaşında	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	24 Kânunuevvel 1328
66 ³¹⁷	K	70	Devlet-i Aliye	İslam	Sahra-yı Cidde Sakin	Kalb	24 Kânunuevvel 1328
67 ³¹⁸	E	1	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	25 Kânunuevvel 1328
68 ³¹⁹	K	5	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Zatürrie	25 Kânunuevvel 1328
69 ³²⁰	K	21	Devlet-i Aliye	İslam	Gazi Davut Paşa Cami Şerifinde	Tederrün-i Rievi (Akciğer Veremi)	27 Kânunuevvel 1328
70 ³²¹	K	70	Devlet-i Aliye	İslam	Macuncu Yakınlarında Uzun Yusuf Mahallesi	İltihab-ı Külliye	25 Kânunuevvel 1328
71 ³²²	E	5	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kabakulak	27 Kânunuevvel 1328
72 ³²³	K	7 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık ve İltihab-ı Kasabatürrie	27 Kânunuevvel 1328
73 ³²⁴	E	43	Devlet-i Aliye	İslam	Gülfem Hatun Mahallesi	Kalb	28 Kânunuevvel 1328
74 ³²⁵	E	1.5 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Beslenme Yetersizliği	28 Kânunuevvel 1328
75 ³²⁶	E	10	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	25 Kânunuevvel 1328
76 ³²⁷	E	70	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Zatürrie	28 Kânunuevvel 1328
77 ³²⁸	K	65	Devlet-i Aliye	İslam	Murat Paşa Cami Şerifinde İşkân	İltihab-ı Ema-yı Nezlevi	28 Kânunuevvel 1328
78 ³²⁹	E	80	Devlet-i Aliye	İslam	Bulgurlu Karyesi Çamlıca Tarikinde	Kalb	28 Kânunuevvel 1328
79 ³³⁰	E	63	Devlet-i Aliye	İslam	Muhacir Mehmet Paşa Dergâhında	Seretan (Kanser)	30 Kânunuevvel 1328
80 ³³¹	K	8	Devlet-i Aliye	İslam	Kumkapı'da İbrahim Paşa	Razbastı?	30 Kânunuevvel 1328

³¹³ BOA. DH. SN. M. 27/191. Lef 1-2, 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913.

³¹⁴ BOA. DH. SN. M. 27/192. Lef 1-2, 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913.

³¹⁵ BOA. DH. SN. M. 27/193. Lef 1-2, 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913.

³¹⁶ BOA. DH. SN. M. 27/213. Lef 1-2, 24 Kanunuevvel 1328/6 Ocak 1913.

³¹⁷ BOA. DH. SN. M. 27/220. Lef 1, 24 Kanunuevvel 1328/6 Ocak 1913.

³¹⁸ BOA. DH. SN. M. 27/232. Lef 1-2, 25 Kanunuevvel 1328/7 Ocak 1913.

³¹⁹ BOA. DH. SN. M. 27/233. Lef 1-2, 25 Kanunuevvel 1328/7 Ocak 1913.

³²⁰ BOA. DH. SN. M. 28/38. Lef 1-2, 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913.

³²¹ BOA. DH. SN. M. 28/39. Lef 1-2, 25 Kanunuevvel 1328/7 Ocak 1913.

³²² BOA. DH. SN. M. 28/40. Lef 1-2, 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913.

³²³ BOA. DH. SN. M. 28/41. Lef 1-2, 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913.

³²⁴ BOA. DH. SN. M. 28/43. Lef 1-2, 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913.

³²⁵ BOA. DH. SN. M. 28/61. Lef 1-2, 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913.

³²⁶ BOA. DH. SN. M. 28/62. Lef 1-2, 25 Kanunuevvel 1328/7 Ocak 1913.

³²⁷ BOA. DH. SN. M. 28/63. Lef 1-2, 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913.

³²⁸ BOA. DH. SN. M. 28/65. Lef 1-2, 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913.

³²⁹ BOA. DH. SN. M. 28/107. Lef 1-2, 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913.

³³⁰ BOA. DH. SN. M. 28/120. Lef 1-2, 30 Kanunuevvel 1328/12 Ocak 1913.

³³¹ BOA. DH. SN. M. 28/130. Lef 1-2, 30 Kanunuevvel 1328/12 Ocak 1913.

					Camisinde İskân		
81 ³³²	E	2	Devlet-i Aliye	İslam	Kumkapı'da İbrahim Paşa Camisinde İskân	İltihab-ı Kasabat-ı Şirîye	30 Kânunuevvel 1328
82 ³³³	E	55	Devlet-i Aliye	İslam	Kumkapı'da İbrahim Paşa Cami Şerifinde	Zatürrie	30 Kânunuevvel 1328
83 ³³⁴	E	55	Devlet-i Aliye	İslam	Ortaköy'de Dereboyu'nda	Tramvay Kazası	6 Kânunusani 1328
84 ³³⁵	E	55	Devlet-i Aliye	İslam	Hoca Paşa Cami Şerifinde	Zatürrie	12 Şubat 1328
85 ³³⁶	E	1 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Hoca Paşa Cami Şerifinde	Beslenme Yetersizliği	16 Şubat 1328
86 ³³⁷	K	4 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Hüseyin Çelebi Mahallesi	Zatül Kasabat-ı Şerîye	7 Kânunusani 1328
87 ³³⁸	Çocuk	4	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami Şerifinde	Kızamık	4 Kânunuevvel 1328
88 ³³⁹	Bebek	2 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	Kızamık	4 Kânunuevvel 1328
89 ³⁴⁰	K	5	Devlet-i Aliyye	İslam	Şehzade Cami Şerifi kurbunda	Kızamık	8 Kânunuevvel 1328
90 ³⁴¹	Bebek	2	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami	Kızamık	6 Kânunuevvel 1328
91 ³⁴²	K	6	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami	Kızamık neticesi zatürrie	8 Kânunuevvel 1328
92 ³⁴³	K	2	Devlet-i Aliye	İslam	Bargos Muhacir Mahallesi	Tifo	8 Kânunuevvel 1328
93 ³⁴⁴	E	20	Devlet-i Aliye	İslam	Üsküdar Murat Reis Mahallesi	Havale-i Nifas	27 Kânunuevvel 1328
94 ³⁴⁵	Ölü doğan Bebek	0	Devleti Aliye	İslam	Üsküdar Murat Reis Mahallesi	Doğumda ölüm	27 Kânunuevvel 1328
95 ³⁴⁶	E	9 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Edirnekapi Hadice Sultan Mahallesi	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	1 Kânunuevvel 1328
96 ³⁴⁷	K	4 Aylık	Devlet-i Aliye	İslam	Hüseyin Çelebi Mahallesi	Zatül Kasabat-ı Şirîye	20 Şubat 1328
97 ³⁴⁸	8	2	Devlet-i Aliye	İslam	Şehzade Cami	Su-i Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	23 Kânunuevvel 1328

³³² BOA. DH. SN. M. 28/131. Lef 1-2, 30 Kanunuevvel 1328/12 Ocak 1913.

³³³ BOA. DH. SN. M. 28/133. Lef 1-2, 30 Kanunuevvel 1328/12 Ocak 1913.

³³⁴ BOA. DH. SN. M. 30/26. Lef 1-2, 6 Kanunusani 1328/19 Ocak 1913.

³³⁵ BOA. DH. SN. M. 31/19. Lef 1-2, 12 Kanunusani 1328/25 Ocak 1913.

³³⁶ BOA. DH. SN. M. 33/24. Lef 1-2, 16 Şubat 1328/1 Mart 1913.

³³⁷ BOA. DH. SN. M. 30/26. Lef 1-2, 7 Kânunusani 1328/20 Ocak 1913.

³³⁸ BOA. DH. SN. M. 25/22. Lef 1-2, 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912.

³³⁹ BOA. DH. SN. M. 25/23. Lef 1-2, 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912.

³⁴⁰ BOA. DH. SN. M. 25/118. Lef 1-2, 8 Kanunuevvel 1328/21 Aralık 1912.

³⁴¹ BOA. DH. SN. M. 25/77. Lef 1-2, 6 Kanunuevvel 1328/19 Aralık 1912.

³⁴² BOA. DH. SN. M. 25/116. Lef 1-2, 8 Kanunuevvel 1328/21 Aralık 1912.

³⁴³ BOA. DH. SN. M. 25/123. Lef 1-2, 8 Kanunuevvel 1328/21 Aralık 1912.

³⁴⁴ BOA. DH. SN. M. 28/49. Lef 1-2, 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913.

³⁴⁵ BOA. DH. SN. M. 28/49. Lef 1-2, 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913.

³⁴⁶ BOA. DH. SN. M. 28/50. Lef 1-2, 1 Kanunuevvel 1328/14 Aralık 1912.

³⁴⁷ BOA. DH. SN. M. 30/86. Lef 1-2, 20 Şubat 1328/5 Mart 1913.

³⁴⁸ BOA. DH. SN. M. 27/80. Lef.1-2, 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913.

Yaş aralığı	Sayı	%
0-1 Yaş (Bebek)	27	27,8
1-2 Yaş arası (Bebek)	13	13,4
3-5 Yaş arası (Çocuk)	14	14,4
6-15 Yaş arası (Çocuk)	8	8,2
16-20 Yaş arası (Çocuk)	1	1,0
Yetişkin	33	34,0
Yaşı bilinmeyen	1	1,0
Toplam	97	100
Çocuk	63	64,9

Görüldüğü üzere, muhacir çocukların ölüm oranları yetişkinlere oranla daha fazladır. 0-20 yaş muhacir çocuklar mevcudun %64,8'ini oluştururken, yetişkin muhacirlerin oranı %35'tir. 0-2 yaş vefat eden muhacir bebek oranı %41,2, 3-5 yaş vefat eden muhacir çocuk %14,4, 6-15 yaş aralığında vefat eden muhacir çocukların oranı ise; %8,2'dir. 16-20 yaş aralığı ise vefat edenlerin %1'ini oluşturmaktadır. 16-20 yaş ölüm oranının az olması bu yaş aralığında olan muhacir çocukların büyük bir bölümünün okullarda yatılı olarak eğitim görmesi ve bünyelerinin küçük yaştakilere göre bünyelerinin daha güçlü olmasındandır. Eğitim kurumlarında yatılı olarak eğitim görmeleri sayesinde, cami, baraka ve mahallelerde iskân olan muhacir çocuklardan daha iyi koşullarda yaşadıkları yorumunu yapabiliriz. Ölüm raporları ve defin ruhsatlarında yer alanların iskân edildikleri mahallere baktığımızda söz konusu çocukların geçici yerleşim yerleri olan cami, barınak, depolarda vefat eden çocuklar oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte daimî iskân mahallerinde bulunan muhacir çocukların ölüm raporları ve defin ruhsatları tespit edilememiştir.

Tablo 3.2. Muhacir Ölüm Raporlarında Çocukların Vefat Nedenleri

Hastalıklar	Sayı		%
Doğum sırasında	*, *349	2	3,1
Sui Tagaddi (Beslenme Yetersizliği)	*2aylık, *3aylık, *1aylık, *1, *9aylık, *10aylık, *8aylık, *2, *1, *7aylık, *1,5, *5, *1,5aylık, *1aylık, *9aylık, *2	16	25,4
Zaaf-ı Viladi (erken doğum)	*15günlük,	1	1,5
İltah-ı Kasabatul Rie (Bağırsak İltihabı)	*1,5yaşında,	1	1,5
Tifo	*2,	1	1,5
Kızamık	*2, *4aylık, *3yaş, *1, *6, *3, *1,5, *11, *2, *3, *3, *1,5,	18	28,6

³⁴⁹ Her bir * bir kişiyi ifade etmektedir. *sembolü yanına yazılan rakamlar ise çocukların yaşını göstermektedir.

	*1, *10, *4, *2aylık, *5, *2,		
Kızamık Neticesi ortaya çıkan hastalıklar (Kabakulak, Kasabatulrie Ciğer boruları iltihabı Da-i Berayet, Zatürrie)	*1,5, *15yaşında, *2,5 yaşında, *1,5, *11, *7aylık, *5, *6	8	12,7
Çiçek	*1, *1aylık,	2	3,2
Zatürrie	*10, *5, *5,	3	4,8
İltihab-ı Nakban	*3aylık,	1	1,5
İshal-i Tıfıl (Çocuk İshali)	*1,	1	1,5
İltihab-ı Hançere (Boğaz İltihabı)	*3,	1	1,5
Tederrün-i Rievi (Akciğer Veremi)	*21	1	1,5
Kabakulak	*5,	1	1,5
Razbastı?	*8,	1	1,5
İltihab-ı Kasabat-ı Şiriye	*2,	1	1,5
Zatül Kasabat-ı Şeriye	*4aylık, *4aylık	2	3,2
Havale-i Nifas	*20,	1	1,5
Nedeni bilinmiyor	*9aylık,	1	1,5
Toplam		63	100

Muhacir çocukların ölüm nedenlerinin yer aldığı tabloyu incelendiğinde; Anne karnında başlayan göç yolculuğu ve sonrasında iskân edilen mahallerin uygun olmayan koşulları hem anne hem de bebek için sorun teşkil etmiş ve bu durum ölümlere sebep olmuştur. Bu dönemde yaşanan bulaşıcı hastalıklardan yetişkinlere oranla çocuklar daha fazla etkilenmiş ve bu durum çocuk ölüm oranını artırmıştır. Başta kızamık ve kızamık neticesinde oluşan hastalıklardan ölüm oranlarının toplam muhacir çocuk ölüm oranları içerisindeki oranı; %41,3'ü oluşturmuştur. Diğer bulaşıcı hastalıklar olan; çiçek, tifo, zatürre, veremden ölenlerin toplam çocuk ölüm oranı içerisindeki oranı ise; %11'ini oluşturmuştur. Beslenme yetersizliğine bağlı ölüm ise; toplam muhacir çocuk ölüm oranları içerisindeki oranı %25,4'tür.

Ölüm raporu ve defin ruhsatlarında çiçek hastalığından vefat eden sayısı 2 olarak tespit edilmiştir. Çiçek hastalığı, sıcak havalarda, yazın ve veba günlerinde sık görülmekle birlikte, soğuk havalarda daha az rastlanmakta olduğu tıbbi literatürde mevcuttur.³⁵⁰ Ancak mevsimin kış olmasına rağmen, muhacirlerin iskân edildiği barakalarda 32 muhacir çocukta çiçek hastalığı tespit edilmiştir. Yine bu çocukların durumunun ağır olduğu ve etraftaki diğer muhacirlere de sirayet etme ihtimali karşısında yetkililer tedbir alma yoluna gitmiş ve Hilal-i

³⁵⁰ Ünlü & Albayrak, a.g.m., (2021), 304-305.

Ahmer Cemiyeti öncülüğünde muhacir hastanesi açılmasına karar vermiştir.³⁵¹ Kış mevsiminde çiçek hastalığına yakalanma riskinin az olması daha fazla çocuk ölümlerini engellediği yorumunu yapılabilir. Ayrıca vefatların çoğunluğu camilerde, mahallelerdeki ev ve barakalarda olmuştur. Camilerde meydana gelen vefat olaylarının, muhacirlerin camilere sığınması nedeniyle bu mekanların aşırı kalabalıklaşması ve buna bağlı olarak hijyen koşullarının yeterince sağlanamaması ile ilişkilendirilebilir. Böylesi ortamların yetişkinler için bile ölüm riski oluştururken gelişim evresinde olan ve bağışıklıkları henüz gelişmeyen çocukların ölümleri kaçınılmaz olmuştur.

3.5. Barınma Sorunları ve Alınan Önlemler

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında göç eden muhacirler ilk olarak cami, medrese, barakalar, boş dükkânlar ve kışlalarda geçici olarak konaklamıştır.³⁵² Daha sonra geçici iskân mahallerinden daimî iskân mahallerine sevkleri kararlaştırılmıştır. Sevklerinin yapılacağı daimî iskân mahalleri olarak da Hüdavendigar, Edirne, Aydın, İzmit, Çatalca, Kal'a-i Sultaniye, Kastamonu, Konya, Sivas, Ankara, Karesi vs. iskân edilecekleri mahaller olarak belirlenmiştir.³⁵³ Murat Bardakçı'nın yapmış olduğu çalışmada; Balkan Savaşları sonrası gelen muhacir miktarı, 339.074, hane sayısı ise, 62.704 olarak ifade edilmiştir. Murat Bardakçı Balkan Savaşları sonrası gelen muhacir miktarını gösterir cetvelde; adı geçen vilayet ve sancaklarda yoğunluğun olduğu görülmektedir.³⁵⁴ Göç yollarında ve sığındıkları yerlerde barınma imkânları son derece kısıtlıydı. Osmanlı Devleti'nin savaş nedeniyle zaten zayıf olan idari ve ekonomik yapısı, bu muhacir akınına yeterli barınma çözümleri sunmakta yetersiz kaldı. Çocuklar, çoğu zaman açık alanlarda, derme çatma barınaklarda ya da cami, okul gibi kamusal mekânlarda barınmaya çalıştı.

Balkan Savaşları sırasında çocukların barınma sorunları, yalnızca fiziksel bir mesele olmaktan öte, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla da dikkat çeker. Göçmen ailelerin camilere, medreselere ve geçici barınaklara sığınması, bu mekânların kapasitesini aşmasına neden oldu. Örneğin, Edirne'nin Bulgarlar tarafından kuşatılması sırasında, şehirdeki sivillerin camilere

³⁵¹ BOA.DH.İD. 165/14. Lef.1-3, H.05.04.1331/ 14 Mart 1913

³⁵² BOA. MF.IBT.424/79., H. 16-05-1331 (M. 23 Nisan 1913); BOA. MF.IBT.421/95., H.27.04.1331 /M. 30 Mart 1913

³⁵³ McCarthy, a.g.e., (1995), 184. Kesgin, a.g.e., (2017), 131; Bardakçı, M. (2009), *Talat Paşa'nın evrak-ı metrukesi (Sadrazam Talat Paşa'nın özel arşivinde bulunan Ermeni tehciri konusundaki belgeler ve hususi yazışmalar)*, 37-39.

³⁵⁴ Bardakçı, a.g.e., 2009, 39.

doluştuğu ve çocukların burada hijyenik olmayan koşullarda kaldığı belgelenmiştir. Bu durum, salgın hastalıkların yayılmasını hızlandırarak çocuk ölümlerini artırmıştır.³⁵⁵

Bu konuda Tarihçi Ahmet Refik “Balkan Harbi Hatıraları” adlı eserinde, muhacirlerin yaşadığı zorlukları detaylı bir şekilde aktarır. Refik, çocukların soğuktan ve açlıktan titreyerek yol kenarlarında beklediğini, birçok ailenin barınacak bir yer bulamadan günlerce açıkta kaldığını belirtir. Özellikle Edirne, Selanik ve Üsküp gibi bölgelerden Anadolu’ya doğru başlayan göç dalgası, çocukların barınma sorunlarını daha da görünür hale getirdi. Ahmet Refik, savaş sırasında muhacirlerin yaşadığı trajediyi gözler önüne serer. Kitapta, çocukların ve ailelerin barınma sorunuyla karşı karşıya kaldığına dair örnekler yer alır. Özellikle göç yollarında çocukların korunmasız kaldığı ve barınacak yer bulma mücadelesi verdiği vurgulanır.³⁵⁶

Bunun yanında Yusuf Akçura da Balkan Savaşları ve Türkler adlı eserinde Balkan Savaşları’nın Türk nüfus üzerindeki yıkıcı etkilerini ele alır. Çocukların barınma sorunlarını, göçmen kamplarındaki yetersiz koşullar ve hijyen eksikliğiyle ilişkilendirir. Bu eserde, savaşın çocuklar üzerindeki doğrudan etkilerine dair istatistiksel veriler olmasa da tanıklıklar üzerinden durumun vahameti anlatılmıştır.³⁵⁷

Justin McCarthy ise Balkan Savaşları sırasında yerinden edilen nüfusun demografik yapısını inceleyerek çocukların göç sırasında barınma imkânlarından yoksun kaldıklarını ve bu nedenle hastalıklardan büyük ölçüde etkilendiklerini belirtir. Yazar, yaklaşık 1,5 milyon kişinin göç ettiğini ve bu nüfusun önemli bir kısmını çocukların oluşturduğunu ifade eder.³⁵⁸

Sonuç olarak, Balkan Savaşları’nda çocukların barınma sorunları ve bu trajedinin boyutlarını anlamak için bu çalışmalar önemli başvuru kaynaklarıdır.

Balkan Savaşları ile birlikte anavatanlarına doğru hareket eden muhacir kitlelerinin arasında aileleriyle gelen çocukların yanı sıra bir şekilde kimsesiz kalmış çok sayıda muhacir çocukta vardı. Osmanlı arşiv vesikalarında muhacir çocukların barınma sorunları karşısında yetkililerin acil çözüm arayışları içerisinde oldukları görülmektedir. Aileleriyle birlikte gelen

³⁵⁵ Osmanlı Arşiv belgelerinde bu gibi yerlerde muhacir ve çocukların barındıklarına dair çok sayıda belge mevcuttur. Ayrıca Çocukların Ölüm raporları ve Defin ruhsatlarında barınma yeri olarak buralar gösterilmiştir.

³⁵⁶ Bkz. Altınay, A. R. (1993). *Balkan harbi hatıraları*.

³⁵⁷ Bkz. Akçura, Y. (1941). *Balkan savaşları ve Türkler*.

³⁵⁸ Bkz. McCarthy, a.g.e., (1998).

çocuklar gibi kimsesi olmayan çocukların barınması önemli bir sorun olarak görülmüş ve önlem alınmaya çalışılmıştır.

İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine göç eden Rumeli muhacirlerinin barınma sorunu, acil çözüm bekleyen sorunlardan biriydi ve yetkililer de bu konuda çözüm bulmaya çalışmışlardı. Aileleriyle birlikte gelen muhacir çocuklar başlangıçta geçici iskân mahallerine yerleştirilmiştir. Geçici iskân mahallerinde barındırılanlar arasında kimsesiz kalmış muhacir çocuklar da vardır. Söz konusu çocuklar ve aileler, cami, medrese, boş bina, han ve kışlalarda barındırılmıştır. Kimi muhacirler ise, İstanbul dışında inşa edilen barakalara yerleştirilmiştir.³⁵⁹ Ancak barınma yerleri bunlarla sınırlı kalmamış, çayhaneler, kıraathaneler de muhacirlerin barınmak için sığındığı yerler olmuştur.³⁶⁰ Muhacir çocuk ve ailelerin yerleştirildiği geçici yerleşim yerleri imkânlar dâhilinde onarımdan geçmiştir. Örneğin; cami ve medreselerin bakım ve onarımları yapılmıştır. Yine barınma ve eğitim amaçlı kullanıma açılan bu yerlerden biri olan Malta kışlasındaki Ebulfeyz Cami kapı, pencere ve sıva gibi tamirat ve bakımları yapılarak muhacirlerin barınmaları için korunaklı hale getirilmiştir.³⁶¹ Kış mevsiminde soğuk hava koşulları göz önüne alındığında, muhacirlerin bu tür mekânlara yerleştirilmesi büyük önem taşımaktaydı. Geçici barınma yerlerini hem muhacirlerin güvenliğini sağlamaya yönelik hem de acil çözüm sunmaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirmek mümkündür.

Muhacir çocuklar daimî iskân mahalline gönderilmeden evvel geçici olarak otellerde de barındırılmıştır. Örneğin, Manastır muhacirlerinden Fatma Hanım ve üç çocuğu perişan bir halde İstanbul'a gelmiştir. Fatma Hanım ve 3 çocuğu iskân edileceği Bursa'ya gidene kadar geçici olarak İstanbul'da bulunan bir otelde barındırılmış ve çocukların ihtiyaçları temin edilmekle birlikte iâşe verilmiştir.³⁶²

Muhacir çocukların barınmaları için geçici olarak yerleştirildiği yerlerden biri de mektep binaları olmuştur. Rumeli'den göç edip İstanbul'a gelen muhacir talebeler bazı mekteplerde barındırılmıştır. Bu mekteplerden biri de Mercan İdadi binasıdır. Bu konu hakkında, Şehremaneti Müteşekkil Muhacirin Komisyonu'nun Maarif Nezareti'ne göndermiş

³⁵⁹ BOA. MF.IBT.412/76. Lef. 1-3, H. 24-02-1331. (M. 2 Şubat 1913); BOA. MF.IBT.424/79, H. 16-05-1331 (M. 23 Nisan 1913); BOA. MF.IBT.421/95. Lef.1., H.27.04.1331 (M. 30 Mart 1913); KA. 72/14.1-17; KA.72/9.1-9, KA.72/10.1-7, Halaçoğlu, a.g.e., 1995, 70.

³⁶⁰ Sunata, İ. H. (2018). *İstibdattan meşrutiyete çocukluktan gençliğe*. (2. Basım), 387.

³⁶¹ BOA. MF.IBT.424/79, Lef 1-3., H. 16-05-1331 (M. 23 Nisan 1913).

³⁶² BCA. 272.0.0.12/35.53., 25.05.1915.

olduğu tezkirede; Elim savaşın sonucu olarak, Rumeli'nin çeşitli yerlerinden bin bir zorluklarla canını kurtarmış ve göç ederek İstanbul'a gelen ve şehirde sefil bir halde dolaşan mektep talebeleri için öngörülmüş bir mahal olmamasından dolayı perişan bir halde olduklarına dair bilgi verilmiştir. Bu sırada, Mercan İdadi binası hastane olarak kullanılması düşüncesiyle boşaltılmış ve mektep için kirayla başka bir yer tedarik edilmiştir. Ancak bu binanın kimsesiz muhacir mektep talebeleri için daimî iskân mahallerine sevk edilene kadar, geçici olarak ücretsiz bir şekilde ikametlerine ve iâşeleri temin oluncaya kadar kalmalarına müsaade edilmesi için Maarif Nezareti'nden onay istenmiştir. Maarif Nezareti tarafından verilen cevapta; Mercan İdadi Mektep binasının muhacir çocukların sevklerinin yapılmasına kadar, ücretsiz barındırılmasına müsaade edilmiştir.³⁶³

Akrabalarının yanında geçici olarak barınan muhacir çocuklar da olmuştur. Savaş başladığında göç edenlerden biri Afet İnan idi. İnan ve ailesi İstanbul'a geldiklerinde akrabalarının yanında bir süre kalmışlardır. Afet İnan, İstanbul'da babasının akrabasında kaldığından bahisle; İstanbul Rami'de babasının akrabasında kaldığını ve daha sonra Adapazarı'na yerleştiklerinden bahseder.³⁶⁴ Bulgaristan muhacirlerinden Sağır zade Molla İbrahim Ağa'nın eşi ve iki küçük kızı Sıdika ve Emine, Manisa Alaşehir'de bulunan akrabalarının yanında ikamet etmişlerdir.³⁶⁵

Cami ve mescitlerde geçici olarak barındırılan okul çağı henüz gelmemiş, anne ve babasını kaybetmiş yetim ve öksüz kalan çocuklar darülacezelere gönderilerek buralarda barındırılmaya çalışılmıştır.³⁶⁶

Muhacir çocuklar Darüşşafaka, Darülaceze, Darüleytam, Mekteb-i Sultani, Sanayi mektepleri ve Darus-sınaa-i gibi kurumlara parasız-yatılı olarak yerleştirilmiş ve bu şekilde barınma problemi giderilmeye çalışılmıştır. Bu kurumlarda çocuklar hem barınmış hem de eğitim görmüşlerdir. Bu kurumlara yönlendirilen çocuklar gelişigüzel değil belli şartlara göre yönlendirilmişti.³⁶⁷ Örneğin; Darüleytamda barındırılan muhacir çocukların ebeveynlerinin her ikisinin de olmaması gerekmekteydi. Bu konuda çocuklarının yaşları uygun olanların darüleytama yerleştirilmesini isteyen anneye verilen cevap buna bir örnek sayılabilir. Hayriye

³⁶³ BOA. MF.MKT. 1186/47. Lef.2-4 H.03.06.1331/ 10 Mayıs 1913.

³⁶⁴ İnan, a.g.e., (2005), 30.

³⁶⁵ BCA.272.0.0.14/73.8.9.Lef.1-2, 29.07.1917.

³⁶⁶ Takvim-i Vakayı, 31 Teşrin Evvel 1328/ 13 Kasım 1912, 3.

³⁶⁷ BOA., MF.MKT.1210.71, H.15.09.1333/M. 27 Temmuz 1915; BOA. MF.MKT.1205/95.Lef.1-5; H. 05.04.1333/ M. 20 Şubat 1915; BOA., MF.MKT.1188/59. Lef. 5/ H. 29.08.1331 (M. 3 Ağustos 1913); BOA. DH. MTV.40.34, H.19.10.1330, M1 Ekim 1912.

Hanım 7 ve 4 yaşlarında olan çocuklarının eğitimleri için darüleytama yönlendirilmesini talep etmiştir. Hayriye Hanım'a verilen cevapta; söz konusu kuruma yerleştirilmeleri için ebeveynin her ikisinin olmamasının gerektiği bilgisi verilmiştir. Anne ile birlikte 7 ve 4 yaşlarında kızı ve 20 günlük oğlu darülacezeye yönlendirilerek ailenin barınma problemi çözüme kavuşturulmuştur.³⁶⁸

Muhacir çocuklar parasız ve yatılı olarak mekteplerde barındırılmıştır. Her yaştan ve her kademeden çeşitli eğitim kurumlarına yönlendirilme yapılarak çocukların sokakta kalmalarının önüne geçilmiştir. Aynı zamanda tahsil ve terbiye edilmeleri sağlanmıştır. Bu konuda Meclis-i Vükela'da ilgili kararlar alınmıştır. Buna istinaden; Sultani mekteplerine girmeye hak etmiş olan muhacir çocuklar için özel parasız ve yatılı sultani mekteplerine yerleştirilmesi yönünde bir karar alınmıştır. Böylece, muhacir çocukların barınma probleminin çözülmesinde önemli olmuştur.³⁶⁹ Bu karar doğrultusunda; savaş dolayısıyla İstanbul'a göç eden fakir talebeler, şartları taşımaları durumunda idadilere ve sultanilere yatılı parasız kayıtları yapılmıştır.³⁷⁰ Sanayi mekteplerine de yatılı olarak yerleştirilme yapılarak çocuklar barındırılmıştır.³⁷¹ Barınma probleminin çözümünde rol oynayan bir başka kurumda; Sanat evleri olarak bilinen Darus-sinaa'dır.³⁷²

Balkan Harbi yetim kalmış muhacir çocuklarının sayısı giderek artması ve yatılı sultanilerinin, sanayi mekteplerinin kapasitelerinin yetersiz kalmasıyla, hükümet yetkililerini başka çareler aramaya itmiştir. Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifiyle 12 Teşrinisani 1330 (25 Kasım 1914) tarihinde, Yetimler yurdu anlamına gelen Darüleytamlar kurulmuştur. Darüleytamlar, Balkan Savaşları'nda yetim kalan çocukların eğitiminde olduğu gibi barınma sorununun çözümünde de büyük faydalar sağlamıştır.³⁷³ Maarif Nâzırı Ahmet Şükrü Bey Darüleytamların kuruluş gaye ve amacını şu şekilde açıklamıştır;

“Devlet seferberlik ve savaş ilân ettikten sonra bazı düşman devletler kurumlarını kapamak zorunda kaldılar. Bu kurumlar arasında birçok darüleytam vardı. Bu darüleytamlar kapanınca, orada bulunan çocuklar ki, Osmanlı çocuklarıydı, açıkta kalacaklar, sefil olacaklardı. Bunların

³⁶⁸ BOA., BOA. MF. MKT.1205./ 47. Lef 1, H.17.03.1333/M. 2 Şubat 1915.

³⁶⁹ BOA. MV. 175.84, H.17.04.1331, 26 Mart 1913.

³⁷⁰ BOA. BEO. 4158/311797. Lef.2. H.20.04.1331. M. 29 Mart 1913

³⁷¹ BOA. DH.MTV.40.2.76. Lef.2, H. 11.03.1331/18 Şubat 1913

³⁷² Akgün & Uluğtekin, a.g.e., (2000). 157-158.

³⁷³ Nuhoglua, a.g.e., 1993, 521.

sefaletlerine engel olmak ve barınmalarını sağlamak için darüleytamlar açılması gerekti. Ayrıca, darüleytamlar açılır açılmaz bir başka mesele ile yani Balkan savaşlarından sonra Anadolu'ya göç edenlerin arasında çok sayıda kimsesiz çocuğun bulunması sorunu ile karşılaşılıyordu. Şöyle ki bu çocuklar şunun bunun himayesiyle buraya gelmişler, fakat sığınacak bir yer bulamadıklarından çoğu sefaletten ölmeye mahkûm kalmışlardı. İşte darüleytamlara aynı zamanda bu tür çocuklar da kabul edilmişti.”³⁷⁴

Anlaşılabileceği üzere devlet yetkilileri çocukların barınma problemini bunları ilgili kurum ve okullara yerleştirerek hem barınma hem de eğitim halinde çift yönlü olarak ele almış ve çözüme kavuşturmuştur. Adı geçen kurumlar çocukların barınma, eğitim ve istihdam sorunu noktasında çözüm bulmada önemli rol oynamışlardır.

3.5.1. Sokaklarda Dolaşan Kimsesiz Muhacir Çocukların Tespiti

Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti açısından büyük bir felaketle sonuçlanması Osmanlı Devleti'nin ilgilenmesi gereken bir dizi problemleri de beraberinde getirmişti. Savaş sırasında ve sonrasında İstanbul'a gelen perişan haldeki muhacir çocuklar, şehrin sokaklarını doldurmaktaydı. Çok geçmeden, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Rusya'nın Doğu vilayetlerini işgali karşısında dâhilde bulunan ahali bulundukları yerleri terk ederek, Anadolu'nun iç taraflarına göç etmeye başlamasıyla, muhacir çocuk sorununa bir de mülteci çocuk dâhil olmuştur. Hal böyle olunca, Osmanlı mahaline gelen muhacir çocuklarıyla, Anadolu'nun farklı vilayetlerine göç eden mülteci çocukların sayıları artmıştır. Yetkililer, giderek sayıları artan bu çocukların muhacir ya da mülteci olup olmadığı hakkında malumat alarak, gerekli tedbir almaya çalışmıştır.

Hem savaşın başladığı aylarda hem de ilerleyen yıllarda sokak çocuğu ve kayıp çocuk problemi ile karşı karşıya kalınmıştır. Kaybolan çocuklar ve çocuğunu kaybeden aileler, yetkililerden yardım taleplerinde bulunmuştur. Ayrıca çocuklarını kaybeden aileler ve buldukları çocukları bir süre himaye eden aileler ve yetkililer gazete ilanları ile sorunlarına çare aramışlardır.

³⁷⁴ Hatipler, M. (2021). *Balkan Harbi'nde muhacir olmak*. 254-255.

Çocuklarını kaybeden muhacir aileler kaybolan çocuklarını bulmak için yetkililerden yardım talep etmişlerdir. Örneğin; Usturumcalı Nazende çocuklarının İzmir’de kaybolduğunu İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetine bildirmiştir. Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti muhacirlerin bulunduğu vilayetlere yazı göndermiştir. Çocukların muhacirler arasında olup olmadığı hakkında malumat talep etmiştir.³⁷⁵

Kaybolan çocuklara ulaşmak isteyen aile bireyleri, gazetelere ilanlar vererek onları aramaya çalışmıştır. Bu ilanlar yalnızca anne ya da babalar tarafından değil, çocukların hayatta kalan diğer yakınları tarafından da yayımlanabiliyordu. Şayet kimsesi olmayan çocuklar kaybolmuşsa devlet kurumları da bu ilanları verebilmekteydi.³⁷⁶ Aileleri tarafından verilen ilanlar daha detaylı bilgiler içermekteydi. Bu bilgilerde nerede kaybolduğuna dair daha detaylı bilgiler içermekteydi. Örneğin; Vize’nin Çakallı karyesinden Ömer, eşi ve üç çocuğuyla İstanbul’a gelmiş ve Laleli Cami’nde bir süre barındıktan sonra eşi ve çocuklarının ne tarafa gittiklerini bilmediklerinden bahisle bu çocuklardan malumat alan kişilerin bilgi vermesi istenmiştir.³⁷⁷

Bir baba tarafından, Nazar isminde muhacir çocuğun bulunması için verilen ilanda; “Aslen Bosnalı olup Kırkkilise muhacirlerindensiz. Savaş dolayısıyla Burgaz’a geldik, Burgaz’da da başlayan savaş sebebiyle ailenin her biri bir yere dağıldık. Bu esnada, 13 yaşında olan kızım kayboldu. Kendisinden haber alamadık, şayet haber alan birileri olursa İkdâm ve Sabah gazetelerine ilan vermeleri ya da İnegöl Belediyesine bildirilsin” isteğinde bulunmuştur.³⁷⁸

İlanları verenler arasında kaybolan çocukları himaye eden kişiler de olabilmekteydi. Bu kişiler himaye ettikleri çocukların nereli olduğunu, isimlerini, yaşlarını ve başvurulacak adresle birlikte ilan vererek çocukların ailelerine ve akrabalarına ulaşmaktaydılar. Kayıp ilanları ile bazı muhacir çocukları ailelerine kavuşabilmekteydiler.³⁷⁹

Başka bir ilan da Vize muhacirlerinden öksüz Umar’ın ailesi Sinop’ta bulunduğuyla ilgili bilgi Sinop Mutasarrıflığına bildirilerek, Öksüz Umar İstanbul’da ise Muhacirin

³⁷⁵ BOA.DH. HMS. 12/78., H.28.03.1334 /M. 3 Şubat 1916.

³⁷⁶ İkdâm, 30 Teşrinisani 1328/13 Kânunuevvel 1912, 5; Araz, Y. (2020). *Osmanlı İstanbul’unda çocuk emeği ev içi hizmetlerde istihdam edilen çocuklar (1750-1920)*, 111.

³⁷⁷ İkdâm, 30 Teşrinisani 1328/13 Kânunuevvel 1912, 5.

³⁷⁸ İkdâm, 30 Teşrinisani 1328/13 Kânunuevvel 1912, 5.

³⁷⁹ İkdâm, 30 Teşrinisani 1328/13 Kânunuevvel 1912, 5; Kayıp çocuklarla ilgili olarak ayrıca bakınız.

İdaresine bildirilmesi istenmiştir.³⁸⁰ Anlaşılabacağı üzere; kayıp çocuk meselesi hem aileler açısından hem çocuklar açısından zorlayıcı ve endişe verici bir meseledir. Çünkü bazen bu durum suiistimallere yol açmıştır. Bazı kişiler, geçici iskân mahallerine giderek kimsesiz olduğunu düşündükleri çocukları alarak karışıklıklara sebebiyet vermektedirler. Kimi zaman da kimsesiz kız çocukları ailelerin izni ve haberi olmaksızın hizmetçi veya besleme olarak evlere alınmışlardır.³⁸¹ Bu husus Hikmet gazetesinde, Polis Müdüriyetinin Nazar-ı Dikkatine başlığıyla haber yapılmış ve yetkililerin bu konuda tedbir alması istenmiştir.³⁸² Zira böylesi bir durum çocuklarını kaybeden ailelerin çocuklarına kavuşmalarını zorlaştırıyordu.

Yetkili birimlerce bu duruma tedbir olarak, cami gibi geçici iskân mahallerinde dolaşan kimsesiz çocukları Darülacezelere gönderilerek çocuk hırsızlığının önüne geçilmiştir. Ayrıca Darülacezeye gönderilen kız çocuklarının, evlatlık bahanesiyle hizmetçilikle alıkoyulmalarına kesinlikle izin verilmeyecekleri belirtilmiştir.³⁸³

Savaşın başladığı yıllarda olduğu gibi ilerleyen yıllarda da sokaklarda başıboş dolaşan çocuk sorunu devam etmiştir. Öncelikle İstanbul sokaklarında başıboş biçare ve geceleri de orada burada dolaşan çocukların varlığı yetkililerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Söz konusu çocuklar hakkında tahkikatlar yapılmaya başlanmıştır. Yapılan tahkikatlarda söz konusu çocukların muhacir, mülteci çocuk mu ya da dâhilde olan ancak bir şekilde kimsesiz kalan çocuk mu olduğu konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.³⁸⁴ Tespit ettiğimiz bazı arşiv vesikalarında söz konusu çocukların arasında muhacir ve mülteci çocukların olmadığı bilgisi verilse de kimi vesikalarda söz konusu çocuklar arasında muhacir çocukların varlığına dikkat çekilmiştir.³⁸⁵

Konu ile ilgili olarak Dâhiliye Nezareti'nin Emniyet-i Umumiye, Şehremaneti Aliyesi ve Polis müdüriyetiyle yapmış olduğu yazışma dikkati çekmektedir. İlgili birimlere gönderilen tezkirede; Sultan Ahmet ve Ayasofya'da yangın yerlerinde fakir ve perişan halde çocukların dolaşmakta olduğu ve bu çocukların geceleri de burada geçirmekte oldukları bilgisi verilmiştir. Bu çocuklardan ebeveyni olanların ebeveynin ya da velisinin yanına,

³⁸⁰ İkdâm, 30 Teşrinisani 1328/13 Kânunuevvel 1912, 5.

³⁸¹ Araz, Y. (2020). *Osmanlı İstanbul'unda çocuk emeği ev içi hizmetlerde istihdam edilen çocuklar (1750-1920)*, 112.

³⁸² Hikmet, 27 Zilkade 1330/7 Kasım 1912, 4; Araz, a.g.e., (2020), 112.

³⁸³ Takvim-i Vakayı, 31 Teşrin-i Evvel 1328/ 13 Kasım 1912, 3.

³⁸⁴ BOA. DH.EUM.EMN. 77/26 Lef.2/H.10.07.1332 (M. 2 Mayıs 1917).

³⁸⁵ BOA DH.EUM.MTK.79.43.Lef 1-2., H.03.03.1333/M. 19 Ocak 1915; BOA. DH.EUM.EMN. 77/26. Lef.2-4, H.10.07.1332 /M. 2 Mayıs 1917; BOA. DH.EUM.6.Şb. 21/47. Lef.1-3. H.3.12.1335 / M 20 Eylül 1917.

ebeveyni olmayan kimsesiz çocukların darülaceze'ye sevki istenmiştir. Darülaceze'den gelen cevapta; kapasitelerinin belirlenmiş olandan fazla olduğu ve muhaceret dolayısıyla da fazlalık ve izdiham olduğundan bahisle aceze veya eytam gönderilmemesi istenmiştir. Ancak bu çocukların darülacezelere yerleştirilmezse İstanbul'a bir hayli zarar vereceği bildirilerek Darülacezenin bir yer tedarik etmesi istenmiştir.³⁸⁶ Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesine bir tezkire gönderilerek; yıkılmış ve yanmış mahallerde dolaşan çocuklardan taşralı olanların memleketlerine velileri nezdine gönderilmeleri, muhacir çocukların ise uygun mahallere sevkinin yapılması istenmiştir. Ayrıca darülacezelere de de uygun yer tedarik etmeleri bildirilmiştir.³⁸⁷

Darülacezelerin kapasiteleri dolunca farklı kurumlara da yönlendirilmeler yapılmıştır. Zira darüleytamlarda barındırılmak için yönlendirilen muhacir çocuklar da olmuştur. Bu konuda Dâhiliye Nezareti vilayetlere ve bağlı livalara şifreli telgraflar göndererek, muhacir ve mülteci çocuk miktarını tespit etmeye çalışmıştır. Telgrafta; muhacir, mülteci, Rum, Ermeni yetim çocuk sayısının acil olarak bildirilmesi talebinde bulunmuştur. Ayrıca bunlardan kaçının darüleytamlara yerleştirildiği de sorulmuştur. Hariçte kalan kısmın ne miktarda olduğu ve iaşeleri ne miktarda temin edildiği sorulmuştur. Ayrıca bunlardan kaçının darüleytamlara yönlendirildiğinin de bilgisini istenmiştir.³⁸⁸ Ancak bazı arşiv vesikalarında muhacir ve mülteci çocuk miktarı ayrı ayrı verilmiş kimi vesikalarda muhacir ve mülteci çocuk miktarı ayrıca yazılmamıştır.³⁸⁹ Adana vilayetinden gelen cevapta söz konusu çocuk ayrımı yapılmamakta olup bunların sayıları birlikte verilmiştir. Buna göre Adana vilayetinde; 460 mülteci Müslüm ve gayrimüslim çocuk bulunmakta olup bunlardan 320'si Müslüman, 53'ü ise gayrimüslim idi. Bu çocuklardan 87'si darüleytamlara gönderilmişlerdir.³⁹⁰ Anlaşıldığı üzere muhacir çocuk tespiti zaman geçtikçe zorlaşmaktaydı.

³⁸⁶ BOA. DH.EUM.EMN. 77/26. Lef. 1, H.10.07.1332/M. 2 Mayıs 1917.

³⁸⁷ BOA. DH.EUM.EMN. 77/26. Lef.2, H.10.07.1332/M. 2 Mayıs 1917.

³⁸⁸ BOA. DH. ŞFR. 78/204.05.10.1335/M. 25.Temmuz 1917.

³⁸⁹ BOA. DH. ŞFR.70/138., H. 03.02.1135/M. 29. Kasım 1916; BOA. DH. ŞFR.571/68., R.15.09.1333/ M. 15. Kasım 1917.

³⁹⁰ BOA. DH. ŞFR.571/68., R.15.09.1333/ M. 15. Kasım 1917.

4. OSMANLI DEVLETİ'NİN MUHACİR ÇOCUKLARA YÖNELİK YARDIM POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI

Balkan Savaşları hem devleti hem de toplumu, göç mağduru çocuklara yönelik yardım politikaları geliştirmeye sevk etmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri, bu dönemde muhacir çocukların iâşe, barınma, eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çabalara ışık tutmakta ve toplumsal dayanışmanın örneklerini de içermektedir. Ayrıca, yardım politikalarının kapsamını, uygulanma süreçlerini, karşılaşılan bürokratik ve maddi zorlukları da açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

4.1. Barınma, İâşe ve Ayni Yardımlar

Muhacir çocukların barınma ve iâşe gibi temel ihtiyaçları, dönemin yetkili birimlerini harekete geçirmiş, yetkilileri hızlıca çözüm üretmeye sevk etmiştir. Öncelikli olarak geçici iskân mahallerinde barındırılan muhacir çocuklara, devlet yetkilileri ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi kuruluşlarca iâşe ve ayni ihtiyaçları temin edilmeye başlanmıştır.

Muhacir çocukların barınma sorunu, yardım konusunda öncelikli mesele olmuştur. Devlet yetkilileri, muhacir çocuk ve aileleri cami, mescit, kışla ve geçici otellere yerleştirmiştir.³⁹¹ Barınma yardımı, bazı hayırseverler de yardıma bulunmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyet üyesi Doktor Cemalettin Muhtar Bey'in henüz inşa ettirmiş olduğu 15 daireden oluşan binasını muhacir kadın ve çocuklara tahsis etmiştir. İskân yerleri yetersiz kalınca İstanbul civarında bulunan konaklardan, Haşim Paşa Konağı ve Şevket Bey Konağı öncelikli kesim olan, çocuklu ailelere tahsis edilmiştir.³⁹² Ayrıca, İstanbul'un farklı semtlerinde, çocuklu ailelere evler kiralanarak barınma yardımı bulunulmuştur.³⁹³ Muhacir çocukların farklı eğitim kurumlarına parasız yatılı olarak yerleştirilmesi ve okul çağında olmayan yetimlerin Darülacezelere yerleştirilmesi de barınma yardımı kapsamında değerlendirilebilir.³⁹⁴ Çocuk sahibi muhacir ailelerin öncelikli olarak yönlendirilmesi, muhacir çocuklara yönelik yardım faaliyetleri açısından büyük önem taşımaktadır.

³⁹¹ BOA. MF.IBT.424/79. Lef. 1-3. H. 16-05-1331 /M. 23 Nisan 1913; BOA. MF.IBT.421/95. Lef.1., H.27.04. 1331 /M. 30 Mart 1913.; Takvim-i Vakayı, 31 Teşrin Evvel 1328/13 Kasım1912, 3.

³⁹² KA.72/36.15; Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331), Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, t.y. s. 213-214;

³⁹³ KA.72/36.13; KA.72/36.16; KA.72/36.18; BOA.DH.SN. M. 28/50. Lef 1-2., 1 Kanunuevvel 1328/14 Aralık 1912.;

³⁹⁴ BOA., MV. 175/84, H.17.04.1331, 26 Mart 1913; Takvim-i Vakayı, 31 Teşrin Evvel 1328/13 Kasım1912, 3.

Ayrıca muhacir çocuklara iâşe ve aynı yardım da yapılmıştır. Bu konuda iâşe komisyonu ve şehremaneti mesai harcamış ve çözüm bulma yoluna gitmiştir. Bu konuda gazetelere ilan verilerek halktan makbuz karşılığında aynı ihtiyaç olarak battaniye, yatak, gömlek, elbise, çorap gibi giyecek eşya bağışında bulunulması istenmiştir.³⁹⁵ Anne sütüne muhtaç bebekler için sütanneler tahsis edilmiştir.³⁹⁶ Ayrıca, üç çocuğu ile ortada kalan ve eşinin Malkoçlar telgrafhanesinde gelmeden önce vefat etmesi sonrası geldikleri yerlerde perişan olduklarını belirten Manastır muhacirlerinden Fatma Hanım, kendisine ve üç çocuğuna maaş bağlanması talebinde bulunmuş, Fatma Hatun'un ve üç çocuğunun Bursa'ya iskân edilmesi ve iâşesinin sağlanması için düzenlemeler yapılarak yardım yapılmıştır.³⁹⁷ Sivas'ta ise kimsesiz muhacir çocukların öksüz yurtlarına yerleştirilmesi için emval-i metrukeden eşya temin edildiği rapor edilmiştir.³⁹⁸

Şehremaneti, İstanbul'a gelen muhacirlere giyecek ve yiyecek teminini imkânları ölçüsünde yerine getirmeye çalışırken, bir yandan da bu kimselere yevmiye verme gayreti içerisine girmiştir.³⁹⁹ Bu hususta da Muhacirin talimatı doğrultusunda hareket etmiştir. Talimata uygun olarak 12 yaşını geçkin olanlar büyük addedilerek, büyüklere 100 ve küçüklere 50'şer para verilmesi ancak aileleriyle birlikte bulunmaları durumunda daha az parayla idare edecekleri gerekçesiyle büyüklere ikişer, küçüklere birer kuruş yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁰

Köylere yerleştirilen Balkan muhacirlerine aile başına yirmi beş dönüm ve her çocuk başına artı beş dönüm daha toprak verilmiştir. Muhacirlerin kalıcı olarak iskânı sonrası bu uygulama daha sonraki yaşamları için can suyu olmuştur.⁴⁰¹

Belgelerde muhacir çocuklara yönelik toplumsal yardımın somut örneklerini de görülmektedir. Bursa'da çıkan bir yangında yedi muhacir çocuğunu kurtaran Mehmet ve Yorgi'ye Tahlisiye Madalyası verilmesi, sadece bireysel bir kahramanlığı değil, aynı zamanda

³⁹⁵ KA. 72/10; KA.72/11; KA.72/14; KA.72/15; KA.72/16; KA.72/17; KA.72/18; İkdâm, 15 Teşrin-i evvel 1328/28 Ekim 1912, 3.

³⁹⁶ Takvim-i Vakayı, 31 Teşrin-i Evvel 1328/13 Kasım 1912, 3.

³⁹⁷ BCA. 272.0.0.12.35.5.4, 25.05.1915.

³⁹⁸ BOA. DH. ŞFR.512-116, 28.12.1331/12 Mart 1916.

³⁹⁹ Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 80.

⁴⁰⁰ İkdâm, 23 Teşrinievvel 1328/5 Kasım 1912, 5; Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 80.

⁴⁰¹ Hatipler, a.g.e., (2021), 292.

muhacir çocuklara yönelik duyarlılığın ve yardım etme çabasının toplum tarafından desteklendiğini de göstermektedir.⁴⁰²

Muhacirlerin geçici olarak camilerde barındırılmaları dönemde bunların yaşlarının Evkaf Nezareti tarafından karşılandığı görülmektedir. Ancak muhacirlerin en sıkıntılı dönemi atlaması dolayısıyla Muhacirin idareleri acil ihtiyacı olan muhtaçların dışında iâşe işine girişmemiştir.⁴⁰³ Bu hususta muhacirlere ve çocuklarına kendi yaşamlarını idame ettirecek imkânlar sunarak bilgi ve tecrübe edindirmeye çalışılmıştır. Bu kimseler üretici duruma getirilmek istenmiştir. Savaşın hemen akabinde gelen muhacir çocuklar için çabalar daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu konuda önleyici ve geliştirici tedbirler alınmıştır.

4.2. Eğitim Yardımı

Muhacir çocuklara barınma, yiyecek ihtiyacı sonrası en elzem yardım eğitimlerinin desteklenmesi için yapılan yardımlardır. Çünkü eğitim, muhacir çocukların topluma entegrasyonu için kritik bir alandır. Ayrıca dönemin kazanımlarının gelecek nesillere aktarılması da ancak nitelikli ve eğitilmiş nesillerin yetiştirilmesiyle mümkün olabilir. Muhacir çocukların eğitimi süreçleri altında konu ile ilgili detaylı bilgi verildiği için Eğitim yardımı konusuna kısaca değinilecektir.

Muhacir çocukların eğitiminin aksamaması için, geçici iskân mahallerinde eğitim verilecek ortamlar oluşturularak çocukların eğitimlerine devam etmeleri sağlanmıştır. Aynı zamanda; muhacir çocukların eğitiminde ihtiyaç duyulacak kitap, harita gibi materyaller temin edilmiştir.⁴⁰⁴

Eğitim süreçleri başlığı altında görüleceği üzere muhacir çocukların eğitimi hususunda türlü girişimlerde bulunularak çocukların yaşlarına ve yeteneklerine göre yönlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca, eğitim kurumlarında yatılı ücretsiz eğitim görmeleri yönünde kararlar alınmıştır.⁴⁰⁵ Ancak, kimi zaman eğitim konusunda yapılan yardımlarda yetersiz kaldığı için alternatif çözüm yolları geliştirilmiştir. Örneğin; Sultani Mektepleri, Darüleytam, Darülmualimin ve Darülmualimat'a 8.000'den fazla muhacir, şehit ve fakir çocuğun ücretsiz kaydedilmesi talep edilmiş, ancak bu okullara sadece 2.500 çocuk kabul edilebilmiştir. Geri

⁴⁰² BOA. DH.MTV.53-11, H. 29.04.1331/7 Nisan 1913.

⁴⁰³ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 212.

⁴⁰⁴ BOA. MF.İBT.424/79. Lef.3. H. 16-05-1331 (M. 23 Nisan 1913); BOA. MF.İBT.424/79. Lef.2-3. H. 16-05-1331 (M. 23 Nisan 1913; BOA.MF.İBT.421/14. Lef.4-8. H.22.04.1331.M. 31.Mart 1913

⁴⁰⁵ BOA. MV. 175.84, H.17.04.1331, 26 Mart 1913.

kalanlar için farklı alternatifler düşünülmüştür.⁴⁰⁶ Bu durum, eğitim altyapısının yetersizliğini ve bütçe kısıtlamalarını yansıtmaktadır.

4.3. Maddi Yardımlar ve Finansman Desteği

Osmanlı Devleti, muhacir çocuklara yönelik maddi yardımları finanse etmek için çeşitli kaynaklar kullanmıştır. Meclis-i Vükela kararları, Rumeli'den İstanbul'a gelen fakir talebelere Hazine'den 6.000 kuruş tahsis edildiğini göstermektedir. Bu yardım ile savaş nedeniyle anne ve babalarından haber alınamayan çocukların ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlanmıştır. Bu masrafin da öngörülme-yen masraflar tertibinden karşılanması kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁷ Ancak muhacir çocuklara yapılan bu tür yardımlar zaman geçtikçe daha da zorlaşmaktadır. Bunun gerekçesi Balkan Savaşları sırası ve sonrasında gelen muhacir çocuk sorunlarına Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla mülteci çocuk sorunu ile de karşı karşıya kalınması olmuştur. Çocukların masraflarının temini noktasında finansman sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunla karşı karşıya kalan kurumlardan biri Darüleytamlardır. Zira Darüleytam Müdüriyetinin 100 muhacir çocuğun çeşitli ihtiyaçlarının temin edilmesi için talep ettiği 240.000 kuruşluk bütçe,⁴⁰⁸ hayat pahalılığı ve artan talepler nedeniyle olumlu karşılanmamıştır. Buna karşın, Dâhiliye Nezareti, bu meblağı yüksek bularak her çocuk için bir defaya mahsus 10 lira ödenmesini önermiştir.⁴⁰⁹ Bu durum da finansman zorluklarını ortaya koymuştur.

Uluslararası yardımlar da önemli bir kaynak oluşturmıştır. Örneğin, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne Belucistan Müslümanları tarafından 130 İngiliz lirası⁴¹⁰ Johannesburg İslam Cemaati'nden 200.000 lira⁴¹¹ ve Johore'dan (Malezya) 89 kaime ile 10 şilte⁴¹² gönderilmiştir. Bu yardımlar, muhacir, yetim ve eramilin ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir. Öncelikli olarak çocukların ihtiyaçlarının karşılanması istenmiştir.

4.4. Bürokratik ve Sosyal Zorluklar

Osmanlı arşiv belgeleri bizlere göstermiştir ki; muhacir çocuklarının her bir sorununun çözümünde maddi gerekçeler başta olmak üzere farklı sebeplerle bürokratik ve sosyal

⁴⁰⁶ BCA. 272.0.0.12.35.5.4, 25.05.1915.

⁴⁰⁷ BOA. MV.178/33, 19.07.1331/24 Haziran 1913.

⁴⁰⁸ BOA.MF.MKT.1226/54, 29.07.1335/21 Mayıs 1917; Lef 9-10.

⁴⁰⁹ BOA.MF.MKT.1226/54, 29.07.1335/21 Mayıs 1917, Lef 4-5.

⁴¹⁰ HR.TO.600.49, 28.07.1913.

⁴¹¹ HR.TO.600.66, 06.08.1913.

⁴¹² HR.TO.600.30, 26.06.1913.

engellerle karşılaşmıştır. Bu engeller; tahsisat eksikliği yer sıkıntısı, malzeme sıkıntısı şeklinde izah edilebilir.

Yardım süreçlerinde bürokratik engeller ve maddi yetersizlikler sıkça rapor edilmiştir. Darüleytam bütçelerinin artan talepleri karşılamakta zorlandığı⁴¹³ ve muhacir çocukların iskânı için talep edilen meblağların tartışma konusu olduğu görülmektedir. Ayrıca, muhacirlerin kimlik ve tapu belgelerindeki eksiklikler, yardım dağıtımında aksamalara neden olmuştur. Buna rağmen, devlet, tapu sicilleri ve vergi kayıtları gibi alternatif belgeleri kabul ederek bu sorunu aşmaya çalışmıştır.⁴¹⁴

İaşe meselesinde bazı aileler şikâyetle bulunmuştur. Bursa'da iskân olan Hafize Hanım, sahibi olduğu evin yandığını, oğlunun askerde olduğunu, kendisi ve küçük yaştaki kızıyla birlikte muhtaç duruma düştüğünü bildirmiştir. Hafize Hanım aynı durumda olan başka ailelere para yardımında bahisle aynı durumda olan başka ailelere para yardımında bulunulduğu, ancak kendisi ve küçük kızına herhangi bir yardım yapılmadığını nezarete bildirmiştir. Bu duruma istinaden Nezaret, Hafize hanımın ve küçük kızının durumu hakkında tahkikat yapılması ile ilgili Hüdavendigâr vilayetine tahrirat göndermiştir.⁴¹⁵

Sonuç olarak Balkan Savaşları döneminde Osmanlı Devleti, muhacir çocuklara yönelik yardım politikalarını hem devlet kaynaklarıyla hem de Hilal-i Ahmer gibi yardım kuruluşlarının desteğiyle sürdürmüştür. Maddi yardımlar, barınma, iaşe ve eğitim desteği gibi alanlarda yoğun çaba gösterilmiş olsa da; finansman yetersizliği, bürokratik engeller ve altyapı eksiklikleri Osmanlı Devleti'nin işini zorlaştırmıştır.

Devletin ve toplumun, savaşın yarattığı insani krize karşı duyarlılığı ve çözüm arayışları; Osmanlı sosyal yardım sisteminin kriz dönemlerindeki işleyişine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

4.5. Şehremaneti Tarafından Muhacir Ailelilere ve Çocuklarına Yapılan Yardımlar

Şehremanetince, muhacir ailelere yönelik olarak yevmiye dağıtılmış ve bu yardımlar ayrıntılı bir şekilde deftere kaydedilmiştir. Şehremaneti yetkilileri, yevmiye dağıtımını gerçekleştirirken aileleri, çocuklarının yaş durumuna göre iki kategoriye ayırmıştır.⁴¹⁶ Zira

⁴¹³ BOA. MF.MKT.1226/54, Lef.1.

⁴¹⁴ BCA. 272-0-0-11/ 9-17-5 / 03.12.1916.

⁴¹⁵ BOA.DH.MTV.45/17, H. 24.09.1331/27 Ağustos 1913.

⁴¹⁶ KA.72/39, Lef 1-24.

yevmiye dağıtımında 12 yaş sınırı benimsenmiştir. 12 yaşından büyük bireylere yevmiye verildiği görülmekle birlikte, bazı ailelere de 12 yaşından küçüklerine de yevmiye verildiği anlaşılmaktadır.⁴¹⁷ Örneğin, Haşim Paşa Konağı'nda iskân edilen marangoz ustası Hasan Hüsnü Efendi'nin hanesinde, 12 yaşından büyük 3 kişi ve 12 yaşından küçük 2 kişi bulunmasına rağmen yalnızca 12 yaşından büyük bireylere yevmiye verilmiştir.⁴¹⁸ Bir diğer örnek, Sultan Ahmet Cami Şerifi'nde iskân edilen Siroz'dan göç eden Mustafa Efendi ve ailesinin durumudur. Bu aileye, Şehremaneti tarafından yardım yapılmış, ancak ailede 9 fert bulunmasına rağmen yalnızca 12 yaşından büyük 6 kişiye yardımda bulunulmuş, 12 yaşından küçük 3 kişiye yardım yapılmamıştır.⁴¹⁹ Defterde, ayrıca göç eden ailelerin nereden geldikleri, aile reisinin adı ve mesleği, göç ettikleri tarih, ailedeki fert sayısı ve yevmiye aldıkları günler gibi bilgiler de yer almaktadır.

Bazı durumlarda ise, yaş sınırına dikkat edilmemiştir. Örneğin, Sultan Ahmet civarındaki Manastır'dan göç eden 4 kişilik muhacir aileden 12 yaş altındaki 8 ve 1 yaşlarında olan çocuklara yevmiye verildiği görülmektedir. Bu durum, 12 yaş sınırına tam olarak uyulmadığını göstermektedir.⁴²⁰ Bir başka örnek, Sultan Ahmet Cami Şerifi'nde iskân edilen Selanik muhacirlerinden Ahmet Efendi'nin ailesine ait olup, bu ailede 4 kişi bulunmaktadır. Ahmet Efendi'nin üç çocuğu 12 yaşından büyük, bir çocuğu ise 12 yaşından küçüktür. Bu aileye toplamda 2.5 yevmiye verilmiş, ancak 12 yaşından büyük olan 3 kişiye yevmiye tam olarak verilmemiştir.⁴²¹ Son olarak, Haşim Paşa Konağı'nda iskân edilen Hurşit Efendi'nin ailesi 3 kişiden oluşmaktadır. Ailede bir kişi 12 yaşından büyük olup, kızları 6 yaşında ve 3 yaşında olup 12 yaşından küçüklerdir. Bu aileye, 1 yevmiyeden fazla, toplamda 2 kıyye yevmiye verilmiştir.⁴²²

Bu bağlamda; Şehremanetince muhacir ailelere yapılan yardımlarda her ne kadar 12 yaş sınır kabul edilmişse de bu kurala uyulmadığı anlaşılmaktadır.

⁴¹⁷ KA.72/36. Lef 2; Sezer & Metin, 2016, 40-41.

⁴¹⁸ KA.72/36. Lef 1.

⁴¹⁹ KA.72/36. Lef 6.

⁴²⁰ KA.72/36.Lef 8.

⁴²¹ KA.72/36. Lef 12.

⁴²² KA.72/36.Lef 15

4.6. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Muhacir Aileler ve Çocuklarına Yapılan Çeşitli Yardımlar

4.6.1. Hilal-i Ahmer Cemiyeti

Her ne kadar Hilal-i Ahmer Cemiyeti doğrudan muhacirler için kurulmuş bir kurum olmasa da Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Anadolu'ya yönelen yoğun göç dalgaları sırasında muhacirlerin ihtiyaçlarına yönelik önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nde kurulan ve bugün Türk Kızılayı adıyla faaliyetlerine devam eden, insani yardım odaklı bir kuruluştur. 1868 yılında “*Mecrûhîn ve Mardâ-yı Askeriyeye İmdâd ve Muâvenet Cemiyeti*” adı altında kuruluşun çalışmaları başlamış, ancak kurum resmi kimliğine ancak 14 Nisan 1877 tarihinde “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti” adıyla kavuşmuştur.⁴²³

Cemiyetin kuruluşu 1864'te imzalanan Cenevre Sözleşmesi⁴²⁴ ile şekillenen uluslararası insani yardım ilkelerine dayanır. Cenevre Sözleşmesi, savaş zamanında yaralı askerlerin, hasta bireylerin ve sağlık personelinin korunmasını ve tarafsızlığını güvence altına alan bir hukuki düzenleme olarak, uluslararası insani hukuk açısından önemli bir zemin teşkil etmektedir.⁴²⁵ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu yasal çerçeve doğrultusunda özellikle Osmanlı Devleti'nin katıldığı Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında etkin bir biçimde faaliyet göstermiş; savaş mağdurlarına sağlık hizmeti, tıbbi destek ve insani yardım sağlamıştır.⁴²⁶ Cemiyetin nizamnamesinde muhacirlere yardım yapılması yönünde bir madde bulunmasa da özellikle Balkan Savaşları dolayısıyla Rumeli, İstanbul, Anadolu'nun çeşitli mahallerine göç eden Müslüman-Türklerin durumuna kayıtsız kalmamıştır. Hilal-i Ahmer Genel merkezinde muhacirler için neler yapılacağı konusunda müzakerelerde bulunulmuştur. Bu müzakerelerde Cemiyetin kuruluş amacı savaş zamanında yaralanan askerlere yardım etmek olsa da

⁴²³ Kiremitçi, M. Y. (Ed.) (2018). *Osmanlı gazetelerinde Hilal-i Ahmer cemiyeti*. Türk Kızılay. 11; Akgün, S., & Karal-Murat Uluğtekin, (2000), *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Beyda, Oya Dağlar Macar (2017). Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurumsal tarihinde önemli bir deneyim: Trablusgarp Savaşı (1911-1912). *Belleten*, 81, 951

⁴²⁴ İsviçre hükümetinin teşebbüsleri neticesinde 1864 yılında Cenevre'de milletlerarası bir konferans düzenlendi. Burada Harp meydanlarında yararlananlara ve bunlara yapılacak sıhhi yardımlarına yönelik bir sözleşme imzalandı. “Cenevre Sözleşmesi” olarak anılan bu anlaşmaya tüm dünya devletleri katıldı. 1949 yılına kadar 4 adet Cenevre sözleşmesine tüm dünya devletleri tarafından kabul edilmiştir. Cenevre Sözleşmesi; bugünkü Harp hukukunun temelini oluşturmaktadır. Alsani, Z. M. (1950). 1949 Cenevre sözleşmeleri. *AÜHFD*, VII(3), 35.

⁴²⁵ Alsani, Z. M. (1950). 1949 Cenevre sözleşmeleri. *AÜHFD*, VII(3), 35-57.

⁴²⁶ Çapa, Mesut, (2010) Kızılay (Hilal-i Ahmer) cemiyeti (1914-1925), Türk Kızılay Derneği, 11-15,

muhacirlere yardım yapılması hususunun kuruluş ilkeleriyle bağdaşıp bağdaşmayacağı tartışılmıştır. Tartışmalar neticesinde, savaş dolayısıyla ortaya çıkan zararları gidermek için senelik gelirini geçmeden her türlü yardım faaliyetinde bulunma kararı almıştır.⁴²⁷

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Cenevre sözleşmesinin savaş mağdurlarının korunması ilkesini Osmanlı sahasında uygulayarak insani yardım yapma örneği sergilemiştir. Cemiyet bu yönü ile Sosyal dayanışma ve toplumsal sorumluluk yönüyle etkin rol üstlenmiştir.

4.6.2. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Muhacir Aileler ve Çocuklarına Yapılan Ayni Yardımlar

Balkan Savaşları başladığında Osmanlı Devleti'nin cephelerdeki yenilgileri, bölgedeki Müslüman-Türk halkı arasında büyük bir korkuya yol açmıştır. Korkuya kapılan Müslüman-Türkler, güvenli bölgelere doğru göç etmeye başladılar ve bu süreçte büyük zorluklar yaşamışlardır. Özellikle 25 Ekim 1912'de Osmanlı ordusunun Kırklareli'ndeki mağlubiyeti sonrası, Müslüman halk, katliamlardan kaçmak için kasaba ve köylerini terk etmiştir. İstanbul'a ve Batı Anadolu'ya ulaşan muhacirler, bölgeye büyük bir yoksulluk ve perişanlık içinde gelmişlerdir. İstanbul'a varan Muhacirler camiler, mescitler ve medreselerde kalmakta, yanlarındaki eşyalarla sokaklarda aç bir şekilde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktaydılar. Hükümet, askeri ihtiyaçları karşılamakta zorlansa da gelen muhacirlere yardım etmeye çalışmıştır.⁴²⁸ Bu muhacirlerin ihtiyaçlarını temin noktasında farklı kurumlar devreye girmiş ve acil ihtiyaçları temin edilmeye çalışılmıştır. Bu sırada, muhacirler arasında çok sayıda çocuğun varlığı dikkat çekmiştir. Muhacirlere yardım noktasında, özellikle çocuklar merkeze alınarak yardım faaliyetine başlanmıştır. Çocuklar merkeze alınarak yardım faaliyetinde bulunan kurumlardan biri olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti aktif rol oynamıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, muhacir aileler ve çocuklarına barınma, gıda, giyim yardımının yanı sıra nakdi yardımlarda da bulunmuştur.⁴²⁹

İstanbul'a gelen muhacirlerle ilk başta belediye yetkilileri ilgilenmeye çalışmıştı. Ancak belediyenin bu büyük yükü tek başına üstlenemeyeceği anlaşıncı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti devreye girmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Dâhiliye Nezaretinin onayı ile

⁴²⁷ Özaydın, Z. (1987). *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, 106; Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e muhacir komisyonları ve faaliyetleri (1860-1923)*. Türk Tarih Kurumu, 262.

⁴²⁸ Çapa, M. (1990). Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) cemiyeti. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (1), 103.

⁴²⁹ Erdem, a.g.e., 2018, 263

muhacirlerin iskân ve nafakaları için Şehremanetine 15.000 lira vermiştir.⁴³⁰ Yapılan bu yardımın hemen akabinde muhacir işlerini daha sistemli yürütmek için teşkilat çalışmalarına başlamıştır. Cemiyet İstanbul'a göç eden başta asker aileleri olmak üzere kadın ve çocuklara öncelikli olarak ulaşmaya çalışmıştır.⁴³¹ Muhacir ailelerine ve bunların çocuklarına temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geniş çaplı yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. İstanbul'da camilerde ve hastanelerde sağlık hizmetleri sağlanmış, aşevleri ve kıyafet yardımları ile muhacirlerin yaşam koşulları iyileştirilmiştir. Ayrıca, bazı okullar ve Darülfünun hastaneye dönüştürülerek sağlık hizmetleri daha etkin hale getirilmiştir. Kolera salgınına karşı karantina uygulamaları başlatılmıştır. Bu yardımlar, diğer Müslüman ülkelerden gelen finansal desteklerle güçlendirilmiştir.⁴³²

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, muhacir çocuklara ve ailelerine doğrudan yardımda bulunmadan da muhacir komisyonlarının çalışmalarına destek sağlamıştır. Bu kapsamda, Bulgaristan'dan göç eden Müslüman çocukların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan Muhacir Komisyonu, kaynaklarının tükenmesi nedeniyle zor durumda kalmıştır. Bunun üzerine, Hilal-i Ahmer Genel Merkezi komisyona maddi destek sağlamak için sırasıyla 5 bin, 10 bin ve sonunda 50 bin lira göndermiştir. Muhacir çocukların ihtiyaçları için vesait ve personel tayin edilmiştir. Muhacir Komisyonu ile müzakere de bulunularak çocuklar için göç güzergâhlarında imdat mıntıkları oluşturulmuştur.⁴³³ Hilal-i Ahmer Cemiyeti yapacağı yardımları sistemli bir şekilde yürütmüştür.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sanat Evlerinde eğitim görecekt ve çalışacak muhacir çocuk ve kadınlarına muavenette bulunarak, gündüzleri çorba, fasulye, bezelye gibi sıcak yemek verilmiştir. Ayrıca iskânları için Beyazıt ve Sultanahmet'te konak kiralayarak da kısmen muavenet de bulunmuştur. Muhacir çocuk ve kadınların sayısının artması sonucu, bu gruplara ait bireylerin barınma ihtiyacını karşılamakta güçlük çekilmiş ve bu sebeple, ilgili kişilerin nakilleri Doktor Nafiz Konağı'na yönlendirilmiştir. Yerleştirme sürecinde ise, öncelik çocuklu ailelere verilmiştir. Böylece Hilal-i Ahmer Cemiyeti muhacir çocukların barınmalarına katkıda bulunmanın yanında meslek edindirme ve ihtiyaçlarını gidermede katkı sağlamıştır.⁴³⁴

⁴³⁰ Erdem, a.g.e., (2018), 263.

⁴³¹ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, 213-214; Erdem, a.g.e., (2018), 263.

⁴³² Uğurlu, C., (2022), *Balkan Savaşları'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin muhacirlere sosyal yardımları*. 2(4), 47-49; Sezer, C., & Metin, Ö. (2013). *Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım faaliyetleri (1912-1922)*, 32(54), 168-169

⁴³³ Osmanlı Hilal-i Ahmer cemiyeti salnamesi, 214-216; Erdem, a.g.e., (2018), 264.

⁴³⁴ Servet-i Fünun, 9 Teşrin-i Evvel 1330/22 Ekim 1914, Nr. 1220.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, muhacirlerin gelişigüzel bir şekilde yardıma başvurmasını engellemek için, başvuruların yalnızca Muhâcirîn Komisyonu üzerinden yapılmasını istemiştir. Böylece yardımların düzenli ve doğru kişilere ulaşması amaçlanmıştır. Ancak bazen Muhâcirîn Komisyonu da muhacirleri Hilâl-i Ahmer'e yönlendirmiştir, bu da plansız şekilde toplanan muhacirlere yardım sağlanmasını zorlaştırmıştır. Cemiyet, yardımlarını ve yapılan işlemleri kaydederek, başvuru ve yardım sürecini daha düzenli hale getirmeye çalışmıştır. Yardım almak isteyenlere mümkün olduğunca geri çevirmeden yardımcı olmaya gayret edilmiştir.⁴³⁵

Bu bağlamda; Cemiyetin muhacirlere yönelik faaliyetleri yalnızca gıda ve barınma yardımlarıyla sınırlı kalmamıştır. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin sağlanması ve muhacir komisyonları/müdüriyetleriyle yürütülen koordineli çalışmalar, Hilal-i Ahmer'in çok yönlü bir şekilde faaliyet gösterdiğini de ortaya koymaktadır. Yapılan yardımların kayıt altına alınması sayesinde de kapsamlı istatistikî veriler de sunulmuştur. Tüm bu çalışmalar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin göç ve muhacir çalışmaları açısından ne denli önemli bir kurum olduğunu gözler önüne sermektedir.

4.6.3. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, muhacir ailelere zorunlu ihtiyaçlarını temin etmesi için nakdi yardımlarda da bulunmuştur. Muhacir ailelere dağıtılan paralar cemiyet tarafından defterlerde kaydedilmiştir.⁴³⁶ Söz konusu defterlerde aile fertlerinin adları, yaşları ve verilen para miktarı yazılmaktaydı. Ayrıca geçici olarak iskân edildikleri yer neresi ise dağıtım orada yapılmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti memurları, muhacir ailelerin orada ikamet ettiklerine dair şahitlik ettiklerini beyan ederek deftere imza atarak ödemeyi yapmıştır.⁴³⁷

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, muhacir ailelerin geçici olarak yerleştirildiği camilerde zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla nakdi yardım yapmakta idi. Bu yardımların yapılabilmesi için aile fertlerinin o mahalde bulunma zorunluluğu bulunmaktaydı. Defterlerde dikkat çeken önemli bir husus ise, eğer aile fertlerinden biri o mahalde bulunmuyorsa, o kişi için ödeme yapılamaması idi. Aileler, vefat eden ya da hastanede olan yakınlarını listeye yazdırmış olsalar

⁴³⁵ Sezer & Metin, a.g.e., (2016), 28-29.

⁴³⁶ Sezer & Metin, a.g.e., (2016), 36.

⁴³⁷ KA.72/13-6.

da bu kimseler ilgili mahalde tespit edilmedikleri için bunlarla ilgili herhangi bir ödeme alamamışlardır.⁴³⁸ Örneğin, Canbazya Cami'nde nakdi yardım yapılırken Lüleburgazlı Hüseyin, bir aylık olan Ahmet adındaki bebeğini listeye yazdırmış olsa da bebeğin vefat ettiği tespit edilince ödeme yapılmamıştır.⁴³⁹

Hilal-i Ahmer Cemiyeti uyguladığı bu nakdi yardım prosedürü ile muhacir ailelerin ihtiyaçlarını belirli kurallar çerçevesinde karşılamayı amaçlamaktadır. Aile fertlerinin o mahalde bulunma zorunluluğu, yardımın doğruluğu ve uygunluğunun denetlenebilmesi için önemlidir. Bu tür prosedürlerin aile üyelerinin gerçekte o mahallede bulunup bulunmadığını kontrol etme gerekliliği, dolandırıcılığın ya da hatalı yardımların önüne geçilmesine yardımcı olmuştur.

Geçici iskân mahallerinden olan camilerde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapılan nakdi yardımlarda, aile fertlerinin isimleri ve yaşları belirtilmiştir. Çalışmamızda tespit edilen camilerde, kaç çocuk olduğu ve ne kadar yardım yapıldığına dair önemli veriler elde edilmiştir. 0-18 yaş arası çocuk olarak kabul edilmiştir; ancak her toplumda olduğu gibi, burada da çocuk yaşta evlilikler dikkatimizi çekmektedir. Çalışmamızda yer alan tabloda, çocuk sayısını belirlerken 18 yaş altı bireyler dikkate alınmıştır. Bu yaş grubundaki bireyler, çocuk olarak kabul edilen yaş aralığındaki kişilerdir ve erken yaşta evlilik yapan bireyler de bu grupta yer almaktadır. Ayrıca, 0-18 yaş aralığı kendi içinde daha küçük kategorilere ayrılmıştır. Burada; 0-2 yaş bebek, 3-6 yaş henüz okul çağında olmayan çocuklar, 7-12 ve 13-18 okul çağında olanları da ayrıca ayrılmıştır.

Kızılay Arşivinde geçici iskân mahalleri olan camilerde muhacir ailelere yapılan nakdi yardım verileri muhacir aileler arasında kaç çocuk olduğu ve çocuklara yapılan nakdi yardım miktarını tespit etmemiz açısından önemli veriler sunmuştur. Tespit ettiğimiz; nakdi yardım yapılan camiler ve yardım tarihleri şunlardır;

13 Ocak 1913 tarihinde Kadirga Cami

14 Ocak 1913 tarihinde Hubyar Cami ve Şeyhul Harem Cami'nde

15 Ocak 1913 tarihinde Çavuşzade Camii ve Bekir Paşa Cami'nde Yapılan

16 Ocak 1913 tarihinde Sultan Camii ve Davut Paşa Cami'nde

⁴³⁸ KA.72/12.1-3.

⁴³⁹ KA.72/12.2.

24 Ocak 1913 tarihinde Sultan Ahmet Cami'nde

27 Ocak 1913 tarihinde Canbazya Cami ve Cerrah Paşa Cami'nde

Şeyhul Harem Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Şeyhul Harem Cami'nde iskân edilen 35 muhacir aileye 14 Ocak 1913 tarihinde kişi başı 45 kuruş nakdi yardım yapılmıştır. Ailenin nereli olduğu ve ailenin kaç bireyden ibaret olduğu ilgili deftere kaydedilmiştir. Ayrıca diğer defterlerde de görüleceği üzere, aile fertlerinin isimleri ve yaşları defterde kayıt altına alınmıştır. Yeni doğmuş ve henüz ismi konmayan muhacir çocuk ilgili camide iskân edilmişse yeni doğmuş bebek olarak kayda geçirilmiş ve ailesine yardım yapılmıştır.

Şeyhul Harem Cami'nde iskân olunan 35 muhacir aileden toplam 108 kişiye 5085 kuruş nakit yardımda bulunulmuştur. Nakit ödeme yapılırken büyük küçük ayırımına gidilmeyip eşit miktarda ödeme yapılmıştır. Ödeme yapılan 35 muhacir ailenin toplam nüfusu 108 olup, bunların 65'i 0-18 yaş aralığında olan çocuklardan oluşmaktadır. 0-18 yaş aralığını da kendi içerisinde tasnife tabi tuttuğumuzda bu kimselerin yaş aralıkları şu şekilde verilebilir;

0-2 Yaş: 9 kişi

3-6 Yaş: 19 Kişi

7-12 Yaş: 15 Kişi

13-18 Yaş: 20'dir.⁴⁴⁰

Tablo 4.1. Şeyhul Harem Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (14 Ocak 1913)

	Aile Adı	Yaş	Miktar (Kuruş)
1	Çatalcalı Hasan	32	90
	Kızı	2	
2	Çatalcalı Aişe	70	90
	Torunu	17	
3	Çorlulu Fatma	75	90
	Torunu	8	
4	Çatalcalı Fitnat	31	135
	Oğlu	12	
	Kızı	3	

⁴⁴⁰ KA. 72/9.1-8

5	Lüleburgazlı Fazıla	18	45
6	Çatalcalı Aişe	65	45
7	Muhacir Atiye	60	45
8	Çatalcalı Osman	14	90
	Annesi	40	
9	Çatalcalı Asiye	60	90
	Kızı	4	
10	Vizeli Habibe	25	90
	Kızı	8	
11	Lüleburgazlı Fitnat	25	90
	Baldızı	14	
12	Vizeli Hatice	25	90
	Oğlu	4	
13	Çatalcalı Nuriye	20	90
	Oğlu	3	
14	Tekfurdağlı Hatice	28	135
	Baldızı	17	
	Kızı	1	
15	Çorlulu Emine	23	90
	Kayınbiraderi	13	
16	Lüleburgazlı Halide	55	135
	Kız kardeşi	17	
	Pederi	70	
17	Çorlulu Hüseyin'in eşi	27	135
	Oğlu	13	
	Kızı	8	
18	Edirneli Nuriye	50	135
	Oğlu	15	
	Kızı	13	
19	Vizeli İbrahim Bin Hasan'ın Zevcesi Sevgili	21	135
	Kızı Hacer	6	
	Kızı Zahide	1	
20	Lüleburgazlı İsmail Bin Hasan'ın Zevcesi Hayriye	25	135
	Kızı Halime	6	
	Oğlu Kemaleddin	2	
21	Vizeli Aişe	26	135
	Oğlu	4	
	Kızı	3	
22	Lüleburgazlı Kâtibe	20	180
	Oğlu	4	
	Validesi	55	
	Büyükbabası	65	
23	Çorlulu Fitnat	25	180
	Oğlu	5	
	Oğlu	3	

	Annesi	60	
24	Kırkkiliseli Aişe	20	180
	Oğlu	4	
	Oğlu	6 Aylık	
	Büyük pederi	60	
25	Çorlulu Nefise	45	180
	Pederi	46	
	Kız kardeşi	13	
	Kız kardeşi	10	
26	Vizeli Vasfiye	30	225
	Oğlu	9	
	Kızı	8	
	Kızı	4	
	Oğlu	Yenidoğmuş	
27	Lüleburgazlı Hayriye	40	225
	Büyükannesi	80	
	Kız Kardeşi	22	
	Kız Kardeşi	18	
	Erkek Kardeşi	16	
28	Çorlulu Hatice	46	225
	Oğlu	8	
	Oğlu	5	
	Oğlu	1	
	Annesi	65	
30	Çatalcalı Hacer	25	225
	Oğlu	5	
	Oğlu	2	
	Annesi	45	
	Kayınbiraderi Mustafa	14	
31	Lüleburgazlı Hayriye	28	225
	Kızı	15	
	Kızı	13	
	Oğlu	9	
	Kızı	3	
32	Lüleburgazlı Şarika	28	225
	Kızı	18	
	Oğlu	15	
	Kızı	10	
	Oğlu	3	
33	Çatalcalı Refika	35	270
	Oğlu	13	
	Kızı	10	
	Kızı	8	
	Kızı	10 Aylık	
	Annesi	60	

34	Kırkkiliselî Zârife	28	270
	Oğlu	12	
	Kızı	10	
	Kızı	6	
	Kızı	4	
	Validesi	60	
35 ⁴⁴¹	Çatalcalı Ali	49	135
	Kızı	13	
	Oğlu	11	

Sultan Cami 'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

16 Ocak 1913 tarihinde Sultan Ahmet Caminde iskân edilen muhacir ailelere yapılan nakdi yardımda, 32 muhacir aileye mensup 142 kişiye toplamda 6644 kuruş nakdi yardım yapılmıştır. 142 kişi arasında bulunan, 0-18 yaş arası muhacir çocuk sayısı 88 kişidir. Karabıçaklı İbrahim'in 14 yaşındaki kızı deftere kayıtlı 88 çocuk arasında olsa da o esnada ailesinin yanında olmadığı için aileye ödeme yapılmamıştır.⁴⁴² Yapılan nakdi yardımlarda 16 yaşında olan Edirneli Naciye'nin kızı muallimlik yaptığından dolayı bir yevmiye fazladan verildiği deftere not düşülmüştür. Ayrıca yeni doğmuş olan bebeklere de nakdi yardımda bulunulmuştur. Karaağaçlı Reşit henüz doğmuş ve deftere kayıt düşülerek aileye çocukları için yardımda bulunulmuştur.⁴⁴³ Yine deftere kayıt tutulurken yanlarında olmayıp nakdi yardım yapıldığı sırada ailesinin yanına gelen muhacir çocuk deftere not düşülmüş ve aileye gelen çocuğun yevmiyesi eklenerek ödeme yapılmıştır. Çocuk sayısı ve yaş aralıkları ise şöyledir: ⁴⁴⁴

0-2 Yaş: 7 Kişi

3-6 Yaş: 15 Kişi

7-12 Yaş: 36 Kişi

13-18 Yaş: 27 Kişi

Hilal-i Ahmer Cemiyetince yapılan yardımda, nakdi yardımda bulunulan muhacir aileler ve çocuklarının ilgili camide iskân edildiklerine şahitlik ettiklerini beyan ederek, deftere imzalar atmıştır. Yardım yapılırken, aile fertleri yardım yapıldığı sırada hazır bulunmaları gerekmektedir. Aile fertlerinden herhangi birinin olmaması durumunda burada da

⁴⁴¹ KA.72/9.Lef 1-7.

⁴⁴² KA.72/10.Lef 1.

⁴⁴³ KA.72/10.Lef 1-4.

⁴⁴⁴ KA.72/10.Lef 7.

yardım yapılması mümkün görünmemektedir. Örneğin; Karabıçaklı İbrahim'in ailesinden 14 yaşındaki kızları yanlarında olmadığı gerekçesiyle ödeme yapılmamıştır.⁴⁴⁵

**Tablo 4.2. Sultan Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar
(16 Ocak 1913)**

	Ailenin Adı	Yaşları	Ödenen Miktar
1	Vizeli Mehmet	40	360 Kuruş
	Eşi	30	
	Kızı	14	
	Kızı	13	
	Oğlu	12	
	Kızı	10	
	Oğlu	6	
	Oğlu	5	
2	Büyükçekmeceli Naciye	26	180
	Kızı	10	
	Oğlu	5	
	Oğlu	2	
3	Karabıçaklı	50	180 (beş kişilerdi çocuk yanlarında olmadığı için verilmemiştir.)
	Zevcesi Fatma	40	
	Kızı (yanında değil diye not düşmüşler)	14	
	Kızı	12	
	Oğlu	8	
4	Büyükçekmeceli Mustafa	47	270 Kuruş
	Eşi	35	
	Oğlu	14	
	Oğlu	12	
	Kayınpederi	60	
	Kayınvalidesi	50	
5	Edirneli Naciye	40	335
	Kızı (muallimlik yaptığı için bir yevmiye fazla verilmiştir.)	16	
6	Çekmeceli Aişe	20	90
	Annesi	60	
7	Çekmeceli Mehmet	40	135
	Eşi	16	
	Biraderi	21	
8	Vizeli Mehmet	68	135
	Torunu	14	
	Torunu	12	
9	Karaağaçlı Kerim	32	180
	Eşi	25	

⁴⁴⁵ KA.72/10.Lef 1-7.

	Kızı	10	
	Oğlu	Yeni doğmuş	
10	Çorlulu Fatma	17	135
	Hatice	14	
	Ahmet	13	
11	Vizeli Aişe	65	90
	Torunu	6	
12	Vizeli Kadir	35	270
	Eşi	20	
	Kayınvalidesi	38	
	Kayınbiraderi	17	
	Kayınbiraderi	13	
	Kayınbiraderi	10	
13	Çorlulu Hacer	15	90
	Kız kardeşi	12	
14	Çorlulu Kadriye	16	135+45= 180
	Hemşiresi	12	
	Hemişe	10	
	Kardeşi	18 (yeni gelmiş diye not düşmüş)	
15	Vizeli Hasan	48	180
	Zevcesi	45	
	Oğlu	20	
	Oğlu	15	
16	Lüleburgazlı Hüseyin	30	180
	Zevcesi	24	
	Oğlu	1 Aylık	
	Annesi	58	
17	Lüleburgazlı Yakup (zevci Hastaneden çıkmıştır)	35	225
	Eşi	30	
	Oğlu	13	
	Oğlu	8	
	Kızı	3	
18	Çorlulu Mümine	30	180
	Kızı Emine	13	
	Kızı	12	
	Kızı	10	
19	Çatalcalı Habibe	35	225
	Kızı	14	
	Oğlu	12	
	Oğlu	7	
	Kızı	3	
20	Vizeli Fatma	30	270

	Oğlu	13	
	Oğlu	9	
	Kızı	5	
	Oğlu	3	
21	Karaagaçlı Zevcesi Hayriye	29	315
	Oğlu	10	
	Oğlu	7	
	Kızı	5	
	Kızı	1	
	Kayınvalidesi	62	
	Kız kardeşi	16	
22	Çekmeceli Kâşif	7	90
	Annesi	60	
23	Vizeli Hafize	19	180
	Oğlu	3	
	Kız kardeşi	10	
	Validesi	55	
24	Vizeli Kamile	26	315
	Oğlu	6	
	Babası	56	
	Annesi	40	
	Kız kardeşi	13	
	Kız kardeşi	12	
	Büyük Annesi	70	
25	Çatalcalı Şerife	30	225
	Oğlu	17	
	Kızı	11	
	Kızı	8	
	Babası	80	
26	Çorlulu Şerife	36	270
	Kızı	16	
	Kızı	13	
	Oğlu	10	
	Oğlu	12	
	Kayınvalidesi	70	
27	Çatalcalı Remziye	45	270
	Kızı	10	
	Kızı	8	
	Oğlu	5	
	Kızı	2	
	Kardeşi	25	
28	Vizeli Cemile	23	315
	Kızı	9	

	Babası	45	
	Annesi	40	
	Kız kardeşi	13	
	Kız kardeşi	11	
	Kız kardeşi	6	
29	Çekmeceli Fatma	30	315
	Kızı	13	
	Kızı	11	
	Oğlu	9	
	Kızı	4	
	Oğlu	1	
	Validesi	65	
30	Çorlulu Fatma	25	90
	Annesi	40	
31	Çorlulu Emine	25	135
	Oğlu	10	
	Kızı	1	
32 ⁴⁴⁶	Lüleburgazlı Mustafa	48	234
	Eşi	45	
	Oğlu	15	
	Kızı	12	
	Kızı	9	
	Oğlu	4	

Davut Paşa Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 16 Ocak 1913 tarihinde, Davut Paşa Cami şerifinde iskân edilen muhacir ailelerine nakdi yardımda bulunmuştur. Yardım, küçük büyük fark etmeksizin kişi başı yevmiye 45 kuruş olarak yapılmıştır. Ancak, yardım yapılan aileler arasında en dikkat çeken unsur, muhacir ailelerinde çok sayıda çocuğun bulunmasıdır. Bu durum, özellikle savaşın ardından göç eden ailelerin çocuklarının, hayatta kalabilmek ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına büyük bir yardıma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Nakdi yardım yapılan toplam 38 aile bulunmaktadır ve bu ailelerdeki toplam muhacir sayısı ise 180 kişidir. 180 muhacire toplamda 8.145 kuruş nakdi yardım yapılmıştır. Yardım dağıtımında, özellikle çocukların oranı yüksektir. Bu durum muhacir çocuk sorununu ortaya koymaktadır. Yardım edilen muhacirler arasında 0-18 yaş aralığında 99 çocuk vardır. Bu çocuklar yaş gruplarına göre şu şekilde kategorize edilmiştir:

⁴⁴⁶ KA.72/10.Lef 1-7.

0-2 Yaş:12 Kişi

3-6 Yaş:18 Kişi

7-12 Yaş:34 Kişi

13-18 Yaş:35 Kişi⁴⁴⁷

Bu verilere göre, muhacir ailelerinin neredeyse yarısının çocuklardan oluştuğu söylenebilir. Bu durum, Balkan Savaşları'nın sadece savaşın yetişkinleri değil, savaşın etkilerinden en çok etkilenen kesimlerden biri olan çocukları da derinden etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, savaş sonrası göç eden ailelerdeki çocuk sayısının fazla olması, dönemin en büyük sosyal sorunlarından biri olarak ortaya çıkmıştır.

Yardım süreci ise, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin organizasyonu ve düzeni çerçevesinde yapılmıştır. Yardımlar, Davut Paşa Cami şerifinde iskân edilen muhacirlere, o dönemde yerel memurlar tarafından dağıtılmıştır. Yardımlar, her muhacire eşit bir şekilde ödenmiş, ancak bazı ailelerin durumları dikkate alındığında, bazı özel durumlar kayda geçirilmiştir. Yardımlar yapılırken nakdi yardım dağıtımını yapan memurlar, yardım yapılan muhacirlerin ilgili mahalde iskân ettiklerine şahitlik ettiklerini belirterek imza atmışlardır. Ayrıca yardım yapılan ailelerin tüm fertlerine yardımı elden yaptıklarını da ilgili vesikada görmek mümkündür.

Bu süreçte, yeni doğmuş bebekler ve hastaneden yeni çıkmış çocuklar da gibi özel durumlar da deftere not edilmiştir. Yardımların doğru bir şekilde dağıtılabilmesi için, vefat eden çocuklar da listeden çıkarılmış ve ödenecek tutardan düşülmüştür. Bu, o dönemdeki yönetsel düzenin ve yardım sürecinin titiz bir şekilde işlediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, sonradan katılan çocuklar da göz önünde bulundurulmuş ve bu durum da deftere eklenmiştir. Böylece bir kişi fazladan ödeme yapılmıştır.⁴⁴⁸

Tablo 4.3. Davut Paşa Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (16 Ocak 1913)

	Ailenin Adı	Yaşları	Ödenen Miktar
1	Kırk kiliseli Mehmet	36	90
	Oğlu	11	
2	Çatalcalı Nazif	70	90
	Eşi	40	
3	Kırkkiliseli Salim	19	135

⁴⁴⁷ KA.72/11.Lef 1-11.

⁴⁴⁸ KA.72/11. Lef 2-8.

	Annesi	60	
	Oğlu	5	
4	Kırkkiliselî İbrahim	60	135
	Eşi	55	
	Oğlu	15	
5	Çatalcalı Mümin	20	135
	Eşi	15	
	Kız kardeşi	15	
6	Vizeli Emin	60	135
	Eşi	50	
	Kızı	8	
7	Havsalı Naciye	27	135
	Oğlu	1	
	Annesi	60	
8	Havsalı Zehra	40	135
	Oğlu	10	
	Oğlu	6	
9	Vizeli Gül	35	180
	Kızı	13	
	Kızı	9	
	Oğlu	17 (Sonradan Geldi diye not düşmüş)	
10	Büyükçekmeceli Fatma	40	135
	Oğlu	15	
	Oğlu	13	
11	Büyükçekmeceli Rıza	28	135
	Eşi	20	
	Kızı	0 (Yeni doğmuş)	
12	Vizeli Zeynep	50	135
	Oğlu	15	
	Oğlu	10	
13	Silivrilî Sabire	40	135
	Kızı	13	
	Oğlu	11	
14	Çorlulu Halil	60	135
	Eşi	55	
	Oğlu	18	
15	Çorlulu Yusuf	22	135
	Zevcesi	20	
	Kızı	1	
16	Havsalı Mehri	40	180
	Kızı	22	
	Kızı	10	

	Oğlu	4	
17	Çerkez köylü Hanife	50	180
	Kızı	20	
	Oğlu	18	
	Oğlu	18	
18	Kırk Kiliseli	28	180
	Eşi	25	
	Oğlu	5	
	Kızı	3	
19	Kırk Kiliseli Şaban	55	225
	Zevcesi	40	
	Oğlu	15	
	Oğlu	6	
	Kızı	5	
20	Uzun köprülü Hüseyin	35	180
	Eşi	28	
	Kız kardeşi	15	
	Oğlu	5	
21	Kırk Kiliseli İbrahim	48	180
	Eşi	33	
	Kızı	14	
	Oğlu	12	
22	Vizeli Osman	50	225
	Eşi	40	
	Oğlu	12	
	Kızı	14	
	Kızı	8	
23	Kırk Kiliseli İzzet	36	225
	Zevcesi	38	
	Oğlu	14	
	Kızı	10	
	Oğlu	12	
24	Vizeli Ali	46	225
	Eşi	30	
	Oğlu	13	
	Oğlu	8	
	Kızı	1	
25	Kırkkiliseli Ali	47	270
	Eşi	35	
	Oğlu	14	
	Oğlu	13	
	Oğlu	4	

	Oğlu		
26	Lüleburgazlı Hafız	50	270
	Eşi	45	
	Oğlu	15	
	Oğlu	10	
	Kızı	18	
	Kızı	12	
27	Vizeli Emir	40	270
	Eşi	32	
	Kızı	12	
	Oğlu	9	
	Kızı	6	
	Oğlu	6 Aylık	
28	Çorlulu Nazır	50	270
	Eşi	40	
	Oğlu	17	
	Kızı	15	
	Oğlu	13	
	Kızı	10	
29	Çorlulu Hüseyin	50	270
	Zevcesi	40	
	Oğlu	18	
	Oğlu	14	
	Oğlu	16	
	Oğlu	10	
30	Babaeskili Hüseyin	50	270
	Eşi	45	
	Oğlu	12	
	Kızı	15	
	Kızı	8	
	Kızı	6	
31	Vizeli Hasan	26	315
	Eşi	26	
	Oğlu	12	
	Kızı	9	
	Oğlu	7	
	Kızı	2	
	Hemşiresi	23	
32	Kırk kiliseli İsmail	45	315
	Eşi	32	
	Oğlu	19	

	Oğlu	11	
	Kızı	8	
	Oğlu	7	
	Kız kardeşi	20	
33	Babaeskili Ali	80	315
	Eşi	72	
	Oğlu	35	
	Gelini	30	
	Oğlu	6	
	Kızı	9	
	Kızı	2 Aylık	
34	Nuriye	60	315
	Gelini	40	
	Gelinin Kızı	25	
	Torunu	8	
	Torunu	10	
	Torunu	3	
	Torunu	5	
35	Vizeli Mustafa	46	360
	Eşi	36	
	Oğlu	20	
	Kızı	16	
	Kızı	14	
	Kızı	7	
	Annesi	70	
	Oğlu	1	
36	Çeşanlı Hamza	36	360
	Eşi	20	
	Kızı	5	
	Kızı	1	
	Kayınbiraderi	26	
	Kayınbiraderinin eşi	20	
	Kızı	1	
	Kayınbiraderi	18	
37	Tekfurdağlı Hasan	45	450
	Eşi	30	
	Oğlu	15	
	Oğlu	12	
	Oğlu	9	
	Kızı	5	
	Kızı	3	

	Annesi	65	
	Kayınvalidesi	65	
	Oğlu Yeni Doğmuş	0	
38 ⁴⁴⁹	Kırkkiliselî Mehmet	40	
	Eşi	30	
	Kızı	15	
	Kız kardeşi	16	
	Oğlu	6	
	Oğlu	3	
			315

Cambaza Cami 'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 27 Ocak 1913 tarihinde Cambazya Camisi'ne yerleştirilen muhacirlere nakdi yardımda bulunmuştur. Cambazya Camisi'nde iskân olunan 14 muhacir aileye mensup 71 muhacire toplam 3.024 kuruş nakdi yardım yapılmıştır. Bu yardımın 42'si, 0-18 yaş arasındaki muhacir çocuklara yapılmıştır. Bu çocuklar yaş gruplarına göre şu şekilde kategorize edilmiştir:

0-2 Yaş: 4 Kişi

3-6 Yaş: 5 Kişi

7-12 Yaş: 20 Kişi

13-18 Yaş: 13 Kişi ⁴⁵⁰

Yardımlar, diğer camilerdeki uygulamalara benzer şekilde belirli kurallar çerçevesinde yapılmıştır. Cambazya Camisi'nde yardım alacak muhacirlerin isimleri deftere yazılmakta ve bunların burada iskân olduklarına dair memurlar şahitlik ettiklerine dair imza atarak, dağıtımına başlamaktadır. Bu şekilde yapılan yardımlar, her muhacire eşit miktarda yevmiye olarak dağıtılmasına özen gösterilmiştir. Cambazya Camisi'nde genellikle kişi başı 48 kuruşluk yevmiye verilmiştir. Ancak bazı özel durumlarda, bu miktarın üzerinde ödeme yapıldığı tespit edilmiştir.

Örneğin, Vizeli muhacir Kadir'in ailesi 6 kişiden oluşmaktaydı ve bu aileye verilmesi gereken toplam yevmiye miktarı 288 kuruş olması gerekirken, bu aileye yalnızca 240 kuruş

⁴⁴⁹ KA.72/11.Lef 1-11.

⁴⁵⁰ KA.72/12. Lef 1-3.

ödenmiştir.⁴⁵¹ Diğer bir örnek olarak, Çorlu muhacirlerinden İbrahim'in ailesi 6 kişi olmasına rağmen, ödenmesi gereken 288 kuruş yerine 336 kuruş ödeme yapılmıştır.⁴⁵²

Sonuç olarak, Cambazya Camisi'nde yapılan yardımlar, belirli kurallara ve denetimlere dayalı olarak yapılmıştır. Yardım alacak kişilerin deftere kaydedilmesi, vefat eden ya da hastaneye kaldırılan kişiler için bu kaydın düzeltilmesi, ödeme yapılmaması gibi kontrollerle sistemli bir şekilde yürütülmüştür. Böylece yardımların düzenli ve adil bir şekilde dağıtılması sağlanmıştır.

Tablo 4.4. Cambaza Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (27 Ocak 1913)

	Ailenin Adı	Yaşları	Verilen Miktar
1	Vizeli Kadir	25	240
	Eşi	20	
	Kayınvalidesi	38	
	Kayınbiraderi	17	
	Kayınbiraderi	12	
	Kayınbiraderi	10	
2	Çorlulu Hacer	15	96
	Kız kardeşi	12	
3	Çorlulu Hasan	16	192
	Kız kardeşi	12	
	Kız kardeşi	10	
	Erkek kardeşi	18	
4	Vizeli Hasan	48	192
	Eşi	45	
	Oğlu	20	
	Oğlu	15	
5	Lüleburgazlı Hüseyin	30	144 Kuruş Almış (ölen çocuk için vermemiş)
	Eşi	24	
	Oğlu (sonradan vefat yazılmış)	Bir Aylık	
	Annesi	58	
6	Lüleburgazlı Yakup	38 (Hastaneden gelmiştir diye Not)	240
	Zevcesi	30	
	Oğlu	13	
	Oğlu	8	
	Kızı	3	
7	Vizeli Ahmet'in eşi	26	288

⁴⁵¹ KA.72/12. Lef 1.

⁴⁵² KA.72/12. Lef 1-2.

	Oğlu	6	
	Kayınpederi	56	
	Kayınvalidesi	40	
	Baldızı	13	
	Baldızı	12	
	Büyük kayınvalidesi	70 (vefat)	
8	Çorlulu Fatma	30	336
	Kızı	13	
	Kızı	11	
	Oğlu	9	
	Kızı	3	
	Oğlu	1	
9	Çatalcalı Şerife	30	240
	Oğlu	17	
	Kızı	11	
	Kızı	8	
	Kayınpederi	70	
10	Çorlulu Şerife	36	288
	Kızı	16	
	Kızı	13	
	Oğlu	10	
	Oğlu	12	
	Annesi	70	
11	Çorlulu Zekiye	35	
	Kızı	10	
	Kızı	8	
	Oğlu	5	
	Kızı	2	
	Kardeşi	25	
12	Vizeli Habibe	23	336
	Kızı	9	
	Babası	45	
	Annesi	40	
	Kızı kardeşi	13	
	Kız kardeşi	11	
	Kız kardeşi	6	
13	Çorlulu Fatma	25	96
	Annesi	40	
	Çorlulu Emine	25	144
	Oğlu	10	
	Kızı	1	
14 ⁴⁵³	Çorlulu Mümüne	30	192
	Kızı	13	

⁴⁵³ KA.72/12. Lef 1-3.

	Kızı	12	
	Kızı	10	

Cerrah Paşa Cami'nde Muhacir Aileler ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 27 Ocak 1913 tarihinde Cerrah Paşa Cami'nde iskân edilen 92 muhacir aileye nakdi yardım yapmıştır. Bu yardımdan toplam 309 kişi istifade etmiş ve kişi başına genellikle 48 kuruş ödenmiştir. Toplam ödeme miktarı ise; 15.509 kuruştur.⁴⁵⁴ Ancak, ödeme tutarları incelendiğinde bazen eksik ya da fazla ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Yardım dağıtımı, muhacir ailelerin Cerrah Paşa Cami'nde ikamet ettiklerine dair yetkili memurların beyanı ve imzası ile gerçekleşmiştir.⁴⁵⁵

Yardım almak için, diğer mahallerde olduğu gibi muhacir aile bireylerinin ödeme yapılacak mahalde hazır bulunması gerekmektedir. Eğer bir aile bireyi ödemenin yapıldığı mahalde hazır değilse, o birey için ödeme yapılmamaktaydı. Bununla birlikte, bazı aileler, çocuklarını bulundukları yerden ayrı olsalar bile, listeye yazdırarak onların adına para almaya çalışmışlardır. Örneğin, Babaeskili Zeynep'in 16 yaşındaki oğlu, listede yer almasına rağmen taşrada olduğuna dair not düşülerek ödeme yapılmamıştır. Ödeme yalnızca, yardımın yapıldığı yerde hazır bulunan aile bireylerine yapılmıştır.⁴⁵⁶

Defterde yapılan incelemede, muhacir ailelerin, vefat eden çocuklarını listeye yazdırdıkları anlaşılmaktadır. Ancak, bu durum yetkililer tarafından fark edilmiş ve vefat eden çocuklar için ödeme yapılmamıştır. Listeye yazdırılan vefat eden çocukların çoğunluğu 0-2 yaş aralığındadır. Örnek olarak, Babaeskili Recep'in 9 aylık oğlu, Kırkkiliseli Hüseyin'in 1,5 yaşındaki oğlu ⁴⁵⁷, Kırkkiliseli Ahmet'in 6 yaşındaki oğlu, Kırkkiliseli İdris'in 6 aylık kızı ⁴⁵⁸, Kırkkiliseli Hasan'ın 3 yaşındaki oğlu, Babaeskili İbrahim'in 5 aylık kızı ve Lüleburgazlı Mehmet'in 3 yaşındaki oğlu, ödeme listesinde yer almış, ancak bu çocuklar vefat etmiş oldukları için memurlar tarafından “vefat” notu düşülerek ailelerine söz konusu çocuklar için ödeme yapılmamıştır.

⁴⁵⁴ KA.72/13. Lef 1-15.

⁴⁵⁵ KA.72/13. Lef 7.

⁴⁵⁶ KA.72/13.

⁴⁵⁷ KA.72/13. Lef 6-7.

⁴⁵⁸ KA.72/13. L.

Yapılan yardımla ilgili defterde, 92 aileden toplamda 309 muhacir yer almakta olup bunların 180'i 0-18 yaş arası çocuklardır. Bu çocukların yaş gruplarına göre dağılımı ise şu şekildedir:

0-2 Yaş: 25 çocuk

3-6 Yaş: 32 çocuk

7-12 Yaş: 65 çocuk

13-18 Yaş: 58 çocuk

Defterde yer alan bilgilere göre, muhacir ailelerin çocuklarının yaş durumu ve ödeme yapılan ailelerin durumu doğru bir şekilde kontrol edilmiştir. Vefat eden veya hastanede olan çocuklar için ödeme yapılmadığı, bu süreçlerin dikkatlice izlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, ödeme işlemleri sırasında ailelerin zaman zaman sahtecilik yaparak çocuklarını ödeme listesine dâhil etmeye çalıştıkları, ancak memurlar tarafından bu tür durumların tespit edilerek ödemelerin doğru bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 4.5. Cerrah Paşa Cami'nde Muhacir Aileler ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (27 Ocak 1913)

	Ailenin Adı	Ailedekilerin Yaşı	Ödenen Miktar
1	Karaağaçlı Hüsmen (Hastanededir diye not düşmüş)	65	48
2	Midyeli Mehmet	24	48
3	Kırkkiliseli Mehmet	60	48
4	Çorlulu Necmiye	22	48
5	Çorlulu Adile	56	48
6	Lüleburgazlı Mustafa	18	96
	Kız kardeşi	10	
7	Kırkkiliseli Ali	40	144
	Eşi	35	
	Oğlu	12	
8	Silivrilili Nefise	30	96
	Kızı	8	
9	Kırkkiliseli Ahmet	70	144
	Eşi	60	
	Oğlu	12	
10	Hayriye Hanım	35	144
	Oğlu	14	
	Oğlu	14	
11	Kırkkiliseli Ahmet	35	144
	Eşi	25	

	Kayınvalidesi	50	
12	Babaeskili Necip	18	144
	Eşi	20	
	Kızı	3	
13	Vizeli Ahmet	60	144
	Eşi	50	
	Oğlu	15	
14	Babaeskili Osman	18	144
	Eşi	17	
	Erkek Kardeşi	15	
15	Lüleburgazlı Mehmet (Hastanede)	65	144
	Gelini Fethiye	35	
	Torunu	4	
	Torunu	2	
16	Kırkkiliseli Emin	50	192
	Eşi	45	
	Oğlu	15	
	Kızı	7	
17	Babaeskili Zeynep	45	144
	Oğlu	16 (Taşrada)	
	Kızı	14	
	Oğlu	10	
18	Lüleburgazlı Rüstem	25	192
	Kız kardeşi	22	
	Annesi	48	
	Yeğeni	2	
19	Lüleburgazlı Ahmet	50	240
	Eşi	40	
	Kerimesi	10	
	Oğlu	5	
	Oğlu	17	
20	Kırkkiliseli Hasan	20	192
	Eşi	18	
	Annesi	60	
	Erkek kardeşi	8	
21	Kırkkiliseli Rifat	60	240
	Eşi	44	
	Kızı	18	
	Kızı	13	
	Oğlu	8	
22	Kırkkiliseli Hasan	48	240
	Eşi	35	
	Kızı	18	
	Kızı	10	
	Oğlu	13	
23	Kırkkiliseli Hüseyin	60	240

	Eşi	45	
	Oğlu	14	
	Oğlu	11	
	Oğlu	6	
24	Kırkkiliseli Yaşar	40	240
	Eşi	30	
	Oğlu	13	
	Oğlu	10	
	Kızı	2	
25	Kırkkiliseli Hasan Bin Hüseyin	80	190
	Gelini	18	
	Oğlu	17	
	Kızı	10	
26	Kırkkiliseli Halil	50	288
	Eşi	35	
	Kızı	18(vefat etmiş)	
	Kızı	15	
	Oğlu	13	
	Oğlu	10	
	Oğlu	8 Aylık	
27	Kırkkiliseli Nail	35	330
	Eşi	32	
	Baldızı	27	
	Kayınvalidesi	55	
	Kayınbiraderi	17	
	Kız kardeşi	1	
	Oğlu	7	
28	Vizeli Seyyare	25	144
	Oğlu	6	
	Oğlu	5	
29	Kırk kiliseli Fatma	28	240
	Erkek kardeşi	14	
	Oğlu	10	
	Kız kardeşi	8	
	Annesi	60	
30	Kırkkiliseli Saffet	22	144
	Oğlu Ali	6	
	Annesi	60	
31	Kırkkiliseli Selim	30	336
	Annesi	60	
	Hemşiresi	18	
	Hemşiresi	14	
	Kızı	10	
	Oğlu	8	
	Oğlu	4	
32	Kırkkiliseli Fatma	32	144
	Oğlu	13	

	Validesi	40	
33	Kırk kiliseli Aişe	22	144
	Oğlu	2	
	Kerimesi	2	
34	Ahmet Rukiye	25	48
35	Vizeli Afife	20	48
36	Kırkkiliseli Zehra	25	48
37	Çorlulu Fatma	60	48
38	Kırkkiliseli Fatma	60	48
39	Kırkkiliseli Fatma	70	48
40	Ahmet Saniye	18	96
	Oğlu	2	
41	Babaeskili Habibe	30	48
	Oğlu	9 Aylık (vefat)	
42	? Mukadder	25	96
	Oğlu	3	
43	Kırkkiliseli Şefika	18	96
	Pederi	48	
44	Vizeli Zayide	58	96
	Kardeşi	18	
45	Çorlulu İsmihan	62	96
	Erkek Kardeşi	18	
46	Çatalcalı Rafiye	60	96
	Kız kardeşi	12	
47	Kırkkiliseli Hüsna	22	144
	Kızı	6	
	Kızı	2	
48	Mesude	33	144
	Oğlu	12	
	Kızı	10	
49	Çorlulu Adile	56	48
50	Kırkkiliseli Sebile	60	48
51	Çorlulu Abide	10	96
	Annesi	60	
52	Çorlulu Hüsna	25	144
	Oğlu	7	
	Oğlu	5	
53	Kırkkiliseli Hüsna	22	144
	Kızı	6	
	Kızı	2	
54	Mesude	33	144
	Oğlu	12	
	Kızı	10	
55	Kıkkiliseli Ganime	30	144
	Kızı	13	

	Kızı	10	
56	Çatalcalı Asiye	40	144
	Kızı	18	
	Oğlu	15	
57	Çorlulu Gülfer	30	144
	Oğlu	10	
	Kızı	6	
58	Vizeli Şerife	25	144
	Kızı	10	
	Oğlu	2	
59	Vizeli Zehra	23	144
	Oğlu	5	
	Oğlu	1.5 yaşında	
60	Babaeskili Fevziye	25	96
	Kız kardeşi	12	
61	Kırkkiliseli Habibe	25	96
	Kızı	5	
	Oğlu	1.5 yaşında (vefat)	
62	Kırkkiliseli Fatma	40	144
	Kızı	18	
	Oğlu	8	
63	Bahriye	20	144
	Kız kardeşi	30	
	Kız kardeşinin oğlu	9	
64	Kırkkiliseli Şerife	28	196
	Oğlu	11	
	Oğlu	3	
	Kızı	12	
65	Çorlulu Seniha	30	196
	Oğlu	12	
	Kızı	10	
	Oğlu	6	
66	Çatalcalı Münevver	60	196
	Kızı	27	
	Torunu	8	
	Torunu	6	
67	Kırkkiliseli Kazım	30	240
	Oğlu	10	
	Annesi	50	
	Kız kardeşi	25	
	Kız kardeşi	15	
68	Vizeli Hatice	28	196
	Oğlu	14	
	Kızı	13	
	Kızı	2	

69	Vizeli Behiye	30	196
	Kızı	14	
	Oğlu	12	
	Oğlu	7 Aylık	
70	Kırkkiliseli Aişe	30	196
	Kızı	10	
	Kızı	5	
	Torunu	2	
71	Çorlulu k(?)	35	196
	Kızı	12	
	Oğlu	10	
	Kızı	6	
72	Kıkkiliseli Aişe	27	144
	Kızı	8	
	Oğlu	6 (Vefat) ⁴⁵⁹	
	Annesi	50	
73	Vizeli Zevcesi	30	196
	Oğlu	8	
	Oğlu	4	
	Kızı	1.5	
74	Vizeli Şerife	26	196
	Oğlu	8	
	Kızı	4	
	Oğlu	2	
75	Çorlulu Aişe	35	196
	Kızı	13	
	Kızı	11	
	Oğlu	7 Aylık	
76	Karaağaçlı Aişe	25 (Hastaneden Yeni gelmiştir)	196 (KA.72/13.8)
	Oğlu	11	
	Oğlu	7(Hastane)	
	Oğlu	4 (Hastaneden yeni gelmiştir)	
	Babası	70	
77	Mehmet Nesibe	35	240
	Oğlu	11	
	Oğlu	8	
	Kızı	6	
	Kızı	1	
78	Kırkkiliseli Şefika	25	196
	Oğlu	6	
	Oğlu	4	
	Kızı	6 Aylık (vefat)	

⁴⁵⁹ KA.72/13. Lef 7.

	Erkek kardeşi	15	
79	Çatalcalı Esma	30	240
	Kızı	15	
	Kızı	13	
	Oğlu	8	
	Kızı	1	
80	Kırkkiliseli Süleyman Bin Sami'nin Zevcesi Emine	30	240
	Oğlu	13	
	Kızı	11	
	Oğlu	5	
	Kızı	8 Aylık	
81	Lüleburgazlı Hayriye	22	240
	Kızı	4	
	Oğlu	2	
	Annesi	55	
	Kız kardeşi	-	
82	Kırkkiliseli Şadiye	45	196
	Oğlu	3 (Vefat)	
	Kızı	5	
	Kız kardeşi	18	
	Erkek kardeşi	13	
83	Vizeli Farah	45	240
	Kız kardeşi	18	
	Kız kardeşi	15	
	Erkek kardeşi	17	
	Erkek kardeşi	12	
84	Çorlulu Fatma	30	240
	Oğlu	12	
	Oğlu	9	
	Oğlu	4	
	Kızı	3	
85	Lüleburgazlı Hasibe	35	196
	Oğlu	15	
	Oğlu	10	
	Kızı	8	
	Oğlu	3 (Vefat)	
86	Babaeskili Fatma	20	240
	Kızı	5 Aylık (vefat)	
	Babası	55	
	Erkek Kardeşi	15	
	Kız Kardeşi	12	
	Erkek Kardeşi	26	
87	Babaeskili Şaziye	18	288
	Babası	50	

	Annesi	50	
	Erkek kardeşi	15	
	Erkek kardeşi	12	
	Kız kardeşi	12	
88	Vizeli Hatice	28	288
	Oğlu	15	
	Oğlu	12	
	Oğlu	9	
	Kızı	4	
	Babası	60	
89	Çorlulu Zeynep	37	240
	Oğlu	14	
	Oğlu	8	
	Kızı	10	
	Kızı	5	
90	Kırkkiliseli Kerim	50	288
	Eşi	40	
	Erkek Kardeşi	17	
	Erkek Kardeşi	15	
	Kız Kardeşi	11	
	Kız kardeşi	8 Aylık	
91	Kırkkiliseli İbrahim Bin Halil'in Zevcesi Hanife	20	144
	Oğlu İsmail	30	
	Kızı Fatma	Yeni doğmuş	
92 ⁴⁶⁰	Kırkkiliseli Mustafa	50	240
	Eşi	40	
	Kızı	20	
	Kızı	12	
	Kızı	11	

Kadırga Cami 'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 13 Ocak 1913 tarihinde Kadırga Cami şerifinde iskân edilen 7 muhacir ailesine nakdi yardımda bulunmuştur. Yardım, toplamda 40 muhacire yapılmış ve 1900 kuruşluk ödeme gerçekleştirilmiştir. Yardım miktarı, her bir kişiye 45 kuruş olarak belirlenmiştir. Ödemelerde, yaş farkı gözetilmeksizin her bireye eşit miktarda ödeme yapılmıştır; yani, küçük-büyük ayrımı yapılmadan tüm yardımlar kişi başı aynı miktarda olmuştur.

Yardım yapılmadan önce, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin memurları, bu yardımın doğru şekilde ve adil bir biçimde dağıtılabilmesi için bir ön kontrol yapmışlardır. Yardım alacak

⁴⁶⁰ KA.72/13. Lef 1-15 (15-31 Kânunusani 1328 yevmiyeleri yani 15 günlük yevmiye).

kişilerin, tıpkı diğer iskân yerlerinde olduğu gibi, Kadirga Cami'nde iskân ettiklerine dair şahitlik yapmaları ve bu şahitliği deftere imza atarak onaylamaları gerekmektedir. Bu uygulama, yardım sürecinin düzenli ve kontrollü bir şekilde ilerlemesini sağlamıştır. Yardım memurları, her bir muhacir aileyi ve bireyi detaylı bir şekilde kaydetmiş, ancak yalnızca iskân edilen mahalde ikamet edenler yardımdan faydalanabilmiştir. Yardım aşaması, bu imza işlemi tamamlandıktan sonra başlatılmıştır.

Yapılan 1900 kuruşluk nakdi yardımın dağıtıldığı 40 kişilik muhacir grubunda, 0-18 yaş arasındaki muhacir çocuk sayısı toplamda 24'tür. Bu da muhacir ailelerinin çoğunluğunu çocukların oluşturduğunu ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımlarının çocuklar için de önemli olduğunu gösterir. Yardımların, bu yaş grubundaki çocuklar da dâhil olmak üzere her bireye eşit şekilde dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

Muhacir çocukların yaşları, farklı gruplar altında kategorize edilmiştir. Çocukların yaş aralıklarına göre dağılımı şu şekildedir:

0-2 Yaş: 3 çocuk

3-6 Yaş: 4 çocuk

7-12 Yaş: 10 çocuk

13-18 Yaş: 7 çocuk⁴⁶¹

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yaptığı yardımları yalnızca ihtiyaç sahiplerine ulaştırmakla kalmamış, aynı zamanda bu yardımların adil bir şekilde dağıtılmasını da sağlamıştır. Yardımların, her bir muhacir ailesine aynı miktarda verilmesi, Cemiyet'in eşitlik ilkesine ne kadar bağlı olduğunu gösterir. Kişi başı 45 kuruş gibi belirli bir ödeme yapılması, yardımın miktarını netleştirmiş ve herhangi bir karışıklığa yer bırakmamıştır. Yardımların dağılmasında yaş farkı gözetilmemesi, yani küçük ve büyük arasında ayırım yapılmaması, toplumun her kesiminin eşit bir şekilde bu yardımdan faydalandığını gösterir.

⁴⁶¹ KA.72/14, Lef 1-2.

**Tablo 4.6. Kadirga Cami’nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar
(13 Ocak 1913)**

	Ailenin Adı	Ailedekilerin Yaşları	Ödenen Miktar
1	Karatavalı Abdi	35	180
	Eşi	30	
	Oğlu	6	
	Kızı	10	
2	Koçanalı Mustafa	39	180
	Eşi	30	
	Oğlu	11	
	Kızı	18	
3	Koçanalı Mustafa	40	450
	Eşi	30	
	Oğlu	9	
	Kızı	20	
	Kızı	18	
	Kızı	14	
	Kızı	12	
	Kızı	11	
	Kızı	1	
	Kızı	5	
4	Sadri	60	135
	Oğlu	42	
	Torunu	13	
5	Koçanalı Saadettin	46	360
	Eşi	40	
	Oğlu	8	
	Oğlu	2	
	Kızı	20	
	Kızı	15	
	Kızı	13	
	Kızı	10	
6	Selanikli Yahya Bin Murtaza	65	370
	Eşi	60	
	Oğlu	15	
	Oğlu	10	
	Kızı	10	
	Oğlu	3	

7 ⁴⁶²	Koçanalı Ali	36	225
	Eşi	30	
	Oğlu	9	
	Oğlu	5	
	Oğlu	2	

Hubyar Cami 'inde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar.

14 Ocak 1913 tarihinde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Hubyar Cami 'nde iskân edilen 35 muhacir ailesinden 114 kişiye günlük 45 kuruş olarak, toplam 5040 kuruş nakdi yardım yapılmıştır. Yardımlar, her bir muhacir için eşit şekilde küçük büyük ayrımı yapılmadan ödenmiştir.

Öne çıkan önemli bir nokta, bu 114 kişilik muhacir topluluğu arasında, 0-18 yaş arasında toplamda 69 muhacir çocuğun bulunmasıdır. Bu, çocukların genel muhacir topluluğu içinde ne kadar büyük bir yer tuttuğunu gösterir. Çocuklar, yaş gruplarına göre şu şekilde kategorize edilmiştir:

0-2 Yaş: 8 çocuk

3-6 Yaş: 15 çocuk

7-12 Yaş: 27 çocuk

13-18 Yaş: 19 çocuk⁴⁶³

Özellikle 7-12 yaş arası çocukların sayısının 27 olmasını, bu yaş grubunun bu camide nüfus içindeki yüksek oranını gösterir.

Muhacir çocuklarının, toplumun geleceği için taşıdığı önemin farkında olarak, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yardımlarını bu yaş grubuna özellikle yoğunlaştırmıştır. Yardım yapılan çocuk sayısının bu kadar fazla olması, onların temel ihtiyaçlarını karşılamada zorluk çeken aileler için önemli bir destek anlamına gelir. Yardımda bulunan muhacir çocuklarının eğitim, sağlık ve temel yaşam ihtiyaçları açısından en kırılgan grupta yer aldıkları dikkate alındığında, bu yardımların ne kadar önemli olduğu açıkça görülmektedir.

⁴⁶² KA.72/14.Lef 1-2.

⁴⁶³ KA.72/15. Lef 1-6.

**Tablo 4.7. Hubyar Cami’inde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar
(14 Ocak 1913)**

	Ailenin Adı	Yaşları	Ödenen Miktar
1	Çatalcalı Gülsüm	16	45
2	Vizeli Receb Emine	10	45
3	Çorlulu Fâtıma	70	45
4	Tekfurdağlı Ali	60	45
5	Kırkkiliseli Zehrâ	16	45
6	Kırkkiliseli Zeliha	20	45
7	Kırkkiliseli Hanîfe	40	90
	Kız kardeşi	12	
8	Çatalcalı Şefika	40	90
	Kız kardeşi	15	
9	Silivrilî Zehrâ	20	90
	Kızı	15 aylık	
10	Kırkkiliseli Aliyye	20	90
	Kızı	2	
11	Çatalcalı Ayşe	18	90
	Görümcesi	13	
12	Çorlulu Firdevs	21	90
	Oğlu	1	
13	Çatalcalı Hatice	26	135
	Oğlu A	4	
	Kızı Ayşe	Yeni Doğmuş	
14	Kırkkiliseli Ayşe	30	135
	Kızı	9	
	Kızı	7	
15	Çorlulu Havva	27	135
	Oğlu	11	
	Oğlu	7	
16	Kırkkiliseli Fâtıma	19	135
	Oğlu	1	
	Kardeşi	15	
17	Esmâ	25	135
	Oğlu	9	
	Kızı	9 Aylık	
	Annesi (Hastanededir)	40	
18	Tekfurdağlı Nisa	33	180
	Kızı	11	
	Kızı	7	
	Oğlu	3	
19	Vizeli Ayşe	25	180
	Babası	60	
	Annesi	57	
	Kız kardeşi	18	

20	Tekfurdağı Şâdiye	24	180
	Oğlu	10	
	Kızı	8	
	Annesi	7	
21	Çatalcalı Şâhsenem	28	225
	Oğlu	13	
	Kızı	10	
	Oğlu	6	
	Kızı	3	
22	Çorlulu Rukiye	33	225
	Oğlu	13	
	Kızı	10	
	Oğlu	6	
	Oğlu	1	
23	Çerkesköylü Kâmile	40	225
	Annesi	26	
	Görümcesi	12	
	Görümcesi	8	
	Oğlu	5	
24	Çatalcalı Vasfiye	25	270
	Oğlu	8	
	Kızı	5	
	Kız kardeşi	15	
	Erkek kardeşi	18	
	Annesi	40	
25	Tekfurdağı Şâdiye	24	180
	Oğlu	10	
	Kızı	8	
	Annesi	7	
26	Vizeli Fâtıma	70	315
	Gelini	35	
	Torunu	14	
	Torunu	12	
	Torunu	9	
	Torunu	7	
	Torunu	3	
27	Vizeli Fethiye	23	405
	Kızı	6	
	Oğlu	4	
	Kayınvalidesi	50	
	Görümcesi	13	
	Büyükannesi	70	
	Büyük pederi	75	
	Görümcesi	30	
	Görümcesinin oğlu	6	
28	Çatalcalı Rukiye	50	225
	Kız kardeşi	20	

	Kız kardeşi	18	
	Erkek Kardeşi	15	
	Erkek Kardeşi	13	
	Midyeli Muhibbe	60	
29	Çorlulu İbrahim	40	225
	Eşi	26	
	Kızı	12	
	Oğlu	8	
	Oğlu	5	
30	Çatalcalı Rukiye	30	180
	Oğlu	18	
	Oğlu	14	
	Oğlu	12	
31	Çorlulu Meyra	30	180
	Oğlu	5	
	Kızı	4	
	Kızı	1	
32	Vizeli Melek	33	180
	Oğlu	15	
	Kızı	12	
	Kızı	6	
33	Çorlulu Ahmet	60	90
	Eşi	55	
34	Çorlulu Hamide Haseki Hastanesinde yaralı	30	45
35 ⁴⁶⁴	Tekfurdağı Şefika	60	45

Çavuşzade Cami 'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 15 Ocak 1913 tarihinde Çavuşzade Cami'sinde iskân edilen 10 muhacir ailesine toplamda 42 kişiye, 45 kuruş nakdi yardımda bulunmuştur. Yardım miktarı toplamda 1845 kuruş olarak belirlenmiş ve bu ödemeler her bir aile ferdine eşit şekilde dağıtılmıştır. Yardım yapılan muhacirler arasında, 0-18 yaş arasındaki çocukların sayısı oldukça dikkat çekicidir. Çocuklar, muhacir grubu içinde önemli bir yer tutmakta olup, yapılan yardımların büyük kısmı bu yaş grubuna yöneltilmiştir.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımları, belirli bir düzene ve titizliğe dayanarak yapılmıştır. Yardımlar başlamadan önce, Hilal-i Ahmer Cemiyeti memurları, muhacirlerin bu mahalde iskân olduklarına dair deftere imza atarak onay vermişlerdir. Bu süreçte, her bir muhacir bireyinin nakdi yardımı alacak kişi olarak orada hazır bulunması gerekiyordu. Yardım almak isteyen her birey, memurlar tarafından bizzat görülüp doğrulandıktan sonra

⁴⁶⁴ KA.72/15. 1-6.

yardımlarını alabilmiştir. Bu şekilde, sadece fiziksel olarak mevcut olanlar yardımdan faydalanabilmiştir. Yardımların doğru kişilere ulaşabilmesi için bu dikkatli ve özenli yaklaşım, ödeme sürecinin düzgün işlenmesini sağlamıştır.

Öne çıkan en önemli noktalardan biri, bu 42 kişilik muhacir grubunun içinde 25 muhacir çocuğun bulunmasıdır. Çocukların bu kadar büyük bir oranda yer alması, özellikle yardım süreçlerinin büyük kısmının çocuklar için yapıldığını gösteriyor. Yardımların, ailelerin çocuklarına odaklanması, Cemiyet'in sosyal sorumluluk bilincinin bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir. Yardım yapılan 25 çocuk, yaş gruplarına göre şu şekilde dağıtılmıştır:

0-2 Yaş: 6 çocuk

3-6 Yaş: 8 çocuk

7-12 Yaş: 7 çocuk

13-18 Yaş: 4 çocuk

Bu veriler, 0-18 yaş arası çocukların oranının yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle küçük yaş grubundaki çocuklar, toplumun en savunmasız bireyleri olarak öne çıkar. Bu yaş gruplarındaki çocukların, aileleriyle birlikte daha fazla yardıma ihtiyaç duydukları aşikârdır. Yardımlar, onların hayati gereksinimlerini karşılamak için büyük bir öneme sahiptir.⁴⁶⁵

Tablo 4.8. Çavuşzade Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (15 Ocak 1913)

	Ailenin Adı	Yaşları	Ödenen Miktar
1	Lüleburgazlı Sünbül	60	135
	Gelini	25	
	Torunu	10	
2	Çorlulu Gülizar	23	45+45
	Akpınarlı Fatma	70	
3	Çorlulu Emine	30	135
	Oğlu	10	
	Oğlu	5	
	Kızı	9 Aylık	
4	Çatalcalı Emine	24	180
	Oğlu	8	
	Kızı	6	
	Kızı	1	

⁴⁶⁵ KA.72/16. Lef 1-2.

5	Çorlulu Leyla	26	180
	Oğlu	8	
	Kızı	4	
	Kayınvalidesi	60	
6	Çorlulu Kerime	30	225
	Kızı	12	
	Kızı	6	
	Kayınpederi	60	
	Kız kardeşi	12	
7	Çorlulu Fatma	30	225
	Oğlu	13	
	Kızı	6	
	Oğlu	5	
	Oğlu	9 Aylık	
8	Çorlulu Hayriye	45	225
	Eşi	35	
	Kızı	13	
	Oğlu	6	
	Oğlu	10 Aylık	
9	Çorlulu Ayşe	25	225
	Oğlu	10	
	Kızı	1	
	Görümcesi	15	
	Kayınvalidesi	55	
10 ⁴⁶⁶	Çorlulu Hayrullah	45	225
	Eşi	35	
	Kızı	13	
	Oğlu	6	
	Oğlu	10 aylık	

Bekir Paşa Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 15 Ocak 1913 tarihinde Bekir Paşa Cami'inde iskân olunan muhacir ailelere de nakdi yardım yapmıştır. Bekir Paşa Cami Şerifi'nde iskân edilen 12 aileden 46 muhacir kişi, toplamda 1950 kuruş nakdi yardım almıştır. Yardımlar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti memurları tarafından, belirli bir kurala göre dağıtılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti memurları, muhacirlerin bu mahalde iskân olduklarını şahitlik ederek belirten bir defter imzası almış ve ardından yardımları dağıtmaya başlamıştır. Yardımlar, muhacirlerin her birine eşit olarak, 45 kuruş şeklinde dağıtılmıştır. Ancak, vefat etmiş aile üyeleri de bazen listeye dâhil edilmiştir. Yardım almaya hak kazanan muhacirlerin,

⁴⁶⁶ KA.72/16.1-2.

vefat eden yakınlarını listeye ekledikleri gözlemlenmiştir. Örneğin, Kırkkiliseli Hüseyin'in 5 yaşındaki oğlu, defterde kayıtlı olsa da çocuğun vefat ettiği notu düşülerek, bu kişiye ödeme yapılmamıştır. Bu durum, yardımların doğru kişilere verilmesi amacıyla memurlar tarafından dikkatle takip edilmiştir.

Diğer taraftan, Kırkkiliseli Hasan'ın 4 kişilik ailesine, toplamda 180 kuruş ödeme yapılması gerekirken, 195 kuruş nakdi yardım yapılmıştır. Bu fazla ödeme, bir hata ya da yanlışlık sonucu meydana gelmiş olabilir. Bu farklı ödemenin neden yapıldığına dair bir bilgi notu paylaşılmamıştır.

Bekir Paşa Cami'inde iskân edilen 12 aileden 47 fert bulunmakta olup, bunlar arasında 0-18 yaş arasındaki 23 muhacir çocuk yer almaktadır. Çocuklar, muhacir grubunun önemli bir kısmını oluşturduğundan, yardımların büyük bir kısmı bu yaş grubuna yapılmıştır. Yardım yapılan 23 çocuk, yaş gruplarına göre şu şekilde dağıtılmıştır:

0-2 Yaş: 3 çocuk

3-6 Yaş: 5 çocuk

7-12 Yaş: 9 çocuk

13-18 Yaş: 6 çocuk⁴⁶⁷

Bu veriler, özellikle küçük yaş gruplarındaki çocukların sayısının fazla olduğunu ve yardımların çoğunlukla onlara yapıldığını gösteriyor. Çocuklar, toplumun en savunmasız ve korunmaya en çok ihtiyaç duyan kesimidir, bu yüzden yapılan yardımların çoğunlukla onlara odaklanması anlaşılabilir bir durumdur.

Tablo 4.9. Bekir Paşa Cami'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (15 Ocak 1913)

	Ailenin Adı	Yaşları	Ödenen Miktar
1	Kırkkiliseli Hasan	50	195
	Eşi	40	
	Kızı	20	
	Torunu	Yeni doğmuş	
	Zehra	12	
2	Kırkkiliseli Hüsniye	40	135
	Oğlu	15	
	Oğlu	7	
	Oğlu	5 (Vefat)	

⁴⁶⁷ KA.72/17.Lef 1-3.

3	Kırkkiliseli Bektaş	40	180
	Eşi	26	
	Kızı	12	
	Kızı	6	
4	Çorlulu Ahmet	55	225
	Oğlu	13	
	Oğlu	11	
	Kızı	15	
	Kızı	10	
5	Çorlulu Ali Çavuş	40	270
	Eşi	25	
	Oğlu	11	
	Oğlu	3	
	Kızı	8	
	Kayınvalidesi	50	
6	Çorlulu Tayyib	60	135
	Eşi	50	
	Oğlu	15	
7	Çorlulu Zeynep	20	225
	Oğlu	8 Aylık	
	Annesi	70	
	Görümcesi	35	
	Görümcesinin eşi	30	
8	Kırkkiliseli Nazmiye	20	48
9	Vizeli Seyyide	25	90
	Oğlu	1.5 yaşında	
10	Kırkkiliseli Ahmet	60	90
	Eşi	55	
11	Çorlulu Osman	35	180
	Oğlu	5	
	Kızı	12	
	Kızı	3	
12 ⁴⁶⁸	Çorlulu Murat	55	270
	Eşi	40	
	Oğlu	15	
	Oğlu	13	
	Oğlu	5	
	Kızı	12	

Sultan Ahmet Cami 'nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sultan Ahmet Cami'nde 24 Ocak 1913 tarihinde iskân edilen muhacirlere nakdi yardımda bulunmuştur. Bu tarihte, 94 ailenin 372 ferdine toplamda 7106

⁴⁶⁸ KA. 72/17.Lef 1-3.

kuruş nakdi yardım yapılmıştır. Yapılan yardımlar, her bir kişi başına küçük büyük fark etmeksizin 24 kuruş olarak belirlenmiştir. Ancak, belirli sebeplerden dolayı 48.99 kuruş yardım yapılmamıştır.⁴⁶⁹

Yardımların büyük bir kısmı, 0-18 yaş arasındaki muhacir çocuklara yapılmıştır. 181 çocuk, sadece bu tarihteki yardımda destek almıştır.

Yapılan yardımlar, çocukların yaşlarına göre dikkatlice kategorize edilmiştir. Yardım yapılan çocukların yaş grupları şu şekilde sıralanmıştır:

0-2 Yaş: 22 çocuk

3-6 Yaş: 46 çocuk

7-12 Yaş: 55 çocuk

13-18 Yaş: 58 çocuk⁴⁷⁰

Bu sayılar çocukların, muhacir topluluğunda çoğunluğu oluşturduğunu göstermektedir. Aynı zamanda onların yaşlarının yapılan yardımlar konusunda önemli birer etken olduğunu da gözler önüne seriyor. Küçük yaş gruplarındaki çocuklar, özellikle fiziksel gelişim ve sağlık açısından en hassas grubu oluşturduğundan, onların yardım alması bu kadar önemli hale geliyor.

İskân edilen her muhacir ailesinin her bir üyesi deftere kaydedilmiş ve yapılan yardım deftere yazılmıştır. Aile reislerinin memleketleri, aile üyelerinin isimleri ve yaşları da aynı şekilde yazılmıştır. Ancak, bazı durumlarda özellikle küçük çocukların yaşları belirtilmemiş, sadece “kucakta” olarak not edilmiştir. Bu durum, örneğin Lüleburgazlı Muhsin’in oğlunun yaşının yazılmaması ve “kucakta” ifadesiyle not düşülmesi gibi örneklerle gözlemlenmiştir. Bu durum, küçük yaş grubundaki çocukların kayıtlarında yaş bilgisi yerine, onların daha küçük olduğu ve hareket edemediği anlamına gelen “kucakta” notunun düşülmesiyle açıklanabilir.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ KA.72/18. Lef 14.

⁴⁷⁰ KA.72/18.Lef 1-14.

⁴⁷¹ KA.72/18. Lef 13.

Tablo 4.10. Sultan Ahmet Cami’nde Muhacir Ailelere ve Çocuklarına Yapılan Nakdi Yardımlar (24 Ocak 1913)

	Ailenin Adı	Yaşları	Ödenen Miktar
1	Manastırlı Ahmet	60	144
	Eşi	40	
	Kızı	18	
	Kızı	15	
	Kızı	12	
	Kız kardeşi	60	
2	Menlikli Ahmet	40	144
	Eşi	35	
	Oğlu	12	
	Oğlu	11	
	Kızı	5	
	Oğlu	1.5	
3	Keşanlı Mahmut	60	48
	Eşi	50	
4	Üsküplü Hüseyin	25	168
	Kardeşi	19	
	Kız kardeşi	16	
	Kız kardeşi	14	
	Eşi	27	
	Kızı	8	
	Kızı	3	
5	Menlikli Mehmet	60	216
	Eşi	40	
	Oğlu	27	
	Oğlu	23	
	Oğlu	15	
	Gelini	20	
	Torunu	5	
	Torunu	3	
	Torunu	6 Aylık	
6	Selanikli Osman	42	48
	Eşi	37	
7	Kırkkiliseli Hasan	56	48
	Kızı	12	
8	Devletli Nuri	16	48
	Selanikli Ruşen	30	
9	Selanikli Sami	50	48

	Akrabası Kemaleddin	16	
10	Üsküplü Mustafa	40	96
	Eşi	35	
	Oğlu	6	
	Kızı	7	
11	Kırkkiliseli Mehmet	40	48
	Eşi	35	
12	Kırkkiliseli Ahmet	36	48
	Oğlu	6	
13	Cuma-i Balalı Mustafa	40	144
	Eşi	25	
	Kayınvalidesi	60	
	Annesi	60	
	Oğlu	5	
	Oğlu	1	
14	Selanikli Hasan	48	72
	Arkadaşı İştıpli Mustafa	18	
	Arkadaşı	18	
15	İştıpli Zerife	55	96
	Oğlu	30	
	Oğlu	18	
	Kızı	25	
16	İştıpli Gülsüm	20	72
	Kızı	1	
	Erkek kardeşi	17	
17	İştıpli Hanife	60	96
	Oğlu	19	
	Oğlu	13	
	Gelini	16	
18	İştıpli Mustafa	53	120
	Eşi	28	
	Oğlu	5	
	Oğlu	3	
	Kızı	1	
19	İştıpli Yaşar	45	72
	Eşi	25	
	Oğlu	13	
20	Pirlipeli Feyzullah	45	216
	Eşi	35	
	Oğlu	5	
	Kızı	20	

	Kızı	13	
	Akrabası	30	
	Selanikli Abdülkerim	35	
	Eşi	22	
	Kızı	3	
21	Mehmed	60	264
	Eşi	30	
	Kızı	18	
	Kızı	13	
	Kızı	9	
	Oğlu	8	
	Kayınbiraderi	38	
	Kayınvalidesi	60	
	Kayınbiraderi	40	
	Baldızının çocuğu	13	
22	Köprülülü Mahmud	32	48
	Eşi	20	
23	Kavalalı Azime	27	48
	Oğlu	5	
24	Kırkkiliseli Ayşe	30	72
	Oğlu	6	
	Diğeri	-	
25	Edirneli Şaban	16	48
	Kardeşi	10	
26	Edirneli Zeyno	45	144
	Oğlu	12	
	Oğlu	10	
	Kızı	9	
	Oğlu	8	
	Akrabası	15	
27	Edirneli Hayko	50	72
	Oğlu	20	
	Kızı	8	
28	Piriştineli Feyzullah	55	240
	Eşi	45	
	Oğlu	19	
	Oğlu	13	
	Kızı	11	
	Kızı	14	
	Oğlu	8	
	Kızı	5	

	Akrabası	18	
	Akrabası	1	
29	Edirneli Ahmet	35	
	Eşi	33	
	Oğlu	18	
	Oğlu	17	
	Kızı	13	
	Oğlu	10	
	Oğlu	8	
	Oğlu	7	
	Kızı	3	
	Öksüzü	14	
30	Köprülülü Emin	65	
	Damadı	45	
	Gelini	32	
	Torunu	4	
	Torunu	14	
	Torunu	15	
31	Manastırlı İffet	40	
	Oğlu	27	
	Oğlu	15	
	Kızı	12	
32	Kırkkiliseli Ömer	65	
	Damadı	47	
	Gelini	30	
	Torunu	16	
	Oğlu	10	
33	Kırkkiliseli Gülsüm	28	24
34	Kırkkiliseli Fâtıma	27	
	Kızı		48
35	Pravadinli Hasan	80	
	Eşi	60	48
36	Babaeskili Lebîbe	70	
	Kız kardeşi	50	48
37	Tekfurdağlı Râife	60	
	Kızı	25	
	Torunu	6 Aylık	72
38	Tekfurdağlı Hatice	40	
	Oğlu	16	
	Oğlu	12	
	Oğlu	8	96

39	Tekfurdağlı Sıdıka	22	120
	Oğlu	5	
	Oğlu	4	
	Oğlu	1.5	
	Üvey kızı	15	
40	Tekfurdağlı Kâmile	24	72
	Kızı	5	
	Oğlu	2.5	
41	Tekfurdağlı Emin	47	120
	Eşi	35	
	Oğlu	15	
	Oğlu	9	
	Kızı	6	
42	Tekfurdağlı Kadriye	45	72
	Oğlu	16	
	Kızı	4	
43	Tekfurdağlı Emine	45	96
	Kızı	21	
	Torunu	6	
	Torunu	2	
44	Kırkkiliseli İsmail	40	96
	Eşi	20	
	Oğlu	5	
	Oğlu	3	
45	Kırkkiliseli Ali	35	120
	Eşi	30	
	Oğlu	10	
	Oğlu	7	
	Oğlu	4	
46	Babaeskili Halil	48	72
	Eşi	35	
	Kızı	10	
47	Koçanalı İlyas	40	120
	Eşi	30	
	Oğlu	10	
	Kızı	8	
	Kızı	6	
48	Koçaneli Hatice	60	96
	Oğlu	18	
	Kızı	20	
	Üvey oğlu	10	

49	Kırkkiliseli Hüseyin	60	96
	Eşi	40	
	Oğlu	25	
	Gelini	24	
50	Malkaralı İsmail	50	168
	Eşi	30	
	Oğlu	16	
	Oğlu	11	
	Oğlu	6	
	Kızı	14	
	Kızı	3	
50	Menekli Mehmed	50	240
	Eşi	40	
	Oğlu	25	
	Oğlu	22	
	Oğlu	20	
	Oğlu	16	
	Oğlu	14	
	Oğlu	12	
	Kızı	10	
	Gelini	20	
51	Cuma-i Bâlâlı İlyas	26	96
	Eşi	21	
	Kayınbiraderi	12	
	Kayınvalidesi	40	
52	Edirneli Hüseyin	52	20
	Eşi	42	
53	Kırkkiliseli Fâtıma	28	60
	Kızı	13	
	Kızı	10	
	Kızı	8	
	Oğlu	4	
	Oğlu	1	
54	Kırkkiliseli Ayşe	24	40
	Kızı	9	
	Kızı	5	
	Kızı	1	
55	Lüleburgazlı Rabia	30	30
	Oğlu	8	
	Oğlu	5	
56	Lüleburgazlı Fâtıma	40	30

	Kızı	12	
	Kızı	5	
57	Tekfurdağlı Refia	20	40
	Oğlu	5	
	Kardeşi	18	
	Kardeşi	11	
58	Lüleburgazlı Naciye	18	20
	Kız Kardeşi	12	
59	Keşanlı Sümbül	40	30
	Annesi	60	
	Oğlu	16	
60	Tekfurdağlı Sâbire	65	30
	Gelini	26	
	Oğlu	42	
61	Tekfurdağlı Hasan	70	40
	Eşi	60	
	Oğlu	40	
	Gelini	25	
62	Şarköylü Aişe	30	50
	Eşi	30	
	Kızı	8	
	Kızı	5	
	Kızı	2	
63	Tekfurdağlı Saime	60	20
	Kızı	20	
64	Lüleburgazlı Ahmed	45	40
	Eşi	30	
	Oğlu	18	
	Oğlu	5	
65	Kırkkiliseli Osman	39	40
	Eşi	34	
	Oğlu	10	
	Kayınvalidesi	70	
66	Lüleburgazlı Mehmed	35	40
	Eşi	30	
	Oğlu	15	
	Kızı	10	
67	Manastırlı Hüseyin	27	30
	Eşi	25	
	Kayınbiraderi	30	
68	Türbedereli Feride	70	10

69	Kalkandelenli Ayşe	60	10
70	Kırkkiliseli Ömer	55	20
	Oğlu	15	
71	Çorlulu Hasan	80	20
	Oğlu	13	
72	Kosovalı Faik	19	20
	Kardeşi	35	
73	Bosnalı Osman	30	20
	Oğlu	11	
74	Kırkkiliseli Hâfız	53	30
	Damadı	18	
	Kızı	17	
75	Koçanalı Şerif	48	40
	Eşi	35	
	Kızı	18	
	Kızı	10	
76	Koçanalı Şükrü	35	60
	Annesi	60	
	Eşi	30	
	Kızı	12	
	Kızı	5	
	Kızı	1	
77	Tekfurdağlı	55	30
	Eşi	35	
	Kızı	7	
78	Tekfurdağlı Zübeyde	21	30
	Oğlu	5	
	Oğlu	5 Aylık	
79	Edirneli Hasan	35	40
	Eşi	25	
	Kızı	6	
	Oğlu	1	
80	Çarovalı Mehmed	26	80
	Babası	70	
	Annesi	60	
	Kardeşi	25	
	Kardeşi	19	
	Eşi	20	
	Kız kardeşi	11	
	Kızı	1	

80	Taşlıcalı Aziz	35	10
81	Akvalı Hamo	40	50
	Eşi	30	
	Oğlu	15	
	Kızı	8	
	Oğlu	6	
82	Akvalı Arif	25	20
	Annesi	60	
83	Kolaşinli Yusuf	40	30
	Eşi	35	
	Kızı	5	
84	Kolaşinli Nasuh	25	20
	Eşi	20	
85	Koçaneli Cafer	50	100
	Eşi	45	
	Oğlu	20	
	Oğlu	18	
	Oğlu	13	
	Oğlu	9	
	Kızı	27	
	Torunu	2	
	Amcası	40	
	Amcası	15	
86	Akvalı Ahmet	35	20
	Eşi	30	
87	Selanikli Osman	42	48
	Eşi	27	
88	Babaeskili Sadiye	10	48
	Annesi	60	
89	İştipli Mustafa	53	120
	Eşi	18	
	Oğlu	5	
	Oğlu	3	
	Kızı	1	
90	Lüleburgazlı Gülsüm	23	72
	Oğlu	8	
	Oğlu	6	
91	Lüleburgazlı Behiyye	18	120
	Oğlu	Kucakta	
	Kız kardeşi	16	
	Erkek kardeşi	10	

	Annesi	40	
92	Lüleburgazlı Nefise	24	96
	Oğlu	1	
	Oğlu	8	
	Kızı	4	
93	Lüleburgazlı Selime	20	48
	Oğlu	2	
94 ⁴⁷²	Kolaşinli Ali	35	30
	Eşi	30	
	Oğlu	6	

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sultan Ahmet Cami'nde ise 29 Ocak 1913 tarihinde nakdi yardımda bulunmuştur. Burada iskân olunan, 95 ailenin 384 ferdine toplam 18848 kuruşluk bir ödeme yapmıştır. Her bir muhacire 48 kuruş ödeme yapılmıştır. Yardım alan, 384 muhacir arasında 0-18 yaş arasında toplam, 185 muhacir çocuk bulunmaktadır. Bu çocukları yaşlarına göre kategorize ettiğimizde;

0-2 Yaş: 21 Kişi

3-6 Yaş: 50 Kişi

7-12 Yaş: 59 Kişi

13-18 Yaş: 55 Muhacir çocuk bulunmaktadır.⁴⁷³

Muhacir çocuklarına yapılan bu yardımlar, sadece o dönemdeki acil ihtiyaçları karşılamakla kalmamış, aynı zamanda toplumun geleceğine yatırım yapma amacını taşımaktadır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ailelere yönelik yaptığı bu yardımlar, onların büyüyüp sağlıklı bireyler olarak topluma katkıda bulunmalarını dolaylı yoldan destekleyerek, uzun vadeli bir yaklaşımın parçasıdır. Çünkü acil yeme-içme, barınma ihtiyaçları çocukların zayıf bünyelerini kısa sürede toparlayabilme imkânı sağlamaktadır.

Bu, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımlarını nasıl organize ettiğini ve her bir yardımın ne kadar titizlikle gerçekleştirildiğini gösteren önemli bir ayrıntıdır. Yardımlar yalnızca gerçekten iskân edilen ve orada yaşayan kişilere verilmiştir; dolayısıyla yardımların hakkaniyetli bir şekilde yapılması sağlanmıştır.

Ayrıca, kayıtların tutulduğu defter bize geçici iskân mahallerde yaşayan çocukların yaş aralıkları ve ne miktarda muhacir çocuk vermesi noktasında da önemli veriler sağlamaktadır.

⁴⁷² KA.72/18. 1-14.

⁴⁷³ Sezer & Metin, a.g.e., (2016), 154-169.

Yardımları yapılan çocukların büyük çoğunluğunun 0-18 yaş grubunda yer alması, bu yaşlardaki çocukların daha fazla eğitim ve dikkat gerektirdiğini gösterir. Bu yaş aralığı, çocukların temel eğitimlerini aldıkları, kimliklerini geliştirdikleri ve toplumla etkileşimde bulundukları bir dönemdir. Bu nedenle, bu yaş grubundaki çocuklara yapılan yardımlar, hem bireysel olarak onların gelişimi için hem de toplumun geleceği için son derece önemlidir. Ayrıca çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi açısından da önem arz etmektedir.

5. MUHACİR ÇOCUKLARIN EĞİTİM SÜREÇLERİ

Her çağda çocuk vardır, ancak çocukluğun kavranışı ve çocukluk çağı tecrübeleri zamana ve mekâna göre farklılık göstermektedir. Çocuğa bakış açısı toplumdan topluma farklılık gösterse de sonuç itibarıyla, her devlet ve millet çocuğu geleceğin teminatı olarak görmektedir. Bu nedenledir ki gerek devletler gerekse aileler çocuk terbiyesinin ve eğitiminin önemi üzerinde durmuştur⁴⁷⁴ ve çocuğu donanımlı bireyler haline getirerek, kendine yeten ve topluma faydalı bireyler olarak yetiştirmek için çaba sarf etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde çocuklar her durumda korunmaya muhtaç bireyler olarak görülmüş, aile büyükleri bakamadığında toplum ve devlet devreye girmiştir. Maddi imkânsızlıklar nedeniyle kimsesiz çocukların bakımı kimi zaman sivil girişimlerle, kimi zaman ise doğrudan devlet eliyle sağlanmıştır.⁴⁷⁵ Osmanlı Devleti de Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında göç eden muhacir çocukların eğitimleri için politikalar geliştirmiştir. Böylece kendine yeten ve topluma faydalı nesiller yetişmesi amaçlanmıştır.

5.1. Çocukları Koruma Çabaları ve Eğitim Sorunları İçin Alınan Önlemler

Çocukluk çağının hayatın diğer bölümlerinden daha fazla itina gösterilmesi gereken bir evre olduğu düşüncesi Avrupa'da yaygın hale geldikten sonra, Osmanlı Devleti'nde de çocuğa bakış açısında değişiklikler görülmektedir. Tanzimat döneminde Çocuk, Osmanlı Devleti'nde bağımsız bir özne olarak görülmeye başlanmış olup, II. Meşrutiyetle birlikte kamusal özneye dönüşmüştür.⁴⁷⁶ Tanzimat sonrası çocuk korunması yönünde ilk kurumsal yapılanma Mithat Paşa zamanında olmuştur. İlk çocuk koruma kurumu olarak, "İslahhaneler"⁴⁷⁷ açılmıştır. Bu

⁴⁷⁴ Öztan, G. G. (2019). *Türkiye'de çocukluğun politik inşası*. 4-15.

⁴⁷⁵ Belenli, Tuğba, (2012), *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde sosyal devlet olgusu ve sosyal politikalar (1923-1938)*. (Yayınlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, 190.

⁴⁷⁶ Kesgin, S. S. (t.y.). Türk kamu yönetiminde göçmen çocuklara yönelik politikalar. *Göç Dergisi*, 4(1), 63; Yazıcı, N. (2007). Osmanlılarda yetimlerin korunması üzerine bazı değerlendirmeler. *AÜİFD XLVIII(I)*, 29.

⁴⁷⁷ İlk ıslahhane, 1863'de Tuna valisi Mithat Paşa tarafından Niş'te kurulmuştur. Yetim, öksüz veya aileleri kendilerine bakamayacak kadar muhtaç durumdaki, Müslüman ve gayri Müslüm çocuklara hem temel eğitim verilmesi hem de bir meslek kazandırılması amacıyla kurulmuş kurumdur. Çocukların eğitim ve öğretimlerinde olumlu neticeleri görülünce 1864'te Tuna vilayet merkezinde Rusçuk ve Köstence'de iki ıslahhane daha kurulmuştur. Bu kurumlarda hem teknik eğitim hem de mesleki eğitim de çocukların gelişimin de olumlu katkıları olduğu görülünce, birkaç yıl içerisinde Anadolu ve Rumeli'deki birçok vilayette küşadı gerçekleştirildi. 1867'den itibaren Anadolu'nun farklı merkezlerinde ıslahhaneler kuruldu. Bunların hepsi erkek çocuklara mahsustu. Kızlar için olan Rusçuk'ta 1868 tarihinde Mithat Paşa tarafından açılmıştı. Söz konusu kurum Sanayi Mekteplerine zemin hazırlamış ve model olmuştur. 1868'de İstanbul Sultan Ahmet'te Mektebi sanayi, 1869'da da Yedikule'de hizmete giren Kız Sanayi Mektebi açılmış ve kimsesiz ve muhtaç çocuklara meslek ve teknik eğitim veren okul olup, ıslahhanelere göre daha gelişmiş durumdaydı. II. Abdulhamit Devrinde (1876-1909) diğer vilayetlerde bulunan ıslahhanelerin Sanayi mekteplerine dönüştür.

ıslahhanelerin açılması devletin, çocukları koruma yönünde önlemler aldığını göstermektedir. Bu da merkezileşme ve modernleşme politikalarının bir göstergesi olarak görülmektedir. Modern anlamda çocuğu koruma çabaları ile çocuğun vatana faydalı olmasını sağlama düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır.⁴⁷⁸ XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti yöneticileri arasında, çocuk sorunlarıyla ilgilenmesi gereken konular arasına girmiştir. Özellikle kimsesiz sokak çocukları, terkedilmiş çocuklar, dilenci çocuklar, savaş neticesinde yetim kalan çocuklar yöneticilerin odak noktası haline gelmiştir.⁴⁷⁹

Osmanlı Devleti, muhacir çocuklar konusunda ayrı bir politika uygulamamış, muhacir çocukları da “korunmaya muhtaç çocuklar” kapsamında ele almıştır. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı dâhiline gelen çocukları koruma, barındırma, eğitme ve yardım eksenin de ihtiyaç dâhilinde yeni kurumlar açılmış ve gerektiğinde de yasal düzenlemelere gidilmiştir.⁴⁸⁰

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca, kimsesiz, fakir ve korunmaya muhtaç çocukların eğitimleri de dâhil olmak üzere sosyal yardım faaliyetlerini vakıflar ve yerel unsurlar aracılığıyla yürütmekteydi. Ancak, devlet, son dönemlerinde mali açıdan zayıfladığı için vakıflara desteğini çekmek zorunda kalmıştır. Vakıflar da toplumda artan ihtiyaçları karşılamaz hale gelmiştir. Savaşlar sonucu Osmanlı dâhiline gelen kitlesel göçler, Anadolu’nun mevcut sorunlarına yenisini eklemiştir. Göçle birlikte muhacir çocukların sayısı her geçen gün artmış ve yetkililer bu çocukların eğitim başta olmak üzere diğer sorunlarını çeşitli kurumlar vasıtasıyla çözmeye çalışmıştır.⁴⁸¹

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında, İstanbul başta olmak üzere Anadolu’nun muhtelif yerlerine göç eden çocukların korunması ve kollanması yönünde yetkililer çaba sarf etmiştir. Her ne kadar kimsesiz ve yetim çocukların korunması yönüne odaklanılsa da ailesi olan ve türlü sebeple sıkıntı içerisindeki çocuklar da ihmal edilmiş değildir. Kimsesiz ve korunmasız çocuklara dönük her türlü kararı devlet yetkilileri eliyle gerçekleşmiş olmakla birlikte ailesi olan çocuklar da ailelerinin müracaatlarıyla yetkililerin de destekleriyle

Öztürk, C. (1999). “Islahhane”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 19, Ankara, 1999, 190-191; Yazıcı, N. a.g.m., (2007), 29-35.; Schull, a.g.m., (2014), 179.

⁴⁷⁸ Tiryaki, K., & Özlü, Z. (2020). Osmanlı Devleti’nde muhacir çocuklarının sosyal hayata entegrasyonunda eğitim meselesi (19.yüzyılın ikinci yarısında). *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 7 (2020 Yaz), 329; Schull, a.g.m., (2014), 179-180.

⁴⁷⁹ Kesgin, a.g.m., (t.y.), 64.

⁴⁸⁰ Tiryaki, K., & Özlü, Z. (2020). Osmanlı Devleti’nde muhacir çocuklarının sosyal hayata entegrasyonunda eğitim meselesi (19.yüzyılın ikinci yarısında). *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, (7), 330.

⁴⁸¹ Kesgin, S. (2016). Osmanlı’nın son döneminde kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların eğitimi ve topluma kazandırılması: Kastamonu örneği. *Dini Araştırmalar*, 19(50), 138.

korunmaya çalışılmıştır. Devlet yetkilileri çocuğa bütüncül bakış açısıyla bakmış ve tüm çocukları geleceğe hazırlama gayretleri içerisinde olmuştur. Yetkili merciler, Osmanlı dâhiline gelen göçmen çocukların korunması, eğitimleri ve istihdamları için büyük gayretler göstermiştir. Bunu göç neticesinde Osmanlı dâhiline gelen çocukları, yerli diğer çocuklar gibi aynı eğitime dâhil edilmiş olduğundan anlamak mümkündür.

Balkan Savaşları ve sonrası gelen muhacir çocukların tüm sorunları bir yana, eğitimleri hem ailelerinin hem de yetkililerin üzerinde duracağı en önemli meselelerin başında gelmektedir. Üstelik Osmanlı Devleti göçün ağır yükü içerisinde olup, büyük mali yükümlülükler başta olmak üzere çeşitli sorunlarla boğuşmaktaydı. Ayrıca, Balkan Savaşları'nın yaraları henüz sarılmaya çalışılırken, tüm dünyayı bir anda etkisi altına alan Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelinmişti; Osmanlı Devleti kısa süre sonra bu büyük savaşın doğrudan bir parçası olacaktır.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nın muhacir çocuklarıyla ilgilenirken, mülteci çocuk sorunuyla karşılaşmış ve odak noktası dağılmıştır. Böylesi bir ortamda Osmanlı Devleti, geleceğin teminatı olarak gördüğü tüm çocuklar gibi muhacir çocukların istikballeri için de çareler arayıp, bu çocukların eğitimleriyle yakından ilgilenmiştir. Bu amaç için, muhacir çocukları mevcut kurumlara yerleştirme gayreti içerisine girmiş, mevcut okulların yetersiz kalması durumunda yeni kurumlar açılmıştır. Hem kapasite yetersizliği hem de tahsisat eksikliği yaşanmasına rağmen, bu çocukların eğitim başta olmak üzere çeşitli sorunlarına alternatif çözüm arayışı içerisinde olmuştur.

Balkan Savaşları sırasında göç eden muhacirlerin eğitim çağındaki çocukları hem geçici yerlerinde hem de gönderildikleri iskân mahallerinde eğitimleri aksamaması için çeşitli eğitim kurumlarına yönlendirilmişlerdir. Bu eğitim çağındaki muhacir çocuklar imkânlar dâhilinde medrese, sıbyan mektebi, idadi, sultani, ziraat ve gece mekteplerine⁴⁸² sanayi mekteplerine kaydedilmiştir. Kimsesiz muhacir çocukları hem barınmaları hem de talim ve terbiyeleri için başta Darülacezeler, Darüşşafakalar ve darüleytamlara yönlendirilmiş ve kayıt ve kabulleri yapılmıştır.

Eğitim çağındaki muhacir çocukların imkân verdikçe medrese, sıbyan mektebi, idadi, sultani, ziraat ve gece mekteplerine kayıtları yapılmıştır. Daimî iskân bölgelerine sevk edilene kadar buralarda kalan muhacirler günlük yaşamlarını zor koşullarda sürdürmüşlerdir. Bu

⁴⁸² İpek, N. (2022). *Memalik-i şahanede muhaceret*. 271.

geçici yerleşim yerlerinde muhacir çocuklar eğitim görmüşlerdir. Geçici yerleşim yerlerinden daimî yerleşim yerlerine gitmeleri sonrasında da eğitimlerine devam etmişlerdir.

Muhacir çocukların eğitimleri ve yetiştirilme süreçlerini talimat ve nizamnamelerle düzenleyen Osmanlı makamları, muhacir çocukların yaş ve tahsil dönemleri ve geldikleri yerlerdeki okul durumlarını dikkate alarak bunları uygun eğitim kurumlarına yönlendirmiştir. Mesleki eğitim için Sanayi Mektebi, bunun dışında kalanlara ise şartlarının uygunluğuna göre Darüşşafaka, Sultani, Darüleytam ve Darülacezelere kaydedilmiştir.⁴⁸³ İstanbul, Ankara, Bursa, Trabzon, Konya, Urfa Sanayi Mektepleri; İstanbul, Bursa, Balıkesir Sultani Mektepleri⁴⁸⁴, Darülmuaallimin ve Darülmuaallimat muhacir çocukların kaydedildiği başlıca okullardır. Göçler devam ettikçe ve gelen öğrenci sayısı arttıkça devlet yetkilileri yeni iptidai mektepleri açmıştır. Muhacir çocukların yoğun olduğu Konya ve Aydın vilayetlerinde beş yıllık iki iptidai mektebi açılmıştır.⁴⁸⁵

Gerek geçici iskân mahallerinde gerek daimî iskân mahallerine yerleşen aileler, çocukları için yetkili kurumlara başvuruda bulunarak, çocuklarının uygun eğitim kurumlarına yerleştirilmesi isteğinde bulunmuşlardır. Kimi zaman da devlet yetkilileri ailelerin münacatına bakmadan okul çağında olan çocuklarını ilgili eğitim kurumlarına yerleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yetkili kurumları, çocukları eğitim kurumlarına yerleştirirken gelişigüzel yerleştirmemiştir. İskân mahalline geldikten sonra dilekçe ile başvuran ailelerin ya da kimsesiz çocukların durumları incelendikten sonra muhacir çocuklar uygun kurumlara yerleştirilmiştir.⁴⁸⁶

5.2. Geçici Yerleşim Yerlerinde Muhacir Çocukların Eğitimleri ve Alınan Önlemler

Savaş sırasında ve sonrasında muhacir akını karşısında, hükümet yetkililerinin ilgilenmesi gereken sorunlar artmaktaydı. Savaş sebebiyle memleketlerini bırakıp gelen

⁴⁸³ BOA., MF.MKT.1183/47., H. 05.02.1331 /M. 14 Ocak 1913; BOA.DH.İD.26/23.H. 26.05.1331/ M. 3 Mayıs 1913; BOA, DH.MTV.40.2.76., H. 11.03.1331/18 Şubat 1913; BOA. MF.MKT.1188/59., H. 29.08.1331/M.3 Ağustos 1913; BOA., DH.EUM.MTK.79.43., H.03.03.1333/M.19 Ocak 1915; BOA. MF.MKT.1205/47., H.17.03.1333/M.2 Şubat 1915; BOA.MF.MKT.1201/20.H.21.10.1332/M. 12 Eylül 1914; BCA., 272. 0.0.74/66.28.4. Lef. 12., 16.06.1918; BOA. MV. 199/101. H.29.12.1333/ M.7 Kasım 1915; BOA.DH. UMVM. 132/43., H.05.10.1333/M.16 Ağustos 1915; BOA.DH. UMVM. 70-6, H. 13.03.1334, M. 19 Ocak 1916; BOA.DH.EUM.EMN.,77/26., H.10.07.1332 /M. 2 Mayıs 1917.

⁴⁸⁴ BOA. DH. UMVM. 78/14. Lef. 1-50. H.16.11.1333./ M. 25 Eylül 1915; Ağanoğlu, H. Y. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihî: Göç*. 254-255.

⁴⁸⁵ BOA.DH.İD. 201/1 Lef 1-31 H. 24.1.1333/ 12 Aralık 1914; BOA. DH.İD. 201/2.Lef 9-34, H. 24 Muharrem 1333/12 Aralık 1914.

⁴⁸⁶ BOA. MF.MKT.1205/47., H.17.03.1333/M. 2 Şubat 1915; BOA. MV. 199/101. H.29.12.1333/M.7 Kasım 1915; BOA.MF.MKT.1194/49., H. 21.02.1332/M.19 Ocak 1914.

muhamir çocuklar tahsil ve terbiyelerinden mahrum kalmışlardı. Söz konusu çocukların ilim-irfan ve marifet sahibi olması için, hükümet yetkililerinin birtakım girişimleri olmuştur. Çözüm arayışları, kimsesiz kalan yetim çocuklarla sınırlı değildi. Osmanlı Devleti gerek ailesiyle birlikte gerek vasi kabul edilebilecek bir yakınıyla, gerekse de kimsesiz olarak dâhile gelsin bu mağdur çocukların eğitimi noktasında çözüm arayışı içerisine girmiştir.

Gelen muhamirler ilk olarak iskânları yapılane kadar geçici yerleşim yerleri olan camilere, barakalara, medreselere, boş dükkânlarla ve kışlalara yerleştirilmişlerdi. Ayrıca muhamir ailelerin çocuklarının talim ve terbiyeleri için yetkili birimler ve aileler çözüm bulmaya çalışmışlardır.⁴⁸⁷ Muhamir çocuklarının eğitimden mahrum kalmamaları adına, özellikle Malta Kışlası'nda kurulan mekteplerle birlikte camilerin elverişli bölümleri de eğitim amaçlı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸⁸

Eyüp'te Füyuzât mektebi idarecisi, göç sebebiyle İstanbul'a gelen ihtiyaç sahibi 10 muhamir çocuğu ücretsiz olarak okula kabul etmiştir. Sultanhanı'nda bulunan Çifte Kurşunlu medresesi İstanbul'a gelen muhamir sıbyan'ın mektebe kabulleri için istekte bulunmuştur. Selanik Ziraat Mektebinde eğitim gören talebelerden 11 kişinin İstanbul'da bu okula denk sayılan Halkalı Ziraat Mektebine kayıtları yapılmıştır.⁴⁸⁹ Samatya Belediyesi tarafından Maarif Nezareti'nden Belediye dâhilinde bulunan camilerde iskân edilen ailelerin çocukları burada eğitimlerine devam etmiştir.⁴⁹⁰ İstanbul Maarif Müdürlüğü, Maarif Nezareti'ne tezkire göndererek, Tophane'de bulan Malta kışlasında barınan muhamir kız ve erkek çocukların talim ve terbiyeleri için etrafta okul bulunmadığından bahisle burada bir okul kurulması talebinde bulunmuştur.⁴⁹¹ Ancak okul kurulmasına imkân olmadığı için kız çocukları için kışla dâhilinde bulunan bir mescit Ketenci Ömer Efendi adında bir hayırsever tarafından tamir edilmiş ve buraya bir öğretmen tayin edilerek eğitime başlanmıştır. Tophane Malta Kışlasında barınan muhamir erkek çocukların Ebulfeyz Caminde içinde bulunan Esma Hatun İptida-i Mektebi'nde eğitim görmeleri uygun görülmüş ve buraya Salih adında bir öğretmen gönderilmiştir. Salih öğretmen, bu okulun tamiratının yapılması gerektiğini, İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne bildirmiştir. İstanbul Maarif Müdürlüğü, Maarif-i Umumiye Nezareti ve

⁴⁸⁷ BOA. MF. İBT.424/79. Lef. 1-3. H. 16-05-1331 /M. 23 Nisan 1913; BOA. MF.İBT.421/95. Lef.1., H.27.04.1331/M. 30 Mart 1913.

⁴⁸⁸ BOA. MF. MKT. 1193-64. H. 27.01.1332/26 Aralık 1913; BOA. MF. İBT. 424-79. H. 16-05-1331/M. 23 Nisan 1913.

⁴⁸⁹ Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*. 87.

⁴⁹⁰ BOA. MF. İBT.412/76. Lef. 1-3, H. 24-02-1331. (M. 2 Şubat 1913).

⁴⁹¹ BOA. MF. İBT.424/79. Lef.3. H. 16-05-1331 (M. 23 Nisan 1913).

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bir tezkire göndererek, adı geçen bu okulun tamiri yapılamadığı için eğitime başlanamadığını bildirmiştir. Müdürlük çevrede başka okul bulunmadığı için de bir an evvel okulun tamirinin yapılması istenmiştir. Evkaf-ı Hümayun Nezaretince tamirâtı yapılan okul eğitim ve öğretime başlamıştır.⁴⁹²

Rumeli'den göç eden 30 kadar muhacir talebe, Saliha Hatun İnas İbtida-i Mektebinde eğitim görmeye başlamıştır.⁴⁹³ Mesela arşiv belgelerinden ulaştığımız ve kimsesi olmayan Ahmet, Mehmet ve Süleyman adlı yaşları küçük muhacir çocukların da Şehremanetinden Maarif Nezareti'ne gönderilen tahriratla darülacezeye yerleştirilmesi talebinde bulunulmuş ve çocuklar bu kuruma yerleştirilmiştir.⁴⁹⁴

Anlaşılabacağı üzere, savaşın başından itibaren Rumeli'yi terk edip gelen muhacir çocuklarının eğitimleri öncelikli mesele olarak ilgilenilen işlerden olmuştur. Geçici olarak barınmış oldukları yerlerde bile çocuklar eğitimlerini zor koşullarda da olsa devam ettirmişlerdir. Eğitim kurumları olmayan yerlerde ise uygun ortam oluşturulup⁴⁹⁵ öğretmen gönderilerek çocukların eğitim görmesi sağlanmıştır.

5.3. Daimî İskân Yerlerinde Muhacir Çocukların Eğitim Süreçleri

Balkan Savaşları esnasında yaşanan göç hareketliliği ve muhacir sayısının kontrolü bakımından yaşanan sorunlar Osmanlı Devleti'ni giderek zor duruma sokmuştur.⁴⁹⁶ Savaş sırası ve sonrası Rumeli'den gelen muhacir aile ve çocuklarının sayısı her geçen gün artmıştır. Sayıları artan muhacir çocuklarının, iskân edildikleri yerlerde büyükler gibi yaşam sürdürebilmeleri için barınma ve yiyecek temin edilmesi gibi elzem ihtiyaçlarının yanında, eğitim meselesi çözüm bekleyen konuların başında gelmektedir. Yetkililer, çocukların eğitimlerinden geri kalmamaları ve yaşamlarını sürdürebilecekleri bir meslek edinmeleri için⁴⁹⁷ gerek ailesiyle gelen çocukları gerekse kimsesiz yetim çocukları uygun okullara

⁴⁹² BOA. MF.IBT.424/79. Lef.2-3. H. 16-05-1331 (M. 23 Nisan 1913).

⁴⁹³ BOA.MF.IBT.424/66, H. 15.05.1331 (M. 22 Nisan 1913).

⁴⁹⁴ BOA.MF.MKT.1183/31, H.27.01.1331, 6 Ocak 1913; BOA. MF.MKT.1183/47. Lef. 1. /H. 05.02.1331 (M. 14 Ocak 1913);

⁴⁹⁵ Malta kırsalında bulunan cami ve medreselerde İstanbul'a gelen muhacir çocukları eğitmek için oluşturulan özel dairelerde eğitim görmüşlerdir. Muhacirlerin sevkleri sonrası buralar kapatılmıştır. Bkz., BOA. MF.MKT.1193/64. Lef.1., H. 27.01.1332, 6 Aralık 1913.

⁴⁹⁶ Kesgin, a.g.m., (t.y.), 65.

⁴⁹⁷ Özlü, Z., & Üzümlü, İ. H. (2024). 19. yüzyılda Osmanlı döneminde balkanlardan göç etmiş dul kadın ve yetim çocukların devlet tarafından koruma altına alınması üzerine bir değerlendirme. Z. Özlü, M. M. Çay, L. Akcan (Ed.), *Balkan göçleri: Tarihten günümüze bir yolculuk*, 10.

yerleştirmiştir. Yetkililer, yetim çocuklar kadar velisi olan çocukların eğitimleri için de alternatif çözüm arayışına girmişlerdir.

Hükümet yetkilileri çocukların mevcut durumları, yaşları, mezuniyetleri, bitirmiş oldukları okulları göz önünde bulundurarak eğitim kurumlarına yerleştirmeye çalışmıştır. Arşiv belgelerine göre gerek ailelerin müracaatları gerekse yetkililer arasında yapılan yazışmalarda ilgili kurumlara kaydı yapılacakların gelişi güzel yerleştirilmediği görölmektedir. Bu konuda bir örnek verecek olursak; Nevrekop muhacirlerinden Hayriye Hanım yaşları 7 ve 4 yaş olan kızları ile henüz 20 günlük oğluyla, İstanbul'da geçimlerini temin edemediğini belirtmiştir. Hayriye Hanım 7 ve 4 yaşlarında olan iki kızının uygun darüleytamlardan birine kayıt yapılarak eğitim görmeleri talebinde bulunmuştur. Ancak hem darüleytama kabul şartları hem de çocukların yaşları göz önünde tutularak, bu talebe olumsuz cevap verilmiştir.⁴⁹⁸ Ancak bu ailenin sefalet içerisinde bulunması dolayısıyla hem Hayriye hanımın hem de çocuklarının açıkta kalmamaları için kendileri için uygun koşulları olan Darülacezeye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.⁴⁹⁹ Anlaşıyor ki; ilgili kurumlara kayıtları yapılacakların mevcut koşulları dikkate alınarak yönlendirme yapılmaktadır. Sefalet içerisinde olan anne ve 3 küçük çocuğu hem anneden mahrum kalmamış hem de ailenin barınma ve eğitim imkânları olan bir kuruma kaydı gerçekleştirilerek aile bütünlüğü sağlanıp ilim irfan sahibi bireyler olmalarına imkân sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yetkili makamların gayretleriyle ve var olan kanunlarla muhacir çocuklar, eğitimleri için farklı eğitim kurumlarına yönlendirilmiştir. Muhacir çocukların yönlendirildikleri başlıca eğitim kurumları şunlardır: Rüştiye Mekteplerine, İdadi ve Sultani Mekteplerine, Sanayi Mekteplerine, Sanayi Mektebi, Sanat Evleri, Darüşşafaka, Darüleytam ve Darülaceze, Darümuallimin, Darümuallimat gibi kurumlara yönlendirilmiştir.

Maarif Nezareti'nin Mart 1913 tarihli tezkiresi Meclis-i Vükelada Sultani mektebe girmeye hak kazanmış muhacir çocuklar için özel parasız yatılı idadi ve sultani açılması kararlaştırılmıştır. Rüştiye mekteplerinden ve beş senelik nehari (yatılı olmayan-gündüz okulu) idadilerinden şahadetname alarak usulüne uygun yedi senelik idadi veya sultani mekteplerine girmeğe hak kazandıkları hâlde göç ederek İstanbul'a gelmiş olan fakir talebe ile özel

⁴⁹⁸ Maarif-i Umumiye-i Nezareti tarafından verilen cevapta; Darüleytama kabul edilecek çocukların hem anne hem de babadan mahrum olma şartının olduğunu hem de bu kurumlara kabul edilecek çocukların 2 yaşından 7 yaşına kadar kız ve erkek çocukları, 7 yaşından 17 yaşına kadar da yalnız kız çocukların alınabileceğini gerekçe göstermiştir. BOA. MF.MKT.1205./ 47. Lef 1, H.17.03.1333 (M. 2 Şubat 1915).

⁴⁹⁹ BOA. MF.MKT.1205./ 47. Lef 1, H.17.03.1333(M. 2 Şubat 1915).

okullarda tahsil eden bu gibi talebenin açılacak idadi ve sultani mekteplerine leyli ve meccani (parasız yatılı) olarak kayıt ve kabullerinin yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁰⁰ Alınan bu karar gereğince, muhaceret ederek İstanbul'a gelen muhacir talebeler açılan idadi ve sultani mekteplerine leyli ve meccani olarak kayıtları yapılmıştır.⁵⁰¹ Bu kararlara örnek olarak; Edirne'nin işgali sonrası, Edirne'den İstanbul'a göçleri sırasında babası vefat eden ve annesi de bu esnada kaybolan Ziya'nın, Hüdavendigar Sultani Mektebine parasız ve yatılı olarak kaydı yapılmıştır. Ancak, söz konusu okullara kaydolma şartlarını taşımayan çocukların kaydı yapılmamıştır. Ziya'nın kardeşi Tahsin, yaşının küçük olması ve rüştiye şahadetnamesinin (diploma) olmayışı sebebiyle Mektebi Sultaniye'ye kaydı yapılmamıştır. Bunun yerine Bursa Sanayi Mektebine kaydının yapılması uygun görülmüştür.⁵⁰²

İstanbul dışında Anadolu'nun muhtelif şehir ve kasabalarına göç eden muhacir çocukların eğitimleri de ayrıca düşünülmüştür. Maarif Nezareti Rumeli'den göç eden muhacir çocukların eğitimlerinden geri kalmamaları için Konya'da 5, Aydın'da 7 senelik 2 iptidai mektebi açılmasına karar vermiştir. Konya'ya gelen İptidai mektebi öğrencilerin sayısı fazla olunca bunlar için ayrıca ikinci mektep-i idadiye öğrenci kabulü yapılmıştır. Konya ve Aydın'ın muhacirlerin eğitimi için düşünülmesi, Rumeli'den göç eden muhacirlerin İstanbul'dan sonra en fazla buralarda yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁰³

Öncelikle rüştiyelerden ve 5 senelik nehari idadilerinden mezun olanlar, 7 senelik idadi ve sultani mekteplerine kaydolma hakkını elde edeceklerdir. Buna hakkı olan talebeler buralara yönlendirilecektir.⁵⁰⁴ Bunların dışında yaşları ya da mezuniyetleri uygun olanların kendilerine uygun karumlardan, Sanayi Mektebi, Sanat Evleri,⁵⁰⁵ Darüşşafaka, Sultani, Darüleytam ve Darülaceze, Darümuallimin, Darümuallimat gibi kurumlara kayıt ve kabulleri gerçekleştirilmiştir. Bu kurumlar, söz konusu çocuklar için hem barınmaları hem de eğitim ve istihdamlarının sağlanması noktasında önemlidir. Bu kurumlarda, temel ve dini bilgilerin⁵⁰⁶ yanı sıra ilkokul seviyesinde temel eğitim alacaklardır. Mesleki eğitim veren

⁵⁰⁰ BOA. MV. 175.84, H.17.04.1331, 26 Mart 1913.

⁵⁰¹ BOA. BEO. 4158/311797. Lef.2. H.20.04.1331. M. 29 Mart 1913.

⁵⁰² BOA. DH.MTV.40.2.76. Lef.2, H. 11.03.1331/18 Şubat 1913.

⁵⁰³ BOA.DH.İD. 201/1 Lef 1-31 H. 24.1.1333/ 12 Aralık 1914; BOA. DH.İD. 201/2.Lef 9-34, H. 24 Muharrem 1333/ 12 Aralık 1914; Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 89; Kaya, a.g.m., (2013), 7.

⁵⁰⁴ BOA., MV. 175/84, H.17.04.1331, 26 Mart 1913.

⁵⁰⁵ Sanat Evleri olarak bilinen Darus-sınaala'da kimsesiz muhacir kadın ve çocuklar sanat öğrenip meslek sahibi edindirilerek üretici duruma geldiler. Akgün, S., & Karal-Murat, U. (2000). *Hilal-i Ahmer 'den Kızılay'a*, 156.

⁵⁰⁶ Altunay Şam, E. (2022). *Osmanlı göç politikası ekseninde kimsesizler*. XIX. Türk Tarih Kongresi, C.III. Kısım II. Ankara. 1447; Kesgin, S. (2016). Osmanlı'nın son döneminde kimsesiz ve korunmaya muhtaç

kurumlardan olanlar, muhacir çocuklara belirli alanlarda pratik beceriler kazandırma amacı taşıdığından, bu kurumlara yönlendirilmeleri bilinçli ve planlı bir çaba olduğunun göstergesidir. Bu kurumlarda yetişen talebeler belli mesleklerde yetkinleşerek hayata tutunarak olup, üretime katkı sağlayacaklardır.

Osmanlı yetkili makamları, söz konusu kurumlara yönlendirmelerde bulunurken, kimsesiz kalan yetim çocuklar kadar, çocuklarının eğitimi için uygun okullara yerleştirilmesine istinaden ilgili birimlere dilekçe veren ailelerin isteklerine de kayıtsız kalmamış ve bu konuda da yetkililerin çözüm arayışları olmuştur. Bu dilekçelerde ailelerin istekleri çoğunlukla çocuklarının ilgili okullara kayıtlarının yapılması yönünde olumlu sonuçlanmıştır. Bununla birlikte ilgili çocukların, yaşı, mezuniyeti ya da kurumun kabul şartları uygun değilse dilekçelere olumsuz cevap verildiği de olmuştur. Olumsuz cevap verilenler, alternatif kurumlara yönlendirilmiştir.

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında gelen göçmen çocuklar, ilk başta geçici yerleşim yerlerinde eğitim görmüşlerdir. Bunlar kimi zaman başka ailelerin yanında ya da akrabalarında kalmışlardır.⁵⁰⁷ Kimi zaman da camilerde, medreselerde hem barındılar hem de uygun bir bölümünde eğitimlerine devam etmişlerdir. Gelen muhacir sayısı arttıkça barınma sorunu büyümüştür. Bunun için gelen muhacirler, sistemli olarak iskân noktalarına sevk edilmişlerdir. Muhacir çocuklar, sevkleri sonrası gittikleri yerlerde eğitimlerine devam etmişlerdir. Kimsesiz muhacir çocuklar da yönlendirildikleri kurumlarda hem barındılar hem de eğitim görmüşlerdir.

Muhacir çocukların hem barındıkları hem de eğitim gördükleri yerlerden biri Darülacezelerdir.⁵⁰⁸ Darülaceze; sakatlığı nedeniyle çalışamayıp dilenenler, kimsesiz çocuklar

çocukların eğitimi ve topluma kazandırılması: Kastamonu örneği. *Dini Araştırmalar*, 19 (50), 137-138; İpek, N. (2022). *Memalik-i Şehanede Muhaceret*, Ankara, 250.

⁵⁰⁷ BOA., DH. MTV.40/34., H.19.10.1330, M. 1. Ekim 1912.; İstanköy muhacirlerinden Rahmi adlı çocuk, İzmir yoluyla İstanbul'a gelmiş ve burada Bekir Efendi adında birinin nezdinde kalmıştır. Bkz. BOA. MF.MKT.1188/59. Lef. 1/ H. 29.08.1331 (M. 3 Ağustos 1913).

⁵⁰⁸ II. Abdülhamid döneminde 10 Kasım 1892'de binanın temeli atıldı. Kurumun inşaatı devam ederken 1895'de nizamname hazırlandı. Bu nizamname 10 maddeden oluşmaktadır. Bu nizamnameye göre; kimsesiz sakatlarla, geçimini temin edemeyenler Darülaceze'ye kabul edileceklerdi. Erkekler ve kadınlar ayrı ayrı koşu kalacaklardır. Kuruma kabulde din ve milliyet farkı gözetilmeyecekti. Bunlar mensup oldukları dine göre eğitim görecekle ve bakımları da burada yapılacaktı. Bu kurumda, Müslim ve gayri müslim çocukları okutmak için iki ayrı öğretmen. Çeşitli sanatları öğretecek yeteri kadar usta kadın ve erkekler için iki baş hademe bulunacaktı. Darülaceze'ye, sıfır yedi yaş grubu çocuklar için emzirme yeri vardır. Terkedilmiş çocuklar burada büyütülüyordu. Yedi yaşına basanlar, erkek ve kız yetimhanesine konuluyordu. Darülaceze'de yetimhanedeki çocukların eğitimi için bir okul açılmıştı. Okumak istemeyen çocuklar, darülaceze içerisinde açılan imalathanelerde çalışarak sanat öğrenmeye mecbur tutuluyordu. Bunlar günde altı saat çalışıyorlardı. Okula yazılan çocuklar, iki saat ders görüyor, dört saat de imalathanelerin birinde

ve yaşlılar, bakıma muhtaç sakat ve hastalar, geliri olmayan dul kadınlar, sokağa terk edilmiş yeni doğmuş bebekler ile yetim çocukları barındırıp, beslemek ve eğitim verip meslek sahibi yapmak amacıyla tesis edilmiştir. Darülaceze'ye yerleştirilenlerin eğitim, sağlık, istihdam, barınma ve korunma gibi ihtiyaçlarının temini amaçlanmıştır. Bu maksatla kurum bünyesinde okullar, hastaneler, koğuşlar, ibadethaneler ve atölyeler inşa edilmiş ve muhacirlere hizmet sunmaya başlanmıştır.⁵⁰⁹

Balkan Savaşları sırasında sadece Bulgaristan'da savaş sonucunda, 26.523 ailenin 71.505 çocuğu kimsesiz ve yetim kalmıştır.⁵¹⁰ İşte bu yetimlerle birlikte dezavantajlı (engelli ve muhtaç) çocuklar Darülaceze'ye yerleştirilmiştir.⁵¹¹ Hem barınma hem eğitim hem de meslek öğretme amacı taşıyan bir kuruma İstanbul dâhiline gelen kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar ve çoğu zaman da ihtiyaç sahibi ailelerin çocukları bu kuruma kabul edilmiştir.

Rumeli muhacirlerinden Hayriye Hanım, üç çocuğuyla birlikte sokakta kaldığını ve geçimini temin edecek kimsesi olmadığını belirterek 7 ve 4 yaşlarında olan iki kızının darüleytamda eğitim görmesi için İstanbul Polis Genel Müdürlüğüne dilekçeyle başvurmuştur. İstanbul Polis Müdürlüğü, Maarif Nezareti'ne bir tahrirat göndererek annenin talebini iletmış ve iki kızının darüleytamlardan birine kayıt ve kabullerinin yapılmasını istemiştir. Maarif Nezareti tarafından verilen cevapta; darüleytama kabul şartları bildirildikten sonra çocukların mevcut şartlarının kayıt ve kabullerine imkân vermediği bildirilmiştir. Cevabi yazıdan Darüleytamlara kayıt yapılabilmesi için çocukların ebeveynlerinin olmaması gerektiği de vurgulanmıştır. Bu nedenle Hayriye Hanım'ın talebi uygun görülmemiş, çocuklar darüleytama kaydedilmemiştir. Ancak ailenin sokakta kalması ve sefalet içerisinde oluşu göz önünde bulundurulduğunda anne ve çocukların darülacezeye yerleştirilmeleri ve iki çocuğunun da burada eğitim görmesi uygun görülmüştür. Maarif Nezareti, Polis Genel Müdürlüğü'nün

sanat öğreniyorlardı. Okulu bitirenle, dört yıl daha aynı sanat dalında eğitim görerek sanattan da diploma alma mecburiyeti vardı. Darülacezelerde belli başlı eğitim verilen sanat dalları şunlardır; halıcılık, dokumacılık, terzilik, kunduracılık, çorapçılık, marangozluk, demircilik ve fotoğrafçılıktır. Darülaceze'nin idaresi başlangıçta, Dâhiliye Nezareti'ne bağlıydı. 1908'de belediyeye, 910'da ise, Müessesat-ı Sıhhiye Müdüriyeti'ne geçti. Bu kurum kaldırılınca tekrar Dâhiliye Nezareti'ne bağlandı. Nuhoglu, H. Y. (1993). *Darülaceze*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8., İstanbul, 512-514; Özbek, N. (2017). "Osmanlı'dan Günümüze Sosyal Tarih 52 Darülaceze: Sosyal Politika Zihniyeti ve Kent Yoksulluğunun Değişen Niteliği", *Toplumsal Tarih*, 52-55.

⁵⁰⁹ Çekim, M. (2024). Osmanlı sosyal hizmet örnekleminde Dârü'l-aceze kurumu ve mensuplarının ödüllendirilmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 876-877.

⁵¹⁰ Kesgin, a.g.m., (t.y.), 65.

⁵¹¹ Hatipler, M. (2021). *Balkan Harbi'nde muhacir olmak*. 254.

yönlendirme yaparken kurumların kabul şartları noktasında bilgi eksikliğine dikkat çekerek, Darüleytamlara gönderilecek çocukların hangi şartlara sahip olması gerektiği hususunda bilgi verilmesini gerekli görmüştür.⁵¹² Anlaşılabacağı üzere, muhacir çocukların eğitim görecekları yerler geliş güzel seçilmemiştir. Ailenin talebi göz önünde bulundurulduktan sonra mevcut şartlar gözden geçirilip en uygun kuruma yönlendirme yapılarak talepler çözümsüz bırakılmamıştır.

Şehremanetinden Maarif Nezareti'ne gönderilen tahriratta, Rıfat, Hasan ve Mehmet adlı çocukların talim ve terbiyeleri ile ilgilenecek ve bakımlarını üstlenecek kimseleri olmadığı için Darülaceze'ye kayıtlarının yapılması istenmiş ve talep kabul edilmiştir.⁵¹³ Balkan Savaşları'nın ilk yıllarında göç ederek İstanbul'a gelen ve şartları uygun olan kişiler bu kuruma yerleştirilirken, Rumeli'den göç her geçen gün artmış ve kurumun kapasitesi de yetersiz hale gelmiştir.

Balkan Savaşları sırasında başlayan göçmen akını her geçen gün daha da artmıştı. Sokaklar, caddeler, camiler göçmenlerle dolmuştu. Sokaklarda fakir ve perişan halde dolaşan çocuk sorunu yetkilileri harekete geçirmişti. Bu konuda; Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden İstanbul Polis Müdüriyeti Umumiyesine bir tahrirat gönderilmiştir. Sultan Ahmet ve Ayasofya yangın yerlerinde orada burada fakir ve perişan halde dolaşan kimsesiz çocuklar konusuna dikkat çekmiştir. Bu çocukların toplatılarak ailelerine teslim edilmesi aileleri yoksa Darülaceze'ye sevklerinin yapılması istenmiştir.⁵¹⁴ İstanbul Polis Müdüriyeti, Şehremaneti ve Darülaceze arasında karşılıklı tezkireler gönderilmiştir. Darülaceze'den ilgili kurumlara gönderilen tezkirede; Darülacezelerin mevcudunun belirlenmiş olanın bir hayli üstündedir. Muhaceret sebebiyle de bu kalabalık hayli artmıştır. En son gönderilen muhacirler için iki koğuşun boşaltıldığı ve bu nedenle yer sıkıntısı yaşandığı belirtilmiştir. Bu sebeple de başka kimsesiz çocuğun buraya gönderilmemesi istenmiştir.⁵¹⁵

Sadece İstanbul değil, Anadolu'nun diğer vilayetlerinde de çok sayıda kimsesiz ve bakıma muhtaç kadın, çocuklarıyla birlikte sağlık sorunları başta olmak üzere muhtaç durumlarını da gerekçe göstererek darülacezede kalma başvurusunda bulunmuştur.

⁵¹² BOA. MF. MKT.1205/ 47, H.17.03.1333(M. 2 Şubat 1915).

⁵¹³ BOA. MF. MKT.1183/47, H. 05.02.1331 (M. 14 Ocak 1913).

⁵¹⁴ BOA. DH. EUM. EMN.77/26 Lef.4/ H.10.07.1332 (M. 2 Mayıs 1917); BOA. DH.EUM.MTK.79/43. H.03. 03. 1333 (M. 19 Ocak 1915).

⁵¹⁵ BOA. DH. EUM. EMN.77/26 Lef.1-3/ H.10.07.1332 (M. 2 Mayıs 1917).

Darülacezenin kapasitesinin yetersiz kalması üzerine kuruma kabul edilemeyen muhacir çocukların eğitimlerinin, talim ve terbiyelerinin başka kurumlar tarafından üstlenilmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır.

Muhacir çocukların eğitim için yerleştirildikleri bir diğer kurum Darüşşafakadır.⁵¹⁶ Darüşşafaka Osmanlı'nın son döneminde kurulan ve günümüze kadar da faaliyet gösteren önemli kurumlardan biridir. 30 Mart 1864'te faaliyete geçen Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'nin yardımsever ve öngörülü Müslüman-Türk üyelerinin çalışmaları ve destekleriyle 1873 yılında da eğitim ve öğretime başlamış bir okuldur.⁵¹⁷ Darüşşafaka'ya anne veya babası vefat etmiş, maddi imkânı olmayan öğrenciler alınmaktadır. Darüşşafaka on yaşından küçük kız ve erkek çocukların himaye edilip eğitim gördükleri parasız ve yatılı okullardır. 1908'de çıkarılan bir nizamnameyle bu kuruma kabul edilecek çocuklar, kız veya erkek fark etmeksizin 15 yaşını geçmeyecektir denmiştir. Kabul edilen çocukların elbise ve yemek ihtiyaçlarını mektep karşılayacaktı. Kabul edilen çocukların elbise ve yemek ihtiyaçlarını mektep karşılayacaktı. Başvuru yapacak öğrenciler yetim ve öksüz olduklarını ya da fakir olduklarını mahalle muhtarı ve mahallede tanınan iki zatın imzasıyla ispatlaması gerekmektedir. Buraya kabul şartları arasında bulaşıcı herhangi bir hastalık olmaması gerekmektedir. Buraya kaydedilecek çocukların doktor raporu alması da gereklidir.⁵¹⁸

⁵¹⁶ Zeki çalışan fakat maddi imkânsızlıklar içerisinde olan, öksüz ve yetim Müslüman çocukları okutmak için Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye tarafından 1873'de İstanbul'da açılan mekteptir. Bu cemiyet dönemin önemli asker, bürokrat ve bilginlerinden oluşan bir topluluktan oluşmaktaydı. Bu topluluk 1863'te eğitim alanında önemli girişimlerde bulunmuş ve 1865'te Kapalıçarşı ve çevresinde çalışan çırakların eğitilmesi için çırak mektebi açılmıştır. 1867'de matematik bilimlerindeki ilk Türkçe dergi olan Mebâhis-i İlmiye'yi (1867-1869) çıkarmıştır. 1873'te Sakızlı Ahmet Esad Paşa'nın önerisi üzerine Darüşşafakatü'l İslamiye adıyla özel statüde ve düzenli eğitim veren kısaca, tüm yönetim ve işleyişi kendilerine ait bir okul kurmuştur. Bu okulun kurucusu olan Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye topluluğu 1888'de dağılmış, özel statüsü sona ermiş ve 1903'te Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. 1908'de Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'ye yeniden idaresine geçmiştir. Darüşşafaka, Mektep-i Sultani (Galatasaray)'den sonra Osmanlı Devleti'nde Lise (İdadi) tahsilinde modern anlamda eğitim veren ve devrinin çoğu mektebinden farklı programları olan bir mekteptir. Darüşşafaka'nın eğitim ve öğretim programı devrin iptidai, rüştiye ve idadi programlarını içine alacak şekilde olup, Maarif Nezareti'ne bağlı okullara uygulanan programın çok üstündeydi. Dersler 8 yıllık olarak programlanmıştır. Darüşşafaka'nın son iki sınıfı yüksekokul derecesi niteliğindedir. 1873-1894 yıllarında eğitim ve idari anlamda en parlak dönemini yaşadı. Ayhan, H., & Maviş, H. (1994). *Darüşşafaka*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, 7-9; İnce, A. (1992). *Bir Eğitim Kurumu Monografisi Darüşşafaka*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi 1; Yurtoğlu, B. (2020). Eğitim Tarihimizde Bir An: İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve Darüşşafaka'nın yeniden kuruluşu. *Kastamonu Education Journal*, 28(6), 2439.

⁵¹⁷ Yazıcı, N. (2007). Osmanlılarda yetimlerin korunması üzerine bazı değerlendirmeler. *AÜİFD*, XLVIII (I), 44.

⁵¹⁸ Ayhan & Maviş, a.g.e., (1994), 7-9; Keçeci Kurt, S. (2012). Bir eğitim öncüsü: Darüşşafaka. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 164.

Kuruma kabul edilmeden önce muhacir çocuklar hakkında tahkikat yapılma, tahkikat sonucunda şartları uyanların okula kayıtları yapılmaktaydı. Haklarında tahkikat yapılan çocuklarla ilgili olarak, çocuğun yaşı, doğum yeri, babasının ne işle meşgul olduğu, babasının ve annesinin adı ve nereli oldukları, hayatta olup olmadıkları, vefat etmişlerse, ne zaman vefat ettikleri, gelirleri olup olmadığı, çocuğun başka kardeşi olup olmadığı, varsa kaç yaşında ve nerede oldukları, birinci dereceden akrabaları olup olmadığı, anne veya babasının vefatı sonrası kimin nezdinde kaldığı hakkında bilgi edinilmekte ve edinilen bilgiler neticesinde çocuğun ilgili kuruma kaydı yapılmaktadır.⁵¹⁹ Örneğin; 6 yaşında Şadiye adlı muhacir çocuk hakkında yapılan uzun tahkikat sonucunda, annesinin vefat ettiği, babasının iş göremeyecek derecede sakat olduğu, kendilerine bakacak akrabalarının olmadığı ve gelirlerinin de olmadığı anlaşıldığından Darüşşafaka'ya kaydının yapılması uygun görülmüştür. En küçüğü 6 aylık en büyüğü 12 yaşında olan 7 kardeşten biri olan Şadiye isimli çocuk başta darüleytama kaydı yapılmak istenmiş, ancak bu kuruma kabul şartlarında hem anne hem babadan mahrum olma şartı olduğundan darüleytama kaydı yapılmayıp, 12 yaşında Arif adlı abisinin devam ettiği Darüşşafaka'ya kaydı yapılmıştır.⁵²⁰ İzmir yoluyla İstanbul'a gelen Mehmet isimli Rumeli muhaciri çocuğun, Darüşşafaka'ya kaydının yapılması için, Maarif Nezareti'ne müracaat edilmiştir. Kadıköy'de Bekir Efendi nezdinde misafir olan, Mehmet adlı çocuğun annesinden başka kimsesi olmadığı ve fakir bir halde olması ve yaşının da müsait olmasına istinaden, Darüşşafaka'ya kaydının yapılması istenmiş ve yapılan tahkikatta verilen bilgilerin doğruluğu ve okula kabul şartlarını taşıyan Mehmet isimli muhacir çocuğun kaydı yapılmıştır.⁵²¹ Ayrıca İstanbul'da bulunan kimsesiz muhacir kızlar Darüşşafaka himayesine alınmıştı. Kız çocuklarının burada himaye edilip eğitim görmeleri devletin kız çocuklarına verdiği değeri görmemiz açısından önemlidir.⁵²² Anne ve babası vefat etmiş ve teyzesi vasıtasıyla Mahmudiye mektebinde iptidai okulundan mezun olan Girit muhacirlerinden İbrahim, bundan sonraki tahsili için Darüşşafaka'ya kayıt ve ikmal talebinde bulunulmuş ve kabul edilerek kaydı gerçekleştirilmiştir.⁵²³

⁵¹⁹ BOA. MF. MKT.1205.95.Lef.1-4; H. 05.04.1333/ M. 20 Şubat 1915.

⁵²⁰ BOA. MF. MKT.1205/95.Lef.1-5; H. 05.04.1333/ M. 20 Şubat 1915.

⁵²¹ BOA. MF. MKT.1188/59. Lef. 5/ H. 29.08.1331 (M. 3 Ağustos 1913).

⁵²² Ağanoglu, a.g.e., (2017), 258.

⁵²³ BOA. DH. MTV.40.34, H.19.10.1330, M1 Ekim 1912.

Muhacir çocukların eğitimlerinde önemli yeri olan diğer bir kurum Sanayi Mektepleridir.⁵²⁴ Kimsesiz çocukların topluma kazandırılması ve meslek edindirme amacıyla 1863 yılında kurulan Islahhaneler, 1868 yılı itibariyle Sanayi Mektepleri olarak anılmaya başlanmıştır.⁵²⁵ Balkan Savaşları sırası ve sonrasında göç akını karşısında sayıları giderek artan muhacir çocukların eğitilmesi ve meslek öğretilerek hayatını idame etmesi için çok sayıda çocuk yerleştirilmiştir. Rumeli’den gelen muhacir çocukları İstanbul’da bulunan Sanayi mekteplerinin yanı sıra Anadolu’nun diğer vilayetlerinde bulunan sanayi mekteplerine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Çok sayıda muhacir çocuk İstanbul sokaklarında olduğu gibi Anadolu’nun diğer vilayetlerinin sokaklarında sefil ve perişan bir halde dolanmaktaydı.⁵²⁶ Ailelerin nezdinde olan ve sokaklarda başıboş dolaşan kimsesiz muhacir çocukların talim ve terbiyelerine imkân sunacak bu kurumlara yerleştirilmeleri düşünülmüştür. Bunun üzerine, Sanayi mekteplerinin daha fazla muhacir çocuğa eğitim verebilmesi için kontenjan uygulamasına gidilmiştir. Sanayi mekteplerine kabul edilecek talebeden en az %30’unun Balkan Savaşları’ndan dolayı İstanbul’a gelen muhacirin çocuklarından seçilmesi kararlaştırılarak ilgili kurumlara tebliğ edilmiştir.⁵²⁷ Bunun için ne kadar muhacir çocuğun Sanayi Mekteplerine kabul edileceği okul bulunan vilayet ve sancaklara sorulmuştur. Vilayet ve sancaklarda bulunan Sanayi Mekteplerine kabul edileceklerden en az %30 muhacir çocuklar arasından olması istenmiştir. Bazı okullara, bu oranın %40 olması uygun görülmüştür. Sanayi Mekteplerine kabul edilecek muhacir öğrenciler belirlenirken, yapılacak imtihanda başarılı olan ve gerekli koşulları tutan öğrenciler öncelikli olacaktır.⁵²⁸ Muhacir çocuklar, İstanbul ve Bursa Sanayi mektepleri başta olmak üzere farklı vilayet ve sancaklardaki Sanayi Mekteplerine yerleştirilecektir. Bunların başında şu okullar yer

⁵²⁴ 1863’de Mithat Paşa tarafından, Niş’te kimsesiz çocukların yetiştirilmesi amacıyla Islahhaneleri kurmuştu. Kimsesiz çocukların sokaklarda, eğitimsiz ve terbiyeden yoksun kalmaması amacıyla kurduğu bu kurumda beş-altı yaşından büyük, on iki-on üç yaşından küçük çocukları Islahhanelerde barındırıp, okuma-yazma ve matematik öğrettikten sonra bir sanat sahibi olmalarına imkân verilmişti. Bu kurumda mesleki eğitim tamimiyle işlevsel haldeydi. Öğrenciler burada hem meslek öğreniyor hem de ordunun ihtiyaç duyduğu kundura ve giyim ihtiyaçları karşılanıyordu. 1868’den itibaren Islahhaneler, bulundukları vilayetin Sanayi Mektepleri olarak anılmaya ve bu isimle kurulmaya başlandı. Korkmaz, Ş. (2018). “Üsküp Sanayi Mektebi (1897 -1912)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 16 (25), 251.

⁵²⁵ Korkmaz, a.g.e., (2018), 250; Öztürk, C. (1999). *Islahhane*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 19, 190-191.

⁵²⁶ BOA. DH.EUM.EMN. 77/26. Lef.1-4/ H.10.07.1332 (M. 2 Mayıs 1917); BOA. DH.EUM.6.Şb. 21/47.Lef.1-9. H.3.12.1335 (M 20 Eylül 1917).

⁵²⁷ BOA.DH. UMVM.132/43., H.05.10.1333./ M. 16 Ağustos 1915.

⁵²⁸ BOA. DH. UMVM. 78/14. Lef. 20-53. H.16.11.1333./ M. 25 Eylül 1915; BOA.MF.MKT.1201/20. Lef.1., H.21.10.1332/M. 12 Eylül 1914; BOA.DH.MTV.00040.2.00076.Lef.1.02., H. 11.03.1331/18 Şubat 1913.

almaktaydı; İstanbul, Bursa, Ankara, Konya, Sivas, Bursa, Urfa, Trabzon, Halep, Şam Sanayi Mektepleridir.

Yapılan yazışmalar incelendiğinde; ilgili okul temsilcilerinin, okul kapasitelerinin dolu olması başta olmak üzere, tahsilat ve malzeme yetersizlikleri gerekçe göstererek az öğrenci talep ettikleri görülmektedir. Ayrıca yetkililer öğrencilerin uyum problemlerine de dikkat çekmişlerdir. Öğrencilerin dil bilmemesi ve okula geç başlamaları, öğretmen eksiklikleri gibi durumlara dikkat çekilerek, kurumlarına öğrenci gönderilmeden önce tüm koşulların göz önünde bulundurulmasını da istenmiştir.⁵²⁹

Sanayi mekteplerine de diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi muhacir çocuklar tahsilleri de göz önünde bulundurularak kabul edilmektedir. Rumeli muhacirlerinden Dilber Hanım iki evladının İstanbul'daki Sanayi Mekteplerine kabul edilmesi için Maarif Nezareti'ne bir dilekçe ile başvuruda bulunmuştur. Anacak Maarif Nezareti, Dilber Hanım'ın çocuklarının daha aşağı mertebede olduğunu gerekçe göstererek, İstanbul'daki Sanayi Mekteplerine değil de Bursa Sanayi Mektebine kabulünün daha uygun olacağı cevabını vermiştir. Bursa Sanayi Mektebine kabul edilmesi için Hüdavendigar Vilayeti'ne tahrirat göndermiş ve Dilber Hanım'ın çocukları Bursa Sanayi Mektebine kabul edilmiştir.⁵³⁰ Edirne'nin istilasını üzerine, İstanbul'a hicreti esnasında babası vefat eden ve bu sırada annesini de kaybeden İpsalalı Tahsin, İskân-ı Muhacirin Komisyonuna bir dilekçe vererek, ağabeyinin Bursa Sultani Mektebine kaydının yapıldığını, bu sebeple kendisinin de yaşı ve tahsili olmadığından yatılı bir okul olan Bursa Sanayi Mektebine kabulünü istemiştir. Bunun üzerine İpsalalı Tahsin'in muhtaç ve kimsesiz olması sebebiyle ve tahsiline devam ederek bir meslek edinmesi amacıyla yatılı olarak Bursa Sanayi Mektebine kayıt ve kabulünün yapılması uygun görülmüştür.⁵³¹ Ayrıca Muhacir çocukların geldikleri yerlerde öğrenim gördükleri mektepler hangisiyse o mekteplere devam etmeleri sağlanmıştır. Edirne Sanayi Mektebi öğrencisi olup, Balkan Savaşları sırasında anne ve babasını kaybeden Gümülceli Ahmet'in İstanbul'daki Sanayi Mektebine kayıt yapılması ve eğitimine kaldığı yerden devam etmesi için Dâhiliye Nezareti, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden bilgi istenerek muhacir çocuğun kaydı yapılmıştır.⁵³²

Muhacir çocukların eğitim gördüğü bir başka kurum **“Sanat Evleri”** adıyla bilinen **Darus-sınaa'dır**. Sanat Evleri, Balkan Savaşları göçmenlerinden kadın ve çocukların

⁵²⁹ BOA. DH. UMVM. 78/14, Lef. 1-25. H.16.11.1333./ M. 25 Eylül 1915.

⁵³⁰ BOA. MF.MKT.1201/20, H.21.10.1332/M. 12 Eylül 1914.

⁵³¹ BOA. DH. MTV.40.2.76, Lef.1, H. 11.03.1331/18 Şubat 1913.

⁵³² BOA. DH. UMVM.78/16, H.21.11.1333/ 30 Eylül 1915.

sorunlarına köklü çözüm getireceği düşüncesiyle kurulmuştur.⁵³³ Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi sorumluluğunda kurulan Sanat Evleri'nin kurulma gerekliliği 12 Haziran 1913'te Cemiyet Merkezine bildirilmiş ve 17 Haziran'da Hanımlar Merkezi olumlu cevap verilmiştir.⁵³⁴ Gerekli hazırlıklar yapılmış ve okulun kurulma tasarısı 20 Haziran 1913'te Hilal-i Ahmer Genel Merkez toplantısında kabul edilerek⁵³⁵ 7 Ağustos 1913'te kuruluş aşaması tamamlanmıştır. Ayrıca bu okul için merkezden 50 bin kuruşun tahsis ve itası kararlaştırılmıştır.⁵³⁶ Sanat Evleri'nin kurulması için ihtiyaç duyulan fon ayrılmış, Merkez tarafından Sanat Okullarının faaliyetlerine başlaması için 500 lira tedarik edilmiştir.⁵³⁷ Bu tasarıyla; kimsesiz muhacir kadın ve çocuklara Sanat Evleri'nde görev verilerek kısa süreli kurslarda eğitim görmesi ve üretici durumuna getirilerek iş olanakları sunulması hedeflenmiştir.⁵³⁸ Kimsesiz muhacir kadın ve çocukların en yetenekli ve en yardıma muhtaç durumda olanların merkezce kiralanacak yerlerde barınması istihdamının sağlanması da söz konusu girişimin hedefleri arasında yer almıştır.⁵³⁹ Ayrıca Sanat okullarında el sanatları eğitimin yanı sıra okuma-yazma ve görgü kurallarıyla ilgili eğitimlerin verilmesi de planlanmıştır.⁵⁴⁰

Sanat Evleri kurulduğunda okulda yevmiye ile çalışan 15 kız çocuk ve 40'ın üzerinde kadın istihdam edilmiştir. Ancak iki-üç ay sonra yapılan el işlerine ve dokunan ipekli bezlere her taraftan rağbet artınca çalışan sayısı 100' çıkarılmıştır. Sanat Evleri'nde 9 ile 12 yaş arasında 20, 12 ile 15 yaş arasında 50 kız çocuğu mevcutken çalışanların geri kalanını 40 ile 60 yaş aralığında kadınlar oluşturmaktadır.⁵⁴¹

⁵³³ Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşları sırasında hem cephede hem de cephe gerisinde ihtiyaç duyulan yardımları yapmaya başlamıştı. Balkan Savaşları'nın uzaması ve burada sıkıntıya düşen Müslüman Halkın göç etmesi ve sayıları da her geçen gün artmasıyla cemiyetin kısıtlı bütçesi zorlanmaya başladı. Sanat Evleri'nin kurulması ve buralarda kadın ve çocukların üretecekleri el sanatları hem bunları üretim noktasında yüreklendirecek ve bunların satışından elde edecekleri gelirlerle de konut ve zorunlu ihtiyaçlarının yanında iş olanağı sunacaktı. Akgün, a.g.e., 2000, 157.

⁵³⁴ Sezer, Ö., & Metin, Ö. (2016). *Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşları'nda muhacirlere yardımları*, 97.

⁵³⁵ Akgün, a.g.e., 2000, 157.

⁵³⁶ Ulutekin, M., & Uluğtekin, M. G. (2013). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer icraat raporları (1914-1928), 50; Kiremitçi, M. Y. (Ed.) (2018). *Osmanlı Gazetelerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti*. 273.

⁵³⁷ Yönetimi Hanımlar Merkezi üyelerinden Sadiye Haluk, Leyla Vahit, Nezihe Veli ve Vacide Besim hanımların sorumluluğunda olacaktı. Sanat Evleri hesaplarının ayda bir kez, Hanımlar merkezince görevlendirilecek dört üye tarafından denetlenecekti. Ayrıca Sanat Evleri bağımsız işleyecekti. Akgün, a.g.e., (2000), 157. Ömer, B. (2009). *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e dair konferans*. İ. Hacıfettahoğlu (Haz.), (2. Baskı), 136.; Sezer, Ö., & Metin, Ö. (2016). *Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşları'nda muhacirlere yardımları*. 97.

⁵³⁸ Ömer, a.g.e., (2009), 137-138; Akgün & Uluğtekin, a.g.e., (2000), 158.

⁵³⁹ Akgün & Uluğtekin, a.g.e., (2000), 158.

⁵⁴⁰ Sezer, & Metin, a.g.e., (2016), 98.

⁵⁴¹ Servet-i Fünun, 9 Teşrin-i Evvel 1330/22 Ekim 1914, Nr. 1220., Kiremitçi, a.g.e., (2018), 273-274.

9 ile 12 yaş aralığında olan kız çocukları nakış ile uğraşırken, 12-15 yaş aralığındaki kız çocukları dokuma yapmakta, 40 yaş üstü kadınlar ise, çıkırık çevirmekteydiler.⁵⁴² Sanat Evleri'nde kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı seferberliğine kadar 14 ay nakış işleri ve pamuk-ipek dokuması ile uğraşmıştır.⁵⁴³ Seferberlik zamanında nakış ve dokuma işleri bir kenara bırakılarak Osmanlı askerlerine çok sayıda hırka, eldiven, çorap dikilmiştir.⁵⁴⁴ Muhacir kız çocukları ve kadınları nakış işleyerek hem geçimlerini temin etmiş hem de unutulmuş ve ihmal edilmiş Türk motiflerinin yaşatılmasına ve tanıtılmasına vesile olmuşlardır. Ordunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin temin edilmesinde de büyük katkıları olmuştur.⁵⁴⁵

Açıldığında 15 kişi ile işe başlayan Sanat Evleri'nde zamanla çalışan sayısı artmış ve 1917 yılına gelindiğinde bu sayı 150'yi aşmıştır. Bunlara evlerde üretenler de dâhil edilince 300 kadın ve çocuktan oluşan üretim ekibi ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁶ Müessesenin gelirleri, giderleri karşılayamadığı için gazeteler vasıtasıyla burada eğitim görüp meslek edinme talebinde bulunan çok sayıda kız çocuğuna olumsuz cevaplar verilmiştir.⁵⁴⁷

Muhacir çocukların eğitim görüp meslek edindikleri bir de **Darülmesailer**⁵⁴⁸ vardır. Darülmesailer, fakir çocuklara ve kadınlara örgü örmeyi öğreterek, bu kişilere gelir sağlamak amaçlı kurulan hayır kurumudur.⁵⁴⁹ Hayır kurumu olarak kurulan Darülmesailer'de muhacir çocuklar yerleştirilmiş ve meslek edinmeleri sağlanmıştır.⁵⁵⁰ Muhacir çocuklar Niğde'de terkedilmiş evlerde eğitim görmüşlerdir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında evlerini terk etmek durumunda kalan mülteci çocukların da bu evlere gelmesiyle çocuk sayısı artmıştır. Söz konusu çocukların bulunduğu terkedilmiş evlerin, kalabalık ve sağlık koşulları bakımından elverişsiz olmaları sebebiyle çocukların daha iyi eğitim alabilecekleri darüleytama yerleştirilmeleri düşünülmüştür. Vilayette darüleytam olmadığı için darülmesailerin açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Açılacak darülmesailerin masrafları

⁵⁴² Servet-i Fünun, 9 Teşrin-i Evvel 1330/22 Ekim 1914, Nr. 1220.

⁵⁴³ Servet-i Fünun, 9 Teşrin-i Evvel 1330/22 Ekim 1914, Nr. 1220.

⁵⁴⁴ Akgün & Uluğtekin, a.g.e., (2000), 159.

⁵⁴⁵ Servet-i Fünun, 9 Teşrin-i Evvel 1330/22 Ekim 1914, Nr. 1220; Akgün & Uluğtekin, a.g.e., 2000, 158-159; Kiremitçi, a.g.e., (2018), 274.

⁵⁴⁶ Tanin, 14 Şubat 1917/1 Şubat 1332; Akgün & Uluğtekin, a.g.e., 2000, 158-159.; Kiremitçi, a.g.e., 2018, 329.

⁵⁴⁷ Sezer, & Metin, a.g.e., (2016), 97-98.

⁵⁴⁸ Çalışma yeri, atölye.

⁵⁴⁹ Çağbayır, Y. (t.y.) *Bayrak mücadelemiz ve istiklal marşı*. 372.

⁵⁵⁰ Muhacir çocukların eğitim görüp meslek edindirildikleri darülmesailerin hangi tarihte kurulduğu ve işleyişi hakkında bilgi bulunamamıştır. Yapılan araştırmada Hilal-i Ahmer bünyesinde faaliyet gören bir kurum olduğu fakir çocukların ve kadınların geçimleri için meslek edindikleri hayır kurumu olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Daha sonraki yıllarda İstiklal Marşı'nın yazarı Mehmet Akif Ersoy'un almış olduğu 500 liralık ödülü bu kuruma bağışladığı bilgisine ulaşılmıştır. Çağbayır, Y. (t.y.). *Bayrak mücadelemiz ve istiklal marşı*, 372.

muhacirin tahsisatından karşılanmıştır.⁵⁵¹ Darülmesaiilerin muhacir çocuklar için önemi noktasında bir başka belge de Kayseri Mutasarrıflığına yazılan şifreli telgraptır. Kayseri Mutasarrıflığınca yapılan telgraflaşmada, kaza ve köylerde muhacir ve mülteci sayısı sorulmuş ve cevap alınmıştır. Ayrıca Darülmesaiiler'in muhacirin için önemi bildirilerek ek tahsisat istenmiştir.⁵⁵² Darülmesaiilerin, sadece muhacir çocukların eğitimi değil, mülteci ve şehit çocukların ilim ve terbiyeleri konusunda da önemli katkıları olmuştur.⁵⁵³

Muhacir çocukların eğitim gördükleri kurumlarından biri de **Mektebi Sultanilerdir**.⁵⁵⁴ Osmanlı Devleti eğitim öğretim kademesinin ortaöğretim kısmını idadiler ve sultanilerden oluşmaktadır. 20. yüzyılın başlarına kadar sultaniler yerine 5 ve 7 yıllık idadiler bulunmaktadır. 1910 yılı itibariyle yedi senelik idadiler sultanilere dönüştürülmesine başlanmış ve 1914 yılı itibariyle tüm yedi senelik idadiler sultanilere dönüştürülmüştür.⁵⁵⁵ İstanbul dâhil diğer vilayet ve sancaklarda bulunan idadi ve sultanilere muhacir çocuklar için kontenjan ayrılmıştır. Bu konuda Meclisi Vükela 26 Mart 1913 tarihinde, rüştiye ve beş senelik nehari (yatılı olmayan gündüz okulu) idadilerden mezun olarak yedi senelik idadi ve sultani mekteplerine girmeye hak kazanmış ve muhacereten İstanbul'a gelen fakir muhacir çocukların ve özel okullarda tahsil gören bu gibi talebelerin yeni açılacak idadi ve sultanilere parasız ve yatılı olarak kaydedilmesi yönünde bir karar alınmıştır.⁵⁵⁶ İlgili dönemde; İstanbul,

⁵⁵¹ BOA. 272.0.0.14.74.11.24. Lef.1-3 /06.12.1917.

⁵⁵² Darülmesaiiler hakkında kısıtlı bilgi edindiğimizden dolayı ilgili belgenin Darülmesaiinin muhacirler için önemli olduğuna vurgu yapılmak istenmiştir. BOA. 272.0.074. 65.13.1 / 04.03.1917.

⁵⁵³ BOA. 272.0.0.14.74.11.24. Lef.1 /06.12.1917.

⁵⁵⁴ II. Mahmut döneminde Osmanlı sivil eğitim kurumların tesisi 1869'da Maarif Umumiye Nizamnamesi ile yeni hal almıştır. Bu nizamnamede, ilköğretim kurumları sıbyan ve rüştiye mektepleri, ortaöğretim kurumları ise İdadi ve sultani mektepleridir. Ortaöğretim birinci kademesi idadiler, ikinci kademesi ise Sultaniler olsa da bu aşamada Sultaniler açılmamış bunun yerine yedi senelik idadiler oluşturmuştur. İkinci meşrutiyet döneminde yeni bir oluşuma gidilecek bu yedi yıllık idadiler yerine sultaniler oluşturulacaktır. II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı-Eğitim-öğretim sisteminde en radikal ve kapsamlı değişiklik ortaöğretim kademesinde gerçekleştirildi. Bu kapsam içerisinde mektebi sultani ve idadiler vardır. İdadiler beş ve yedi senelik olarak iki gruptan oluşmaktaydı. Sancaklarda bulunan idadilerde beş senelik, vilayetlerde bulunan idadilerde ise yedi senelik eğitim verilmekteydi. 1910 yılından sonra yedi yıllık idadiler, sultanilere dönüştürülmesine başlanmıştır.1914 yılı sonrasında tüm yedi senelik idadiler sultanilere dönüştürülmüştür. Ancak başlangıçta idadilerin tamamı aynı anda yapılmadı. Başta 12 vilayet idadisi Mektebi Sultaniye dönüştürüldü. Dönüştürülmesinde, İstanbul Mektebi Sultanisi esin kaynağı oldu. İstanbul, Edirne, Adana, Aydın (İzmir), Üsküb, Bursa, Beyrut, Haleb, Selanik, Trabzon, Mamuretülaziz ve Kastamonu idadileri sultaniye düştürüldü. 1912-1913 ders yılında Sultanilerin sayısı 13 oldu. Bunlar; Ankara, Mercan, Vefa, Kabataş, Üsküdar, Gelenbevi, Davutpaşa, Yozgat, Aydın, Bağdat, Diyarbakır, Sivas, Şam, Konya, İzmit, Balıkesir, Kudüs, Çanakkale, Erzurum, Bitlis, Basra ve Yemen idadileri sultani halini aldı. Demiryürek, H. (2018). "1913-1914 Ders Senesinde Ankara Sultanisi", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi Tarih Okulu Dergisi*, 11 (XXXVI) 256-257; Demirel, F. (2012). "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultaniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII (2), 339.

⁵⁵⁵ Demiryürek, a.g.m. (2018). 257; Demirel, a.g.m., (2012), 339.

⁵⁵⁶ BOA. MV. 175/84, H.17.04.1331, 26 Mart 1913.

Bursa, Balıkesir Sultani Mektepleri muhacir çocukların ağırlıklı olarak girdikleri sultani mektepleri arasında yer almıştır.⁵⁵⁷

Edirne Sultani Mektebinde eğitim gördüğü sırada, Edirne'nin işgalinde ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiş olan Ziya adındaki, muhacir çocuk, Bursa Sultani Mektebine gönderilmiştir. Göç sırasında babasının vefat etmesi ve annesinin de göç esnasında kaybolması ile sefil ve perişan halde olan Ziya'nın ücretsiz yatılı olarak kabulüne karar verilmiştir.⁵⁵⁸

İstanköy muhacirlerinden ve İstanköy mektebi talebesinden Mehmet adlı muhacir çocuk; annesi dışında kimsesinin olmaması, yaşı, eğitiminin derecesi ve fakir olması gerekçe gösterilerek Balıkesir Sultani Mektebine kayıt ve kabulüne izin verilmesi talebinde bulunulmuştur. Yapılan inceleme sonucu adı geçen muhacir çocuğun Balıkesir Sultani Mektebine kayıt ve kabulüne engel bir durum olamaması ve şartları sağlaması sebebiyle bu okula parasız ve yatılı olarak kaydı yapılmıştır.⁵⁵⁹

Sultani mekteplerine yönlendirilen muhacir çocuklar için bütçeye ek bir tahsisat konarak meclise sevk edilmiştir. Sultani mekteplerine, darüleytamlara, Darümuallimine ve Darümuallimata kaydolacak sekiz binden fazla muhacir çocukları, şehit ve fakir çocuklarının masrafları için tahsisat ayrılması mecliste görüşülmüştür. Sultani mektepleri ve darüleytama ücretsiz kaydolacak sekiz binden fazla çocuk bulunsa da bunların iki bin beş yüzü için kabul edilebilir denmiştir. Geriye kalan beş bin beş yüz çocuk için başka tedbirler alınması gündeme gelmiştir. Parasız yatılı kalanlar içerisinde bazılarının Darümuallimin ve Darümuallimat okullarına kayıtlarının yapılması önerilmiştir.⁵⁶⁰ Bu kurumlara yönlendirilecek talebeler için ihtiyaç duyulacak masrafları için 354.400 kuruş bütçeye ek bir tahsisat ilave edilmesi kararı alınmış ve ilgili karar meclis genel kurulunda müzakere edilerek ilgili karar kabul edilmiştir.⁵⁶¹

Mektebi sultanilere parasız yatılı olarak gönderilen muhacir çocukların bir kısmı Darümuallimin ve Darümuallimat okullarına yönlendirilmesi istenmiştir. Bu kurumların yanı sıra askeri okullara yönlendirilip, buralara kayıtları yapılan talebeler de olmuştur.⁵⁶² Ebeveyni

⁵⁵⁷ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 254.

⁵⁵⁸ BOA. DH. MTV.40.2.76. Lef.1-3, H. 11.03.1331/18 Şubat 1913.

⁵⁵⁹ BOA. MF. MKT.1188/59. Lef. 1-5/ H. 29.08.1331/M. 3 Ağustos 1913.

⁵⁶⁰ BOA. MV.199/101 H.29.12.1333/ M.7 Kasım 1915.

⁵⁶¹ BOA. MV. 199/101. H.29.12.1333/ M.7 Kasım 1915.

⁵⁶² BOA. DH. UMVM.70./40. Lef.6, H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916.

ve herhangi bir akrabası olmayan Kırkkilise muhacirlerinden Mürüvvet adlı muhacir kızın, ihtiyaç sahibi olmasına binaen, Maarif Müdüriyeti Darülmuallimat mektebine tezkire gönderilerek söz konusu muhacir kızın bu okula kayıt ve kabulünü istemiştir. Adı geçen muhacir kızın Darülmuallimat mektebine kaydı yapılmıştır.⁵⁶³

Her geçen gün sayıları artan muhacir çocuklarının eğitim görecekları kurumlara kayıt ve kabulleri gerçekleşse de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, işgal mahallerinden iç bölgelere mülteci akını karşısında diğer mevcut kurumlar gibi Mektebi Sultaniler de yetersiz kalmıştır. Vilayetlere gönderilen meclis kararı gereğince; Vilayetlerdeki Sultanilere yeniden yatılı ve parasız öğrenci kaydedilmemesi ve vilayetler bütçelerinden bu konuya dair tahsisat çıkarılmaması istenmiştir.⁵⁶⁴ Ancak hâlihazırdaki sultanilere kayıtlı öğrencilere ayrılan tahsisatın ödenmesi emrine karşılık Niğde Valiliği, zaruret içerisinde olup okumak isteyen ilme hevesli çocukların reddedilmesinin vilayet ve çevresindeki sultanilere gönderilmelerinin yasaklanmasının adil ve merhametli bir karar olmadığını bildirerek, bu durumdaki çocukların okullara kabullerinin sağlanması için ilgili emirlerin değiştirilmesi hususunda Maarif Nezaretine tezkire göndermiştir.⁵⁶⁵ Alınan karara bir diğer tepkide Ankara Valiliği'nden gelmiştir. Ankara Sultani Mektebi'nde 25 parasız-yatılı talebe okuduğunu, ayrıca 26 talebeye de yetecek tahsisat mevcut olduğu ifade edilerek Maarif Nezaretine tezkire gönderilmiştir. Aynı tezkirede 50 talebenin daha parasız-yatılı okumak için merkeze başvuruda bulunduğu belirtilmiş ve bu başvuruların reddedilmesinin muhtaç ve eğitim almaya istekli çocukların cahil kalmalarına neden olacağı ifade edilmiştir. Çoğu; yersiz yurtsuz, fakir muhacir-mülteci çocuk olan bu talebelerden mevcut durumunu belgelendirenlerin kabulleri Ankara encümeninde uygun görülmüş ve bu durum Maarif Nezareti'ne tezkire ile bildirilmiştir.⁵⁶⁶ Maarif Nezareti'nce ilgili valiliklere verilen cevapta; Maarif bütçesinden sorumlu tedrisat-ı maliye müdürlüğü fakir öğrencilerin eğitim masraflarının merkez bütçesinden karşılanması usulünün bütçe sorunları nedeniyle kaldırıldığını, vilayet bütçelerinden de bu konuda tahsisat verilmesinin ise kanuna aykırı olduğu söylenerek yetim ve muhtaç çocukların darüleytamlarda eğitim almasının uygun olduğu ilan edilmiştir.⁵⁶⁷ Bu konu hakkında, Maarif Nezareti, Dâhiliye Nezaretine tezkire göndererek, Mektebi Sultanilerin masrafları vilayetçe

⁵⁶³ BOA. MF. MKT.1194/49, H.21.02.1332/ M.19 Ocak 1914.

⁵⁶⁴ BOA. DH. UMVM.70.40.Lef.1/ H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916; BOA. DH. UMVM.70.39/ H.20.08.1333/M.3 Temmuz 1915.

⁵⁶⁵ BOA. DH. UMVM.70.40.Lef.1/ H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916.

⁵⁶⁶ BOA. DH. UMVM.70.40.Lef.3/ H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916.

⁵⁶⁷ BOA. DH. UMVM.70.40.Lef.6/ H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916.

karşılanmasına rağmen muhacir ve mülteci talebeler gönderildiği ve ihtiyaçlar arttığı ve vilayet bütçeleri de yetersiz olması durumunda Maarif Nezareti bir defaya mahsus olarak bir önceki yılın öğrencilerinin masraflarını karşılamak için bütçeye ek tahsisat ilave ederek bu talebelerin masrafları karşılanmıştı. Ancak yeni alınacak öğrencilerin masraflarını karşılamanın mümkün olamadığı bildirilmiştir. Yeni öğrenci alınmaması hususundaki meclis kararının uygulanması noktasında vilayetler tereddüt etmekte olduğu anlaşılmıştır diyerek durumu bildirmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti, parasız yatılı kayıtları yapıp eğitimlerine devam eden öğrencilerden 17 yaşını bitirenlerin rızasına bakılmadan nakillerinin nizamnameye uygun olarak ya Mektep-i İptidaiyeye ya da daha önceki okullarına gönderilmesi istenmiştir. Yine gönderilecek diğer kurumlar ise Darülmuallimin ve Darülmualimatlardır. Buralara çok sayıda öğrenci gönderilmesi buraların öğrenci sayısını artırsa da hem bütçeye getirisi olacak hem de mevcut kanuna aykırı olmayacaktır denmiştir. Maarif Nezareti'nin bütçesinin imkân vermediği durumlar vardır. Bu durumlar, şehit çocukları, muhacir çocukları, mülteci çocuklar ve muhtaç çocukların terbiyesi ve tahsili için de fayda sağlayacaktır. Bu çocuklar için, söz konusu kurumlara ek ödenek talep etmek gerekecektir. Bu durum vatan ve milletin faydasına olacaktır.⁵⁶⁸

Dâhiliye Nezareti Umur-u Aliye-i Vilayet Müdüriyetinin Maarif Nezaretine verdiği cevapta; fakir ve kimsesiz muhacir, mülteci ve şehit çocukların eğitiminden mahrum kalmaması için masraflarının vilayetçe üzerlerine alınmış olsa da gerek eğitim masrafları gerekse diğer ihtiyaçları için de bir masraf olduğu kanuna zıt olmakla beraber şimdiki durum münasebetiyle ihtiyacın yetersizliğinden dolayı vilayetlerce özel görevlerin yerine getirilmesi hususunda birçok engel giderek artmaktadır. Gelirler azaldığından yeni bir ek bütçe ayıramayacaktır. Bundan dolayı; Muhacir ve fakir çocukların talim ve terbiyesi için Sivas, Tokat, Kayseri ve diğer yerlerden özel gelirlerle birçok darüleytam açılmış ve vilayetlerden de yardımlar gelmiştir. Bunun gibi müesseselerin açılması dolayısıyla bu çocukların buralara yerleştirilmesiyle refahlarının sağlanacağı uygundur denmiştir. Bu gibi öğrencilerin askeri okullara da kaydedilerek talim ve terbiyeleri mümkün olacaktır.⁵⁶⁹ Bundan sonra darüleytamlar söz konusu çocukların yönlendirileceği kurumların başında gelecektir.

Anlaşılacağı üzere; her geçen gün devletin elini uzatacağı ve eğitim ve terbiyeleri için yardımda bulunacağı çocuk sayısı artmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, Doğu Anadolu

⁵⁶⁸ BOA. DH. UMVM.70.40.Lef.5/ H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916.

⁵⁶⁹ BOA. DH. UMVM.70.40.Lef.6/ H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916.

vilayetlerinde yaşayan halkı korku ve endişeye sevk etmiş ve iç bölgelere gelen aileler ve bu ailelerin çocuklarının eğimi meselesiyle de ilgilenilmeye başlanmıştır. Belgelerde muhacir çocuk kavramının yanı sıra mevcut olan şehit çocukları⁵⁷⁰ kavramının yanı sıra Mülteci çocuk kavramı da çokça geçmeye başlayacaktır. Osmanlı Bürokrasisi söz konusu çocuklardan bahsederken aynı belgede tüm kavramlar kullanılacak ve sorun muhacir çocuklarla sınırlı olmayacaktır.

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda kimsesiz kalan çocukları barındırmak ve meslek kazandırmak maksadıyla Kasım 1914'te kurulan ve 1915 yılı itibariyle faaliyete başlayan **Darüleytamlar** Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklif etmesi ve Enver Paşa'nın da desteğiyle kurulmuştur.⁵⁷¹ İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun farklı vilayetlerinde Darüleytamlar tesis edilmiştir. Darüleytamlar, şehit çocuklarının barındırılması, eğitilmesi, himaye edilmesi ve bir meslek edindirilmesi amacıyla kurulsada memlekette, şehit çocukları dışında çok sayıda kimsesiz çocuk olmasına binaen bir düzenlemeye gidilmiştir. Balkan Savaşları muhacirlerinin çocuklarının da aynı amaçla yetiştirilmesi için memleketin muhtelif yerlerinde Darüleytamlar açılmıştır. Darüleytamlar ilk tesis edildiğinde sayıları 20 idi. Bakıma muhtaç kimsesiz çocuk sayısı artınca Darüleytamlar da artmıştır. 1916 yılına gelindiğinde bu sayı 69'a ulaşmıştır.⁵⁷²

Darüleytamlar, öncelikli olarak şehit çocuklarının barındırılıp eğitilmesine tahsis edilmişken daha sonra tüm yetim, öksüz fark etmeksizin, muhacir, mülteci çocukların kabul edildiği kurumlar haline gelmiştir.⁵⁷³ İstanbul'da açılan darüleytamlara ek olarak pek çok saray bu amaca tahsis edilirken, başta Konya, Sivas, Diyarbakır, Bursa, Adana olmak üzere pek çok vilayette darüleytamlar açılmıştır.⁵⁷⁴

Çocuklar darüleytamlara dağıtılırken sevk mahallerine en yakın noktalar seçilmiştir. Ancak İstanbul'a göç eden ve burada bulunan muhacir çocukların tümü İstanbul Darüleytamlarına kabul edilemeyeceği için söz konusu çocuklar diğer vilayetlerdeki darüleytamlara da yerleştirilmiş ve burada eğitim görmüşlerdir. Muhacir çocukların yoğun

⁵⁷⁰ Balkan Savaşları sonrası göç eden muhacir çocukları arasında da çok sayıda şehit çocuğu vardır. Balkan Savaşları sırasında babası şehit olan çocuklar anne veya yakınları gözetiminde göç ettiği gibi kabileler arasında kiminle geldiği belli olmayan ancak yapılan tahkikatlarda şehit çocuğu olduğu anlaşılan muhacir çocuklar olduğu anlaşılmıştır.

⁵⁷¹ Nuhoglu, H. (1993). *Y, Darüleytam*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8, 521.

⁵⁷² Okur, Y. (1996). *Darüleytamlar*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 5-22.

⁵⁷³ Kırbaç, S. (2003). *Savaş çocukları öksüzler ve yetimler*. E. Gürsoy Naskali & A. Koç (Ed.). 87.

⁵⁷⁴ BOA. DH. UMVM.70/40. Lef.6. H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916; BOA. MF.MKT.1226/54.Lef.4-5., H. 29.07.1335/M. 21 Mayıs 1917.

olarak yerleştirildiği darüleytamlar olmuştur. Örneğin; Trilya’da (Bursa) iskân edilen muhacir çocukların talim ve terbiyeleri için bir darüleytam açılmıştır.⁵⁷⁵ Muhacir ve fakir çocukların eğitimleri için Tokat, Kayseri’de darüleytamlar açılmıştır. Bu darüleytamlara vilayetlerden yardımlar gelmiştir.⁵⁷⁶ Sivas Vilayeti’ne bağlı olan Merzifon ve Amasya’da kurulan Darüleytamlar’da daha çok muhacir çocuklar bulunmaktaydı. Bu darüleytamlarda kimsesiz kız ve erkek muhacir çocuklar bulunmaktaydı.⁵⁷⁷ Çoğunluğu muhacir çocuklardan oluşan Sivas ve Amasya darüleytamlarında erkek çocuklar, Merzifon darüleytamında ise hem erkek hem kız çocuklar bulunmaktaydı.⁵⁷⁸ Muhacir çocukların yoğun olarak yerleştirildiği darüleytamlar; İzmit ve Maraş ve Diyarbakır⁵⁷⁹ darüleytamlarıdır.⁵⁸⁰

Darüleytamlarda bulunan öğrencilere verilen eğitim, sanayi mekteplerindeki eğitime benzemektedir. Bu kurumlara yerleştirilen çocuklara meslek öğretilerek bir meslek sahibi olmalarına imkân sağlanacaktır. Ayrıca ziraat ve sanayi kısımlarında eğitim görecektik olanların üretime de katkıları olacaktır.⁵⁸¹ Bu kurumlardan taşrada bulunanlar, ziraat eğitiminin ağırlıklı olduğu kurumlardır. İstanbul gibi merkezlerde bulunan kurumlarda da sanayi eğitimi yoğun olarak verildiği yerlerdir.⁵⁸²

Muhacir çocukların barınıp eğitim gördüğü darüleytamlar, sadece barınma maksatlı bir yetimhane amaçlı faaliyet göstermemiş, aynı zamanda eğitim kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Öğrencilerin bir sanat dalında geçimini temin edecek imkâna sahip olması doğrultusunda çalıştıkları görülür.⁵⁸³

Balkan savaşları sırası ve sonrasında İstanbul’a ve Anadolu’nun muhtelif yerlerine sevk edilen muhacir çocuklarının talim ve terbiyeleri için yetkili merciler belli bir düzen

⁵⁷⁵ BOA. DH. UMVM. 70/6, H. 13.03.1334 /M. 19 Ocak 1916.

⁵⁷⁶ BOA. DH. UMVM.70/40. Lef.6., H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916.

⁵⁷⁷ BOA. DH. UMVM.70/16. Lef. 1.H.25.03.1336/8 Ocak 1918.

⁵⁷⁸ BOA. DH. UMVM.70/16. Lef. 4,7, H.25.03.1336/8 Ocak 1918.

⁵⁷⁹ Diyarbakır Vilayetinden, Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen tahriratta; taşradan her gün çok sayıda çocuk başvuruda bulunmuş ve ardı arkası gelmediği ve bunların masrafları da giderek arttığından kurum söz konusu çocukları barındırma ve eğitimleri noktasında yetersiz kalmıştır. Buradaki çocukların İstanbul’daki Darüleytama gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Osmanlı bürokrasisi kendi arasında yapmış olduğu yazışmada, gönderilmiş olan 100 çocuk hakkında aynı belgenin farklı leflerinde kavram kargaşası yaşamaktadır. Mülteci ve muhacir çocuk kavramı noktasında ortak bir dil kullanılmadığı görülmektedir. Bkz. BOA. MF.MKT.1226/54. Lef.9-10., H. 29.07.1335/M. 21 Mayıs 1917.

⁵⁸⁰ BCA.272.0.0.14.74.11.24. Lef.3. R.2 Kânunuevvel 1333/ 2 Aralık 1917/ H.17.2.1336; BCA. 272.0.0.14.74.11.24., M. 06.12.1917; BCA. 272.0.0.14.73.4.8/ 21.04.1917; BOA. MF.MKT.1226/54. Lef.1-10., H. 29.07.1335/M. 21 Mayıs 1917; BOA. MF. MKT.1232/ 96. Lef. 4, H. 14-05-1336 /M. 25 Şubat 1918.

⁵⁸¹ Kırbaç, a.g.e., (2003), 87-88.

⁵⁸² BOA. DH. İ.U.M. EK.27/10. Lef.2-6., H.06.04.1335/300cak 1917; Kırbaç, a.g.e., (2003), 87-88.

⁵⁸³ Müezzinoğlu, E. (2012). I. Dünya savaşı esnasında yetim ve öksüz çocukların himayesi ve eğitimi: darüleytamlar. *History Studies*, 4(1), 416.

çerçevesinde çocukların yaşları, tahsilleri, maddi imkânları, ebeveynleri, yakın akrabalarının olup olmadığı hususları tahkik edilip, muhacir çocukları ilgili kurumlara yönlendirilmiştir. Ancak zaman içerisinde yönlendirildikleri diğer kurumlar gibi darüleytamlarda dolup taşmaya başlayınca başka çareler aranmaya başlanmıştır.

5.4. Muhacir Öğretmenlerin Görevlendirilmesi

Muhaceret dolayısıyla öğrenci sayısının artmasına binaen okullarda öğretmen açığı oluşur. Hükümet yetkilileri bu açığı muhacirler arasında bulunan muhacir öğretmenlerle giderme yoluna gitmiştir. Böylece Muhacir çocukların eğitiminde aksaklık yaşanmasının önüne geçilmiştir. Bu bağlamda, muhacir öğrencilerin yanı sıra muhacir öğretmenlerde düşünülmüş ve muhacir öğretmenlerin istihdamına imkân sunulmuştur. Muhacir öğretmenler arasında 16 yaşındaki Remziye’de bulunmaktadır.⁵⁸⁴ Muhacir öğretmenler, geçici iskân mahallerinde olduğu gibi daimî iskân mahallerinde de öğretmenlik yapmışlardır. Meclisi Vükela kararına göre; Muhacir öğretmenler, iptidai, rüştiye ve idadi ve iptidai mekteplerinde görevlendirilmiştir. Muhacir öğretmenler liva ve vilayetlerdeki okullara tayin edilmiş ve bu şekilde muhacir öğretmenlerin istihdamı sağlanmıştır. Anadolu’nun muhtelif vilayetlerinde açılan ve tahsisat eksikliği dolayısıyla öğretmen olmayan ya da öğretmen açığı olan okullara muhacir öğretmenler tayin edilmiştir. Bu öğretmenlerin maaşları da işgal edilmiş bütçelerin vilayetlerden sağlanacağı kararı alınmıştır.⁵⁸⁵ Muhacir talebelerin yoğun olduğu bazı yerlerde, diğer öğretmenler gibi muhacir öğretmenlerin de giyim ve iâşe masrafları vilayetlerde esnaf ve tüccarlarca karşılanmıştır.⁵⁸⁶

Geçici iskân mahallerinde özverili bir şekilde hizmetleri olan muhacir öğretmenler daimî iskân mahallerinde de görev yapmaları için tayinleri istenmiştir. Örneğin; Maarif-i Umumiye Nezareti’nin İstanbul Vilayeti ‘ne gönderdiği tezkirede, Fatma Hanım’ın Malta kışlasında özel dairede açılan mektepte muhacir çocukların eğitiminde özverili hizmet ettiği, ancak muhacirlerin daimî iskân sevk mahallerine gönderilmeleriyle mektebin kapanmasıyla Fatma Hanım’ın açıkta kaldığı bilgisi aktarılmıştır. Bundan dolayı Fatma Hanım’ın müsait bir okula tayin edilmesi istenmiş ve Fatma Hanım’ın uygun bir okula tayini yapılmıştır.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ KA.72/10. Lef.1-2

⁵⁸⁵ Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 259; BOA.MV.173/35., H.21.02.1331/ 30 Ocak 1913; BOA. MF.MKT.1193/64., H. 27.01.1332/6 Aralık 1913; BOA. MF. İBT.420/72., H. 21.04.1331/ 30 Mart 1913; BOA. DH. UMVM.70/16. Lef. 9/ H.25.03.1336/8 Ocak 1918.

⁵⁸⁶ BOA. DH. UMVM.70/16. Lef. 4/ H.25.03.1336/8 Ocak 1918.

⁵⁸⁷ BOA. MF. MKT.1193/64, H. 27.01.1332/ 6 Aralık 1913.

Rumeli'nin istilası üzerine İstanbul'a ve Anadolu'nun farklı yerlerine gelen muhacir öğretmenler, okullarda öğretmenlik yapmak yönündeki talepleri için dilekçe vermişlerdir. Aynı zamanda Maarif Nezareti de muhacir öğretmenlere teklifte bulunmuştur. Ancak, bazı muhacir öğretmenler kendilerine yapılan teklifleri kabul etmemişlerdir. Gerekçe olarak, verilen ücretin yetersiz olmasını ve bu ücretle geçinemeyeceklerini sunmuşlardır. Örneğin Rumeli'nin Köprülü kazasından, Akşehir'e gelen Üsküp muallimlerinden Halil Efendi'ye Isparta dâhilinde bulunan iptidai mektebine muallimlik teklifinde bulunulmuş ancak Halil Efendi maaşın azlığını gerekçe göstererek bu teklifi kabul etmemiştir.⁵⁸⁸

Öğretmenlik talep eden her muhacir öğretmenin talebi olumlu karşılanmamıştır. Örneğin; Rumeli'de muallimlik yapan ancak ailevi sebeplerle öğretmenliğe ara veren ve savaş dolayısıyla hicrete mecbur kalan bazı muhacir öğretmenler durumlarını bildirir dilekçe vererek hizmetleri karşılığı tazminat ve maaş isteğinde bulunmuştur. Bu öğretmenlere olumsuz cevap verildiği olmuştur. Hasibe Hanım 12 sene boyunca Kız Sanayii Mektebinde görev yapmakta iken askeri mülazımlardan olan eşi Kemalettin Bey'in görev yaptığı yerde eşinin rahatsızlığı dolayısıyla 1315 (1899) yılında işinden azlini isteyerek eşinin yanına gitmiştir. Hasibe Hanımın eşi Sakız adasının işgali sırasında Yunanistan'a esir düşmüş ve en büyüğü 10 yaşında olan üç çocuğuyla savaş sırasında (Balkan Savaşları) göçe mecbur kalmıştır. Geldikleri İstanbul'da geçim sıkıntısı çektiğinden dolayı 12 yıllık hizmetinin karşılığı ya tazminat ya da kadro talebinde bulunmuştur. Ancak muhacir öğretmenin tazminat ve kadro talebi olumlu karşılanmamış ve reddedilmiştir.⁵⁸⁹

Muhacir öğretmenler, diğer muhacirler gibi geldikleri yerlerin iklimine uygun yerlere iskân edilmiştir. Ancak bazı muhacir öğretmenler görevlendirildikleri yerlerin ikliminden rahatsız olmuştur. Örneğin; Rumeli muhaciri ve Yalvaç (Isparta) kazası İptidai Mektebi muallimi Halil Recai Efendi, buranın havası ve suyuyla uyum sağlamaması ve rahatsızlanması sebebiyle istifa etmek zorunda kalmıştır. Halil Recai Efendi uyum sağlayabileceği başka bir yere tayin talebinde bulunmuş⁵⁹⁰ ve kendisine olumlu cevap verilerek; Konya Darülmuallimini Tatbikat Mektebi Muallim-i Saniliği'ne tayini yapılmıştır.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ BOA. MF. İBT.426/35, H.26.05.1331/3 Mayıs 1913.

⁵⁸⁹ BOA. MF.İBT.485/ 85, H.03.04.1332/M. 1 Mart 1914.

⁵⁹⁰ Muhacirler sevk edildikleri mahallerden başka yerlere gidemeyecekti. Sevk edilirken geldikleri yerlerin iklim şartlarına uygun yerlere sevk edilmelerine önceki verilmişti. Ancak muhacirlerin iklim, sağlık ve yerel şartlar göz önüne alınarak sıhhiye ve muhacir komisyonları kararlarınca yer değiştirilecekti. Halil Efendi'nin başka bir mahale tayini bu karar gereğince; sevk edildiği ve öğretmenlik yaptığı mahalin sağlığını olumsuz

5.5. Muhacir Çocukların Eğitiminde Kullanacakları Materyallerin Temini ve Okul Ortamının Hazırlanması

Tüm mal varlıklarını geride bırakıp, İstanbul ve Anadolu'nun farklı vilayetlerine göç edip gelen muhacir çocukların eğitimleri için yardımlar yapılmıştır. Geçici yerleşim yerlerinde bulunan muhacir çocuklara, devlet kurumlarının yaptığı yardımların yanı sıra, yardımseverlerin de destekleri olmuştur. Savaş münasebetiyle İstanbul'a gelip Fethiye Cami'nde eğitim gören fakir muhacir çocukların bir kısmının yardımsever tarafından eğitim masrafları karşılanmış ve İptidai Mekteplerine devam eden çocuklara da gerekli görülen kitaplar bedava dağıtılmıştır.⁵⁹² Çocukların eğitim görecekleri cami ve medreselerin yardım sever kişilerin destekleriyle tamir ve bakımları yapılmıştır. Muhacir kız çocukların eğitim görebilmeleri için Ketenci Ömer Efendi adından bir yardımsever tarafından Malta kışlası dâhilindeki mescidin tamiri yapılarak kullanılır hale getirilmiştir. Tophane'de Defterdar yokuşunda bulunan Ebulfez Cami derununda bulunan Esmâ Hatun İbtidai Mektebi de bakanlıkça sıvası, kapı ve pencerelerinin tamir ve bakımları yapılarak erkek öğrencilerin eğitimi için kullanılır hale getirilmiştir.⁵⁹³

Rumeli'den göç eden ve eğitimlerine devam eden öğrencilere kitap yardımında da bulunulmuştur. Maarif Nezareti bu konuda kararname çıkarmıştır. Maarif Nezareti tarafından bir kararname çıkarılarak, harp dolayısıyla Rumeli'den göç ederek, Saliha Hatun İnas İbtidai mektebinde eğitim gören 30 fakir muhacir talebeye kitap gönderme kararı almıştır. Söz konusu karar da mektebe devam eden, kitapları olmayan ve satın almaya da gücü olmayan muhacir çocuklara her biri 250 nüshadan oluşan ve toplam 1000 adet kitap göndermeye karar vermiştir.⁵⁹⁴ Bir başka kararname de İstanbul Maarif Müdürlüğüne çıkartılmıştır. İlgili kararda; Tophane'de Malta Kışlası'nda geçici olarak iskân edilen muhacir çocuklarının eğitimleri için kitap ve risaleler tedarik edilerek gönderilmesine karar verilmiştir. Muhacir çocukların ihtiyaç duydukları 75'şer adet Kur'an-ı Kerim ve risaleler ve kitap gönderilmesine karar verilir. Bu kararın uygulanmasında İptidaiye müdürlüğü görevlendirilmiştir.⁵⁹⁵ Samatya Belediyesi dâhiline gelen ve buradaki camilerde eğitim gören çocuklar için derslerde

etkilediğini gerekçe göstermiş. İlgili komisyon kararınca da uygun bir mahale tayini yapılmıştır. BOA. DH. H.27/68, H.05.05.1334/ M. 10 Mart 1916.

⁵⁹¹ BOA. MF. İBT.464/94. H. 04.12.1331/ M.4 Kasım 1913.

⁵⁹² BOA. MF. İBT. 421/14. Lef.4-8. H.22.04.1331.M. 31.Mart 1913.

⁵⁹³ BOA. MF. İBT. 424/79. Lef.1-3. H. 16-05-1331 (M. 23 Nisan 1913).

⁵⁹⁴ BOA. MF. İBT. 424/66, H. 15.05.1331 (M. 22 Nisan 1913).

⁵⁹⁵ BOA. MF. İBT. 421/95, H.27.04.1331 (M. 30 Mart 1913).

okutulacak Elif- Bâ, Matematik, Kur'an-ı Kerim ve Amme Tebareke gibi 150'şer kitap ve araç-gereç yardımıyla bulunulmuştur. Ayrıca çocuklara eğitim verecek 2 öğretmen talebine de olumlu cevap verilerek iki de öğretmen görevlendirilmiştir.⁵⁹⁶ Kırkkilise dâhilinde eğitimlerine devam eden muhacir çocuklara okutulmak üzere yeteri miktarda kitap gönderilmesi talebinde bulunulmuş, istenilen miktarda olmasa da talepleri yerine getirilmiş ve istenilen eğitim amaçlı kitaplar gönderilmiştir.⁵⁹⁷ Maarif Nezareti, Beykoz kazası dâhilindeki İptidaiye mekteplerine dağıtılmak üzere eğitim araç-gereç yardımıyla bulunulmuştur. İhtiyacı olan okullara, Osmanlı, Asya, Avrupa ve Afrika haritaları gönderilmiştir.⁵⁹⁸ Darüşşafaka'ya kabul edilen öğrencilerin türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Sokaklarda başıboş dolaşan çocuklar eğitim amaçlı gönderilecekleri kurumlara gönderilirken sağlık taramaları ücretsiz yapılmıştır.⁵⁹⁹

Harp sırasında, Rumeli topraklarından gelen öğrenciler, daimî olarak eğitim görecekları yerlere yerleştirilinceye kadar, geçici süreliğine gece mekteplerine yerleştirilmiştir.⁶⁰⁰ Harp mıntıklarından gelerek leyli mekteplerine (yatılı) yerleştirilen öğrencilerden ücret alınmamaktadır.⁶⁰¹ Ayrıca, muhacir öğrenciler için maddi destekler de olmuştur. Rumeli'de istila edilen yerler etfalinden olup, anne ve babası olmayan ya da anne ve babasının hayatta olup olmadığı belli olmayan fakir muhacir çocuklara 6.000 kuruş dağıtılması konusu Meclis-i Vükelada görüşülmüş ve ön görülmeyen masraflar kaleminden ödenmesi kararı alınmıştır.⁶⁰² 26 Mart 1913'de Meclis-i Vükela'nın aldığı karar gereğince, rüştiye ve 5 senelik idadilerden mezun olan ve 7 senelik idadiye sultaniye girmeye hak kazanan savaş dolayısıyla İstanbul'a gelen talebeler parasız yatılı olarak girmişlerdir.⁶⁰³ Meclis-i Vükelada alınan bir kararla; Balkan Savaşları sırasında işgale uğramış mahallerden gelerek yatılı okullara geçici olarak yerleştirilen talebelerden ücret alınmaması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Anadolu'da bulunan mekteplere yerleşenlerden de ücret alınmamaktaydı. Bunlara ilave olarak söz konusu öğrencilerden; babasız kalanlar, ailesinden haber alınamayıp ebeveyni kayıp olanlar ve ücret

⁵⁹⁶ BOA. MF. İBT.412/76. Lef. 3, H. 24-02-1331. (M. 2 Şubat 1913).

⁵⁹⁷ BOA. MF. İBT.489/3. Lef 1-7., H. 23.04.1332 /M. 21 Mart 1914.

⁵⁹⁸ BOA. MF. İBT.421/14. H.22.04.1331.M. 31.Mart 1913.

⁵⁹⁹ BOA. DH. EUM. EMN.77/26 Lef.1-5/ H.10.07.1332/M. 2 Mayıs 1917.

⁶⁰⁰ BOA. MF. İBT.441/45. H. 12.08.1331/ M. 17 Temmuz 1913; BOA. MF. İBT.441/39 H. 12.08.1331/ M.17 Temmuz 1913; Halaçoğlu, a.g.e., (1995), 88.

⁶⁰¹ BOA. MF. İBT.441/45. H. 12.08.1331/ M. 17 Temmuz 1913; BOA. MF. İBT.441/39 H. 12.08.1331/ M.17 Temmuz 1913; BOA. MV.196/66. H. 25.03.1333/ M. 10 Şubat 1915.

⁶⁰² BOA. MV.178/33.Lef.1; H. 19.07.1331 (M. 24 Haziran 1913).

⁶⁰³ BOA. MV. 175.84, H.17.04.1331, M.26 Mart 1913.

ödemeye gücü olmayanların eğitimlerinden mahrum bırakılmamaları ve bunların borçlu sayılmamalarına da karar verilmiştir.⁶⁰⁴

Geçici yerleşim mahalline yerleştirilen muhacir çocukların, daimî iskân yerlerine gitmeleri sonrası gerek aileleri gerekse yetkili mercilerin yönlendirmeleriyle eğitimleri için mevcut kurumlara yerleştirilmelerine devam edilmiştir. Yerleştirilen muhacir öğrencilere de eğitimleri başta olmak üzere çeşitli ihtiyaçları için maddi ve aynî yardımlara devam edilmiştir. Muhacir çocukların masrafları için, özel olarak bütçeler ayrılmıştır. Meclis-i Vükelada 7 Kasım 1915 tarihinde alınan karar gereğince muhacir, şehit çocuğu ve fakir öğrencilerin ihtiyaçları için tahsisat ayrılması hususu meclise sevk edilmiş ve söz konusu çocukların ihtiyaçları için bütçeye ek bir tahsisat ilave edilmesi yönünde karar alınmıştır. Bu karar gereğince de 1331 senesi bütçesine 354.400 kuruş ilave edilmiştir.⁶⁰⁵ Ayrıca muhacir çocukların yatılı olarak misafir oldukları yerlerden eğitim görecekları mahallere sevkleri ücretsiz yapılmıştır.⁶⁰⁶

Sağlıksız ortamda eğitim gören muhacir çocukları için gerekli tedbirler alınarak yardımlarda da bulunulmuştur. Örneğin; Niğde’de sağlığa elverişsiz bir ortamda eğitim gördükleri anlaşılan çocuklar için uygun büyüklükte bir darüleytam yapılması ve bunun masraflarının muhacirin tahsisatından karşılanması istenmiştir. Gönderilen muhacir çocuklarla birlikte şehit ve mülteci çocuklarının; yorgan, yatak ve gıda ihtiyaçları karşılanmıştır.⁶⁰⁷

Muhacir çocukların eğitimlerinin aksatılmadan yürütülmesi için hem yetkili merciler hem hayırsever kişilerce çaba sarf edilmiştir. Uygun eğitim ortamı ve eğitimlerinde ihtiyaç duyacakları materyaller temin edilmesiyle savaş ve göçün olumsuz izleri silinmeye çalışılmış ve çocukların zaman kaybedilmeden eğitimlerine kaldıkları yerden devam etmesine imkân verilmiştir.

⁶⁰⁴ BOA. MV.196/66. H.25.03.1333. M. 10 Şubat 1915; Ağanoğlu, a.g.e., (2017), 259.

⁶⁰⁵ BOA. MV. 0199/101. H.29.12.1333/ M.7 Kasım 1915; Söz konusu belgede 8.000 çocuk olduğu ancak bunlardan 2500 çocuk için bir bütçe ayrılacağı diğer çocuklar için de başka çareler düşünülmüştür.

⁶⁰⁶ BOA. DH. UMVM.70.40., H.03.03.1334/M.9 Ocak 1916.

⁶⁰⁷ BCA. 272.0.0.14 Sevkiyat.74.11.24/ 06.12.1917.

6. MUHACİR ÇOCUKLARIN OSMANLI TABİİYETİNE ALINMASI

6.1. Muhacir Çocukların Tabiiyet Sorunu ve Çözümü

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında yaşanan göç hareketleri neticesinde göç edenlerin sayısı yüzbinleri bulmuş ve bu durum Osmanlı Devleti'nin tedbir almasını gerektirmiştir. Hem savaş sırasında hem de savaş sonrasında, Osmanlı Devleti, sınırları dâhiline göç eden muhacirler ve bunların çocuklarının tabiiyet sorunu ile ilgilenmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında Balkan Devletleri'ne terk edilen yerlerden göç etmek isteyen ya da savaş sırasında göç etmiş olanların hangi devletin tabiiyetinde kalacakları göç edenler, göç edecekler ya da yerlerinde kalacakların verecekleri karara bağlıydı. Çalışma konumuzu ilgilendiren muhacirlerin çocuklarının tabiiyeti meselesinde, tabiiyet seçebilmeleri için muhacir çocuklarının reşit olması gerekmektedir. Ailesi ile birlikte göç edecek ya da etmiş olanlar ailelerinin vesayeti ve velayetiyle tabiiyete girecekler, kimsesi olmayanların tabiiyete dâhil olmaları noktasında Osmanlı Devleti, bu çocukların işlerini yakından takip etmesi için vasi tayini gerçekleştirecektir.

Tabiiyet, “bir devletin tebaasından bulunmak” anlamını içermektedir.⁶⁰⁸ Bir kişi (gerçek veya tüzel kişi) veya şeyi (gemiler ve hava gemileri) devlete bağlayan bağı ifade etmektedir. Vatandaşlık ise, tabiiyet kavramından farklı olarak gerçek kişilerin devlete bağlılığını ifade etmektedir. Bu bakımdan tabiiyet ve vatandaşlık kavramları eş anlamlı kavramlar değildir.⁶⁰⁹ Tabiiyet tanımını farklı şekilde ifade edilse de tanımlar birbirine benzer şekilde farklı kelimelerle açıklanmaktadır. Ancak kavram olarak birbirinden farklılıkları vardır. “Tabiiyet” kavram tanımını başka şekilde ifade edecek olursak, ferdi millete değil de devlete bağlayan siyasi ve hukuki bağ olarak da tanımlanabilir. “Milliyet” kişiyi milletin parçası yaparken, tabiiyet veya vatandaşlık kişiyi devletin ögesi haline getirmektedir. Terminolojik olarak tabiiyet; uyrukluk, vatandaşlık, yurttaşlıkla aynı manada kullanılmaktadır.⁶¹⁰ Tabiiyet, devletin tek taraflı egemenlik hakkını kullanarak, kurallarını ve hükümlerini kendisinin belirlediği bir hukuku statüyü ifade etmektedir. Vatandaşlık gerçek kişi ile vatandaş arasındaki hukuki ve

⁶⁰⁸ Koltuk, N. (2014). Balkan savaşları ve ortaya çıkan tabiiyet sorunları (The Balkan wars and the subsequent subjecthood problems). C. I, M. Türkeş (Ed.), *100. yılında Balkan Savaşları (1912-1913) ihtilaflı duruşlar*, içinde 311.

⁶⁰⁹ Güzel Mumyılmaz, H. (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e vatandaşlık (masuniyet, sadakat, eşitlik, Türklük ve Türk vatandaşlığı)*. 30.

⁶¹⁰ Serbestoğlu, İ. (2010). *Osmanlı Devleti'nde tabiiyet*. (Yayımlanmamış doktora tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 1.

siyasi ilişkiyi ifade etmektedir.⁶¹¹ Bu bakımdan tabiiyet kavramı vatandaşlık kavramından daha geniş bir anlam içermektedir.⁶¹² Terim olarak tabiiyet, vatandaşlık, uyruklu, yurttaşlık aynı manada kullanılsa da görüldüğü üzere özünde birtakım farklılıklar içerdiği anlaşılmaktadır.

Büyük devletlerin kışkırtması ve milliyetçi fikirlerin etkisiyle Balkan topraklarında bağımsız devlet kurma girişimleri görülmeye başlanmıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığı ile başlayan bu süreç diğer Balkan topraklarını da etkilemiş ve benzer süreç başlamıştır. Bu kopuş süreci toprak ve nüfus kaybı gibi zincir sorunları beraberinde getirmiştir. Bu zincir sorun kaybedilen yerlerde yaşayan ve Osmanlı toprakları dâhiline göç edenlerin tabiiyet sorununu da beraberinde getirmiştir. Kaybedilen topraklarda yaşayan ahalinin tabiiyeti önemli bir sorun haline gelmiş ve bunun için çözüm arayışları içerisine girilmiştir.⁶¹³

1913 tarihli İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, Muhacirlerin tabiiyetlerine dair genel çerçeveyi oluşturmaktadır. İlgili nizamnamenin birinci maddesinde Osmanlı tabiiyetini kabul etmeyenler ülkeye sokulmayacaktır denilirken, ikinci maddesinde; muhacirler geldikleri ülkenin tabiiyetinden çıkıp gelen ve mülteci olarak gelip de Osmanlı tabiiyetine girmek isteyenler olarak ikiye ayrılacaktır ifadesi yer almaktadır. Yine bu düzenlemeye göre; geldikleri ülkenin tabiiyetinden çıkıp gelenler, izin aldıklarına dair ilgili memurlardan evrak alacaklar ve memurlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne teslim edeceklerdir. Mülteci olarak gelenler ise muhacirin olarak geçici olarak kabul edilecek olup iskân edileceklerdir. Geçici olarak gelen mülteciler hakkında tahkikatlar yapılacak uygun görülmesi durumunda, Osmanlı tabiiyetine girmek şartıyla iskân edilecektir. Muhacir olarak gelenler, eşleri ve küçük çocuklarının da Osmanlı tabiiyetinde olduklarına dair ve bir daha eski tabiiyetlerine dönmeyeceklerine dair senet imzalayacaklardır. Kendilerine verilen tezkirede muhacir oldukları yazılacaktır.⁶¹⁴

Balkan Savaşları sonrası Osmanlı Devleti, Yunanistan ile 14 Kasım 1913 tarihinde Atina,⁶¹⁵ Bulgaristan ile 29 Eylül 1913'te⁶¹⁶ İstanbul, Sırbistan ile 14 Mart 1914 tarihinde de

⁶¹¹ Güzel Mumyılmaz, H. (2013) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e vatandaşlık (masuniyet, sadakat, eşitlik, Türklük ve Türk vatandaşlığı)*. 2.

⁶¹² Koltuk, a.g.e., 2014, 311.

⁶¹³ Serbestoğlu, İ. (2013). Balkan Savaşları ve tabiiyet sorunu. *Tarih İnceleme Dergisi*, XXVIII(2), 472.

⁶¹⁴ Serbestoğlu, a.g.e., (2010), 218-219.

⁶¹⁵ Yıldırım, S. (2012). Balkan savaşları ve sonrasındaki göçlerin Türkiye nüfusuna etkileri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 80.

İstanbul Antlaşması imzalamıştır.⁶¹⁷ Yapılan antlaşmalarda muhacirlerin tabiiyetine dair maddelere yer verilmiştir. Ancak uygulama sırasında aksaklıklar olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sonrası İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti muhacirlerin iskânına ve tabiiyetine dair genel talimatname yayınlamıştır. Bu talimatnameye göre Osmanlı topraklarına gelen göçmenler hicret pasaportuyla gelenler ve seyahat pasaportuyla gelenler olarak ikiye ayrılmıştır. Hicret pasaportuyla gelenler herhangi bir muameleye tabi olmadan iskân edilirken, seyahat pasaportuyla gelenler Osmanlı tabiiyetini kabul edeceklerine dair bir senet vereceklerdir. Burada memleketleriyle ilişkilerini kestikleri ve bir daha dönmeyeceklerine dair taahhütte bulunacaktı. Bu senet tabiiyet kalemince onaylanınca iskân edileceklerdir.⁶¹⁸

Yine söz konusu talimatnameye göre; tabiiyet değişikliği kişinin kendi şahsı ile sınırlı olacak; yaşı küçük çocukların reşit olduklarında kendi tabiiyetini seçme hakkı olacaktır. Söz konusu reşitlik yaşının belirlenmesinde şahsın geldiği devletin kanunu dikkate alınacaktı. Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine girmeyi seçenler yaşamış oldukları topraklardan göç edeceklerdi. Göç etmeleri kendilerine tanınan süre içerisinde olacaktır.⁶¹⁹ Osmanlı Devleti'ne göç eden göçmenlerin çocukları ele alınırken aileleriyle gelen çocukların nüfusa kayıtları, kimsesiz göçmen çocukların nüfusa kayıtları, henüz rüşt yaşına gelmemiş çocuklara nasıl işlem uygulanacağı bu başlık altında ele alınacaktır.

6.2. Vatandaşlık Kanunu ve Uygulamaları

Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında Osmanlı Devleti'nin vatandaşlık kanunu ve uygulamaları, dönemin karmaşık siyasi ve toplumsal yapısını yansıtan önemli bir konudur. Bu dönemde Osmanlı Devleti, hem savaşın getirdiği kaosla mücadele ediyor hem de çok uluslu yapısını korumaya çalışıyordu. Vatandaşlık meselesi, özellikle Balkanlar'dan Anadolu'ya yoğun göç dalgaları ve savaş sonrası toprak kayıplarıyla birlikte daha da karmaşık hale gelmiştir.⁶²⁰

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir vatandaşlık kavramı, 19. yüzyılın reform hareketleriyle şekillenmeye başladı. 1869'da çıkarılan **Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi**

⁶¹⁶ Keleşyılmaz, S. (2017). *Osmanlı basınına göre Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ve Bulgaristan ile ilişkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, 9.

⁶¹⁷ Koltuk, a.g.e., 2014, 318.

⁶¹⁸ Serbestoğlu, İ. (2010). *Osmanlı Devleti'nde tabiiyet*, (Yayımlanmamış doktora tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 219.

⁶¹⁹ Serbestoğlu, a.g.m., (2013), 473. 3

⁶²⁰ Yıldırım, a.g.m., (2012), 76-78.

(Osmanlı Vatandaşlık Yasası), Osmanlı tebaasının kimlerden oluştuğunu ve vatandaşlık statüsünün nasıl kazanıldığını ya da kaybedildiğini düzenleyen ilk kapsamlı yasaydı. Bu kanun, Balkan Savaşları sırasında da geçerliydi ve vatandaşlığı şu esaslara bağlıyordu:

Soybağı (Jus Sanguinis): Osmanlı vatandaşı bir babanın çocuğu otomatik olarak Osmanlı vatandaşı sayılıyordu.

Toprak Esası (Jus Soli): Osmanlı topraklarında doğanlar, ebeveynlerinin statüsüne bakılmaksızın vatandaşlık hakkına sahip olabiliyordu (Ancak bu, uygulamada istisnalara tabiydi.).

Din ve Sadakat: Osmanlı'da vatandaşlık, dinî kimliklerle iç içe geçmişti; Müslümanlar genellikle daha ayrıcalıklı bir statüye sahipti, ancak gayrimüslim tebaanın da vatandaşlık hakları tanınıyordu.⁶²¹

Bu kanun, Balkan Savaşları'nın yaşandığı 1912-1913 yıllarında, devletin Balkanlar'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmesi ve milyonlarca Müslümanın göç etmesiyle pratikte önemli sınavlarla karşılaştı.

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki egemenliğinin sona ermesi ve yüz binlerce Müslümanın (Türk, Pomak, Arnavut vb.) Anadolu'ya göç etmesiyle sonuçlandı. Bu süreçte vatandaşlık kanunu ve uygulamaları şu şekilde etkilendi:

Balkanlar'dan göç eden Müslümanlar, Osmanlı topraklarına sığındıklarında genellikle otomatik olarak Osmanlı vatandaşı kabul edildi. 1869 Kanunnamesi'ne göre, Osmanlı tebaası olarak doğmuş olan bu kişiler, toprak kaybından sonra bile vatandaşlık haklarını korudu.⁶²² Ancak, pratikte bu insanların kimliklerini belgelemeleri zorlaştı; çünkü savaş sırasında birçok resmi kayıt yok olmuş ya da geride kalmıştı.⁶²³

⁶²¹ Topçuoğlu, A. A. (2019). İslam hukukunda ve 1869 tarihli tabiiyet-i Osmaniye kanunnamesinde çocukların vatandaşlık durumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1817-1825; Ulukaya, G. (2022). 1869 Osmanlı tabiiyet kanunu ve büyük devletlerin bu kanuna bakışı. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 139-140; Osmanağaoğulları, C. (2023) *Tanzimat dönemi itibarıyla osmanlı tabiiyetinin (vatandaşlığının) gelişimi*. (Yayımlanmış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, 192-193.

⁶²² Topçuoğlu, a.g.e., (2019), 1824; Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 192-193.

⁶²³ Boşnak muhacirlerinden Cafer oğlu Yusuf ailece evvelce İşkodra'ya göç etmiş Balkan Savaşları sırasında ailece Bursa'ya gelmiş olduğunu beyan ederek, savaş dolayısıyla hane halkının nüfus tezkirelerinin yanmış olduğunu bildirmiştir. Bu beyanları sonrası şehbenderlik vasıtasıyla tahkikat yapılmış beyanının doğruluğu neticesinde Osmanlı tabiiyetine alınmıştır. Bkz: DH. SN. THR. 54/49, Lef 1-3, H. 11.09.1332/M 3 Ağustos 1914); Bir başka örnek te Plevne ahalisinden Şakir Bin Ali'ye aittir. Şakir Bin Ali 1913 Ağustosunda Osmanlı topraklarına göç etmiş ve pasaportsuz ve nüfus tezkiresi olmadan gelmiş olduklarını beyan etmiş.

Balkanlar'daki Hristiyan topluluklar (Rumlar, Bulgarlar, Sırp lar vb.), savaş sonrası yeni kurulan Balkan devletlerinin vatandaşlığına geçti. Osmanlı Devleti, bu kişileri artık tebaası olarak görmedi ve bu kişiler vatandaşlık bağı nı fiilen kaybetti. Ancak, Anadolu'da kalan gayrimüslimler (örneğin İstanbul'daki Rumlar) Osmanlı vatandaşı olmaya devam etti. Balkan Savaşları sırasında Osmanlı ordusu, seferberlik için geniş bir nüfusu silahaltına almaya çalıştı. Ancak, gayrimüslim tebaanın bir kısmı (özellikle Balkanlar'daki Hristiyanlar), Osmanlı'ya karşı savaşı an devletlerin safına geçti ya da firar etti. Bu durum, vatandaşlık sadakati tartışmalarını gündeme getirdi. Müslüman nüfus ise vatandaşlık görevini yerine getirme konusunda daha aktifti, ancak savaşın getirdiği karmaşı a, askere alma süreçlerinde bir düzensizliğe sebep olmuştu.⁶²⁴

Savaş sırasında ebeveynlerini kaybeden çocuklar, vatandaşlık açısından özel bir durum oluşturdu. Osmanlı Devleti, bu yetimleri korumak ve iskân etmek için çaba gösterdi; çoğu zaman bu çocuklar, Müslüman oldukları varsayılar ak Osmanlı vatandaşlığına alındı ve yetimhanelere yerleştirildi ve bunlara vasi tayin edildi.⁶²⁵

Savaşın yıkıcı etkisi, nüfus kayıtlarının tutulmasını zorlaştırdı. Balkanlar'dan göç edenlerin kimliklerini kanıtlayacak belgeleri genellikle yoktu. Bu nedenle, vatandaşlık statüsü çoğu zaman sözlü beyanlara veya yerel otoritelerin takdirine bırakıldı.

1. Londra Antlaşması (1913) ile Osmanlı'nın Balkanlar'daki toprakları büyük ölçüde elden çıkınca, bu bölgelerde kalan Müslümanların statüsü belirsizleşti. Bazıları yeni Balkan devletlerinin vatandaşı olmayı reddederek Osmanlı'ya sığı ndı ve vatandaşlıklarını korudu; diğ erleri ise yeni devletlerin vatandaşlığına geçti. Savaş sonrası yapılan antlaşmalar (örneğin, İstanbul Antlaşması ve Atina Antlaşması), vatandaşlık geçişlerini düzenleyen maddeler

Osmanlı Tabiiyetine girmek istediğine istinaden hakkında tahkikat yapılarak gerekli işlemler yapılmıştır. Bkz: HR. SFR. 04.897/5, Lef 1-2, M. 21.11.1915.

⁶²⁴ Osmanlı tabiiyetine kayıt ve kabullerini istida etmeksizin askere sevk olunan muhacirlerin zevce ve çocukları ile velayeti altında bulunan kimselerin tescillerini hakkında birtakım tedbir almışlardır. Bkz. HMŞ.27/66. H.12.1.1334 /20 Kasım 1915; Serbestoğlu, İ. (2013). Balkan savaşları ve tabiiyet sorunu. *Tarih İnceleme Dergisi*, XXVIII(2), 478-486; Osmanağaoğulları, C. (2023). *Tanzimat dönemi itibariyle Osmanlı tabiiyetinin (vatandaşlığının) gelişimi*. (Yayımlanmış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, 235-237.

⁶²⁵ BCA.272.0.0.11/9.21.10. 24-01-1916; Lom kazası muhacirlerinden Hüseyin oğlu Şerif'in hak ve hukukunu koruyacak bir ebeveyni ya da akrabası olmaması dolayısıyla hak ve hukuklarını korumak amacıyla Ahmet Sıtkı Bey vasi tayin edilerek nüfus kayıt işlemleri yapılmıştır. Bkz. BCA. 272.0.0.11/ 10.23.5, 04.03.1917; Manastır, Kosova muhacirlerinden İbrahim, Fatma, Zeliha ve Nazif adlı küçüklerin henüz sinn-i rüşte vasil olmamaları ve vasi olabilecek bir akrabaları olamaması dolayısıyla İskân Şubesi hulefasından Sıtkı Bey vasi tayin edilerek tabiiyete alınmışlardır. Bkz. BCA.272.0.0.11/10.23.12, 12.03.1917.

içeriyordu. Bu maddeler, belirli bir süre içinde Osmanlı topraklarına dönmeyenlerin vatandaşlığı kaybedebileceği gibi koşullar içermektedir.

2. Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Vatandaşlık Kanunu, teoride varlığını sürdürse de uygulamada büyük ölçüde esnetildi ve savaşın getirdiği olağanüstü koşullara uyarlandı. Göç eden Müslüman nüfusun vatandaşlık haklarının korunması, devletin önceliklerinden biriydi; çünkü bu insanlar, Osmanlı kimliğinin ve nüfusunun devamı için kritik öneme sahipti. Öte yandan, gayrimüslim tebaanın büyük bir kısmı, savaşın sonucunda Osmanlı vatandaşlığından çıkarak yeni ulus-devletlerin bir parçası oldu. Bu dönem, Osmanlı'da vatandaşlık kavramının modern ulus-devlet anlayışına doğru evrilmeye başladığı bir geçiş evresi olarak da görülebilir.⁶²⁶

Savaşın ardından, özellikle 1923 Lozan Antlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, vatandaşlık tanımı daha net bir hukuki çerçeveye oturtuldu. Balkan Savaşları, bu dönüşümün ilk adımlarından biriydi ve devletin çok uluslu yapısından homojen bir ulus-devlete geçiş sürecini hızlandırdı.

Balkan Savaşları ve sonrasında Osmanlı sınırları dâhiline göç edenlerle Osmanlı Devleti'nin terk-i diyar ettiği topraklarda kalanların tabiiyet meselesi çözülmesi gereken bir sorundu. Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren kazanmış olduğu topraklara sistematik olarak iskân politikası uygulamıştı. Ancak 19. yüzyıl itibariyle işler tersine dönmüş ve Yunanistan'ın bağımsızlığıyla göç etmek mecburiyetindeki Mora muhacirleri ve yaşadıkları yerlerin işgali neticesinde Cezayirlilerin göçleri, Osmanlı Tabiiyet Kanunu öncesinde, tabiiyet sorunlarının yaşanmasına sebep olmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrası Mora muhacirleri ve Osmanlı Rumlarının tabiiyeti ile Cezayirlerin durumu Osmanlı Devleti çözüm arayışına itmiştir. Bu noktada tabiiyet konusundaki hukuki boşluk ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tabiiyet kanununun yapılması çalışmalarını başlatmıştı.⁶²⁷

Çalışmalar neticesinde, Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek vatandaşlık kanunu olan Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesidir. Bu kanun, 11 Kanun-ı Sani 1284-10 Şevval 1285 (23

⁶²⁶ Serbestoğlu, a.g.m., (2013), 473; Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 236.; Özlem, K. (2019). Bulgaristan-Yunanistan nüfus mübadelesi ile Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi arasındaki etkileşimin değerlendirilmesi. *International Journal of Social Inquiry*, 12(1), 223.

⁶²⁷ Serbestoğlu, İ. (2011). Zorunlu bir modernleşme örneği olarak Osmanlı tabiiyet kanunu. *OTAM*, 29(2011), 200-205.

Ocak 1869)'de yürürlüğe girmiş ve 60 yıl geçerliliğini korumuş,⁶²⁸ 1 Ocak 1929 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.⁶²⁹ Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu, vatandaşlığı başka bir hukuki kanunun eklentisi olarak değil de kendine özgü bir kanun şeklinde yani bağımsız olarak hazırlanmıştı. Osmanlı Devleti bu vatandaşlık kanununu, vatandaşlık statüsünü belirleme ve düzenlemek maksadıyla yürürlüğe sokmuştur. Tabiiyetin kazanılması ya da kaybedilmesi gibi hükümleri içeren kanun 9 Maddeden oluşmaktaydı. 60 yıl yürürlükte kalan bu kanun, yürürlük süresince sadece bir kez Birinci Dünya Savaşı sırasında (1916)'da 6. Maddesine getirilen ve 4 fıkradan oluşan bir değişiklikle hükmünü tamamlamıştır.⁶³⁰

Osmanlı tabiiyet hukuku uluslararası hukuka ve günün şartları gereği yaşanan dönemsel gelişmeler neticesinde tabiiyet meselesi özelinde güncellenmiştir. Savaşlar gibi sebepler neticesinde yaşanan göç hareketleriyle Osmanlı sınırlarına dâhil olanların tabiiyete dâhil edilme uygulamalarında zaman zaman esnek davranılmıştır. Bu esneklik daha önceki tecrübelerinden hareketle temkinli bir şekilde yapılmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sırasında yaşanan katliam ve tecavüzlerden kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan muhacirlerin kayıtlarını yaparken türlü sıkıntılar yaşamış olmanın verdiği tecrübeyle savaş sonrası göç eden muhacirlerin kayıtlarını yaparken daha temkinli adımlar atmıştır. Önce Osmanlı şehbenderlerine ve da sonra da mahalli memurlara, Balkan devletleriyle yapılan anlaşmalar doğrultusunda, terk edilen yerlerden gelen muhacirlerin kayıt ve kabul işlemleri konusunda takip edilecek hususlar talimatlarla bildirilmiştir.⁶³¹ Tabiiyete dâhil edilme noktasında da göçmen olarak gelen çocukların reşitlik yaş tespitinde, Osmanlı Devleti'nin belirlemiş olduğu reşitlik yaşı olan 20 yaş değil de geldikleri yerlerin reşitlik yaşı esas olarak alınmıştır.⁶³²

6.3. Muhacir Çocukların Tabiiyete Alınması

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren gelişen tabiiyet hukuku, çok uluslu imparatorluk idaresinde tek tip bir vatandaşlık bağı ortaya çıkarmak amacıyla geliştirilmiştir.

⁶²⁸ Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 183.

⁶²⁹ Güzel Mumyılmaz, H. (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e vatandaşlık (masuniyet, sadakat, eşitlik, Türklük ve Türk vatandaşlığı)*, 53.

⁶³⁰ Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 185.

⁶³¹ Serbestoğlu, İ. (2013). Balkan savaşları ve tabiiyet sorunu. *Tarih İnceleme Dergisi*, XXVIII(2), 474.

⁶³² BOA., DH.EUM.MEM., 69/7., Lef, 1., 17.11.1333 /26 Eylül 1915; BOA, DH. UMVM., 123/147, 27 Eylül 1915, 18.11.1333.; BOA, DH. HMS. 30/139. Lef.1, 18.11.1333; M .27 Eylül 1915; BOA., DH.MB. HPS.155.74., Lef.1., 18.11.1333, M. 27 Eylül 1915.; BOA, DH.HMS., 27/66, Lef 2, 20 Kasım 1915, 12.01.1334, BOA., DH.EUM.MEM., 69/7., Lef, 1., 17.11.1333 /26 Eylül 1915.

Fakat çok uluslu imparatorluk yapısında himaye, patenta gibi çeşitli yöntemlerle birden çok tabiiyet hakkı kazanan yahut iç isyan yahut uluslararası antlaşma sonucunda Osmanlı egemenliğinden çıkan bölgelerdeki nüfusun tabiiyeti bu konudaki başlıca meselelerdendir.

Osmanlı tabiiyet hukuku bilhassa Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında tafsilatlı bir anlaşma ile yenilenmiştir.⁶³³ Bulgaristan ve Yunanistan ile nüfus mübadelesine dair protokoller imzalanarak kaybedilen topraklarda kalan Türk-Müslüman Osmanlı nüfusunun vatandaşlık hakları muhafaza altına alınmaya çalışılmıştır.⁶³⁴ Bulgaristan ile imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'nın yedinci maddesine göre Bulgaristan'a terk edilen yerlerin asıl ahalisinden olup, orada ikamet edenler Bulgar tebaası sayılmıştır.⁶³⁵ Bulgaristan'daki Müslümanlara kendi tabiiyetlerini seçme hakkı tanınmış, Osmanlı tabiiyetini tercih edenlerin dört sene içinde durumunu bildirerek Osmanlı topraklarına göçü şart koşulmuştur. Ayrıca Osmanlı topraklarında mukim Bulgarların Bulgaristan tabiiyetini tercih etmeleri durumuna mukabil olarak, Bulgaristan'a göç etmeleri hükme bağlanmıştır.⁶³⁶ Tabiiyet seçme hakkını kullanacak olanların sinn-i rüşde vasılı yani reşit olması ilk kuraldı ve tabiiyet tercihi için dört senelik bir müddet tanınmıştır.⁶³⁷ Benzer surette Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında 1 Temmuz 1914 tarihinde tabiiyet sorunları nedeniyle mübadele yapılmasına karar verilmiştir. Makedonya Müslümanlarına mukabil Batı Anadolu ve Doğu Trakya Rumlarının mübadelesine karar verilmiş fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine söz konusu antlaşma hükümleri icra edilememiştir.⁶³⁸

Osmanlı Devleti, tabiiyet hukukuna bu tür durumlara karşı Osmanlı tabiiyetini tercih etme, elde etme yahut kaybetme için öncelikle reşit olma şartı getirmiştir. Tabiiyet Kanunu'nda reşit olma yaşı açıkça yazılmamasına rağmen, uygun uygulamalar dikkate

⁶³³ Osmanlı Devleti'nde modern vatandaşlık kavramının hukuki temelini oluşturan *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*, 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edilmiştir. Dokuz maddeden oluşan bu kanun, Osmanlı tebaasının kimlerden teşekkül ettiğini, vatandaşlığın kazanılma ve kaybedilme koşullarını düzenleyen ilk kapsamlı yasadır. Tanzimat Dönemi'nin reformist ruhunu yansıtan bu düzenleme, çok uluslu bir imparatorluk yapısında bireylerin hukuki statüsünü tanımlamayı amaçlamıştır. Kanunname, Balkan Savaşları gibi kriz dönemlerinde uygulamada esneklik gösterse de 1913'teki değişiklikler, Osmanlı'da vatandaşlık anlayışının modern ulus-devlet modeline doğru evrilmeye başladığını işaret eder. Bu kanun, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kimlik, sadakat ve egemenlik kavramlarını dengelemeye çalıştığı bir dönemin aynasıdır. Bkz. BOA, Yıldız Esas Evrak (Y.EE), 41/133, *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu*, 14 Şevval 1285/28 Ocak 1869; Serbestoğlu, a.g.m., (2013), 473.

⁶³⁴ Serbestoğlu, a.g.m., (2013), 473.

⁶³⁵ Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 236.

⁶³⁶ Topçuoğlu, A. A. (2019), *İslam hukukunda ve 1869 tarihli tabiiyet-i Osmaniye kanunnamesinde çocukların vatandaşlık durumu*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1824-1825; Serbestoğlu, a.g.m., (2013), 473-474, Özlem, a.g.e., (2019), 223.

⁶³⁷ Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 236.

⁶³⁸ Serbestoğlu, a.g.m., (2013), 473-374; Özlem, a.g.e., (2019), 223.

alındığında 20 yaşını tamamlayanların reşit sayıldığı anlaşılmaktadır.⁶³⁹ Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesinin birinci maddesinde devlet memuriyetine giriş için asgari 20 yaşın tamamlanması esas şartlardan sayılmış, ayrıca Ahz-ı Asker Kanunnamesinin ikinci maddesinde mükellefiyet yaşı 20 olarak gösterilmiştir. Eytam Nizamnamesinin on üçüncü maddesi de rüşt yaşını 20 yaş olarak tespit etmiştir. Bu meyanda Osmanlı hukukunda 20 yaşını tamamlayanların reşit sayıldığı görülmektedir.⁶⁴⁰

Tabiiyet konusunun bir başka devletin sınırları içindeki tebaa ile ilgili olduğu durumlarda Osmanlı bürokrasisi, karşı devletin hukukundaki reşit olma yaşını esas kabul etmiştir. Örnek olarak Balkan Savaşları sonrası göç eden muhacirlerin çocuklarının tabiiyete alımlarında geldikleri devletin rüşt yaşı dikkate alınmıştır. Osmanlı tabiiyet hukukunun uluslararası hukuka ve dönemsel gelişmelere göre savaşlar yahut isyanlar sonunda elden çıkan topraklarda mukim Türk-Müslüman nüfusun tabiiyeti meselesinde mütemadiyen güncellenmesi ve Osmanlı bürokrasisinin pragmatik bir usul belirlemesi şarttı. Bilhassa muhacir çocukların tabiiyeti konusunda esnek bir tutum sergilendiği dikkat çekmektedir.

Balkan Savaşları sonunda ortaya çıkan muhacir çocuklar meselesinde ailesiyle birlikte gelen yahut yetim muhacir çocukların tabiiyetinin belirlenmesinde rüşt yaşının tespiti, Osmanlı bürokrasisinin çözüm bulmak zorunda kaldığı meselelerdendir. Dâhiliye Nezareti tarafından tabiiyet işlemleri esnasında bu konuda boşluk olduğu anlaşılmca konu Hariciye Nezareti'ne sorulmuş, arazi-i metrukeden Osmanlı topraklarına gelen şahısların küçük çocuklarının rüşt yaşının geldikleri ülke kanunlarına göre tespiti gerektiği bildirilmiştir.⁶⁴¹ Buna göre Bulgaristan'dan gelenler için sinn-i rüşt 21 kabul edilirken,⁶⁴² Yunanistan'dan gelenler de sinn-i rüşt yaşının 21, Romanya hükümetince sinn-i rüşt 20 olarak beyan edilmiştir.⁶⁴³ Ancak Sırbistan'dan gelenlerin tabiiyet haklarının muayyen bir mühlete bağlanmadığı için reşit olma şartı aranmayacağı, buralardan gelen herkesin Osmanlı vatandaşı kabul edilmesi gerektiği ve herhangi bir kayıt işlemine gerek olmadığı ilan edilmiştir.⁶⁴⁴ Sırbistan'a bırakılan topraklardan göç eden kişiler ve çocukları doğrudan Osmanlı addedilerek

⁶³⁹ Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 206-207.

⁶⁴⁰ Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 206-207.

⁶⁴¹ BOA., DH.EUM.MEM., 69/7., Lef, 1., 17.11.1333 /26 Eylül 1915.

⁶⁴² BOA., DH. UMVM., 123/147, 27 Eylül 1915, 18.11.1333.; BOA., DH. HMS. 30/139. Lef.1, 18.11.1333; M. 27 Eylül 1915; BOA., DH.MB. HPS.155.74., Lef.1., 18.11.1333, M. 27 Eylül 1915.

⁶⁴³ BOA., DH.HMS., 27/66, Lef 2, 20 Kasım 1915, 12.01.1334, BOA., DH.EUM.MEM., 69/7., Lef, 1., 17.11.1333/26 Eylül 1915.

⁶⁴⁴ BOA., DH. UMVM., 123/147, 27 Eylül 1915, 18.11.1333.; BOA., DH.HMS., 27/66, Lef 2, 20 Kasım 1915, 12.01.1334, BOA., DH.EUM.MEM., 69/7., Lef, 1., 17.11.1333 /26 Eylül 1915.

bunlara Osmanlı tezkiresi verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Sin-i rüşd yaşını (reşit olma yaşı) tamamlamayan göçmen çocuklar, velileriyle birlikte tescil edilmesi gerekmektedir.⁶⁴⁵ Kosova Jandarma alayının Üsküp taburunda muvazzaf iken Balkan Savaşları esnasında şehit düşen Hamid bin Davut'un iki yetim çocuğuna maaş bağlanması için yapılan yazışmalarda da Sırbistan'dan gelen muhacir çocukların tabiiyet işlemlerine dair bu yönde izahata yer verilmiştir. Buna göre tabiiyet elde etmek için reşitlik yaşını bekleyen eytam ile Edirne'de zorunlu ikamet eden bu çocuklara Sırbistan'dan gelen Osmanlı vatandaşları için geçerli kararın uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu çocuklara maaş bağlanırken, reşitlik yaşını bekleyen eytam için maaş bağlanması tehir edilmiştir.⁶⁴⁶ Özetle Sırp hükümeti ile ilişkiler Eylül 1915 itibarıyla tamamen kesildiğinden, Sırplarla yapılan antlaşmalar da hükümsüz kalmıştır. Bu nedenle Sırbistan'dan Osmanlı topraklarına göçenlerin tamamı Osmanlı vatandaşı sayılmıştır.⁶⁴⁷

6.3.1. Ailesiyle Birlikte Olan Çocukların Nüfusa Kayıtları

Aileleriyle birlikte göç eden çocukların Osmanlı tabiiyetine girmeleri hususunda, Osmanlı Devleti daha önce yaşamış olduğu sorunları yaşamamak adına daha temkinli davranmıştır. Osmanlı Devleti tabiiyet değişiklik kayıtlarını yaparken iki defter tutmuştur. Bu defterlerden biri Osmanlı Devleti tabiiyetini seçenler, diğeri ise Balkan Devleti tabiiyetine geçmek isteyenlerin yer aldığı defterdir. Birinci defterde, Osmanlı Devleti tabiiyetine gireceklerin terk edilen yerdeki ikamet adresleri, ilgili makamlardan alınan şahadetnameler, aile üyeleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Yine tabiiyete dâhil olduktan sonra ikamet etmek istedikleri yer de ilgili deftere yazılmıştır. İkinci defter de Balkan Devletleri tabiiyetine girmek isteyenlerin yer aldığı defter olmuştur. Bu defterde kişilere tabiiyet değişikliği sebebi sorulmuş ve buna göre kişiler deftere kaydedilmiştir.⁶⁴⁸

Gerek ailesiyle gerekse de kimsesi olmadan Osmanlı Devleti dahiline gelip, Osmanlı tabiiyetine girme talebinde bulunanlar için nasıl bir prosedür izleneceği konusunda kurumlar arası yazışmalar yapılarak, bu konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

⁶⁴⁵ BOA, DH.SN.THR., 64/79, Lef 1, 29 Eylül 1915, 20.11.1333.; BOA, DH. HMS. 30/139. Lef.1, 18.11.1333, Lef.1-2, 30.01.1916/M .27 Eylül 1915; BOA., DH.MB. HPS.155.74., Lef.1., 18.11.1333, M. 27 Eylül 1915., BCA., 272.0.011./9.21.16.

⁶⁴⁶ BOA, DH.SN.THR., 64/79, Lef 1, 29 Eylül 1915, 20.11.1333.

⁶⁴⁷ BOA, DH.SN.THR., 64/79, Lef 2, 20 Eylül 1915, BCA.272.0.0.11/9.21.16, Lef.1-2, 30.01.1916.

⁶⁴⁸ Serbestoğlu, a.g.m., (2013), 474.

Dâhiliye Nezareti Aşair ve muhacirin Müdüriyeti Umumiye Müdürü Şükrü Bey tarafından Edirne Valisi Zekeriya Zihni Bey'e bir tezkire gönderilmiştir. Söz konusu tezkirede, Balkan Harbi üzerine yapılan anlaşmalarla terk edilen mahallerden Osmanlı topraklarına göç edenlerin velayet ve vesayetleri altında olan, sinni rüştüne vasil olmamış çocuklarının yaşlarına bakılmaksızın ebeveynleri ile birlikte sicil-i nüfusa kayıt ve tescilleri icap eder ifadesi kullanılmıştır. Bu sicil-i nüfusa kayıt ve tescil işleminin Şura-yı Devlet'in 28 Mayıs 1332 tarihli tahrirat-ı Umumiye kararı gereğince usulüne uygun şekilde yapılması istenmiştir.⁶⁴⁹ Fakat askere alınanların eş ve çocukları Osmanlı tabiiyetine kayıt edilmemişse, aile reisi (askerde olan kişi) tescil talebinde bulunmamışsa bile, bu kişiler ve onların vesayet altında bulunan çocuklarının tescil işlemleri yapılacaktır. Muhacirlerin, vatandaşlık değiştirme başvuruları ve tescil talepleri, gerekli evrak ve incelemeler yapıldıktan sonra sonuçlandırılmıştır.⁶⁵⁰

Osmanlı Devleti, başvuru yapan kişi ve ailelerin tamamını tabiiyete almamıştır. Öncelikle çocuklarıyla birlikte telsik ve tescil işleminde bulunacak aileler ilgili memurluklara dilekçe vereceklerdir. Çocukların tabiiyet tescillerinde geldikleri yerin reşitlik yaşı esas alınarak işleme başlanacaktır. Reşitlik yaşına vasil olmayan çocuklar varsa ailelerinin velayetleri altında tescil işlemleri gerçekleşecektir. Aileler, çocuklarıyla birlikte tabiiyete geçme istekleri için dilekçe vereceklerdir. Verilen dilekçeleri dikkate alan Osmanlı bürokrasisi ilgili birimlerle yazışmalar yapmıştır. Tabiiyete dâhil etme öncesi yapılan tahkikat işlemlerinin olumlu sonuçlanması neticesinde, Osmanlı tabiiyetine kayıtları yapılmıştır.

Osmanlı Devleti Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin idaresi, Osmanlı tabiiyetine giriş işlemlerini yakından takip etmiştir. Nüfus müdürlüğüne bir yazı gönderen Dâhiliye Nezareti, Balkan Savaşları Sonrası göç eden ve nüfusa kayıtları yapılan muhacirlerin, isimleri, memleketleri, erkek ve kızların aile fertlerinin ne zaman geldikleri, yaşları ve tescillerinin ne zaman yapıldığına dair nüfus idaresinden bilgi istemiştir.⁶⁵¹ İstenilen bilgiler bunlarla sınırlı kalmamış, ilgililerin memleketleri ve memleketleri ile bağlarının devam edip etmediği, daha önce bulundukları yerlerde herhangi bir suça karışıp karışmadıkları, cezalarının var olup olmadığı konularında bilgiler talep etmişlerdir. Ayrıca ebeveynlerinin evli olup olmadığı hakkında da bilgi verilmesi istenmiştir. Anlaşıyor ki Osmanlı Devleti, tabiiyete alma işlemini

⁶⁴⁹ BCA., 272.00.11/9.18.14. Lef.1., 18 Kanunuevvel 1332/ 17.12.1916.

⁶⁵⁰ BCA. BOA, DH.HMS., 27/66, Lef .1, 12.01.1334/ 20 Kasım 1915.

⁶⁵¹ BCA.272.0.0.12/35.5.5.9/ 17.06.1915.

titiz bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. Tahkikatların sonucu olumluysa tabiiyete alınma gerçekleşirken verilen bilgiler hatalı ve eksik ise tabiiyete alma işlemi gerçekleşmemiştir. İstenilen bilgilerin gelmemesi üzerine birçok kez aynı yazıyı ilgili birime gönderdiği de olmuştur.⁶⁵² Arşiv vesikalarında buna örnek olabilecek çok sayıda bilgi mevcuttur. Verilecek örneklerle bu bilgiler desteklenmiştir.

Balkan Savaşları sonrası işgal edilip, elden çıkan topraklardan göç eden, Selanikli İbrahim, eşi ve çocuklarıyla İstanbul'a gelerek Osmanlı tabiiyetlerinin devamını talep etmiştir. Osmanlı tabiiyet asılları, yani nüfus kimlikleri kaybolmuş ve Balkan harbi sonrası akd olan anlaşmaya uygun olarak, işgal edilen yerlerden iltica edip, mülteci sıfatıyla Osmanlı tabiiyetine dâhil olma konusunda ilgili bir belge verilmesini talep etmişlerdir. Talepleri hemen karşılanmamış öncelikle bu kişi ve çocukları hakkında gerekli tahkikat yapılması uygun görülmüştür. Yapılan araştırmalar neticesinde Yunan tabiiyetlerinin olmadığı anlaşılmış ve istemiş oldukları belgenin verilmesi uygun görülmüştür.⁶⁵³ Osmanlı Devleti, tabiiyete alırken muhacirlerin geldikleri yerlerin tabiiyetinde bulunmamaları şartını gözetmiştir. Kişiler, geldikleri devletin tabiiyetinde değilse tabiiyet işlemleri yapılmıştır.

Aileleriyle gelen çocukların, ailelerinin başvurusu neticesinde haklarında gerekli tahkikatlar yapılarak şartların uygun olması durumunda aileleriyle tabiiyete alma işlemleri yapılmıştır. Örneklerde de görüleceği üzere, Manastır muhacirlerinden Mustafa oğlu Nuru, eşi ve küçük çocuklarıyla birlikte Osmanlı topraklarına göç etmiş ve Osmanlı tabiiyetine geçme başvurusunda bulunmuştur. Bu kişiler hakkında da gerekli tahkikatlar yapılarak tabiiyete kabullerine engel bir durum görülmeyerek kabulleri sağlanmıştır.⁶⁵⁴

Benzer şekilde, arşiv vesikalarında Sabire Hanım çocuklarıyla birlikte Osmanlı Tabiiyetine girme isteğinde bulunmuştur. İlgili vesikada; uzun yazışmalar neticesinde Sabire Hanım ve çocukları Osmanlı Tabiiyetine geçmiştir. Bu vesikada da Hariciye Nezareti, Pazarcık müftülüğüne ve Balçık konsoloslukuna yazmış olduğu yazıda; Balçık kasabası ahalisinden olup göç eden Sabire Hanım ve çocuklarının mülteci sıfatıyla Osmanlı tabiiyetine kayıt ve kabul talepleri olmasına istinaden, Sabire Hanım ve çocuklarının durumlarının araştırılması maksadıyla yazı göndermiştir. İlgili yazıda, bu kişiler hakkında ne zaman göç ettikleri, memleketleri ile alakalarının devam edip etmediği sorulmakla birlikte, Osmanlı

⁶⁵² BCA.272.0.0.12/35.5.5.9/ 17.06.1915.

⁶⁵³ BOA. DH. EUM. ECB. 27.51. 1-4/ 12.02.1338/6 Kasım 1919.

⁶⁵⁴ BOA. DH. İ. UM. EK. 95./126.Lef 1/ 6 Ekim 1915/ 27.11.1333.

tabiiyetine alınmasına engel olup olmadığı ve oradaki ceza durumları araştırılmıştır. Tüm bu bilgilerin yanı sıra Sabire Hanım'ın evli olup olmadığı sorulmakla birlikte, herhangi bir yerden yardım alıp almadıklarına dair haklarında araştırma yapılması da talep edilmiştir.⁶⁵⁵

Hariciye Nezareti, Pazarcık müftülüğüne ayrıca bir tahrirat daha göndererek Sabire hanımın büyük oğlu Lütfi hakkında ayrıca bilgi talep etmiştir. Sabire Hanım'ın büyük oğlu Lütfi hakkında beyan etmiş olduğu doğum tarihinin 1299 (1883) olduğunu, Balçık karşı mahallesinden olduklarını, yaklaşık 4 sene evvel göç ederek İstanbul'a geldikleri yönünde verilen bilgilerin doğruluğu sorulmuş, şayet verilen bilgiler doğru değilse, doğum tarihi, ne zaman göç ettikleri, memleketleriyle bağlarının devam edip etmediği, ailesinin kimlerden olduğu ve şu an nerede oldukları hakkında bilgi istenmiştir.⁶⁵⁶ Bilgi gelmemesi üzerine aynı yazı birkaç defa daha gönderilerek bilgi verilmesi talep edilmiştir.

Sabire Hanım ve çocukları Lütfi hakkında tahkikat yapılması ve detaylı bilgi verilmesi yönünde uzun yazışmalar sonrası istenen bilgiler gelmiştir. Verilen cevapta; Osmanlı tabiiyetine alınması için istenilen bilgilerin kısmi olarak doğru verilmediği anlaşılmaktadır. Sabire hanımın büyük oğlunun beyan ettiği doğum tarihinin hatalı olduğu ve gerçek doğum tarihinin 1305 olduğu bildirilmiştir. Yaklaşık 3,5 yıl önce Balçık kasabasından İstanbul'a göç etmiş oldukları, memleketleriyle alakalarının olmadığı, Sabire Hanım'ın, üç çocuğu ile birlikte İstanbul'a göç etmiş olduklarına dair bilgiler teyit edilmiştir. Ayrıca Sabire Hanım'ın eşinin de üç sene evvel İstanbul'da vefat ettiği bilgisi Pazarcık Müftülüğüne verilmiştir. Yine Sabire Hanım'ın büyük oğlu Lütfü'nün önce gittiği, daha sonra diğer aile efradını İstanbul'a yanına aldığı verilen bilgiler arasındadır.⁶⁵⁷ Aile üyelerinden en büyük çocukların savaş başlangıcında göç ederek, uygun koşulları sağlayarak diğer aile üyelerinin göç etmesine ortam hazırladığı anlaşılmaktadır. Bu örnekte de Osmanlı Devleti'nin, tabiiyete alımlarda tüm aile efradı hakkında bilgi talep ederek titiz davrandığı görülmektedir.

Yukarıdaki bilgileri destekleyen diğer vesikalara baktığımızda; Boşnak muhacirlerinden Cafer oğlu Yusuf ve çocukları İşkodra'dan Bursa'ya göç etmiştir. Cafer ve çocukları evvelden İşkodra'ya göç etmiş ve burada nüfus idaresince de kayıtları yapılmıştır. Son yapılan Balkan Savaşları'nda da ailesi ve çocuklarının nüfus tezkirelerinin yanmış olduğunu bildirmiştir. Hüdavendigar Vilayeti ilgili birimlere yazı göndererek bu kişi ve çocuklarının İşkodra'ya göç

⁶⁵⁵ BOA. HR. SFR.4./635.48. Lef 1-2 / 17.12.1914/ 4/13 Kânunuevvel 1330.

⁶⁵⁶ BOA. HR. SFR.4./635.48. Lef 3-4/ 11 Kânunuevvel 1330.

⁶⁵⁷ BOA. HR. SFR.04./635.48. Lef 7-8/ 6 Şubat 1330/ 19 Şubat 1915.

etmelerinin, Bosna'nın Avusturya'ya ilhakı öncesi mi- sonrası mı olduğunun bilgisini talep etmiştir. Bu kişilerin Osmanlı tabiiyetine kabulleri için, şehbenderlik vasıtasıyla tahkikat yapılması istenmiştir. Bu kişilerin Bosna'nın hangi bölgesinin ahalisinden oldukları, isimleri ve lakaplarının ne olduğunun yazılması talep edilmiştir. Gelen bilgilerin yetersizliği dolayısıyla bu kişiler Osmanlı tabiiyetine alınmamış, misafir statüsünde kayıtları alınmıştır.⁶⁵⁸ Anlaşılacağı üzere her Osmanlı tabiiyetine girme başvurusu yapan her bir çocuk ve ailesi hakkında detaylı inceleme yapılmış olup, bilgiler yetersiz kaldığı takdirde tabiiyete alım işlemi gerçekleştirilmemiştir.

Aileleriyle Osmanlı tabiiyetine alınan çocuklar, tabiiyete alındıktan sonra iskân edilecekleri yerlerde refahlarının sağlanması noktasında da talimatlar verildiği görülmektedir. Girit muhacirlerinden vefat eden Hafız Ali'nin eşi ve küçük kızları Hacer iskân edilmeleri için Bursa'ya gönderilmiş ve bunların refahlarının sağlanması da istenmiştir.⁶⁵⁹ Anlaşılacağı üzere tabiiyet işlemleri olumlu sonuçlananların hem iskânları hem de bunların refahları düşünülerek hareket edilmiştir.

Tabiiyet işlemlerinde, çocuklar ve ailelerin işlemleri kimi zaman uzun zaman alırken, kimi zaman da işlemler kısa sürmektedir. Balkan Savaşları sonrası göç eden Ramiz oğlu Recep ve küçük çocuğuyla birlikte Osmanlı Tabiiyetine giriş için Dâhiliye Nezaretine yapmış olduğu başvuru kısa sürede sonuçlanmıştır. Ramiz ve küçük çocuğu hakkında yapılan tahkikat kısa sürede incelenerek sonuçlanmış ve baba ile küçük çocuğunun tabiiyete geçmesinde sakınca görülmeyerek kabulleri sağlanmıştır.⁶⁶⁰ Diğer bir örnek ise Romanya muhacirlerinden Şaban'ın çocuklarıyla birlikte İstanbul nüfusuna kayıt işleminin yapılması için Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Genel Müdürlüğü, İstanbul Vilayeti vekalet-i alisine yazı göndererek kayıtlarının yapılması istenmesidir. Şaban ve çocukları yaklaşık 3 sene önce ailesiyle birlikte Romanya'dan göç ettikleri, evrak tahkikiyle anlaşılmış olup bu kişi ve çocuklarının mülteci sıfatıyla tescil edilmesi talep edilmiştir.⁶⁶¹

Ailesiyle gelen muhacir çocukları, ailelerinin vesayeti ve velayeti altında birtakım prosedürlerle Osmanlı Tabiiyetine girmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bu çocuklar reşitlik yaşına geldiklerinde, reşitlik yaşı itibarıyla üç yıl içerisinde tabiiyet taleplerinde bulunacaklardır. Bu çocuklar vesayetleri ve velayetleri altında oldukları kişilerin başvuruları

⁶⁵⁸ BOA. DH. SN. THR. 54/49 / 3 Ağustos 1914/ 11.09.1332.

⁶⁵⁹ BCA. 272.0.0.12/36.11.1/ 06.02.1915/3 Şubat 1331.

⁶⁶⁰ BOA. DH. İ. UM. EK., 95/106., Lef.1/ 2 Ekim 1915/ 23.11.1333.

⁶⁶¹ BOA. DH.İ.UM., 29.1/94. Lef.1/ 26.04.1915./11.06.1333.

neticesinde, tahkikatları yapılarak uygun bulunması durumunda Osmanlı tabiiyetine geçmiş oldukları anlaşılmaktadır.

6.3.2. Kimsesiz Çocuklara Vasi Tayini ve Tabiiyete Alınmaları

Balkan Savaşları sırası ve sonrasında gelen muhacirler arasında çok sayıda kimsesiz çocuk vardı. Bu muhacir çocuklar, savaş sırasında, göç yollarında ya da geldikten sonra kimsesiz ve biçare kalmıştır. Çocuklar, savaş sırasında işgalcilerin ailelerini öldürmesine şahit olmuş, göç yollarında kalabalık arasında kaybolmuş, kiminin ailesi de olumsuz hava koşulları ve sağlıksız şartlar sonucu yollarda vefat etmiştir. Geldikten sonra da ailesini kaybedenler olmuştur. Böylece, Balkan Savaşları, farklı sebeplerle çok sayıda çocuğu “kimsesiz” bırakmıştır.⁶⁶² Osmanlı Devleti, bu çocuklar için savaş koşullarının ve göçün yaratmış olduğu olumsuz koşullar içerisinde sahip çıkmaya çalışmıştır.⁶⁶³ Osmanlı Devleti kimsesiz kalan çocukların tabiiyete kayıt ve tescilleri yapılırken birtakım prosedürler uygulamıştır.

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında binlerce çocuk farklı sebeplerle anne ve babalarını kaybetmiştir. Balkan Savaşları sırasında henüz 6 yaşında ailesiyle göç eden daha sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti’ne önemli hizmetlerde bulunan Enver Ziya Karal’da kimsesiz kalan muhacir çocuklardandır.⁶⁶⁴ Yaşadıkları toprakları terk ederek göç etmek zorunda kalan binlerce aileden biri de Karal ve ailesidir. Babası Ağalı Mehmet, annesi Zeynep ve kız kardeşleri; Havva ve Mustafa ve Kazım ile birlikte göç etmişlerdir. Başlangıçta Strumca, sonra Selanik daha sonra İzmir’e doğru devam edilen göç sırasında, annesi, babası ve kız kardeşi göç sırasında annesi, babası ve kız kardeşi vefat etmiş, Kazım adındaki küçük ağabeyi yolda kaybolmuştur. Manisa’ya ancak iki kardeş varabilmişlerdir. Yolda kaybolan

⁶⁶² BOA., DH.MUI., 167/47. Lef.1, 18.10.1331, 20 Eylül 1913. Rumeli’den göç eden muhacirler arasında genç erkek ve genç kadın olmayıp, 50-60 yaşlarında kadın ve erkeklerle, çoğu birkaç aylıktan 7 yaşına kadar olan çocuklardan oluşmaktaydı. Aydın’da bulunan Klazomen Tahaffuzhanesinde (bakım evi) 1900 muhacir bulunduğunu ve bunların 688 ihtiyar kadın, 618 50-60 yaşlarında erkek ve 644’ü küçük çocukların olduğundan bahsedilmiştir. Bu çocukların çoğu anasız ve babasızdı. Anne ve babaları ve genç akrabaları Bulgarlar tarafından elleri bağlanarak öldürüldüğü, genç kızların ırzlarına geçilerek kaçırıldığı ve bir daha bunlardan haber alınamamıştır. Bkz; BOA., DH.MUI., 167/47. Lef.1, 18.10.1331, 20 Eylül 1913.

⁶⁶³ Osmanlı Devleti muhacir çocukları, yerli çocuklardan ayrı tutmamıştı. Gerek aileleriyle gelen gerekse kimsesi bulunmayan çocuklar yerli çocuklarla aynı haklara sahip olmuşlardır. Dönemin muhacir çocukları önemli görevlerde bulunmuş. Daha sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinin atılıp ileri medeniyetler seviyesine taşımada söz konusu çocuklar önemli misyonlarda bulunmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti’nin önemli kurumlarda hizmetleri olan kişileri incelediğimizde çok sayıda Balkan muhacir çocuklarını görebilmekteyiz. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak; Afet İnan, Enver Ziya Karal, Cahit Arf, Mimar Kemalettin, Adnan Cahit Ötügen’dir. Bunların dışında sinema, televizyonculuk ve diğer meslek icrasında bulunan yetişmiş insan gücü bakımından örnekler de vardır.

⁶⁶⁴ Şakiroğlu, M. H. (2001). *Karal, Enver Ziya (1906-1982)*. TDVİA, C. 24, 443.

Kazım, kardeşleriyle 18 yıl sonra buluşabilmiştir.⁶⁶⁵ Edirne'nin istilasını üzerine İstanbul'a doğru göç eden İpsalalı Tahsin, kimsesiz kalan binlerce çocuktan birisidir. Yolculuk sırasında babası vefat etmiş, kalabalık kabile içerisinde ise annesi kaybolmuştur.⁶⁶⁶ Benzer duruma örnek teşkil edecek çok sayıda belge olmakla birlikte geldikten sonra anne ve babalarını kaybeden ve kimsesiz kalan çocuklarda olmuştur. Rumeli'den Yalova'ya iskân edilen 4 çocuklu aileden kısa süre sonra anne ve babanın ardı ardına vefatı sonrası en büyüğü 12 en küçüğü 5 yaşında olan 4 çocuk kimsesiz kalmıştır.⁶⁶⁷

Savaş sonrası duhule gelen çok sayıda kimsesiz muhacir çocuğun tabiiyeti meselesinde nasıl bir prosedür uygulanacağı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu konuda yapılan yazışmalarda, kimsesiz muhacir çocukların nüfusa kayıtlarının yapılması hususunda ilgili birimler yetkililerden açıklama talep etmişlerdir.

Kimsesiz muhacir çocukların vatandaşlık tescillerine dair hukuk müşavirliğinden alınan 8 Teşrinievvel 1332 tarihli raporda uygulama genelge ile Dâhiliye Vekâletine bağlı mutasarrıflıklara gönderilmiştir.⁶⁶⁸

Ailesiyle birlikte gelen sinn-i rüşte vasıl olmayan çocuklar ailelerinin velayet ve vesayetleri altında sicil-i nüfusa kayıt ve tescilleri yapılacaktır. Ancak memalik-i metruke ve diğer yerlerden gelen üzerlerinde velayet ve vasi hakkı olmayanlar, ebeveynleri ya da herhangi akraba ve bağlantıları olmayan henüz sinni rüşte vasıl olmayan kimsesiz çocukların Osmanlı tabiiyetini edinmeleri için gerekli evrak işleri için vasi tayin edilmesi gerekli görülmüştür. Bu şekilde bu çocukların perişan ve sefil haline çare olunacaktır denilmiştir. Bu vasi muhacirin müdür ve memurları tayin ettirilecektir.⁶⁶⁹ Sinn-i rüşte vasıl olmayan kimsesiz muhacir çocuklarla ilgili gerekli tahkikatlar yapıp velayet ve vesayet altında ebeveynleri ya da akrabaları olmadığının tespiti sonrası, mevzuat usulüne uygun olarak vasi tayin edilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Sinni rüşte henüz erişmemiş olan kimsesiz muhacir çocukların Osmanlı tabiiyetine kayıt ve kabulleri yapılamamakta olduğundan, bunların Osmanlı

⁶⁶⁵ Karal Akgün, S. (1994). Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın yapıtları ve yaşam öyküsü. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(5), 536.

⁶⁶⁶ BOA., DH.MTV. 40.2.76.001., 11.03.1331/18 Şubat 1913.

⁶⁶⁷ BCA., 272.0.0.12.Muhacirin. /38.25.15, / 13.10.1919.

⁶⁶⁸ BCA., 272.0.0.11/9.14.8., Lef. 2.3.,12.11.1916.

⁶⁶⁹ BCA., 272.00.11/9.18.14., Lef.1. ,18 Kanunuevvel 1332/17.12.1916; BCA.,272.0.0.11/10.23.20.,24 Mart 1333/25.03.1917.

tabiiyetine alınması için İskân şubesi birinci sınıf hûlasasından Sıtkı Bey yetkili kılınmıştır.⁶⁷⁰ Sinn-i rüşte vasıl olmayan muhacir çocukların vasisi yoksa kayıtları gerçekleştirilmemiştir. Kimsesiz muhacir çocukların, nüfusa kayıt işlemlerinin nasıl olacağı açıklığa kavuşmasıyla, kimsesiz çocuklara vasi tayin edilerek, yapılacak işlemler kolaylaşmıştır. Arşiv belgelerinde kimsesiz çocuklar hakkında yapılan uygulamalara baktığımızda çoğu zaman prosedür uygulanırken kimi zamanda aksaklıklar olmuştur. Arşiv belgelerinde bu hususta yazılan çok sayıda belgeye rastlamak mümkündür.

Manastır, Cisri Mustafa, Cumai Bala ve Mitrovice muhacirlerinden; İbrahim, Fatma, Zeliha ve Nazif adlarındaki muhacir çocukların İstanbul'a nüfusa kayıtlarının yapılması için Dâhiliye Nazırlığı Genel Müdürü Hamdi Bey tarafından, İstanbul Vilayeti Vekâlet dairesine bir tahrirat gönderilmiştir. Bu küçüklerin öncelikle ebeveynlerinin ve vasi tayin edilebilecek akrabalarının olup olmadığı hususunda tahkikat yapılmış ve kimsesiz oldukları anlaşılnca vasi tayin edilmesi gerekli görülmüştür. İskân şubesi memurlarından Sıtkı Bey'in vasi tayin edilerek nüfusa kayıtları yapılmıştır.⁶⁷¹

Kimsesiz çocukların nüfusa kayıtları yanında, ebeveynlerinin maaşlarının tesisi içinde vasi tayin edilmesi gerekmektedir. Bu konuda, Dâhiliye Nazırı namına genel müdür Hamdi Bey, İstanbul Valiliği'ne göndermiş olduğu yazıda; Loma kazası muhacirlerinden Şerif Bin Hüseyin'in maaşının tesciline dair bir tezkire göndermiştir. İlgili tezkirede; Şerif Bin Hüseyin'e Loma kazası muhacir çocuklarından olup, henüz rüştünü almamış olmakla birlikte üzerinde vesayeti olan bir akrabası olmaması üzerine İskân Şubesi memurlarından Sıtkı Bey vasi tayin edilmiştir. Önce İstanbul nüfusuna kayıt işlemi gerçekleşmiş, daha sonra maaş tescil işlemleri yapılmıştır.⁶⁷² Vasi tayinini işleminin sadece tabiiyete dahil edilmeleri için değil, aynı zamanda çocukların bir takım haklarının korunması için de gerçekleşmekte olduğu görülmektedir.

Her ne kadar kimsesiz çocuklara vasi tayin edilerek, çocukların tabiiyete dâhil olacakları belirtilse de kimi zaman nüfus müdürlüklerinin buna uymadıkları görülmüştür. Karışıklıklar noktasında ilgili birimler arasında yazışmalar yapılmıştır. Hariciye Nezareti Dâhiliye Nezareti'ne kimsesiz çocukların kayıt ve tescilleri hakkında yazı yazmıştır. 10 Mayıs

⁶⁷⁰ BCA., 272.0.0.11/10.23.12., 8 Mart 1333/ 12.03.1917; BCA. 272.0.0.11/10.23.20., 24 Mart 1333/ 25.03.1917; BCA., 272.0.0.11/9.21.10., 21 Kânunusani 1332/24.01.1916.

⁶⁷¹ BCA., 272.0.0.11/10.23.12., 8 Mart 1333/12.03.1917.

⁶⁷² BCA., 272.0.0.11/10.23.5., 14 Şubat 1332/ 04.03.1917.

1332 tarihli tezkire ile Hariciye nezareti, kimsesiz muhacir çocukların telsik⁶⁷³ ve tescil usulü hakkında Dâhiliye Nezareti tarafından yürütülen muamelatın ve yasal prosedürün ne olduğu konusunda Dâhiliye nezaretinden bilgi talep etmiştir. Bu konuda standart prosedür Bab-ı Ali Hukuk müşavirliği tarafından kimsesiz çocukların tescili esnasında vasi tayin edilmesi şeklinde olduğunu belirtmiş. Ancak, nüfus genel müdürlüğünün vasi tayin edilmeden tescil işlemi yapmış olduğu bilgisi verilmesi üzerine, Dâhiliye Nezareti tarafından kimsesiz çocukların vatandaşlığa kabul ve tescil işlemlerinin vasi tayiniyle mümkün olacağının ve vilayetlere de bu konuda muamelata dair talimat gönderilmiştir. Ancak Genel Nüfus Dairesinin (Nüfus-ı İdare-i umumiye) 14 Mayıs 1333 tarihli genel tahriratından anlaşıldığına göre, kimsesiz muhacir çocukları vasi tayin etmeden doğrudan sicil-i nüfusa kaydettiği anlaşılmıştır.⁶⁷⁴

Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi de 23 Mayıs 1333'te Hariciye Nezareti Tabiiyet müdürlüğünün tezkiresi üzerine annesi- babası vefat etmiş veyahut ebeveynlerinin vefat durumları belirsiz olan ayrıca velayet ve vesayet altında bulunmayan muhacir çocuklardan Çerkez olanların kayıt ve tescilleri hususunda bazı mahallerde tereddüt edildiğini beyan etmiştir. Sicil-i Nüfus İdaresi esasen Osmanlı tabiiyetini muhafaza eden kimsesiz muhacirlerin hükümetin velayet-i ammesi (genel velayet) altında olması gerektiği görüşüyle Çerkezler dâhil olmak üzere Osmanlı Vatandaşı kimsesiz muhacir çocukların doğrudan bulundukları bölgelerdeki Sicil-ı Nüfusa kayıt edilmeleri gerektiğini 14 Mart 1333 tarihli beyannamesi ile tebliğ etmiştir.⁶⁷⁵ Belirtildiği üzere, uygulamada zaman zaman aksaklıklar görülmüştür. Genellikle, kimsesiz muhacir çocuklara vasi tayin edilerek vatandaşlığa alırken, kimi zamanda vasi tayin etmeden genel velayet altında olması gerekçe gösterilerek doğrudan işlem yapılmıştır.

⁶⁷³ "Telsik" vatandaşlık hukuku açısından, kişinin mensup olduğu bir devletin vatandaşlığını, o devletin kanunlarında gösterilen şartlara bağlı olarak kazanılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda telsik de vatandaşlığın kazanılması doğumdan sonra ve kişi talep etmesi ve yetkili mercinin oluruyla kazanılmasından mütevellit sonradan kazanılmış (müktesep) vatandaşlık olarak nitelendirilmektedir. Osmanağaoğulları, a.g.e., (2023), 195.

⁶⁷⁴ BOA. DH.SN.THR.74/112., Lef. 1-2-3, 05.08.1335/ 27 Mayıs 1917.

⁶⁷⁵ BOA. DH.SN.THR.74/112., Lef. 2-3, 05.08.1335/ 27 Mayıs 1917.

7. BALKAN SAVAŞLARI’NIN TANINMIŞ MUHACİR ÇOCUKLARI

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Osmanlı Devleti dâhiline gelen çok sayıda çocuk Cumhuriyetin temellerinin atıldığı döneme şahit olmuş ve sürece önemli katkılar sağlamıştır. Göç etmiş muhacir çocuklar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde bilimden sanata birçok alanda önemli ölçüde insan kaynağını oluşturmuşlardır. Balkan Savaşı dönemi muhacir çocuklardan tespit ettiğimiz bazı önemli şahıslardan bahsetmek mümkündür. Bu muhacir çocuklar şunlardır;

7.1. Afet İnan

Afet İnan, Türk tarihçi, sosyolog ve akademisyen olup, Cumhuriyetin ilk tarih profesörlerinden biridir. Mustafa Kemal Atatürk’ün manevi kızı olarak tanınan İnan, Türk Tarih Tezi’nin geliştirilmesinde ve Cumhuriyetin yeni tarih anlayışının oluşturulmasında önemli katkılar sağlamıştır. 30 Ekim 1908 tarihinde, o dönemde Osmanlı Devleti’ne bağlı Selanik’in Doyran kasabasında doğmuştur.⁶⁷⁶ Babası orman memuru İsmail Hakkı Uzmay, annesi ise Doyran Müderrisi Emrullah Efendi’nin torunu Şehzane Hanım’dır. Ailesi, Balkan Savaşları sonrası Anadolu’ya göç etmiştir. Afet İnan, 8 Haziran 1985 tarihinde Ankara’da kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.

Eğitim hayatına Eskişehir’in Mihalicçık ilçesinde başlayan İnan, annesini 1915’te verem hastalığından kaybetmiş ve öğrenimini Ankara ve Biga’da sürdürmüştür. 1925’te Bursa Kız Öğretmen Okulu’ndan mezun olmuş ve öğretmenlik kariyerine başlamıştır. Atatürk ile tanışması, onun akademik ve tarihsel çalışmalarını şekillendiren dönüm noktasıdır. 1935’te Cenevre Üniversitesi’nde öğrenim görmek üzere İsviçre’ye gönderilmiş, burada “Türk Osmanlı Devrinin Ekonomik Tarihi” teziyle 1938’de lisans, “Türk Halkının ve Türk Tarihinin Antropolojik Karakteri Üzerine” teziyle 1939’da doktora derecesini alarak sosyoloji doktoru unvanı kazanmıştır. Türkiye’ye döndükten sonra Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde Türk Devrim Tarihi kürsüsünü kurmuş, 1942’de doçent, 1950’de profesör olmuştur.

Afet İnan, Türk Tarih Kurumu’nun kurucularından biri olup, uzun yıllar asbaşkanlık görevini yürütmüştür. Türk medeniyeti ve devrim tarihi üzerine 50’den fazla kitap ve çok sayıda makale yazmıştır. Önemli eserleri arasında *Türk Tarihinin Ana Hatları* (1930), *Medeni*

⁶⁷⁶ Ünalp, F. R. (2023). Makedonya/Selanik muhaciri Prof. Dr. Afet İnan ve Atatürk. *Tarih ve Günce* 12(Şubat 2023), 93-122.

Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları (1968), *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi* (1947) ve *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* (1950) yer alır. Ayrıca, kadın hakları savunucusu olarak 1930'da Türk Ocağı'nda verdiği konferansla Türk kadınlarının seçme ve seçilme haklarını gündeme taşımıştır.⁶⁷⁷

7.2. Enver Ziya Karal

Enver Ziya Karal (1906, Osmaniye/Kosova- 19 Ocak 1982, Ankara), Türk tarihçi, akademisyen ve siyasetçidir. Yakınçağ Osmanlı Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınmış, Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını (1972-1982) yapmış ve Ankara Üniversitesi'nde önemli idari görevler üstlenmiştir.

1906'da Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Kosova'nın Osmaniye kasabasında doğmuştur. Babası Ağalı Mehmet, annesi Zeynep Hanım'dır. Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında ailesini kaybetmiş; babası, amcası ve dayısı savaşta şehit düşmüş, annesi ise kolera salgınında vefat etmiştir. Ağabeyi Mustafa ile Anadolu'ya göç etmiş, İzmir Alaçatı'daki yetimhanede eğitimine başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Yunan işgali nedeniyle öğrenimi kesintilere uğramış; sırasıyla Bursa ve İstanbul Ortaköy Darüleytamlarında okumuş, 1922'de buradan mezun olmuştur. Ardından Edirne Sultanisi'nde lise eğitimini tamamlamış (1928) ve devlet bursuyla Fransa'ya gönderilmiştir.

Fransa'da Lyon Üniversitesi'nde tarih-coğrafya okuyan Karal, Paris Sorbonne Üniversitesi'nde doktora çalışmasına başlamış, 1933'te Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Yakınçağ Tarihi Doçenti olarak göreve başlamıştır. 1940'ta Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne geçmiş, 1941'de profesör, 1960'ta ordinaryüs profesör olmuştur. 1942'de Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nü kurmuş, 1944-1946'da fakülte dekanı, 1948-1950'de Ankara Üniversitesi Rektörü olarak görev yapmıştır. 1960'ta Kurucu Meclis'te CHP temsilcisi ve Anayasa Komisyonu Başkanı olarak yer almıştır. Karal, yurt dışında da dersler vermiş; ABD'de Columbia ve Tucson üniversitelerinde, İngiltere'de Manchester Üniversitesi'nde konuk profesörlük yapmıştır. Türk Tarih Kurumu'nun 1972'den ölümüne kadar başkanlığını yürütmüştür. Eserleri arasında *Osmanlı Tarihi* (5 cilt, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile ortak), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (1942),

⁶⁷⁷ Bkz. "Ayşe Afet İnan (1908-1985)." Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ayse-afet-inan-1908-1985>. Bkz. İnan, *Afet. Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler*. Türkiye İş Bankası Kültür, 2015; Bkz. İnan, a.g.e., (2005). 97.

Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları (1942-1946) ve *Atatürk'ten Düşünceler* (1959) öne çıkar. Çalışmalarında Atatürkçü bakış açısı baskındır. 18 Ocak 1982'de Ankara'da vefat etmiş, evli ve iki çocuk babasıdır.⁶⁷⁸

7.3. Cahit Arf

Cahit Arf, Türk matematikçi ve bilim insanı olup, 11 Ekim 1910 tarihinde Selanik'te (o dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde) doğmuş ve 26 Aralık 1997'de İstanbul'da vefat etmiştir. Matematik dünyasında özellikle cebir ve sayılar teorisi alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Adını taşıyan “Arf Değişmezi”, “Arf Halkaları” ve “Hasse-Arf Teoremi” gibi kavramlar, onun matematik literatürüne kazandırdığı önemli katkılar arasındadır.

Cahit Arf'ın hayatı, Balkan Savaşları nedeniyle ailesinin İstanbul'a göç etmesiyle şekillenmeye başlamıştır. Eğitimine İstanbul'da başlayan Arf, matematik yeteneğini erken yaşlarda göstermiştir. Lise öğrenimini Paris'teki St. Louis Lisesi'nde tamamlamış, üç yıllık eğitimi iki yılda bitirerek üstün bir başarı sergilemiştir. Ardından, yükseköğrenimini 1932'de Fransa'da École Normale Supérieure'de tamamlamış, doktorasını ise 1938'de Almanya'daki Göttingen Üniversitesi'nde Helmut Hasse'nin danışmanlığında yapmıştır. Doktora çalışmasında, daha sonra “Hasse-Arf Teoremi” olarak bilinen önemli bir buluşa imza atmıştır.

Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde akademik kariyerine başlamış, 1943'te profesör, 1955'te ordinaryüs profesör unvanını almıştır. 1962'ye kadar burada çalışan Arf, daha sonra Robert Kolej'de ders vermiş, 1964-1966 yılları arasında ABD'de Princeton'daki Institute for Advanced Study'de araştırmalar yapmıştır. Türkiye'ye döndüğünde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) görev almış ve 1980'de emekli olana kadar bilimsel çalışmalarını sürdürmüştür. Emekliliğinden sonra ise TÜBİTAK Gebze Araştırma Merkezi'nde çalışmalarına devam etmiştir.

Arf, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşunda rol almış ve TÜBİTAK'ın ilk Bilim Kurulu Başkanı olarak 1963-1971 yılları arasında hizmet vermiştir. Matematikteki başarılarının yanı sıra, bilimsel düşüncenin Türkiye'de yayılması için çaba göstermiştir. Ödülleri arasında 1948 İnönü Ödülü, 1974 TÜBİTAK Bilim Ödülü, 1980'de İstanbul Teknik Üniversitesi ve

⁶⁷⁸ Enver Ziya Karal (1906-1982). Atatürk Ansiklopedisi. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr.](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr;); Karal, Akgün, (1994). a.g.e., 335-555.

Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden, 1981'de ODTÜ'den fahri doktora unvanları bulunmaktadır. Ayrıca 1994'te Fransa'dan "Commandeur des Palmes Académiques" ödülüne layık görülmüştür.⁶⁷⁹

7.4. Adnan Cahit Ötüken

Adnan Cahit Ötüken (1911, Manastır- 2 Mart 1972, İstanbul), Türk eğitimci, yazar ve kütüphaneci olup, Türk kütüphaneciliğinin öncülerinden ve Türk Millî Kütüphanesi'nin kurucularından biridir. Tam adı Adnan Cahit Ötüken'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Balkanlar'daki Manastır'da doğmuş ve Balkan Savaşları sırasında ailesiyle göç etmiştir. Babası Doktor Binbaşı Ali Naşit Bey'in I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde şehit düşmesiyle yedi yaşında yetim kalmıştır. Annesi Lütfiye Hanım ile İstanbul'a taşınmış ve eğitimine burada devam etmiştir.

Ötüken, Kadıköy Osmangazi Numune Mektebi ve Kadıköy Orta Mektebi'ni (1928) tamamladıktan sonra 1931'de İstanbul Lisesi'nden mezun olmuştur. Ardından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türkoloji ve Fransızca bölümlerini okuyarak 1935'te "Türk Atasözleri" konulu teziyle mezun olmuştur. Üniversite yıllarında Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği Başkanlığı ve Millî Türk Talebe Birliği'nde yönetim kurulu üyeliği gibi görevlerle aktif bir öğrencilik geçirmiş, aynı zamanda özel liselerde edebiyat öğretmenliği yapmıştır.

1936'da kütüphanecilik eğitimi için Almanya'ya gönderilmiş, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde ve Leipzig'teki Deutsche Bücherei'de dört yıl öğrenim ve staj görerek Türkiye'ye dönmüştür. 1939'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türkoloji asistanı olmuş, ancak askerlik görevi sonrası akademiden ayrılarak 1941'de Millî Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu görevdeyken Millî Kütüphane'nin temellerini atmış, 15 Nisan 1946'da küçük bir büroyla başlayan çalışmalarını 16 Ağustos 1948'de kütüphanenin açılışıyla taçlandırmıştır. Millî Kütüphane, 29 Mart 1950'de çıkan yasayla resmileşmiştir. Ötüken, 1946-1957 ve 1960-1965 yılları arasında toplam 16 yıl bu kurumun müdürlüğünü yapmıştır.

⁶⁷⁹ Bkz. Sertöz, A. S. (1998). Cahit Arf; Bir efsanenin ardından. *Bilim ve Teknik Dergisi*, (364), Bkz. Cahit Arf. Türk Matematik Derneği. <http://tmd.org.tr/cahit-arf/>, Bkz. Işık, İ. (2013). *Ünlü bilim adamları*. Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, Cilt 2; Bkz. Cahit Arf. Türk Matematik Derneği. <http://tmd.org.tr/cahit-arf/>.

Ayrıca, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1942'de kütüphanecilik kursları başlatmış, 1954'te Kütüphanecilik Kürsüsü'nü kurmuştur. 1950-1951'de Türk Kütüphaneciler Derneği'nin başkanlığını yürütmüş, 1957-1960 arasında Almanya'da Kültür Ataşesi ve Öğrenci Müfettişi olarak görev yapmıştır. Bu dönemde Federal Almanya Hükümeti'nden "Birinci Sınıf Hizmet Haçı Nişanı" almıştır. 1965'te Türkiye'nin ilk Kültür Müsteşarı olmuş, 1967'de Ankara Yüksek Öğretmen Okulu'nda edebiyat öğretmenliğine atanmıştır. 1971'de emekli olmuş ve 2 Mart 1972'de kalp krizi sonucu İstanbul'da vefat etmiştir. Ölümünden sonra Ankara Kızılay'daki bir kütüphaneye adı verilmiştir. Ötügen'in eserleri arasında *Bibliyotek Bilgisi ve Bibliyografi* (1940), *Kütüphaneciliğimiz İçin ve Dünya Edebiyatından Tercümeler Klasikler Bibliyografyası 1940-1950 bulunmaktadır. Türk kütüphaneciliğine kurumsal bir yapı kazandırmak ve modern kütüphane anlayışını yerleştirmek için gösterdiği çabalarla tanınır.*⁶⁸⁰

7.5. Ahmet Hamdi Martonaltı

Ahmet Hamdi Martonaltı,⁶⁸¹ daha çok "Telgrafçı Manastırlı Hamdi" olarak bilinen Türk telgraf memuru ve Millî Mücadele kahramanıdır (1891, Manastır- 9 Aralık 1945, Konya). İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinde, bu kritik haberi ve gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla ulaştırarak tarihe geçmiştir. Bu cesur eylemi, Anadolu'daki direnişin örgütlenmesinde önemli bir rol oynamış ve işgalin boyutlarının zamanında anlaşılmasını sağlamıştır.

1891'de Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Manastır vilayetinin Florina kasabasında doğan Ahmet Hamdi, "Ağalar" lakabıyla tanınan varlıklı bir ailenin çocuğudur. Babası Ahmet Emin Efendi, annesi Habibe Hanım'dır. Balkan Savaşları sırasında Manastır'ın Sırp tarafı tarafından işgali üzerine ailesiyle İstanbul'a göç etmiştir. 1911'de telgraf memurluğuna başlayan Hamdi, 1919'da İstanbul Merkez Postanesi'nde (Sirkeci Büyük Postane) görev yaparken Millî Mücadele ile bağlantı kurmuştur. 16 Mart 1920'de, İngilizlerin Şehzadebaşı'ndaki Mızıka Karakolu'nu basarak İstanbul'u işgal ettiğini sabah saat 10'da Ankara'ya bildirmiş, telgrafhanenin işgal edilmesine kadar gelişmeleri aktarmayı

⁶⁸⁰ Adnan Ötügen Biyografisi. *Türk Kütüphaneciliği*. <http://www.tk.org.tr>. Ötügen, A. (1940). Kütüphaneciliğimiz için.

⁶⁸¹ Muhacir çocukların Osmanlı tabiiyeti seçiminde, Sırbistan'dan gelenlerin tabiiyet hakları belirli bir süreye bağlanmadığı için reşit olma şartı aranmamıştır.

sürdürmüştür. Bu telgraflar, Mustafa Kemal'in emriyle Anadolu ve Rumeli'deki komutanlara iletilerek direnişin koordinasyonuna katkı sağlamıştır.

İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'ya kaçarak Kurtuluş Savaşı'nda telgrafçı olarak görev yapmış, I. ve II. İnönü zaferlerini Ankara'ya bildiren isimlerden biri olmuştur. Mustafa Kemal'in özel telgrafçılığını da üstlenen Hamdi Bey, savaş sonrası "Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası" ile ödüllendirilmiştir. Soyadı Kanunu'nun çıkmasından sonra, 16 Mart'taki kahramanlığına atfen Mustafa Kemal Atatürk tarafından "Martonaltı" soyadı verilmiştir; bu isim, "Mart on altı" yani işgal gününü simgelemektedir. Atatürk, 1927'de *Nutuk*'ta ondan şu sözlerle bahsetmiştir: "Bu vatansever ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felaketinden haber almak için kim bilir ne kadar beklemek zorunda kalacaktık... Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada açıkça ifade etmeyi millî ve vatanî görevlerimden sayarım." Savaşın sonra Akşehir, Ankara ve Konya'da telgraf memurluğu yapmış, 1945'te akciğer rahatsızlığı nedeniyle Konya'da vefat etmiştir. Mezarı Konya Musalla Mezarlığı'ndadır ve ayakucunda telgraf makinesi resmi bulunmaktadır. Eşi Nesibe Martonaltı'ya 1963'te vatani hizmet maaşı bağlanmıştır.⁶⁸²

7.6. Ahmet Orhan Arda

Ahmet Orhan Arda (19 Mayıs 1911, Selanik- 4 Temmuz 2003, İstanbul), Türk mimar ve akademisyendir. Özellikle Anıtkabir'in mimarlarından biri olarak tanınmıştır. Selanik'te doğan Arda, Balkan Savaşları sonrası ailesiyle İstanbul'a göç etmiştir. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, 1936'da Yüksek Mühendis Mektebi'nden (bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi) birincilikle mezun olmuştur. 1938'de aynı okulun İnşaat Şubesi'nde asistanlığa başlamış, 1939'da doçent unvanını almış ve 1960'ta İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi'nde profesörlüğe atanmıştır. Akademik kariyeri boyunca bina bilgisi ve çevre analizi gibi konularda dersler vermiş, 1978'de emekli olmuştur. Arda'nın en önemli eseri, Prof. Emin Onat ile birlikte tasarladığı Anıtkabir'dir. 1 Mart 1941'de açılan uluslararası yarışmada, 49 proje arasından birincilik kazanan tasarımları, 1944-1953 yılları arasında inşa edilmiştir. Anıtkabir'in uygulama projeleri ve inşaat sürecinde aktif rol almış, bu süreçte Emin Onat ile yakın iş birliği yapmıştır. Arda, genellikle Onat'ın gölgesinde kalsa da projenin başarısında eşit derecede pay sahibidir. Anıtkabir dışında

⁶⁸² Atatürk, M. K. (t.y.). *Nutuk*. Atatürk Araştırma Merkezi, 2002; Manastırlı Telgrafçı Hamdi Bey (1891-1945). Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>.

İstanbul’da çok sayıda konut tasarımı yapmış, ancak bu eserlerin envanteri tam olarak çıkarılmamıştır.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde önemli görevler üstlenmiş devlet adamı Hacı Âdil Bey’in oğlu olan Arda, altı çocuklu bir ailede büyümüştür. Mimarlar Odası’nın 828 numaralı üyesidir. 4 Temmuz 2003’te İstanbul’da vefat etmiş, cenazesi Zincirlikuyu Mezarlığı’na defnedilmiştir.⁶⁸³

7.7. Ahmet Şefik Gürmeriç

Ahmet Şefik Gürmeriç (1904, Cısr-i Mustafapaşa- 30 Nisan 1967, İstanbul), Türk müzisyen, bestekâr, yazar ve Türk mûsikîsi nazariyat öğretmenidir. Balkanlar’da, bugün Bulgaristan sınırları içinde yer alan Cısr-i Mustafapaşa’da doğmuş, Balkan Savaşları’nın sonrasında ailesiyle Edirne’ye göç etmiştir. Dedesi Diyarbakırlı Edip Efendi, babası saatçi Ahmed Nedîm Efendi’dir; annesi ise Mustafa Kemal Paşalı Rıfat Ağa’nın kızı İsmet Hanım’dır. Babasını 1914’te Çanakkale Savaşı’nda kaybedince yetim kalmış, Edirne Şehit Asım Bey Erkek Dârüleytâmı’nda eğitim almıştır. Müziğe ilgisi burada başlamış; 6 yaşında bir İtalyan papazdan piyano dersleri almış, Dârüleytâm Müdür Yardımcısı Hafız Rakım Ertür’ün akrabası Hüsametdin Bey’den Türk mûsikîsi öğrenmiştir. 1920’de girdiği Edirne Muallim Mektebi’ni 1922’de bitirmiş, 6 yıl Edirne Kurtuluş İlkokulu’nda zorunlu hizmetini tamamlamıştır.

1929’da İstanbul Konservatuvarına giren Gürmeriç, Leyla Saz’ın kızı Nezihe Hanım, Cemal Reşit Rey ve Ferdi von Statzer’den piyano, Rey ve Manas’tan armoni dersleri almış; ardından Viyana ve Prag’da mûsikî çalışmalarını sürdürmüştür. Osmanlıca ve Fransızca bilen Gürmeriç, Türkiye’ye dönünce Tepebaşı Belediyesi ve Maksim Gazinolarından revüler için aranjmanlar yapmış, piyano ile Türk mûsikîsi çalmıştır. 1947’de piyasayı bırakarak İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Türk Mûsikîsi Bölümü’ne öğretmen olmuş, 1952’ye kadar teganni, nazariyat (Arel-Ezgi-Uzdilek Sistemi), edebiyat ve solfej derslerini tek başına vermiştir. Arel nazariyatını öğrencilerine aktarmada önemli katkıları olmuş, Laika Karabey’in yerine atanmıştır. Konservatuvar’da Sanat Kurulu Başkanlığı gibi görevler de yürütmüştür.

⁶⁸³ Bkz. Orhan, A. (1911-2003). *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/orhan-arda-1911-2003/>; Bkz. Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın aktörleri: Türkiye 1900-2000*. Garanti Galerisi.

1961’de eski öğrencisi Süheyla Gürmeriç ile evlenmiş, 1964’te annesinin adını verdiği kızı İsmet doğmuştur. Son yılında TRT Repertuar Kurulu’nda çalışmış, bazı eserleri çok seslendirilmiş, güfteleri kendine ait 9 şarkı bestelemiştir. En bilinen eseri, Sema Moritz tarafından seslendirilen “Hasret” adlı şarkıdır. 30 Nisan 1967’de İstanbul’da vefat etmiştir.⁶⁸⁴

7.8. Dramalı Hasan Güler

Dramalı Hasan Güler, daha yaygın olarak bilinen adıyla Dramalı Hasan Hasgüler (1896, Drama- 18 Haziran 1984, İstanbul), Türk mûsikîsi bestecisi, ud sanatçısı ve cümbüşçüdür. Türk sanat müziğine katkılarıyla tanınan Hasgüler, Balkanlar’dan İstanbul’a göç etmiş bir ailenin çocuğu olarak müzik kariyerini tamamen kendi çabalarıyla inşa etmiştir.

1896 yılında, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Yunanistan’ın Drama şehrinde doğmuştur. Balkan Savaşları sırasında ailesiyle birlikte İstanbul’a göç etmiş ve burada 16 yaşında ut çalmaya başlamıştır. Musikiye olan ilgisi erken yaşlarda ortaya çıkmış, ancak hocaları hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır; nazari bilgiyi büyük ölçüde kendi kendine öğrenmiştir. Uttaki yetkinliğini kısa sürede geliştiren Hasgüler, daha sonra cümbüşü sahne performanslarında sıkça kullanmış ve bu enstrümanda da ustalaşmıştır. Haydar Tatlıyay’ın akrabası olduğu bilinir, ancak resmî bir görev almamış, hayatını serbest müzisyen olarak sürdürmüştür.

Hasgüler, Türkiye’de ve yurt dışında (Yunanistan, Mısır, Suriye, Romanya gibi ülkelerde) konserler vermiş, özellikle popüler mûsikîde geniş bir dinleyici kitlesine ulaşmıştır. Kariyerinin başında dönemin modasına uyarak rumba, fokstrot ve kanto tarzında eserler bestelemiş, ancak zamanla kendi zevkine uygun, Türk mûsikîsinin geleneksel makamlarına dayalı şarkılar üretmiştir. Yaklaşık 80 eseri olduğu tahmin edilse de günümüze ulaşan eserlerinin sayısı daha azdır. Bestelerinin çoğu Rast makamında olup, Nihavent, Uşşak ve Hicaz makamlarında da eserler vermiştir. En bilinen şarkıları arasında şunlar yer alır:

Rast Makamı: “Açılan bir gül gibi gir kalbe gönül gibi”, “Baharın gülleri açtı”, “Kalbim seni özler”

Nihavent Makamı: “Yâ Rab kalbimin sahibi nerde”, “Sana bilmem ki neden hiç doyamam”, “Cicim” (Güfte: Hüseyin Talat)

⁶⁸⁴ Bkz. Gürmeriç, A. Ş. *Türk Mûsikîsi Hayatı ve Hâtıraları*. (Teksir edilmiş notlar).

Uşşak Makamı: “Sevdim diye zâlim seni beyhûde avundum”

Hicaz Makamı: “Akşam olur sabah olur yâr gelmez”

Dramalı Hasan, teknik bir saz virtüözü olmasa da halkın zevkine hitap eden melodileriyle büyük beğeni kazanmıştır. Eserleri, plaklara kaydedilerek geniş kitlelere ulaşmış, özellikle “Cicim” gibi şarkıları günümüzde de sevilerek dinlenmektedir. Mütevazı ve çekingen kişiliğiyle dikkat çeken Hasgüler, kendi eserlerini nadiren övmüş, 1954’te verdiği bir röportajda “Hiçbir eserimi beğenmiyorum” diyerek alçak gönüllülüğünü ortaya koymuştur. 18 Haziran 1984’te İstanbul’da vefat etmiştir.⁶⁸⁵

7.9. Feride Muazzez Arçay

Feride Muazzez Arçay (6 Şubat 1907, Üsküp- 24 Ağustos 1982, İstanbul), Türk tiyatro ve sinema oyuncusudur. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde Balkanlar’da, Üsküp’te doğmuş, Balkan Savaşları sırasında ailesiyle birlikte İstanbul’a göç etmiştir. Küçük yaşta çiçek hastalığı nedeniyle görme yetisini kaybetmiş, ancak 1924’te Almanya’da geçirdiği başarılı bir ameliyatla sağlığına kavuşmuştur. Eğitimine İstanbul’da Özel Alman Lisesi’nde başlamış, daha sonra Gülhane Alay Köşkü’nde açılan Tiyatro Mektebi’nden mezun olmuştur.

Sanat hayatına 1926’da Avni Dilligil ile birlikte İzmir Tiyatrosu’nu kurarak adım atmış ve tiyatronun kapanışına dek burada sahne almıştır. Oyuncu Renan Fosforoğlu ile evliliğinden 1939’da oğlu Ferdi Merter doğmuştur. Sinema kariyerinde 50’den fazla filmde rol almış, özellikle *Bin Yıllık Yol* (1968) filmindeki performansıya 6. Altın Portakal Film Festivali’nde “En İyi Yardımcı Kadın Oyuncu” ödülünü kazanmıştır. Diğer önemli filmleri arasında *Görünmeyen Adam İstanbul’da* (1955) ve *Alageyik* (1959) yer alır. 1976’da geçirdiği bir kaza sonucu ayağı kırılmış ve bu olay sonrası oyunculuğu bırakmak zorunda kalmıştır.

24 Ağustos 1982’de Okmeydanı Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmiş, Zincirlikuyu Mezarlığı’na defnedilmiştir. Türk tiyatro ve sinemasında unutulmaz bir isim olarak anılır.⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ Dramalı Hasan Hasgüler (1896-1984).” Esendere Kültür ve Sanat Derneği. <http://www.eksd.org.tr>; Dramalı Hasan Hasgüler, hayatı ve eserleri. Salih Bora.Com. <http://www.salihbora.com>.; Dramalı Hasan / Bestekarın halk psikolojisini ezbere bilmesi lazımdır.” Müzik Söyleşileri. <http://muziksoylesileri.net>.

⁶⁸⁶ Akçay, M. (1983). *Türk sineması araştırmaları*. <https://tsa.org.tr>; Evren, B. (1983). *Türk sinema sanatçıları ansiklopedisi*. 20-28.

Balkan Savaşları (1912-1913), Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmesiyle sonuçlanmış ve bu süreçte yüz binlerce Müslüman Türk, savaşın yıkımı, etnik çatışmalar ve zorunlu göç nedeniyle Anadolu'ya sığınmıştır. Muhacir çocuklar açısından bu dönem hem trajik hem de hayatta kalma hikâyeleriyle dolu bir dönemdir. Yukarıda hayatları hakkında kısa bilgiler verdiğimiz Afet İnan, Enver Ziya Karal, Cahit Arf, Adnan Cahit Ötüken, Ahmet Hamdi Martonaltı, Ahmet Orhan Arda, Ahmet Şefik Gürmeriç, Dramalı Hasan Hasgüler ve Feride Muazzez Arçay gibi isimler, Balkanlar'dan göç eden muhacir çocuklar olarak, küçük yaşta Osmanlı Devleti dâhiline gelmişlerdir. Bu isimler, muhacirlik tecrübeleriyle zorlukları aşarak bilim, sanat, siyaset ve kültür alanında Türkiye'ye önemli katkılar sağlamışlardır.

Balkan Savaşları sırası ve sonrasında yaşanan göç, çoğu zaman ailelerin parçalanması, çocukların yetim kalması ve yoksullukla sonuçlanmıştır. Örneğin, Enver Ziya Karal savaşta annesiz ve babasız kalmış, Darüleytamda büyümüştür; Ahmet Şefik Gürmeriç babasını Çanakkale'de yitirmiş, Darüleytamda eğitim almıştır. Bu çocuklar, genellikle devlet tarafından açılan Darüleytam ya da hayırseverlerin desteğiyle hayata tutunmuş, devletin eğitim imkanlarını değerlendirmiştir. Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi, bu göçmen çocuklara eğitim ve meslek edinme imkânı sunarak onların topluma entegre olmasını sağlamaya çalışmıştır. Afet İnan'ın öğretmenlikten tarih profesörlüğüne uzanan kariyeri, Cahit Arf'ın matematikte dünya çapında yankı uyandıran başarıları ya da Ahmet Hamdi Martonaltı'nın Millî Mücadele'deki kahramanlığı, çocukların azimlerinin ve çocuklar desteklendiğinde neler başarabileceğinin kanıtıdır.

Bu muhacir çocukların Türkiye'ye katkıları, Cumhuriyetin kuruluş ve modernleşme sürecinde belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Anıtkabir'in mimarı Ahmet Orhan Arda, Türk kütüphaneciliğinin kurucularından Adnan Cahit Ötüken, mûsikîde yenilikçi eserleriyle Dramalı Hasan Hasgüler gibi isimler, kültürel ve bilimsel mirasa iz bırakmıştır. Zorunlu göçün sarsıcı etkilerine rağmen, bu bireyler aidiyet duygularını Anadolu'da yeniden inşa etmiş ve yeni nesillere ilham kaynağı olmuştur.

Sonuç olarak, Balkan Savaşları sırası ve akabinde Osmanlı Devleti'ne sığınan bu muhacir çocuklar hem kişisel mücadeleleriyle hem de toplumsal katkılarıyla dikkat çeker. Onların hikâyeleri, göçün sarsıcı etkilerinin yanı sıra, insan iradesinin ve dayanışmanın dönüştürücü gücünü de gösterir. Bu isimler, zorluklar içinde yetişmelerine rağmen,

Cumhuriyetin yapı taşlarından biri haline gelerek Türkiye'nin kolektif hafızasında tarihe geçmişlerdir.

8. SONUÇ

Balkan Savaşları, 1912-1913 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan en trajik olaylardan biri olarak, özellikle Rumeli'deki Müslüman-Türk nüfusunu derinden etkilemiştir. Bu savaşlar, Osmanlı topraklarındaki etnik yapıyı önemli ölçüde değiştirmiş ve Balkanlarda Müslüman-Türk nüfusun izleri silinmeye çalışılan bir dönem olmuştur. Balkan topraklarında izleri silinmeye başlayan Müslüman-Türkler savaşın başlarından itibaren bu topraklarda barınamayacakları endişesiyle göç etmeye başlamışlardır.

Müslüman-Türk unsurların göçleri, savaşların başlangıç tarihi olan Ekim 1912 tarihinde başlasa da savaşın bitiş tarihi olan Ağustos 1913 tarihinde sonlanmamıştır. Savaş sonrasında ateşkes antlaşması sonrası da göç devam etmiştir. Göçler, kimi zaman azalarak kimi zaman ise artarak sürmüştür.

I. Balkan Savaşı süresince (Ekim 1912-Mayıs 1913) Edirne, Selanik, Üsküp gibi büyük şehirlerin düşmesiyle muhacir aileler ve çocukları için göç başlamıştır; ancak bu göç, çoğu kez daha büyük risklere ve sıkıntılı süreçleri başlatmıştır. Savaşın devam ettiği II. Balkan Savaşı'nda da (Haziran-Ağustos 1913) göç hız kesmemiş, muhacir ailelerin ve çocuklarının göç hareketleri sürmüştür.

Balkan Savaşları sonrası, Balkan Devletleri'nin idaresine geçen topraklarda Müslüman-Türk unsurun çoğunluğunun yaşadığı yerler Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır. Yapılan antlaşma hükümlerine uymayan Balkan Devletleri Müslüman-Türk unsurlara baskı, şiddet ve yerlerinden etme politikası uygulayarak yaşam haklarını ellerinden almaya başlamıştır. Bu durum karşısında Müslüman-Türk unsurlar kendilerini güvende hissedecekleri Osmanlı Devleti dahilindeki yerlere göç etmiştir. Tüm bu göç hareketleri neticesinde; Osmanlı sınırları dahiline sayıları 400.000'i aşkın insan kitlesi gelmiştir. Bu insan kitlesi içerisindeki çocuk sayısı karşısında çocukların sorunlarına dönük çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın Osmanlı topraklarında yürüttüğü askerî harekâtlar ile yetişkinler gibi çocuklar da katledilip, yerinden edilmiştir. Çocuklar acımasızca öldürülmüştür. Çocukların temel ihtiyaçları olan oyun, eğitim ve sosyal çevre imkânsız hale gelmiştir. Ailelerin yaşadığı korku ve belirsizlik karşısında, aileler çocuklarını okula göndermemekte çareyi bulmuştur, böylece savaşın yakın tehdidi altında çocukların eğitim hakları ellerinden alınmıştır. Bu durum, çocukların sadece bugününü değil, geleceğini

de tehdit etmiştir. Oyun oynama ve arkadaş edinme gibi gelişimi için önemli ihtiyaçlar karşılanamadığı gibi çocuklar travma, korku ve güvensiz ortama tanık olmuştur. Böylece, Balkan Savaşları sadece toprakların el değiştirmesi değil, aynı zamanda masum çocukların yaşam hakları ellerinden almış, hayatta kalanların da hayatlarının dramatik biçimde değişmesine neden olmuştur. Ayrıca çocuklar, savaşın acımasız yüzüyle tanışarak hem fiziksel hem ruhsal büyük yaralar almıştır. Savaş sadece o günkü yaşam koşullarını değil, ruhsal gelişimlerini ve geleceklerini de tehdit etmiştir ve çocuklar üzerinde uzun vadeli zararları olmuştur.

Göç yollarında ve geçici iskân bölgelerinde karşılaşılan zorluklar ve hastalıklar, devletin sınırlı müdahale kapasitesinin çok ötesinde bir insani felakete işaret etmektedir. Özellikle muhacir çocuk ölüm oranının %60'ların üzerinde olması, göçün çocuklar açısından ne kadar yıkıcı olduğunu göstermektedir. Salgın hastalıkların çocuklar üzerindeki etkisi, hijyen koşullarının kötülüğü, çocukların yetersiz beslenmesi gibi etmenler, göçün yarattığı doğrudan yıkım kadar, dolaylı etkilerini de ortaya koymaktadır. Yine de geçici hastanelerin kurulması, doktorların görevlendirilmesi gibi çabalar, Osmanlı Devleti'nin ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal hizmet kapasitesini zorlasa da çocukların sağlıklarının iyileşmesi yönündeki çabaları bakımından önemlidir.

Balkan Savaşları sırası ve sonrasında Osmanlı hakimiyeti dahilindeki topraklara sığınan muhacir çocukların yaşadıkları sorunlar karşısında gerek devlet gerekse sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülen uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, savaşın doğrudan etkisinin yanı sıra sosyoekonomik, kültürel ve psikolojik boyutları içeren çok boyutlu insani kriz tablosunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, savaşın ve kitlesel boyutta olan göç hareketinin çocuklar üzerinde yarattığı tahribat sadece bireysel değil, toplumsal bir travmaya dönüşerek uzun vadeli etkilileri de görülmektedir.

Balkanlarda başlayan savaş ve toprak kayıpları Osmanlı Devleti dahilindeki yerlere muhacir akını yaşanmasına sebep olmuştur. Bu muhacir akını, Osmanlı Devleti'ni savaşla birlikte başka sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Devleti hem savaşın hem de göçün etkileri dolayısıyla mali, siyasi, sosyal krizlerle meşgul olması mecburiyetini doğurmuştur. Muhacir çocukların sorunlarına yönelik geliştirilen politik uygulamalar, Hilal-i Ahmer'in insani yardımları dönemin koşulları gereği kayda değer sosyal müdahale örneği olarak değerlendirilebilir. Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, muhacir çocukların hem

demografik açıdan çok olması hem de korunması bakımından Osmanlı yönetiminin dikkatini çekmiş ve muhacir çocuklar için özel çözümler üretilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan barınma, sağlık, eğitim ve vatandaşlık politikaları sadece insani müdahale şekli değil, aynı zamanda hayata tutundurma, donanımlı bireyler haline getirme, geleceğe hazırlama, fiziksel ve ruhsal bakımdan sağlıklı birey haline getirmeleri amaçlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının da yardım elini uzatmasıyla acil ihtiyaçlarının temin edilmesi ile devletin uygulamış olduğu politikalara destek olunması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda muhacir çocuklar üretken, sağlıklı ve donanımlı bireyler haline getirilerek, Osmanlı toplumuna entegre edilmesi ve kendine yeten bireyler haline getirilmesi amaçlanmıştır. Tüm bu çabalar sonucunda da bir imparatorluğun sonu yeni bir devletin temellerinin atıldığı dönemde Cumhuriyet'in insan gücünü oluşturmuştur. Böylece Devletin ve sivil toplum kuruluşlarının muhacir çocuklara yönelik uygulamaları kısa vadeli yardım faaliyetleri gibi görünse de uzun vadeli toplumsal yatırım niteliği taşımaktadır.

Darüleytamlar, sanayi mektepleri ve geçici iskân mahalleri gibi yerler, sadece barınma ihtiyaçları değil, çocukların toplumsal entegrasyonu ve üretken bireyler haline gelmeleri açısından önemlidir. Çocukların eğitim görmeleri için yönlendirildikleri okullar ve kurumlar hem barınma sorununu çözmüş hem de nitelikli bireyler olarak geleceğe hazırlanması, topluma kazandırılması noktasında önemli olmuştur. Muhacir çocukların sayıca fazla olması yönlendirildikleri kurumların kapasitesinin yetersiz hale gelmesine ve imkanlarının kısıtlı olmasına rağmen tarihsel bakımdan baktığımızda önemli kurumlardır. Zira çok sayıda çocuğun topluma kazandırılmasında önemli olmuştur.

Göç bir mekânsal yer değiştirmeden ibaret olmayıp, beraberinde aidiyet ve kimlik sorunu doğurduğu ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı Devleti, muhacir çocukların vatandaşlığa kabulü konusunda hukuki bir çerçeve oluşturarak, çocukların topluma aidiyetini sağlamaya çalışmıştır. Aileleriyle gelen çocukların tabiiyete dahil olma işlemleri düzenli bir biçimde yürütülse de kimsesiz çocukların tabiiyete dahil olması için vasi tayini gibi birtakım prosedürler gerekmiştir. Bu prosedürlerde kimi zaman aksaklıklar yaşanmıştır. Tabiiyet meselesi ve vasi tayini ile muhacir çocukları korunması bakımından önemlidir. Ayrıca devletin, “sahipsiz çocuk bile sahipsiz değildir” yaklaşımını gösterir. Tabiiyet konusu, sadece

bürokratik bir işlem değil, Osmanlı Devleti'nin çocuğu koruma altına almanın hukuki bir işlemidir.

Savaşın başlangıcı itibariyle çocukların eğitim hakkının kesintiye uğraması, özellikle de aileler güvenlik gerekçesiyle çocuklarını okula göndermek istememişlerdir. Bu durum göstermiştir ki; savaşın doğrudan yaşanmadığı yerlerde bile eğitimin sekteye uğradığı ve psikolojik etkisinin başladığını göstermiştir. Buna karşın Osmanlı dahiline gelen muhacir çocukların eğitim sorunları devlet yetkililerinin öncelikli meseleleri olmuştur. Osmanlı Devleti; muhacir çocuklar için açtığı okullar ve mevcut olan okullarda ayırdığı kontenjanlar devletin çocukların eğitimini öncelemesi, devlet yetkililerinin muhacir çocukların eğitim sorunları konusundaki farkındalığını ortaya koymaktadır. Ayrıca mesleki eğitimin desteklenmesi, çocukların sadece hayatta kalmaları değil, toplumsal üretime katılmaları açısından da stratejik bir harekettir.

Balkan Savaşları muhacir çocuklarının ileriki dönemlerde Türkiye Cumhuriyet'inin sosyal, siyasi ve kültürel gelişimine katkılar sağlamışlardır. Göçle gelen bu kuşak, yaşamış oldukları travmalar ve türlü sıkıntılara rağmen eğitim olanaklarına kavuşmuş, meslek edinmiş ve üretici bireyler haline gelerek devletin yetişmiş insan gücünü oluşturmuştur. Özellikle darüleytamlarda yetişen bazı muhacir çocukların bilim, sanat, siyaset gibi alanlarda önemli başarılar elde etmesi, savaş ve göç travmasına karşı bireysel direncin ve devletin müdahale politikalarının birer meyvesi olmuştur. Bu yönüyle muhacir çocuklar, sadece mağduriyetin değil, aynı zamanda yeniden inşa edilen toplum yapısının da öznesi olmuşlardır.

Sonuç olarak; savaş, göç, çocuk deneyimleri birbirinden ayrı düşünülemez derecede iç içe geçmiş olgulardır. Savaşlar neticesinde yaşanan göç hareketinde çocuklar ele alınması gereken tarihsel öznedir. Osmanlı Devleti'nin politikaları ve sivil toplum kuruluşlarından Hilal-i Ahmer gibi önemli bir kuruluşun yardımları ile sadece muhacir çocukların hayatta tutunmaları sağlanmamış, aynı zamanda yeni bir devletin yetişmiş insan gücünü de oluşturmuştur. Ancak bu süreçte yaşanan aksaklıklar, hukuki boşluklar, kaynak yetersizlikleri ve kurumsal eksiklikler de dikkatle analiz edilmelidir. Osmanlı Devleti'nin bu çabaları dönemin tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmelidir. Nihayetinde, muhacir çocuklara dair geliştirilen uygulamalar, bugünün sosyal hizmet ve çocuk refahı anlayışlarına da tarihsel bir zemin sunmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

The Implementations for the Immigrant (Muhajir) Children in the Ottoman Empire During the Balkan Wars According To Archives

The Balkan Wars resulted in the Ottoman Empire losing the majority of its territories in the Balkans, and particularly the Muslim-Turkish population faced mass migration. This migration movement was not only a consequence of the war itself but also of ethnic cleansing, resettlement policies, political oppression, and systematic intimidation. These developments had significant social, economic, and cultural impacts on the Ottoman Empire.

Among the migrants, the large number of children compelled the Ottoman state to develop protective and preventive measures. As both direct victims of the war and central subjects of migration and resettlement policies, migrant children constituted the most vulnerable group in need of attention. The traumas and harsh experiences they endured left indelible marks on their memories. Healing and addressing these psychological wounds would only be possible through the care and involvement of both the state and civil society organizations.

During the Balkan Wars, while children were leading ordinary lives in their settlements, many were killed, some were abducted, and others were forcibly converted to Christianity. Deprived of their basic needs such as playing and socializing, children were also unable to go outside or engage in their daily activities. The anxiety caused by the war and the safety concerns of families deprived many children of their right to education. Children who once lived peaceful lives in their own communities were thrust into entirely different and often traumatic circumstances due to the war. Their suffering did not end on the battlefield; it continued throughout the process of migration and beyond. The displacement caused by the war often left children orphaned and without protection.

The children who had the opportunity to migrate encountered numerous hardships and disruptions during their journey. Traveling either with their families or alone, they used whatever means of transportation they could find. Along the migration routes, children struggled to survive against harsh weather conditions, hunger, thirst, and outbreaks of disease. While some managed to endure these adversities and complete the journey, others perished before reaching safety. This physically and psychologically traumatic process raised numerous issues concerning the children's integration into Ottoman citizenship, access to education and healthcare, and their overall social inclusion. Despite the political, social, and financial challenges it faced, the Ottoman state took steps to improve the living conditions of migrant children. Nevertheless, the long-term process of adaptation and psychological recovery for those affected by the war's devastation took considerable time.

Various forms of aid were provided for migrant children, primarily focusing on meeting their basic needs such as shelter, food, healthcare, and education. Considering the severe hardships faced by migrants—especially under harsh winter conditions—in Istanbul and various parts of Anatolia, immediate attention was given to the provision of shelter and food in the initial phase of relief efforts.

Efforts to support migrant children extended beyond the provision of shelter and food; various initiatives were undertaken to ensure their education and social integration as well. Institutions such as *darüleytams* (orphanages) and vocational schools were established with the aim of facilitating the integration of these children into society. Initially, children who were housed with their families in temporary settlement areas continued their education in

mosques and military barracks in an attempt to minimize disruptions to their learning. Specific measures were taken to support the education of migrant children, including the opening of schools for them in several provinces outside of Istanbul. These schools allocated 30–40% of their capacity specifically to migrant children. Furthermore, boarding and tuition-free education opportunities were offered. Many migrant children were enrolled in industrial schools, where they received vocational training that enabled them to acquire practical skills and become productive individuals. These institutions provided a crucial opportunity for children to rebuild their lives and regain a sense of purpose. Although exact data regarding the number of migrant children and the scope of measures taken remain uncertain, the available evidence clearly reflects the Ottoman administration's commitment to improving the quality of life for these children. Among the institutions established and expanded during this period, *darüleytams* stood out as the most significant, playing a central role in both providing social support and delivering education. *Darüleytams* played a significant role in providing both social support and education, clearly demonstrating the seriousness with which policies regarding migrant children were addressed. However, while the Ottoman Empire was still in the process of seeking solutions to the problems faced by children displaced by the Balkan Wars, the outbreak of World War I—and the Empire's subsequent entry into the conflict—brought about new waves of internal migration from occupied regions of Anatolia to central areas. As a result, the government was confronted with a growing refugee child crisis in addition to the ongoing challenges related to migrant children. The necessity to address both migrant and refugee children's needs rendered the situation increasingly complex and difficult to manage. Institutions established for the education and care of children became insufficient, and financial allocations proved inadequate to meet the growing demand.

The Ottoman Empire also took a close interest in the health of migrant children. Although temporary settlements were established with doctors and provisional hospitals where children were examined upon arrival, the deterioration of their health had often begun during the migration journey itself. The long and arduous travel under harsh conditions left migrants exhausted and physically weakened, making them highly susceptible to infectious diseases. Once the journey ended and the children arrived within the borders of the Ottoman Empire, the overcrowded and unhygienic conditions of the shelters—combined with the winter season and insufficient nutrition—made the spread of contagious and other illnesses inevitable. In many cases, children who fell ill were unable to recover and ultimately passed away.

From the onset of the war, migrants who fled their homes without delay using whatever means of transport they could find and arrived in Istanbul often succumbed to various illnesses and failed to recover. An examination of death records reveals that the mortality rate among children was strikingly high, reaching 64.8%, significantly exceeding that of adults. This figure clearly illustrates that the harsh conditions encountered during and after the migration journey overwhelmed children's physical resilience, and once they fell ill, their bodies were often unable to withstand the effects. Moreover, the hardships experienced by children began even before birth. Many infants who were still in the womb during the migration process died either en route or shortly after arriving in temporary settlement areas.

The naturalization of migrant children into Ottoman citizenship followed a specific legal process. Children who arrived in Ottoman territories with their families and had not yet reached the age of maturity were included in citizenship at the request of their families until they reached legal adulthood. The age of majority was determined based on the legal norms of the country from which they originated, and upon reaching this age, the children were granted

the right to choose their own citizenship. For orphaned children, a guardian was appointed to oversee both the naturalization procedures and the protection of the children's rights and interests. However, in some cases, legal procedures regarding the appointment of guardians and the citizenship process were not fully adhered to.

The war environment, migration process, and adaptation to new surroundings encompass both tragic experiences and stories of survival for migrant children. Those who arrived within the Ottoman territories at a young age overcame numerous hardships to make significant contributions to the Republic of Turkey in the fields of science, politics, and culture. Most importantly, they contributed to replenishing the human resources of the nascent Republic, which had been depleted due to prolonged wars and losses. The fragmentation of families, the orphaning of children, and the rise of poverty following the war and migration compelled the state to take responsibility for these children. Those placed under state protection played a role in laying the foundations of the Republic. The success stories of renowned migrant children vividly illustrate the valuable contributions they made to Turkey. These children left a lasting impact on the country's cultural and scientific heritage. Despite the hardships of forced migration, they built a sense of belonging in Anatolia and became an inspiration for future generations. All these outcomes are the fruit of the policies developed by the Ottoman Empire for migrant children who fled following the Balkan Wars and settled within Ottoman lands.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Osmanlı Arşivi:

DH.SN.M

BOA, DH.SN. M.24/49., Lef 1-2 ,30 Teşrinisani 1328/ 13 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M.24/50. Lef 1., 1 Kanunuevvel 1328/ 14 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M.24/85. Lef 1-2, 3 Kanunuevvel 1328/16 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M. 24/94. Lef 1, 2 Kanunuevvel 1328/15 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M. 24/96. Lef 1., 3 Kanunuevvel 1328/16 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M. 25/23. Lef 1-2., 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M. 25/25. Lef.1., 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M. 25/31. Lef 1., 4 Kanunuevvel 1328/17 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/36. Lef 1-2., 5 Kanunuevvel 1328/18 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M. 25/47. Lef 1-2., 5 Kanunuevvel 1328/18 Aralık 1912
BOA, DH.SN. M. 25/59. Lef 1-2., 5 Kanunuevvel1328/18 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/71. Lef 1-2., 6 Kanunuevvel 1328/19 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/81. Lef 1., 6 Kanunuevvel 1328/ 19 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/96. Lef 1-2., 7 Kanunuevvel 1328/ 20 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/115. Lef 1-2., 8 Kanunuevvel 1328/21 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/117. Lef 1-2., 8 Kanunuevvel 1328/ 21 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/29. Lef 1., 6 Kanunuevvel 1328/ 19 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/53. Lef 1., 10 Kanunuevvel 1328/ 23 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/81. Lef 1-2., 11 Kanunuevvel 1328/ 24 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/93. Lef 1-2., 22 Kanunuevvel 1328/ 4 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 26/105. Lef 1-2., 22 Kanunuevvel 1328/4 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 26/107. Lef 1-2., 22 Kanunuevvel 1328/4 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 26/108. Lef 1-2., 12 Kanunuevvel 1328/ 25 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/109. Lef 1., 12 Kanunuevvel 1328/25 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/111. Lef 1-2., 12 Kanunuevvel 1328/ 25 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/121. Lef 1-2., 13 Kanunuevvel 1328/26 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/122. Lef 1-2., 13 Kanunuevvel 1328/26 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/123. Lef 1-2., 13 Kanunuevvel 1328/26 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/132. Lef 1-2., 13 Kanunuevvel 1328/26 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/151. Lef 1-2., 14 Kanunuevvel 1328/27 Aralık 1912

BOA.DH.SN. M. 26/160. Lef 1-2., 14 Kanunuevvel 1328/27 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/161. Lef 1-2., 14 Kanunuevvel 1328/27 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/173. Lef 1-2., 15 Kanunuevvel 1328/28 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/174. Lef 1-2., 15 Kanunuevvel 1328/28 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/178. Lef 1-2., 15 Kanunuevvel 1328/28 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/184. Lef 1., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/194. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/201. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/202. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/203. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 26/204. Lef 1-2., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 27/17. Lef 3-4., 16 Kanunuevvel 1328/29 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 27/25. Lef 1-2., 17 Kanunuevvel 1328/30 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 27/49. Lef 1-2., 17 Kanunuevvel 1328/30 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 27/50. Lef 1-2., 18 Kanunuevvel 1328/31 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 27/51. Lef 1-2., 18 Kanunuevvel 1328/31 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 27/52. Lef 1-2., 18 Kanunuevvel 1328/31 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 27/71. Lef 1-2., 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/77. Lef 1-2., 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/79. Lef 1-2., 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/84. Lef 1-2., 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/94. Lef 1-2., 19 Kanunuevvel 1328/1 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/97. Lef 1-2., 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/98. Lef 1-2., 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/99. Lef 1-2., 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/101. Lef 1., 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/102. Lef 1., 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/104. Lef 1-2., 20 Kanunuevvel 1328/2 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/131. Lef 1-2., 21 Kanunuevvel 1328/3 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/176. Lef 1-2., 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/191. Lef 1-2., 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/192. Lef 1-2., 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/193. Lef 1-2., 23 Kanunuevvel 1328/5 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/213. Lef 1-2., 24 Kanunuevvel 1328/6 Ocak 1913

BOA.DH.SN. M. 27/220. Lef 1., 24 Kanunuevvel 1328/6 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/232. Lef 1-2., 25 Kanunuevvel 1328/7 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 27/233. Lef 1-2., 25 Kanunuevvel 1328/7 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/38. Lef 1-2., 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/39. Lef 1-2., 25 Kanunuevvel 1328/7 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/40. Lef 1-2., 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/41. Lef 1-2., 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/43. Lef 1-2., 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/61. Lef 1-2., 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/62. Lef 1-2., 25 Kanunuevvel 1328/7 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/63. Lef 1-2., 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/65. Lef 1-2., 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/107. Lef 1-2., 28 Kanunuevvel 1328/10 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/120. Lef 1-2., 30 Kanunuevvel 1328/12 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/130. Lef 1-2., 30 Kanunuevvel 1328/12 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/131. Lef 1-2., 30 Kanunuevvel 1328/12 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/133. Lef 1-2., 30 Kanunuevvel 1328/12 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 30/26. Lef 1-2., 6 Kanunusani 1328/ 19 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 31/19. Lef 1-2., 12 Kanunusani 1328/ 25 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 33/24. Lef 1-2., 16 Şubat 1328/ 1 Mart 1913
BOA.DH.SN. M. 30/26. Lef 1-2., 7 Kânunusani 1328/ 20 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 25/22. Lef 1-2., 4 Kanunuevvel 1328/ 17 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/23. Lef 1-2., 4 Kanunuevvel 1328/ 17 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/118. Lef 1-2., 8 Kanunuevvel 1328/ 21 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/77. Lef 1-2., 6 Kanunuevvel 1328/ 19 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/116. Lef 1-2., 8 Kanunuevvel 1328/ 21 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 25/123. Lef 1-2., 8 Kanunuevvel 1328/ 21 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 28/49. Lef 1-2., 27 Kanunuevvel 1328/ 9 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/49. Lef 1-2., 27 Kanunuevvel 1328/9 Ocak 1913
BOA.DH.SN. M. 28/50. Lef 1-2., 1 Kanunuevvel 1328/ 14 Aralık 1912
BOA.DH.SN. M. 30/86. Lef 1-2., 20 Şubat 1328/5 Mart 1913
BOA.DH.SN. M. 27/80. Lef.1-2., 23 Kanunuevvel 1328/ 5 Ocak 1913

DH.MUI

BOA., DH.MUI., 167/47., 18.10.1331/ 20 Eylül 1913.

DH.SN.THR

BOA, DH.SN.THR., 64/79., 20.11.1333/ 29 Eylül 1915.

BOA.DH.SN.THR.54/49., 11.09.1332 /3 Ağustos 1914

BOA. DH.SN.THR.74/112., 05.08.1335/ 27 Mayıs 1917

DH. MUI

BOA. DH. MUI. 167/47.,18.10.1331/

BOA. DH. MUI. 167/49., 21.10.1331/ 23 Eylül 1913

DH.EUM.MTK

BOA., DH.EUM.MTK., 79/26., 07.02.1333/ 25.Aralık.1914.

BOA., DH.EUM.MTK.79.43., 03.03.1333/19 Ocak 1915

DH.MTV

BOA., DH.MTV. 40.2.76.1., 11.03.1331/18 Şubat 1913

BOA., DH. MTV.40/34., 9.10.1330/ 1. Ekim 1912

BOA.DH.MTV.45/17, 24.09.1331/ 27.Ağustos 1913

MV

BOA. MV. 199/101. 29.12.1333/ 7 Kasım 1915

BOA. MV. 175.84, 17.04.1331, 26 Mart 1913

BOA.MV.173/35., 21.02.1331/ 30 Ocak 1913

BOA.MV.196/66. 25.03.1333/ 10 Şubat 1915

BOA. MV.178/33, 19.07.1331 / 24 Haziran 1913

DH. KM

BOA, DH.KM.2/31.,19.1.1332 /18 Aralık 1913

MF. İBT

BOA. MF.İBT.424/79., 16-05-1331 / 23 Nisan 1913
BOA. MF.İBT.421/95., 27.04.1331 /30 Mart 1913
BOA. MF.İBT.412/76., 24-02-1331/2 Şubat 1913
BOA.MF.İBT.424/66, 15.05.1331 /22 Nisan 1913
BOA. MF. İBT.420/72., 21.04.1331/ 30 Mart 1913
BOA.MF.İBT.426/35., 26.05.1331/3 Mayıs 1913
BOA. MF.İBT.485/ 85.,03.04.1332/ 1 Mart 1914.
BOA. MF. İBT.464/94. 04.12.1331/ 4 Kasım 1913;
BOA. MF.İBT.489/3., 23.04.1332 /21 Mart 1914
BOA.MF.İBT.421/14. 22.04.1331/ 31 Mart 1913
BOA. MF. İBT.441/45. 12.08.1331/ 17 Temmuz 1913
BOA. MF. İBT.441/39 12.08.1331/ 17 Temmuz 1913;

MF.MKT.

BOA., MF.MKT.1183/47., 05.02.1331 /14 Ocak 1913;
BOA.MF.MKT.1201/20., 21.10.1332/ 12 Eylül 1914;
BOA. MF.MKT.1188/59., 29.08.1331/3 Ağustos 1913
BOA. MF.MKT.1205/47., 17.03.1333/ 2 Şubat 1915
BOA.MF.MKT.1194/49., 21.02.1332/ 19 Ocak 1914
BOA. MF.MKT. 1186/47., 03.06.1331/ 10 Mayıs 1913
BOA.MF.MKT.1183/31, 27.01.1331/6 Ocak 1913;
BOA. MF.MKT.1188/59. 29.08.1331/3 Ağustos 1913
BOA. MF.MKT.1205.95. 05.04.1333/ 20 Şubat 1915
BOA. MF.MKT.1226/54., 29.07.1335/21 Mayıs 1917
BOA. MF.MKT.1232/ 96., 14-05-1336 / 25 Şubat 1918.
BOA. MF.MKT.1226/54. 29.07.1335/ 21 Mayıs 1917
BOA. MF.MKT.1193/64., 27.01.1332/6 Aralık 1913
BOA. MF.MKT. 1186/47., 03.06.1331/ 10 Mayıs 1913

DH. HMŞ.

BOA.DH. HMŞ. 12/78., 28.03.1334 / 3 Şubat 1916
BOA. DH. HMŞ.27/68., 05.05.1334/ 10 Mart 1916

BEO

BOA. BEO. 4158/311797., 20.04.1331/ 29 Mart 1913

DH.EUM.6.Şb

BOA. DH.EUM.6.Şb. 21/47., 3.12.1335 /20 Eylül 1917

DH. EUM.MEM

BOA., DH.EUM.MEM., 69/7., 17.11.1333 /26 Eylül 1915

DH. EUM. ECB.

BOA. DH. EUM. ECB. 27.51. 1- 4/ 12.02.1338/6 Kasım 1919

DH.İ.UM. EK

BOA. DH.İ.UM. EK.95/126.1., 27.11.1333/6 Ekim 1915

BOA. DH.İ.UM. EK.,95/106., 23.11.1333/ 2 Ekim 1915

BOA. DH.İ.UM. EK.27/10., 06.04.1335/30 Ocak 1917

DH.I.UM

BOA. DH.I.UM.,29.1/94.,11.06.1333/26.04.1915

DH.EUM.EMN

BOA. DH.EUM.EMN. 77/26. 10.07.1332/2 Mayıs 1917

DH. UMVM.,

BOA, DH. UMVM., 123/147., 18.11.1333/27 Eylül 1915

BOA.DH. UMVM. 132/43., 05.10.1333/16 Ağustos 1915

BOA.DH. UMVM. 70-6, 13.03.1334/ 19 Ocak 1916

BOA. DH. UMVM. 78/14., 16.11.1333/ 25 Eylül 1915

BOA.DH. UMVM.78/16., 21.11.1333/ 30 Eylül 1915

BOA. DH. UMVM.70.40., 03.03.1334/9 Ocak 1916

BOA. DH. UMVM.70.39., 20.08.1333/3 Temmuz 1915

DH. HMS.

BOA, DH. HMS. 30/139., 18.11.1333/27 Eylül 1915;

BOA, DH.HMS., 27/66., 12.01.1334/ 20 Kasım 1915
BOA, DH. HMS. 30/139., 18.11.1333/27 Eylül 1915;
BOA, DH.HMS., 27/66., 12.01.1334/ 20 Kasım 1915

DH. ŞFR.

BOA. DH. ŞFR.512-116, 28.12.1331/12 Mart 1916
BOA. DH. ŞFR.571/68., 15.09.1333/ 15. Kasım 1917
BOA. DH. ŞFR. 78/204., 05.10.1335/ 25 Temmuz 1917
BOA. DH. ŞFR.70/138., 03.02.1335/29. Kasım 1916

DH.MB. HPS

BOA., DH.MB. HPS.155.74., 18.11.1333/ 27 Eylül 1915.

DH.İD.

BOA.DH.İD.26/23.26.05.1331/ 3 Mayıs 1913;
BOA.DH.İD. 201/1., 24.1.1333/ 12 Aralık 1914
BOA. DH.İD. 201/2., 24 Muharrem 1333/ 12 Aralık 1914
BOA.DH.İD.211/4, 09.4. 1332/ 7 Mart 1914

HR. SFR

BOA. HR.SFR.04./ 440. 49., /15.11.1916
BOA. HR.SFR.04. 491/4., /16.12.1913
BOA. HR.SFR.04.635.48.1-2., /13 Kânunuevvel 1330/17.12.1914
BOA. HR.SFR.4/635.48., /11 Kânunuevvel 1330/ 24 Aralık 1914
BOA. HR.SFR.04./635.48., /6 Şubat 1330/ 19 Şubat 1915

HR.TO

BOA.HR.TO.600.49, /28.07.1913
BOA.HR.TO.600.66, /06.08.1913
BOA. HR.TO.600.30, /26.06.1913

YYE

BOA, Yıldız Esas Evrak (Y.EE), 41/133,

Cumhuriyet Arşivi

BCA., 272.00.11/9.18.14., 18 Kanunuevvel 1332/ 17.12.1916
BCA.272.0.0.11/9.21.16., 30.01.1916
BCA.272.0.0.12/35.5.5.9/ 17.06.1915
BCA. 272.0.0.12/36.11.1/ 06.02.1915/3 Şubat 1331
BCA., 272.0.0.12 /38.25.15, / 13.10.1919.
BCA., 272.0.0.11/9.14.8., 12.11.1916.;
BCA.,272.0.0.11/10.23.20.,24 Mart 1333, / 25.03.1917
BCA., 272.0.0.11/10.23.12., 8 Mart 1333./ 12.03.1917;
BCA., 272.0.0.11/9.21.10., 21 Kânunusani 1332/24.01.1916
BCA., 272.0.0.11/10.23.5., 14 Şubat 1332/ 04.03.1917
BCA.,272.0.0.74./66.28.4., 16.06.1918
BCA. 272.0.0.14/74.11.24., 06.12.1917
BCA. 272.0.074/ 65.13.1., 04.03.1917
BCA. 272.0.0.14/73.4.8., 21.04.1917
BCA. 272.0.0.14/74.11.24., 2 Kânunuevvel 1333/ 2 Aralık 1917/ 17.2.1336;
BCA. 272.0.0.12/35.5.4., 25.05.1915
BCA.272.0.0.14/73.8.9., 29.07.1917

Kızılây Arşivi

KA.72/36. Lef 1-36
KA.72/39. Lef 1-24.
KA. 72/9.Lef 1-8
KA.72/10.Lef 1-7.
KA.72/11.Lef 1-11
KA.72/12. Lef 1-3.
KA.72/13. Lef 1-15
KA.72/14. Lef 1-2
KA.72/15. Lef 1-6.
KA.72/16. Lef 1-2
KA.72/17.Lef 1-3
KA.72/18.Lef 1-14

Gazeteler

HİKMET, 27 Zilkade 1330/7 Kasım 1912.
İKDAM, 30 Teşrinisani 1328/13 Kânunuevvel 1912.
PEYAM, 13 Haziran 1914.
PEYAM, 29 Nisan 1914.
PEYAM, 6 Haziran 1914.
PEYAM, 11 Haziran 1914.
PEYAM, 11 Temmuz 1914.
PEYYAM, 9 Temmuz 1914.
SABAH, 11 Nisan 1914.
SABAH, 11 Nisan 1914.
SABAH, 18 Nisan 1914.
SABAH, 23 Nisan 1914.
SABAH, 24 Teşrinievvel 1914.
SABAH, 25 Nisan 1914.
SABAH, 26 Nisan 1330/ 9 Mayıs 1914.
SABAH, 26 Nisan 1330/ 9 Mayıs 1914.
SABAH, 3 Mayıs 1914.
SABAH, 3 Nisan 1914.
SABAH, 4 Nisan 1914.
SABAH, 4 Nisan 1914.
SABAH, 29 Mayıs 1914.
TAKVİM-İ VAKAYI, 31 Teşrin-i Evvel 1328/ 13 Kasım 1912.
TANİN, 14 Şubat 1917/1 Şubat 1332
TASVİR-İ EFKÂR, 3 Nisan 1914.

Dergi

Servet-i Fünun, 9 Teşrin-i Evvel 1330/22 Ekim 1914, Nr. 1220

Zabıt Cerideleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 5, İçtima Senesi: 2, 12 Mayıs 1326 (1910)
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi: 3, 8 Kânunuevvel 1332(1916)
Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 1, İçtima Senesi: 4, 3 Kânunusani 1334 (1918)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 2, İçtima Senesi: 2, 23 Şubat 1331 (1915),

Salnameler

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331), Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, t.y

Kitaplar

- Ağanoğlu, H. Y. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihi: Göç. İz.*
- Akçura, Y. (1941). *Balkan Savaşları ve Türkler*. Türk Tarih Kurumu.
- Akgün, S. K., & Uluğtekin, M. (2000). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*. Beyda.
- Altınay, A. R. (1993). *Balkan harbi hatıraları*. Tarih Vakfı Yurt.
- Ashmead-Bartlett, E. (2018). *Türklerin Rumeli'ye vedası*. (G. Şengün ve H. B. Yavuz, Çev.), İz.
- Aydemir, Ş. S. (2020). *Suyu arayan adam*. (43. Basım), Remzi.
- Ayhan, H., & Maviş, H. (1994). *Darüşşafaka*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, TDV.
- Ayverdi, İ. (2016). *Misalli Türkçe sözlük*. Kubbealtı.
- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan günümüze etnik- sosyal-politikalar çerçevesinde göç ve iskân siyaseti ve uygulamaları*. Ozan.
- Bardakçı, M. (2009). *Talat Paşa'nın evrak-ı metrukesi (Sadrazam Talat Paşa'nın özel arşivinde bulunan Ermeni tehciri konusundaki belgeler ve hususi yazışmalar)*. Everest.
- Belen, F. (1973). *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*. Remzi.
- Can, H., Tuna, E., & Tuna, N. (2019). *Çocuk hukuku*. Nobel.
- Çalışlar, İ., & Görgülü, İ. (2007). *Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın not defterinden on yıllık savaş'ın günlüğü*. Güncel.
- Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilal-i Ahmer) cemiyeti (1914-1925)*. Türk Kızılay Derneği.
- Çetin, M. (2020). "Tabiiyetten vatandaşlığa: Yunan tebaası örneğinde Osmanlı Devleti'nde tefrik-i tebaa uygulaması". *History Studies International Journal of History*, 12(5), 2599-2620.
- Çılgın, A. S. (2003). Savaşın gerçek kurbanları çocuklar. E. Gürsoy- Naskali ve A. Koç (Ed.), *Savaş çocukları öksüzler ve yetimler içinde* (ss. 347-360), Kırmızı.
- Dündar, F. (2001). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İletişim.
- Ekrem, S. (1998). *Peçeye isyan*. Anahtar.
- Erdem, U. (2018). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e muhacir komisyonları ve faaliyetleri (1860-1923)*. Türk Tarih Kurumu.
- Gustav V. H. (2021). *Balkan savaşı günlüğü "Türklerle cephede"*. (S. Toydemir, Çev.), İş Bankası Kültür.

- Güzel Mumyakmaz, H. (2013). *Osmanlı'dan cumhuriyet'e vatandaşlık (masuniyet, sadakat, eşitlik, Türklük ve Türk vatandaşlığı)*. IQ Sanat.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*. Türk Tarih Kurumu.
- Hall, R. C. (2003). *Balkan savaşları 1912-1913 1. Dünya Savaşı'nın provası*. (1. Basım), (M. Tanju Akad, Çev.), Homer.
- Hatipler, M. (2021). *Balkan Harbi'nde muhacir olmak*. Değişim.
- Hayta, N., & Birbudak, T. S. (2016). *Balkan Savaşlarında Edirne*. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı.
- Hayta, N. (1996). *Londra büyükelçiler konferansı (17 Aralık 1912- 11 Ağustos 1913)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- İnan, A. (2005). *Afet İnan*. Remzi.
- İpek, N. (1999). '93 Muhacereti'. *Osmanlı, Bilim*. K. Çiçek & C. Oğuz, (Ed.), C. 4, Yeni Türkiye.
- İpek, N. (2022). *Kaynakların dilinde göç kavramı, Doğu Karadeniz'de Rus işgali ve muhacirlik*. (2. Baskı), V. Usta (Ed.), Serander.
- İpek, N. (2022). *Memalik-i Şehannede muhaceret*. Türk Tarih Kurumu.
- İpek, N. (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri (1877-1890)*. Türk Tarih Kurumu.
- James, L. (2017). *Türklerin Balkan hezimet*. (E. Bekman, Çev.), İz.
- Kaya, E. (2007). *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Türk mültecileri vilayet-i Şarkıyye ve Aydın vilayeti mülteciler (1915-1923)*. Ebabil.
- Kırbaç, S. (2003). *Savaş çocukları öksüzler ve yetimler*. E. Gürsoy- Naskali ve A. Koç (Ed.), Kırmızı.
- Kiremitçi, M. Y. (Ed.) (2018). *Osmanlı gazetelerinde Hilal-i Ahmer cemiyeti*. Türk Kızılay.
- Kocacık, F. (1999). 'Rumeli'den Anadolu'ya yönelik göçler ve sonuçları'. K. Çiçek & C. Oğuz (Ed.), *Osmanlı*, C. 4, (ss. 655- 660), Yeni Türkiye.
- Koltuk, N. (2014). *Balkan savaşları ve ortaya çıkan tabiiyet sorunları (The Balkan wars and the subseqent subjecthood problems)*. M. Türkeş (Ed.), *100. yılında Balkan savaşları (1912-1913) ihtilafı duruşlar*, C. I, Türk Tarih Kurumu.
- Küçükateş, Ş., Dokumacı, T., Kiremitçi, İ. Yazar, M., & Gezin, F. (2018). *Osmanlı gazetelerinde Hilal-i Ahmer cemiyeti*. Türk Kızılay.
- Künüroğlu, F. (2020). *Göç, kültürleşme süreçleri ve psiko-sosyal uyum, göçmen çocuk ve ergenler kültürleşme, uyum ve eğitim*. A. Doğan & D. Y. Kağnıcı (Ed.), Nobel.
- McCarthy, J. (1995). *Death and exile: The ethnic cleansing of Ottoman muslims, 1821-1922*. Darwin.
- McCarthy, J. (1995). *Ölüm ve sürgün*. (B. Umar, Çev.), İnkılap.
- Oral, G. (2003). *Adli psikiyatrik açıdan "savaş ve çocuk", savaş çocukları öksüzler ve yetimler*. E. Gürsoy-Naskali & A. Koç (Ed.), Kırmızı.
- Öğün, T. (2004). *Unutulmuş bir göç trajedisi vilayet-i şarkıye mültecileri (1915-1918)*. Babil.

- Ömer, B. (2009). *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e dair konferans*. (2. Baskı), İ. Hacıfettahoğlu (Haz.), Türkiye Kızılay Derneği.
- Ötüken, A. (1940). *Kütüphaneciliğimiz için*. Türk Kütüphaneciler.
- Özlü, Z., & Üzümlü, İ. H. (2024). 19. yüzyılda Osmanlı döneminde balkanlardan göç etmiş dul kadın ve yetim çocukların devlet tarafından koruma altına alınması üzerine bir değerlendirme, *Balkan göçleri: Tarihten günümüze bir yolculuk*. Z. Özlü, Z. Çay, M. M. & L. Akcan (Ed.), PA Paradigma Akademi.
- Öztaş, G. G. (2019). *Türkiye'de çocukluğun politik inşası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Remond, G. (2018). *Bir Fransız gazetecinin Balkan Harbi izlenimleri mağluplarla beraber*. M. Sarıkaya (Haz.), Profilkitap.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Türk Tarih Kurumu.
- Sezer, C., & Metin, Ö. (2016). *Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında muhacirlere yardımları*. Türk Kızılayı.
- Sezgin, H. (2018). *Rumeli'den geliyorum (nereden nereye)*. Yayın-B.
- Sunata, İ. H. (2018). *İstibdattan meşrutiyete çocukluktan gençliğe*. (2. Basım), Türkiye İş Bankası Kültür.
- Şıvgın, H. (1989). *Trablusgarb savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan ilişkileri*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şimşir, B. (2017). *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri (Kırımlar – kıyımlar- göçler) 1821-1913*. Bilgi.
- Tahir, S. (2006). *Osmanlı yer adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın aktörleri: Türkiye 1900-2000*. Garanti Galerisi.
- Topuzlu, C. (t.y.) *İstibdat, meşrutiyet, cumhuriyet devirlerinde 80 yıllık hatıralarım*. H. Hatemi ve A. Kazancıgil (Haz.), Arma.
- Ulutekin, M., & Uluğtekin, M. C., (Haz.). (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer icraat raporları (1914-1928)*. Türk Kızılayı.
- Uzman, N. (2018). *Türkiye'ni, mülteci ve muhacir politikaları (1923-1947)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ünalp, F. R. (2014). *Balkan Savaşları'na ilişkin örneklerle askeri ve psikolojik incelemeler, 100. yılında balkan savaşları (1912-1913) ihtilafli duruşlar*. C. II. (ss. 815- 837), Türk Tarih Kurumu.
- Yıldırım, H. (2020). *Mütareke döneminde göç ve iskân (1918-1923)*. Türk Tarih Kurumu.
- Zorlu Uğur, H., (2020). *Balkan Savaşları'nın Balkanlar'dan Anadolu'ya Türk göçü üzerine etkisi*. Sistem Ofset.

Makaleler

- Alsani, Z. M. (1950). 1949 Cenevre sözleşmeleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(3), 35-57.

- Ateş, M. (2015). Ziya Gökalp ve çocuk edebiyatı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 95-114.
- Aydın, D., Şahin, N., & Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7(1), 8-14.
- Baytal, Y. (2018). Balkanlar'dan anayurda yapılan göçler ve Türkiye açısından sonuçları (1912-1925). *Turkish Studies*, 13(1), 13-28.
- Bozkurt, C. (2021). Rumeli ve Kafkasya'dan Atranos'a göçler ve göçmenlerin iskânı (1895-1910). *Journal of Economics and Political Sciences*, 1(1), 1-13.
- Börklü, M. Y. (1999). Tarihi seyri içinde Bulgaristan Türklerinin durumu ve Türkiye'nin bölge Türklerine yönelik politikaları. *Bilig*, (10), 61-79.
- Çapa, M. (1990). Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)S*, (1), 89-115.
- Çekim, M. (2024). Osmanlı sosyal hizmet örnekleminde dârü'l-aceze kurumu ve mensuplarının ödüllendirilmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 875-888.
- Çelik, G. (2011). Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri ile ilişkilerinde belirleyici bir unsur olarak 1877-1914 dönemi nüfus hareketleri. *Adam Akademi*, 1(2), 99-126.
- Demirel, F. (2012). II. Meşrutiyetten sonra Osmanlı'da orta öğretim: Sultaniler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 339-358.
- Demirtaş, M. (2009). Kırım savaşı ve 93 harbi sürecinde Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin sevk ve iskânları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41), 215-238.
- Demiryürek, H. (2018). 1913-1914 ders senesinde Ankara sultanisi. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi Tarih Okulu Dergisi*, 11(34), 256-277, 2018.
- Doğan, G. (2021). Karlofça antlaşması sonrası Osmanlı-Venedik sınırının teşekkülü ve Kapıcıbaşı Osman Ağa'nın mektupları (1699-1701). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (35), 319-348.
- Erşen, M. T. (2012). Pehçevolu tüccar Mustafa Efendi göçü anlatıyor, 100. yılında Balkan savaşları: Rumeli'ye veda. *Atlas Tarih*, (16), 70-71.
- Eyigün, M., & Hacısalıhoğlu, M. (2019). Osmanlı Devleti'nin Balkan muhacirlerine yönelik yardım ve istihdam politikası. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 254-271.
- Gümüş, Y., & Bilgili, N. (2015). Göçün sağlık üzerindeki etkileri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(1), 63-67.
- İlçin, H. İ., & Ayışığı, M. (2023). Balkan savaşları sırasında muhacirlerin İstanbul'da Geçici iskânları ve karşılaşılan sorunlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1), 475-487.
- İnan, C. E. (2016). Türkiye'de göç politikaları: İskân kanunları üzerine bir değerlendirme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-33.
- Karakılıç, C. (2021). Osmanlı Devleti'nin çiçekle mücadelede kullandığı yöntemler (1908-1918). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 1-33.

- Karal Akgün, S. (1994). Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın yapıtları ve yaşam öyküsü. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(5), 535-555.
- Kaya, M. (2013). Balkan Savaşları sırasında Anadolu'ya göçler ve karşılaşılan sorunlar. *History Studies Special Issue on Balkan Wars*, 5(6), 1-16.
- Kayıran, M. (2019). Milliyetçilik akımının Balkanlar'daki gayrimüslim unsurlar üzerindeki etkileri (1789-1875). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5), 71-97.
- Keçeci Kurt, S. (2012). Bir eğitim öncüsü: Darüşşafaka. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 154-175.
- Kesgin, S. (2016). Osmanlı'nın son döneminde kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların eğitimi ve topluma kazandırılması: Kastamonu örneği. *Dini Araştırmalar*, 19(50), 135-158.
- Kesgin, S. S. (2017). Türk kamu yönetiminde göçmen çocuklara yönelik politikalar. *Göç Dergisi*, 4(1), 62-81.
- Kesler, K. B. (2023). Osmanlı Devleti'nde muhacir çocuklar. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, İBD*, 4(1), 19-46.
- Kocaoğlu, B., & Duran, A. (2020). Osmanlı Devleti'nde ceza yaşı ve bulûg meselesi (1847-1917). *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (24), 23-36.
- Korkmaz, Ş. (2018). Üsküp sanayi mektebi (1897-1912). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 16(25), 249-283.
- Kuloğlu, O. (2012). Balkanlar'ın 200 yıllık gerçeği: Göç. 100. yılında Balkan savaşları: Rumeli'ye Veda. *Atlas Tarih*, (16), 96-103.
- Kurtulgan, K. (2010). Göç ve göçü hazırlayan tarihi süreçte balkanlarda kurulan ulus devletlerin Müslümanlara yönelik baskıları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(14), 213-226.
- Laçinel Gürlevik, S. (2023). Tanınması gereken önemli bir hastalık, kızamık: Vaka serisi. *J. Pediatr Inf.* 17(4), 262-266.
- Dağlar Macar, O. (t.y.). Savaşta gizli düşman: Kolera. 100. Yılında Balkan Savaşları: Rumeli'ye veda. *Atlas Tarih*, (16), 80-87.
- Dağlar Macar, O. (2017). Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurumsal tarihinde önemli bir deneyim: Trablusgarp savaşı (1911-1912). *Belleten*, (81), 947-986.
- Müezzinoğlu, E. (2012). I. Dünya Savaşı esnasında yetim ve öksüz çocukların himayesi ve eğitimi: Darüleytamlar. *History Studies*, 4(1), 399-417.
- Özbek, N. (2017). Osmanlı'dan günümüze sosyal tarih darülaceze: Sosyal politika zihniyeti ve kent yoksulluğunun değişen niteliği. *Toplumsal Tarih*, (288), 50-61.
- Özlem, K. (2019). Bulgaristan-Yunanistan nüfus mübadelesi ile Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi arasındaki etkileşimin değerlendirilmesi. *International Journal of Social Inquiry*, 12(1), 219-238.
- Özkan, S. H. (2012). Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Avusturya İlişkilerinde Macarların Durumu. *Avrasya Etüdleri*, 41(1), 183-195.

- Schull, Kent F. (2014). Creating juvenile delinquents: Redefining childhood in the late Ottoman Empire. *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity*, 166-190.
- Serbestoğlu, İ. (2013). Balkan savaşları ve tabiiyet sorunu. *Tarih İnceleme Dergisi*, 28(2), 471-486.
- Sezer, C., & Metin, Ö. (2013). Balkan savaşlarından millî mücadeleye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım faaliyetleri (1912-1922), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 167-182.
- Sofuoğlu, A., & Yıldırım, S. (2012). Balkan savaşları ve göç. *Türk Yurdu*, (303), 299-324.
- Tanış, C. (2017). 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin kızamık ile mücadelesi (1900-1908). *Researcher*, 5(4), 166-175.
- Tiryaki, K., & Özlü, Z. (2020). Osmanlı Devleti'nde muhacir çocuklarının sosyal hayata entegrasyonunda eğitim meselesi (19. yüzyılın ikinci yarısında). *Tarih ve Günce. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 7(2020 Yaz), 323-358.
- Topçu, S., & Beşer, A. (2006). Göç ve sağlık. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(3), 37-42.
- Topçuoğlu, A. A. (2019). İslam hukukunda ve 1869 tarihli tabiiyet-i Osmaniye kanunnamesinde çocukların vatandaşlık durumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1815-1831.
- Uğurlu, C. (2022). Balkan Savaşları'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin muhacirlere sosyal yardımları. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 44- 75.
- Ulukaya, G. (2022). 1869 Osmanlı tabiiyet kanunu ve büyük devletlerin bu kanuna bakışı. *MTÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2(2), 136-150.
- Ünalp, F. R. (2023). Makedonya/Selanik muhaciri Prof. Dr. Afet İnan ve Atatürk. *Tarih ve Günce* 12(Şubat 2023), 93-122.
- Ünlü, M., & Albayrak, Z. (2021). Osmanlı Devleti'nde çiçek hastalığı üzerine bir değerlendirme. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(2), 301-324, 2021.
- Yazıcı, N. (2007). Osmanlılarda yetimlerin korunması üzerine bazı değerlendirmeler. *AÜİFD*, 48(1), 1-46.
- Yıldırım, B. (2015). Resmi nüfus sayımlarına göre Bulgaristan'da Türk nüfusu (1878–1934). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 109(214), Ocak–Şubat. 93-108.
- Yıldırım, S. (2012). Balkan savaşları ve sonrasındaki göçlerin Türkiye nüfusuna etkileri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 75-92.
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi- Haural of Eurassian Inquires*, 4(1), 25-55.
- Yurtoğlu, B. (2020). Eğitim tarihimizde bir an: İkinci meşrutiyet'in ilanı ve Darüşşafaka'nın yeniden kuruluşu. *Kastamonu Education Journal*, 28(6), 2437-2449.
- Sertöz, A. S. (1998). Cahit Arf; Bir efsanenin ardından. *Bilim ve Teknik Dergisi*, (364), 98-99.

Ansiklopedi

- Ayhan, H., & Maviş, H. (1994). *Darüşşafaka*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, (ss. 7-9), TDV.
- Evren, B. (1983). *Türk sinema sanatçıları ansiklopedisi*. Fil- San Vakfı.
- Halaçoğlu, A. (2002). *Balkanlar Savaşları (1912-1913)*. Halaçoğlu, A. (2002)., Türkler Ansiklopedisi, C.13, (ss. 296-304).
- Halaçoğlu, A. (2022). *Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler*. Yeni Türkiye. C.13, (ss. 885-895).
- Işık, İ. (2013). *Ünlü bilim adamları*. Türkiye Ünlüleri Ansiklopedisi, C. 2, Elvan.
- İnalcık, H. (2002). *Rumeli. Türkler*. H. C. Güzel ve diğ. (Ed.) C. 9. (ss. 66-89).
- İnbaşı, M. (2012). *Üsküp*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, TDV, (ss. 377-381).
- Karpat. H. K. (1992). *Balkanlar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 5, (ss. 25-32, TDV).
- Nuhoğlu, H. (1993). *Darülaceze*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8, (ss. 512-514), TDV.
- Nuhoğlu, H. Y. (1993). *Darüleytam*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8, (s. 521), TDV.
- Öztürk, C. (1999). *Islahhane*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.19, (ss. 190-191), TDV.
- Şakiroğlu, M. H. (2001). *Karal, Enver Ziya (1906-1982) Türk tarihçisi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 24, (ss. 443-444), TDV.

Tezler

- Bayraktaroğlu, B., (2021). *Children and slavery in the Ottoman Empire*. (Doktora tezi). Sabancı Üniversitesi.
- Belenli, T. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde sosyal devlet olgusu ve sosyal politikalar: 1923-1938*. (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi.
- Bostancı, M. (2005). *Türk basınına göre Birinci Dünya Savaşı arifesinde adalar meselesi*. (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- İnce, A. (1992). *Bir eğitim kurumu monografisi Darüşşafaka*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Karatepe, M. (1999). *1. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Tifüsle mücadele*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Keleşyılmaz, S. (2017). *Osmanlı basınına göre Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ve Bulgaristan ile ilişkileri*. (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Kesgin, S. S. (2017). *Türk kamu yönetiminde uluslararası göç yönetimi ve politikaları*. (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi.

- Osmanağaoğlu, C. (2003). *Tanzimat dönemi itibariyle Osmanlı tabiiyetinin (vatandaşlığının) Gelişimi*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Özaydın, Z. (1987). *Osmanlı Hilal-i Ahmer cemiyeti salnamesi*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Serbestoğlu, İ. (2010). *Osmanlı Devleti'nde tabiiyet*. (Doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

İnternet Kaynakları

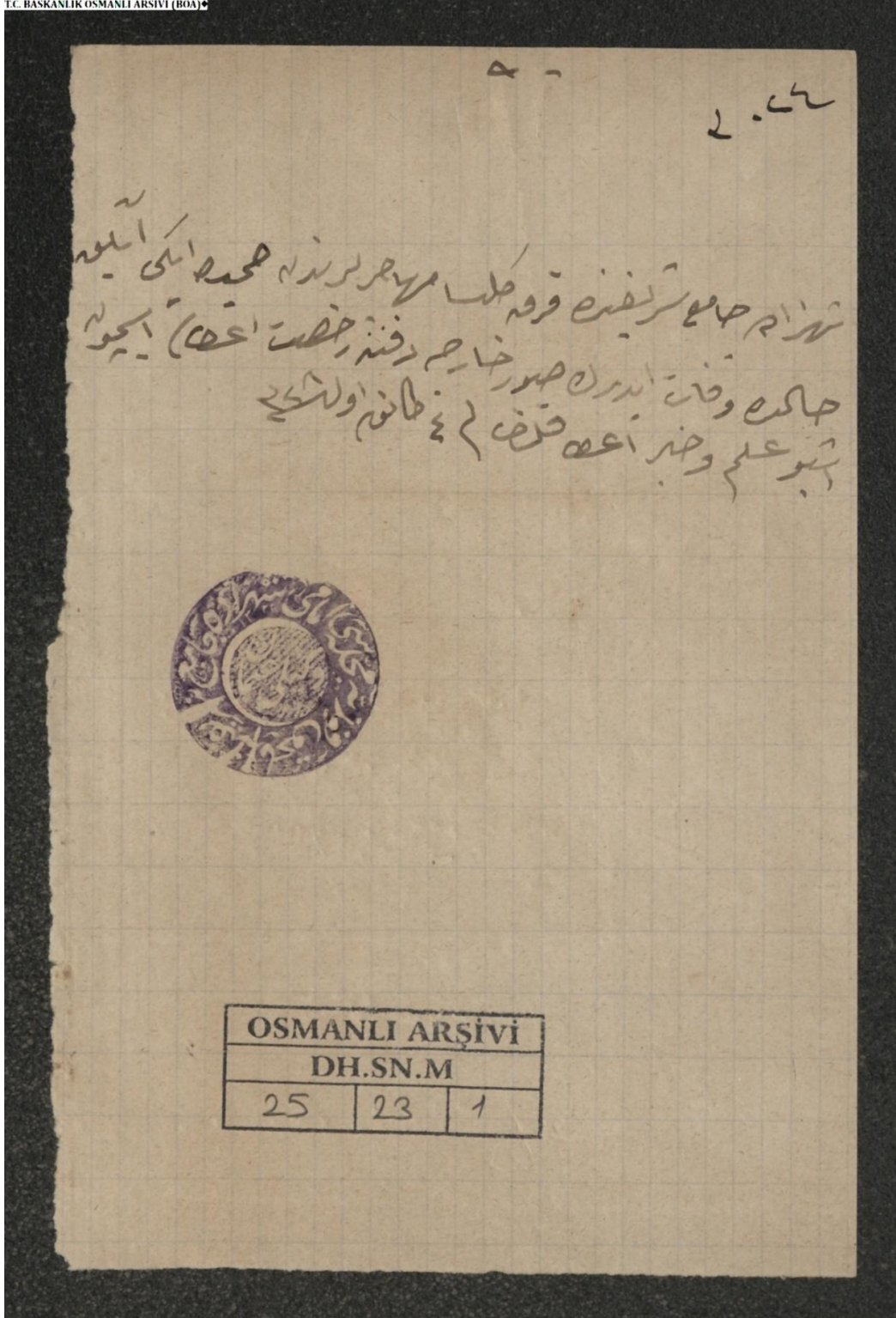
- Akçay, M. (1983). *Türk sineması araştırmaları*. <https://tsa.org.tr/>
- Büyükkıbar, T. (2021). *Enver Ziya Karal (1906-1982)*. Atatürk Ansiklopedisi. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/4006/Enver-Ziya-Karal-\(1906-1982\)/](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/4006/Enver-Ziya-Karal-(1906-1982)/)
- Esendere Kültür ve Sanat Derneği. (2017). *Dramalı Hasan Hasgüler (1896-1984)*. <https://www.eksd.org.tr/dramali-hasan-hasguler/>
- Özkaya, O., & Payaslı, V. (2021). *Ayşe Afet İnan (1908-1985)*. Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ayse-afet-inan-1908-1985/>
- Salih Bora.Com. (2018). *Dramalı Hasan Hasgüler; hayatı ve eserleri*. <https://www.salihbora.com/sanaticilarimiz/bestekarlarimiz/dramali-hasan-hasguler/>
- Tuluk, Ö. İ. (2023). *Orhan Arda (1911-2003)*. Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/orhan-arda-1911-2003/>
- Tunalı, Y. T. (2021). *Manastırlı telgrafçı Hamdi Bey (1891-1945)*. Atatürk Ansiklopedisi. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/249/Manast%C4%B1rl%C4%B1-Telgraf%C3%A7%C4%B1-Hamdi-Bey-\(1891-1945\)/](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/249/Manast%C4%B1rl%C4%B1-Telgraf%C3%A7%C4%B1-Hamdi-Bey-(1891-1945)/)
- Türk Kütüphaneciliği. (1972). *Adnan Ötüken biyografisi*. C. 21, S. 2. <http://www.tk.org.tr/>
- Türk Matematik Derneği. (t.y.). *Cahit Arf*. <http://tmd.org.tr/cahit-arf/>

**EK-1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi (BOA)**

**EK-1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi (BOA)**

EK-2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.SN.M..00025.00023.001

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIGI (BOA) ◆

OSMANLI ARŞİVİ	
DM.HMS	
30	139

EK-4. İstanbul'da Camilere Yerleştirilen Balkan Muhacirleri ve Çocuklar

Kaynak: Kızılay Arşivinden alınmıştır.

EK-5. İstanbul'da Camilere Yerleştirilen Balkan Muhacirleri ve Çocuklar

Kaynak: Kızılay Arşivinden alınmıştır.

EK-6. İstanbul'da Camilere Yerleştirilen Balkan Muhacirleri ve Çocuklar

Kaynak: Kızılay Arşivinden alınmıştır.

EK-7. Gemilerle İstanbul'a Getirilen Muhacirler ve Çocuklar

Kaynak: Kızılay Arşivinden alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad Keleşyılmaz Sevggi
Orcid

Eğitim

Derece Eğitim Birimi Mezuniyet

Doktora Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Devam ediyor

Yüksek Lisans Gazi Üniversitesi 2017

Lisans Kırıkkale Üniversitesi 2008

İş Deneyimi

Yıl Yer Görev